

Uniwersytet Zielonogórski
Wydział Nauk Pedagogicznych i Społecznych

Renata Ilnicka

**Środowiskowy kontekst niedostosowania społecznego
uczniów szkół ponadgimnazjalnych
w Głogowie**

**praca doktorska przygotowana
pod kierunkiem naukowym
prof. dr hab. *Doroty Rybczyńskiej***

Zielona Góra 2006

Wstęp	1
I. Pojęcie i istota niedostosowania społecznego	9
1. Teorie i definicje niedostosowania społecznego	9
2. Stadia i przejawy niedostosowania społecznego	15
II. Środowiska socjalizacji w etiologii niedostosowania społecznego	31
1. Proces socjalizacji i jego mechanizmy	31
2. Bezpośrednie i pośrednie środowiska socjalizacji	33
2.1. Środowisko rodzinne	33
2.2. Środowisko rówieśnicze	43
2.3. Środowisko szkolne	50
2.4. Pozaszkolne środowiska wychowawcze	56
2.5. Mass media jako pośrednie środowisko wychowawcze	60
III. Metodologiczna koncepcja badań własnych	68
1. Założenia badawcze	68
2. Metody, techniki, narzędzia badawcze	79
3. Badane środowisko	85
3.1. Społeczność lokalna miasta Głogowa	85
3.2. Zasady doboru badanej próby	89
4. Organizacja procesu badawczego	92
IV. Środowiskowy kontekst niedostosowania społecznego młodzieży głogowskiej	94
1. Wstępna identyfikacja młodzieży niedostosowanej społecznie	94
1.1. Rozmiary i płaszczyzny niedostosowania społecznego uczniów	96
1.2. Przejawy zachowań aspołecznych	110
2. Środowisko rodzinne w doświadczeniu badanych uczniów	122
2.1. Cechy formalne środowiska rodzinnego	124

2.2. Sytuacja wychowawcza w rodzinie	132
2.2.1. Statystyczna zależność między cechami środowiska rodzinnego a postawami rodzicielskimi	151
3. Środowisko rówieśnicze	161
3.1. Pozycja młodzieży w formalnej strukturze klasy szkolnej	162
3.2. Właściwości charakteryzujące nieformalną grupę rówieśniczą badanej młodzieży	172
4. Środowisko szkolne	185
4.1. Realizowanie roli ucznia	185
4.2. Nasilenie poszczególnych przejawów i stopień zaawansowania niedostosowania społecznego	187
4.3. Stosunek do nauki i szkoły a stopień niedostosowania społecznego	191
4.4. Pozycja młodzieży w formalnej strukturze klasy szkolnej jako czynnik sprzyjający poszukiwaniu alternatywnych grup odniesienie	196
5. Mass media jako pośrednie środowisko wychowawcze	209
5.1. Rodzaj i częstotliwość preferowanych form kontaktu z mediami	209
5.2. Wpływ mass mediów na niedostosowanie społeczne młodzieży	226
6. Sytuacja społeczno-ekonomiczna regionu głogowskiego a zachowania społeczne młodzieży	250
Podsumowanie i wnioski dla praktyki pedagogicznej	259
Bibliografia	269
Spis tabel	277
Spis wykresów	279

Aneksy

1. Lista zachowań konstrukcji K. Zajęczkowskiego	280
2. Skala Niedostosowania Społecznego L. Pytki	281
3. Arkusz Niedostosowania Społecznego Ucznia Szkoły Średniej	288
4. Kwestionariusz postaw wychowawczych M. Ziemskiej	294
5. „Test wyboru” J. L. Moreno	295
6. Tabela socjometryczna (wersja skrócona)	296
7. Ankieta dla ucznia „Stosunki koleżeńskie”	297
8. Ankieta dla ucznia „Ja i mass media”	299
9. Arkusz zbiorczy – sytuacja szkolna dziecka	305

WSTĘP

Wielu badaczy i praktyków okres adolescencji uważa za najważniejszą fazę w życiu człowieka. W okresie pełnej adolescencji tj. między 12 a 17 rokiem życia dziecka nasila się tendencja do uniezależniania się od rodziców, następują gwałtowne zmiany w sferze życia emocjonalnego, pojawiają się takie zachowania jak: arogancja, buntowniczość, lekceważenie autorytetów.

Młody człowiek przeliczkuje swoje dotychczasowe wartości oraz wybiera nowe, własne. Ten aspekt rozwoju jest kluczowy dla dostosowania / niedostosowania jednostki. Z tego też względu koncepcję E. Eriksona traktuję jako kluczową.

Nawiązując do koncepcji rozwoju człowieka przedstawionej przez E. Eriksona [1968] możemy zauważyć, że w okresie adolescencji kluczową rolę odgrywa kształtowanie się poczucia własnej tożsamości, która rozumiana jest jako poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: „Kim jestem i do czego dążę?”. E. Erikson koncentruje się przede wszystkim na sferze czynności świadomych (Ego) i na rozwoju procesów psychospołecznych. Od narodzin człowieka aż do jego starości, kształtują się poszczególne składniki osobowości. Składniki te stanowią dwubiegunowe wymiary, które mogą przyjmować wartości ujemne lub dodatnie zależnie od rodzaju przeżyć jednostki w zetknięciu z zadaniami i wymaganiami społeczeństwa.

U dziecka w okresie niemowlęcym w wyniku określonych zabiegów pielęgnacyjnych i opiekuńczych wytwarza się poczucie zaufania lub nieufności do najbliższego otoczenia. W kolejnej fazie rozwoju kształtuje się wymiar: autonomia lub niepewność siebie, zależność. W okresie przedszkolnym u dziecka rozwija się inicjatywa lub poczucie winy. Natomiast w okresie szkolnym dziecko staje się przedsiębiorcze lub nabywa kompleksów niższości, jeśli nie potrafiło uporać się z nowymi wymaganiami. E. Erikson uznaje zasadę epigenezy, w myśl której twierdzi, że rozwój przebiega według podstawowego planu i wewnętrznych praw, a kształtując się w odpowiednim czasie tworzy funkcjonalną całość. Osobowość dziecka rozwija się etapami. Według autora tej teorii poczucie własnej tożsamości obejmuje dwa elementy:

- 1) poczucie niepowtarzalności i ciągłości istnienia własnej osoby,
- 2) poczucie zgodności między tym, jak samemu się siebie spostrzega, a tym, jak się jest spostrzeganym przez innych ludzi.

Młody człowiek usiłuje określić: Kim jest? Jaki jest? na podstawie tego, jak postrzegają go inni. Sprawdza, jak reagują na niego rówieśnicy, obserwuje zachowania

kolegów w różnych sytuacjach, porównuje się z nimi, próbuje ich naśladować. Poszukuje wzorów, na podstawie których mógłby modelować swój wygląd i zachowanie. Rolę wzorów, pozytywnych lub negatywnych, pełnią rodzice, nauczyciele i inne osoby znaczące (gwiazdy filmu, muzyki, sportu). Jak mówi teoria porównań społecznych : „(...) *zazwyczaj za przedmiot porównań wybieramy sobie tych, którzy są do nas podobni, ponieważ ma to dla nas największą wartość diagnostyczną*” [E. Aronson i inni 1997, s. 126].

Jak twierdzi Gaś rozwój poczucia własnej tożsamości dokonuje się w następujących wymiarach:

- nabywanie perspektywy czasowej własnego istnienia,
- wytwarzanie poczucia pewności siebie,
- kształtowanie własnej drogi życiowej,
- określenie tożsamości zawodowej,
- rozwój tożsamości psychoseksualnej,
- klaryfikacja własnej filozofii życiowej,
- wypracowanie konstruktywnych relacji z osobami posiadającymi autorytet i zbudowanie własnego [Z. B. Gaś 1998].

Tempo oraz sposoby osiągnięcia owych celów rozwojowych są uzależnione od samego nastolatka oraz od osób, z którymi pozostaje w kontakcie. Młodzi ludzie w tej fazie życia są bardzo aktywni, eksperymentują z nowymi zachowaniami, poszukują nowych ról, nabywają nowych doświadczeń, stając się tym samym innymi ludźmi – o nowych prawach i obowiązkach, mającymi nowe potrzeby i oczekiwania, wypełniającymi nowe zadania. To „przechodzenie” od fazy dzieciństwa do fazy bycia dorosłym często łączy się z okresowym manifestowaniem zachowań, które przez dorosłych określane są zachowaniami niedostosowanymi, wyzwalając tym samym niepokój i przeciwdziałanie otoczenia. Wielu psychologów, np.: R. S. Jessorowie (1973,1977,1982,1983), A. Norem – Hebeisen, D. P. Hendin (1981), B. Varenhorst (1981), Z. B. Gaś (1993) uważa, że zachowania te stanowią element rozwoju nastolatka i odgrywają bardzo ważną rolę w osiągnięciu wczesnej dorosłości. Wychowywanie się dziecka w trudnych warunkach i brak poczucia silnej tożsamości osobistej, współwystępuje z poczuciem niewiedzy w odniesieniu do tego: czym jest, gdzie przynależy, do czego dąży. Ten stan niewiedzy powoduje u nastolatka dezorientację a jego postępowanie staje w konflikcie z ich układem myślenia i wartości.

Młody człowiek w procesie ustalania się tożsamości, poszukiwania swego miejsca w życiu staje wobec konieczności opowiedzenia się za jakimiś wartościami, a w związku

z tym, przed koniecznością podjęcia określonych działań. A zatem całe życie człowieka polega na poszukiwaniu jakichś wartości. Zależność poziomu osiągniętej tożsamości i struktury wartości człowieka powoduje, iż zachwianie układu wartości prowadzi do zaburzenia tożsamości [D. Rybczyńska 1999]. Tożsamość oznacza posiadanie indywidualności, tj. tych cech, którymi jednostka różni się od innych osób i które są dla niej ważne. Człowiek o określonej tożsamości jest zdolny do własnych, świadomych wyborów, potrafi wchodzić w relacje z innymi ludźmi bez uzależniania się od nich oraz bez uzależniania od siebie innych.

Okres dorastania jest kryzysem dostosowania społecznego, uwarunkowanym procesem wychowawczym w domu lub szkole i ukierunkowaniem działalności młodego człowieka. Wadliwy proces wychowawczy rodziny i szkoły lub źle ukierunkowana działalność nastolatka w wyniku braku opieki, a także nieodpowiednich wpływów (demoralizujące grupy rówieśnicze, naśladowanie negatywnych wzorów prezentowanych w mediach), mogą powodować trudności i zaburzenia rozwojowe oraz postawy i zachowania określane zazwyczaj terminem niedostosowania społecznego.

Niedostosowanie społeczne ma szczególnie związek z wiekiem adolescencji, gdyż jest to okres budzenia się nowych potrzeb psychicznych i społecznych, które nie zawsze łatwo jest realizować. Młody człowiek znajduje się w bardzo trudnym życiowym okresie. Jego dziecięca tożsamość zostaje zburzona, oddziaływanie hormonów zmienia jego ciało i psychikę. Pojawiają się nowe, niezrozumiałe odczucia i potrzeby a brak zaspokojenia tych ostatnich rodzi frustrację. Nastolatek z niezwykłą intensywnością odczuwa potrzebę miłości, bliskości i zrozumienia, choć prowokacyjnie demonstruje odmienne stanowisko. Przykre doświadczenia w tym obszarze pogłębiają przeżywane trudności ze sobą samym, a także w kontaktach międzyludzkich i zaczynają objawiać się niedostosowanym zachowaniem.

Jednostka niedostosowana wchodząc w konflikt z normami społecznymi, staje się odmienną od oczekiwanego wzoru społecznego, nieakceptowana przez swoje otoczenie. Wydaje się, iż dopóki jednostka nie napotyka na sytuacje trudne w najbliższym otoczeniu, dotąd jest wrażliwa na normy społeczne. W momencie, gdy sytuacja ta się zmienia, pogarsza, staje się w takim stopniu niedostosowana społecznie, że proces jej resocjalizacji jest bardzo trudny.

U młodzieży w okresie adolescencji zachowania, które nie znajdują akceptacji w oczach ogółu społeczeństwa oraz instytucji opartych na autorytecie dorosłych, zachowania odbiegające od powszechnie przyjmowanych norm (obyczajowych, prawnych,

społecznych, zdrowotnych), charakterystycznych dla danej grupy wiekowej nazywane są zachowaniami niedostosowanymi bądź dewiacyjnymi. Są to m.in.: agresja wobec otoczenia i wobec siebie, używanie alkoholu lub innych środków odurzających, brak poczucia sensu życia i umiejętności działania konstruktywnego. Wszystkie te zachowania wywołują w konsekwencji sankcje społeczne.

W kształtowaniu rozwoju własnej tożsamości dziecka w okresie dojrzewania kolejnym utrudnieniem jest, jak twierdzi Pospiszyl: „(...) *poczucie niejasności motywów ludzkiego działania*” [I. Pospiszyl 1999, s. 79].

Nieumiejętność odczytywania motywów ludzkiego działania ma związek z poziomem kompetencji społecznych, rozumianych jako zdolność do sprawnego funkcjonowania w sytuacjach interpersonalnych.

Badania prowadzone przez T. J. Dishion i G. R. Pettersona [1991] ujawniły, iż osoby o wysokim nasileniu agresji, cechował niższy niż młodzież nieagresywną poziom kompetencji społecznych.

Zdaniem Rybczyńskiej: „(...) *Życie w grupie społecznej (przyjmowanie norm moralnych, zasad etycznych, określonego stylu życia danej grupy społecznej) jest uspołecznieniem*”. Bezpośredni kontakt jednostek ze sobą warunkuje zachodzące między nimi interakcje wówczas tworzy się poczucie własnego istnienia, miejsca w świecie, odbiór oraz ocena faktów i zdarzeń. Młody człowiek próbuje stworzyć koncepcję własnego życia w społeczeństwie oraz wizję własnej biografii, a treści składające się na tożsamość zmieniają się z „ja” na „my”. Natomiast dylematy tożsamościowe, jak podaje autorka, rodzą się między innymi w wyniku: „(...) *burzliwych i pełnych sprzeczności problemów związanych z dojrzewaniem, w którym nader silnie powiązany jest rozwój jednostkowej tożsamości z etosem społecznym (z ofertami ról społecznych)*” [D. Rybczyńska 1999, s. 36].

Zatem młody człowiek musi uwierzyć w sens i wartość swego życia. Realizować te wartości, które motywują go do działania, gdyż zachwianie układu wartości może doprowadzić do zaburzenia tożsamości.

Źródeł niedostosowanych zachowań, przejawianych przez młodzież należy także upatrywać w elementach struktury społecznej, a przede wszystkim w celach kulturowych i środkach zinstytucjonalizowanych. Gdy zachodzi między nimi rozbieżność, wówczas zaistnieją różnorodne naciski skłaniające do zachowań aspołecznych. Takie socjologiczne stanowisko dotyczące społecznych i kulturowych zachowań dewiacyjnych prezentuje Merton.

Autor poszukując odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób „ *pewne struktury społeczne wywierają wyraźną presję na niektóre jednostki w społeczeństwie, skłaniając je do zachowań raczej nonkonformistycznych niż zgodnych z przyjętymi wzorcami postępowania*” zauważył, iż są pewne grupy szczególnie poddające się tym naciskom [R. K. Merton 1982, s. 196].

W połowie lat dziewięćdziesiątych w społeczności lokalnej Głogowa zaobserwowano występowanie różnorodnych zachowań dewiacyjnych. Te zachowania i postawy przejawia przede wszystkim młodzież poprzez: wszczynanie bójek, zastraszanie a nawet zbrojne ataki na innych młodych ludzi, którzy ośmielili się na przykład wkroczyć na terytorium ich dzielnicy.

W chwili obecnej przejawiane przez młodzież agresywne zachowania skierowane są nie tylko na rówieśników, ale także na osoby dorosłe. Coraz młodszy mieszkańcy dokonują rozbojów, napaści, kradzieży i innych wykroczeń, o czym mówią raporty Powiatowej Komendy Policji i kuratorów sądowych.

Głogów jest regionem uprzemysłowionym, a co za tym idzie, stwarzającym specyficzne problemy wychowawcze. Brak wsparcia finansowego w oświacie spowodowało całkowitą rezygnację z zajęć pozalekcyjnych, w szczególności w szkołach ponadgimnazjalnych. Niewielka ilość bezpłatnych ofert edukacyjno – wychowawczych w godzinach popołudniowych oraz w czasie wolnym od zajęć szkolnych, przyczyniła się do szukania przez młodych ludzi takich rozrywek, które często są nieaprobowane społecznie.

Rosnące bezrobocie, ubożenie społeczeństwa, poczucie braku bezpieczeństwa i pewności o własną przyszłość, również brak właściwych wzorców wyniesionych z domu rodzinnego, nie stwarza warunków dla aspiracji szkolnych młodzieży, a tym samym zamyka im drogę do rozwoju i awansu społecznego.

Jest to z pewnością wielkie wyzwanie dla władz miasta i wielu instytucji wychowawczych – jak polepszyć sytuację zawodowo – życiową młodzieży. Skłania także do poszukiwania odpowiedzi na pytanie, które z czynników środowiskowych w tym regionie mogą sprzyjać dewiacyjnym zachowaniom młodzieży w wieku adolescencji. Środowiska brane pod uwagę, to: rodzina, szkoła, kręgi rówieśnicze i mass media jako sfera wpływów pośrednich.

Przedmiotem niniejszej pracy jest niedostosowanie społeczne, a ściślej rola czynników socjokulturowych wpływających na niedostosowane zachowania uczniów.

Natomiast *celem* pracy jest ustalenie, które z wymienionych czynników najczęściej współwystępują z niedostosowaniem społecznym młodzieży oraz określenie ewentualnego związku niedostosowania społecznego z sytuacją społeczno-ekonomiczną regionu głogowskiego.

Dokonując analizy pierwotnej i wtórnej roli czynników kształtujących wzory niedostosowania społecznego możemy zauważyć, że poglądy nie są jednolite. Wielu badaczy (np. B. Bandura., R. H. Walters, L. Pytka, K. Zajączkowski) uznaje środowisko rodzinne za czynnik pierwotny, podczas gdy pozostałe są czynnikami utrwalającymi.

Rodzina jest bardzo ważnym środowiskiem oddziaływującym na jednostkę. To w rodzinie kształtują się pierwsze pojęcia i przeżycia dziecka. Dowodzi tego prawo pierwszych połączeń, według którego każde pierwsze przeżycie staje się przeżyciem modelowym dla dalszych, trwałym, nie do wymazania. W przypadku, gdy system rodzinny jest destrukcyjny, dziecko jest jednocześnie ofiarą, jak i współtwórcą reguł postępowania. Zaburzone funkcjonowanie rodziny skazuje dziecko na niepowodzenia życiowe, jeśli nie znajdzie ono alternatywnego środowiska.

Szkoła obok rodziny jest największą i najbardziej wpływową instytucją, zaangażowaną w proces socjalizacji dziecka. W niej dochodzi bezpośrednio lub pośrednio do określonych typów interakcji: na poziomie relacji jednostka – społeczeństwo, jednostka – grupa odniesienia lub jednostka – jednostka. Niepokojące syndromy u uczniów w szkole to: brak zainteresowania nauką, opóźnienia w nauce, brak prac domowych, wagary. Niepowodzenia szkolne i trudności ujawniane na terenie szkoły i domu z reguły wyprzedzają pierwsze objawy nieprzystosowania społecznego. To właśnie szkoła i często związany z nią wpływ grupy rówieśniczej kształtuje poziom indywidualnego ryzyka ewentualnych zaburzeń socjalizacyjnych.

Rozwój dziecka kształtuje się także pod wpływem grupy rówieśniczej. Uczestnictwo w grupie zaspakaja liczne potrzeby psychiczne i społeczne jednostki. Udział dziecka, jego postawy i zachowania w grupie rówieśniczej są sprawdzianem więzi emocjonalnej z rodziną. Jeżeli środowisko rodzinne dziecka jest dysfunkcyjne, a w szkole występują niepowodzenia – dziecko zaczyna szukać akceptacji w grupie rówieśniczej i jego związek z grupą jest ściślejszy.

Prawidłowemu rozwojowi dziecka zagraża również sytuacja, w której nie ma ono w ogóle możliwości utrzymywania kontaktów z rówieśnikami. Sytuacja taka wpływa na brak umiejętności nawiązywania kontaktów i współdziałania. Może powodować

samoizolowanie się jednostki. Brak akceptacji lub całkowite odtrącenie przez rówieśników staje się istotną zmienną determinującą niedostosowane zachowanie jednostki.

Podjęte w niniejszej dysertacji teoretyczne i empiryczne poszukiwanie zagadnień ze środowiskowymi aspektami niedostosowania społecznego uczniów ponadgimnazjalnych szkół głogowskich, będzie wyznacznikiem zamieszczonych w niej treści.

Pracę podzielono na trzy zasadnicze części. *Pierwszą* - poświęcono rozważaniom teoretycznym, dotyczącym przedmiotowych problemów pracy. Wyodrębniono i opisano środowiska społeczne, w których funkcjonuje jednostka. Analizując aspekty teoretyczne związane z procesem socjalizacji, zwrócono uwagę na rolę rodziny, szkoły, grupy rówieśniczej i pośrednie środowiska wychowawcze w genezie niedostosowania społecznego. W wyniku analiz różnych ujęć tego problemu w literaturze przedmiotu, podjęto próbę stworzenia własnego modelu teoretycznego, dotyczącego przyczyn, przebiegu i skutków zachowań aspołecznych. Następnie dokonano jego weryfikacji w konfrontacji z uzyskanymi wynikami badań.

W części *drugiej* – metodologicznej zawarto podstawowe założenia dotyczące organizacji badań własnych, gdzie przedstawiono stanowiska wielu badaczy i uzasadniono własną koncepcję procedury badawczej. Dając wyraz metodologicznej poprawności prowadzenia badań, sformułowano problemy, hipotezy a także dookreślono zmienne i wskaźniki. Opisano wystandaryzowane oraz własne narzędzia badawcze. Dokonano również charakterystyki środowiska badawczego i zasadności doboru próby badawczej. W koncepcjach rozwojowych człowieka zainteresowaniu podlegał okres adolescencji w życiu jednostki, kiedy kluczową rolę odgrywa kształtowanie się poczucia własnej tożsamości.

Część *trzecia* niniejszej dysertacji przedstawia analizę wyników badań. Ze względu na sześć nurtów badawczych prowadzono ją w następujących kierunkach: wstępnej identyfikacji młodzieży niedostosowanej społecznie, analizie środowiska rodzinnego, rówieśniczego i szkolnego w doświadczeniu badanych. Mass mediów jako pośredniego środowiska wychowawczego oraz sytuacji społeczno-ekonomicznej regionu.

Rozdział ostatni jest próbą weryfikacji hipotez, w którym zebrano główne myśli wyrażone w toku analiz. Ze względu na sformułowane wnioski w poszczególnych rozdziałach empirycznych, w ostatnim ukazano tylko te najistotniejsze, kierunkowe.

Praca została zamknięta spisem tabel i wykresów zamieszczonych w tekście oraz bibliografią ukazującą wybraną literaturę, stanowiącą inspirację podjętego problemu

w niniejszej rozprawie. Wszystkie narzędzia badawcze, które wykorzystano podczas gromadzenia danych zamieszczono w aneksach.

Opracowanie stanowi pedagogiczne ujęcie czynników środowiskowych wpływających na niedostosowane zachowania młodzieży szkolnej. A zatem zasadne jest określenie wybranych czynników, które mają zdecydowanie największy wpływ na powstawanie bądź utrwalanie tych zachowań u uczniów w wieku adolescencji.

I. POJĘCIE I ISTOTA NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO

1. Teorie i definicje niedostosowania społecznego

W pracy z młodzieżą nauczyciele i wychowawcy spotykają się z takimi jej zachowaniami, które budzą poważne zastrzeżenia. Zachowania te określane są zazwyczaj terminem niedostosowanie społeczne.

Pojęcie niedostosowanie społeczne pojawiło się w literaturze anglosaskiej w drugiej połowie XX wieku. W Polsce termin „społecznie niedostosowany” wprowadziła Maria Grzegorzewska. Autorka terminem tym obejmowała „zespół wszystkich nieletnich wymagających specjalnych metod wychowawczych”, a zatem nie używała tego terminu w specyficznym zakresie zjawisk, które obecnie zaliczane są do społecznego niedostosowania [B. Urban 2000]. Określeniem tym posługują się szkoły, zakłady dla społecznie niedostosowanych oraz sądy dla nieletnich.

W literaturze przedmiotu, zwłaszcza psychologicznej i pedagogicznej eksponowanych jest kilka rodzajów definicji nieprzystosowania społecznego. Pytka ujął je w cztery zasadnicze bloki:

- 1) **definicje objawowe** (symptomatologiczne) – ujmują nieprzystosowanie jako zespół zachowań, takich jak: alkoholizowanie się, uzależnienia, zamachy samobójcze, ucieczki z domów, wagary, kłamstwo, lenistwo, a więc symptomy świadczące o nieprzestrzeganiu pewnych norm;
- 2) **definicje teoretyczne** – eksponują niektóre pojęcia teoretyczne typu postawa, motywacja, rola społeczna itp., które – oprócz objawów – wskazują na mechanizmy regulacji psychicznej lub społecznej w generowaniu zachowań niezgodnych z normami (antagonizm destruktywny);
- 3) **definicje operacyjne** – wskazują przede wszystkim rodzaj narzędzia, za pomocą którego można zmierzyć częstotliwość i natężenie cech uznanych za niekorzystne zarówno w sensie indywidualnym, jak i społecznym (np.: do Skali Zachowania Przystosowawczego, Skali Nieprzystosowania Społecznego, Arkusza Zachowania się Ucznia).
- 4) **definicje utylitarne** – (zdroworozsądkowe, administracyjne), ujmujące nieprzystosowanie społeczne od strony pewnej bezradności środowiska

wychowawczego wobec jednostki sprawiającej mu trudności wychowawcze oraz „niedostosowania” tego środowiska do potrzeb i aspiracji oraz poziomu rozwoju dziecka oznaczonego jako „zaburzone”, wobec którego należy zastosować „specjalne metody i środki” [L. Pytka 1986; 2000].

Według MEN niedostosowani społecznie - to dzieci i młodzież, u których na skutek zaburzeń wewnętrznych lub niekorzystnych warunków środowiskowych występują utrwalone (powtarzające się) zaburzenia w zachowaniu [Informacja statystyczna 1986]. Ministerstwo Edukacji Narodowej stosuje definicję niedostosowania społecznego opartą na definicji utylitarnej wyodrębnionej przez L. Pytkę, rozróżniając w niej dwie odmiany zaburzeń, tzw. niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem. Natomiast zagrożeni niedostosowaniem – to dzieci i młodzież wychowująca się w warunkach niekorzystnych dla rozwoju psychospołecznego, na którą negatywny wpływ wywierają takie środowiska wychowawcze, jak: rodzina (własna), grupa rówieśnicza i inne, a także, u której rejestrowane przejawy zaburzeń występują sporadycznie [L. Pytka 2000].

Termin nieprzystosowanie społeczne bywa zastępowany innymi określeniami, takimi jak: niedostosowanie, zła adaptacja społeczna, patologia, zachowania dewiacyjne, zaburzenia w zachowaniu się, wykołajenie, demoralizacja. Analizując te pojęcia możemy zauważyć, że mają one zróżnicowany zakres.

W literaturze polskiej występują definicje, które ilustrują różnorodność punktów widzenia nieprzystosowania społecznego.

Jak podaje D. Wójcik i L. Pytka, (autorzy cytują za innymi), nieprzystosowanie społeczne to:

- **odmiana rozwoju społecznego** dziecka **powodująca złe skutki** dla samego dziecka i jego otoczenia społecznego (D. Wójcik 1984, C. Czapów i S. Jedlewski 1971);
- **brak podatności** dzieci i młodzieży **na normalne** (stosowane powszechnie) **metody wychowawcze**, co kłania rodziców oraz instytucje wychowawcze do poszukiwania specjalnych metod wychowawczych, medyczo – psychologicznych i medycznych;
- **rodzaj zaburzeń w zachowaniu**, spowodowany „negatywnymi warunkami środowiskowymi” bądź zaburzeniami równowagi procesów ośrodkowego układu nerwowego (A. Maciarz 1993, R. Kościelak 1985, H. Sulestrowska 1989).

- **zaburzenie emocjonalne**, wyrażające się **trudnościami lub niemożliwością współżycia jednostki z innymi** ludźmi (H. Spionek 1965, K. Pospiszyl 1985);
- **zaburzenie charakterologiczne**, spowodowane niekorzystnymi zewnętrznymi lub wewnętrznymi warunkami rozwoju, będące przyczyną wzmożonych trudności w dostosowaniu się do uznanych norm społecznych oraz w realizacji zadań życiowych (O. Lipkowski 1971, M. Przetacznikowa i M. Susułowska 1978, A. Makowski 1994);
- złożone zjawisko (psychologiczno-społeczne) wyrażające się **zachowaniem sprawiającym wiele kłopotów i trudności jednostce** i jej otoczeniu i jednocześnie powodującym **subiektywne poczucie nieszczęścia** (J. Konopnicki 1971);
- **swoista rozbieżność** między systemem norm i wartości uznawanych przez jednostkę i przez grupę, do której przynależy (J. Chałasiński 1948, L. Pytka 2000);
- **zespół zachowań** świadczących o nieprzestrzeganiu przez jednostkę *pewnych podstawowych zasad postępowania obowiązujących młodzież w danym wieku*, przy założeniu, że zachowania te powtarzają się, czyli są względnie trwałe (H. Kołakowska-Przełomiec 1970, M. Przetacznikowa i M. Susułowska 1978);
- **pod względem logicznym jest to pojęcie puste**, gdyż niedostosowania na dobrą sprawę nie ma i nie może być. Samo życie bowiem pośród ludzi, wchodzenie w określone interakcje jest formą przystosowania czy dostosowania społecznego (K. Pospiszyl i E. Żabczyńska 1980);
- **pewnego rodzaju skrót językowy na oznaczenie stanu wadliwego funkcjonowania jednostki** znajdującej się pod presją niekorzystnych czynników biopsychicznych i socjokulturowych prowadzących w konsekwencji do nieadekwatnego odgrywania przypisanych jej ról społecznych i przejawiania postaw antagonistyczno-destrukcyjnych stymulujących jednostkę do zachowań sprzecznych z powszechnie uznawanymi normami i wartościami.

Zachowania te zwykle ocenia się negatywnie i sankcjonuje społecznie (M. Grzegorzewska 1964, C. Czapów i S. Jedlewski 1971, Z. Skorny 1976).

Natomiast C. Czapów (1978) twierdzi, iż nieprzystosowanie społeczne jest zawsze w swej istocie **pewnym stanem skłonności**, ujmowanym jako: a) manifestacje, b) składniki (składające się na postawę nastawienia) oraz c) determinanty (czynniki przyczynowe i wynikające zeń zdarzenia stanowiące elementy procesu genezy wykołajenia się). Chodzi tu o skłonności tworzące **swoiście zintegrowany zbiór postaw** [D. Wójcik 1984, L. Pytka 2000].

Pomimo różnic w interpretacji tego pojęcia zdołano uchwycić treści wspólne, do których zaliczono m. in. to, że *niedostosowanie społeczne* wyraża się w *negatywnym stosunku do norm społecznych, do uznanych społecznie wartości. Ponadto stanowi manifestację trudnej wewnętrznej sytuacji jednostki, a trudności wychowawcze wynikające ze społecznego niedostosowania cechuje znaczna trwałość postaw aspołecznych* [O. Lipkowski 1977, A. Makowski 1994].

Przytoczone definicje ukazują trudności związane z pojęciem nieprzystosowania społecznego. Szeroki zakres i ogólnikowość tego pojęcia zmniejszają znaczenie jego przydatności a różnorodność znaczeń utrudnia wymianę poglądów.

Wielu autorów uważa więc za słuszne zrezygnowanie z posługiwania się tym terminem (nieprzystosowanie dotyczy form aktywności jednostki) i zastąpienie go terminem niedostosowanie społeczne, ponieważ ma on pewien walor merytoryczny. Akcentuje on stosunek między jednostką a otoczeniem społecznym, przesuwając ciężar problemu z jednostki tzw. „trudnej”, „wykolejonej”, „moralnie zaniedbanej”, na problem jej stosunków ze środowiskiem, podkreślając znaczenie środowiska i adaptacyjne funkcje zaburzonego zachowania jednostki.

Aby uniknąć chaosu terminologicznego w dalszej części moich rozważań będę posługiwała się terminem niedostosowanie społeczne.

Reasumując rozumienie pojęcia niedostosowanie społeczne oraz przychylając się do definicji wyodrębnionej przez L. Pytkę, podam własną, która będzie stanowić punkt wyjścia do rozważań i analiz w dalszych częściach niniejszej pracy.

Przyjmuję, że – niedostosowanie społeczne, to taki rodzaj dezadaptacji społecznej, w której postawy, a w związku z tym zachowania przejawiane przez dzieci i młodzież niedostosowaną, pozostają w konflikcie z normami społecznymi i trudno poddają się naprawczym działaniom pedagogicznym. Są one często spowodowane niekorzystnymi warunkami środowiskowymi.

Problem niedostosowania społecznego podjęty w niniejszym opracowaniu wymaga wyjaśnienia używanej terminologii. Pojęcie to bywa różnie interpretowane w literaturze, z nachyleniem socjologicznym lub psychologicznym.

Ujęcie socjologiczne uwzględni przede wszystkim różnorodne formy reakcji jednostki w stosunku do otoczenia i innych ludzi wobec niej. Jednostka wykazuje nieadekwatne postępowanie odnośnie do celów i norm życia społecznego.

Niedostosowanie można zdefiniować w tym wypadku jako odchylenie w zachowaniu od wymogów danej grupy społecznej, a konsekwencją tego jest najczęściej naruszanie obowiązujących norm prawnych, moralnych i obyczajowych (J. Chałasiński, A. Lewicki).

Analizując ujęcie socjologiczne możemy zauważyć, że zainteresowanie tej dyscypliny naukowej skoncentrowane jest na tym, co dzieje się między jednostką niedostosowaną a innymi osobami, na modyfikacji ról społecznych. Można tu wymienić np.: oczekiwania nauczyciela, że będzie traktowany przez ucznia zgodnie z normami i wzorami zachowań, jakie obowiązują w szkole.

Szczególnym zainteresowaniem socjologów jest sfera wzajemnych interakcji pomiędzy jednostką niedostosowaną a grupą rówieśniczą oraz szerszą strukturą społeczną.

Psychologiczne ujęcie podkreśla wzajemną zależność społecznego nieprzystosowania od zaburzeń życia uczuciowego, w szczególności takich jego objawów, jak: agresywność, niedojrzałość emocjonalna, postawa lękowa.

Badający te zjawiska sygnalizują występowanie zaburzeń emocjonalno – wolicjonalnych, zakłóceń charakterologicznych, bądź trudności w procesie dostosowania się, które mogą powodować naruszenie normalnych stosunków społecznych między jednostką a jej otoczeniem, zablokowanie, a czasem uniemożliwienie realizacji potrzeb i zadań życiowych, wywołując stany frustracyjne i lękowe (H. Spionek, O. Lipkowski, A. Lewicki, C. Czapów).

Prace nad zachowaniami dewiacyjnymi podejmowane na gruncie psychologii zaowocowały dwojakiego rodzaju ich modelami:

- rozwojowym, który zakłada stopniowość oraz etapowość rozwoju zachowań dewiacyjnych,
- czynnikowym, który z kolei koncentruje się na zmiennych wywołujących i kształtujących, poprzez wzajemną ze sobą korelację, zachowania dewiacyjne. Do tego typu modeli zalicza się koncepcja opracowana przez Richarda i Shirley Jessor [K. Zajączkowski 2001], zwana również teorią zachowań problemowych mającą znaczenie rozwojowe. Zachowania problemowe są sposobem na załatwienie bardzo „ważnych spraw życiowych”, których młody człowiek nie może lub nie potrafi załatwić inaczej. Zachowanie te umożliwiają zaspokojenie potrzeb: akceptacji, uznania, miłości, przynależności, bezpieczeństwa, określenie własnej tożsamości, niezależności od dorosłych, redukcję lęku i frustracji.

Na psychologiczne i socjologiczne rozumienie pojęcia „niedostosowanie społeczne” w swoich opracowaniach zwrócił uwagę J. Konopnicki [1971].

Autor zaproponował sprecyzowanie jego treści oraz konkretne sposoby diagnozowania jego objawów i przyczyn. Przedstawiona przez J. Konopnickiego opisowa definicja niedostosowania społecznego zawiera następujące elementy:

- dziecko określone jako niedostosowane społecznie przeżywa głębokie stany frustracyjne, motywacja jego czynów jest często nierealistyczna, nie potrafi ono działać w swoim najlepszym interesie, stwarza postępowaniem wiele kłopotów, których nie jest w stanie samo rozwiązać. Reakcje takiej jednostki są skomplikowane, trudne do przewidzenia, bardzo często nieadekwatne do siły bodźca. W swoim działaniu dziecko odczuwa brak sukcesu i powodzenia, a w związku z tym towarzyszy dziecku ciągły stan złego samopoczucia,
- konsekwencje społeczne przeżywanych przez dziecko stanów napięć i stresów psychicznych przejawiają się tym, że z trudem nawiązuje ono kontakty i przyjaźnie, ma poczucie wyobcowania w grupie, bywa podejrzliwe w stosunku do innych dzieci i dorosłych, nie ma do nich zaufania. Jednostce takiej trudno jest zaspokoić swoje potrzeby w sposób normalny, czyni więc to drogą okrężną, często nieprzyjemną dla otoczenia, dokonuje czynów o charakterze antyspołecznym.

A zatem istotą niedostosowania, zdaniem tego autora jest niemożliwość powstrzymania się przez dziecko od działania pod wpływem bezpośrednich impulsów. Zachowanie jego jest bezwolne, nie kontrolowane wewnętrznie. Dziecko niedostosowane nie potrafi uczyć się z doświadczenia i wyprowadzać wniosków z konsekwencji błędnych zachowań. Skutki takiego zachowania odczuwa jego najbliższe otoczenie (rodzice, rodzeństwo, nauczyciele, rówieśnicy).

Wspólnym elementem dyscyplinarnych ujęć definicji nieprzystosowania społecznego jest przekonanie, iż zjawiskami wskazującymi na nieprzystosowanie społeczne młodzieży są te jej zachowania, które pozostają w sprzeczności z powszechnie uznawanymi normami, wartościami i oczekiwaniami.

Negatywnymi konsekwencjami tych zachowań w skali makrospołecznej są zaburzenia funkcjonowania systemu społecznego, (np.: dezorganizacja społeczna), natomiast w skali mikrospołecznej – zagrożenia bezpieczeństwa fizycznego i psychicznego poszczególnych jednostek. Zachowaniom tym przypisuje się negatywne oceny społeczne, obwarowuje zakazami i sankcjonuje [L. Pytka 2000].

Syntetyzując, niedostosowanie społeczne jest problemem teoretycznym i badawczym poruszonym w obrębie następujących subdyscyplin i dziedzin nauki:

- 1) psychologię kliniczną i społeczną, która analizuje indywidualne i społeczne konsekwencje niedostosowania w skali jednostki i w skali społeczeństwa;
- 2) socjologię podkultur dewiantywnych, która rozpatruje różnego rodzaju związki zachodzące między funkcjonowaniem grup społecznych o charakterze antagonistycznym – destruktywnym a funkcjonowaniem społeczeństwa jako całości;
- 3) nauki prawne, dla których niedostosowanie społeczne młodzieży wiąże się z szerszym zagadnieniem regulacji prawnej zachowań ocenianych jako szkodliwe, pozostające w ścisłych związkach z paraprzestępczością i przestępczością młodzieży;
- 4) pedagogikę resocjalizującą, która interesuje się przede wszystkim metodami i technikami oddziaływania resocjalizującego na młodzież wykolejającą się lub wykolejoną społecznie;
- 5) prognostykę społeczną, która stara się określić główne tendencje rozwoju zjawisk społecznych, w tym także niedostosowania społecznego [Pytko 2000].

Na podstawie dotychczasowego stanu badań i teorii na temat nieprzystosowania społecznego można stwierdzić, że dyscyplinarne traktowanie tego zagadnienia nie jest właściwe. Obecnie preferuje się podejście interdyscyplinarne ujęcia nieprzystosowania społecznego.

2. Stadia i przejawy procesu niedostosowania społecznego

Wymieniając określoną teorię dewiacji, zachowań niedostosowanych czy też przestępczych, możemy powiedzieć, że wystąpienie jednej nieprawidłowości wynika z innej wcześniejszej nieprawidłowości. Nie ma więc w chwili obecnej czystych ujęć np. psychologicznych, pedagogicznych czy kryminologicznych.

Interdyscyplinarne zainteresowanie niedostosowaniem społecznym znalazło odzwierciedlenie w podejmowanych próbach konstruowania teoretycznych modeli wyjaśniających ich przyczyny i przebieg.

W zależności od nauki, która zajmuje się niedostosowanymi (dewiacyjnymi) zachowaniami można wyróżnić następujące metadyscypliny:

- medyczno – epidemiologiczne, kładące nacisk na medyczne rozumienie choroby,
- psychologiczne, podkreślające psychopatologię jednostki oraz jej trudności intrapsychiczne i interpersonalne,

- społeczne, które uznają, iż osoba przejawiająca zachowania dewiacyjne jest ofiarą zaburzeń występujących w społeczeństwie,
- restytucyjne, podkreślające aspekty moralne uzależnień i innych zachowań dewiacyjnych oraz wskazujące na konieczność wyrównania szkód wyrządzonych przez te zachowania, detencyjne, wskazujące na stosowanie surowych kar jako metody ograniczenia zachowań dewiacyjnych,
- prewencyjne, łączące dwa czynniki tj. informację oraz moralność. Ich brak zgodnie z tą teorią, powoduje rozprzestrzenianie się zachowań dewiacyjnych,
- religijno – moralne, traktujące różnego rodzaju dewiacje jako rezultat grzeszności.

Pomimo interdyscyplinarnego zainteresowania problemem niedostosowania społecznego, każda z nauk może posługiwać się definicją operacyjną [L. Pytka 2000], tzn. wskazywać na symptomy tego zjawiska, sposoby jego pomiaru oraz odsyłać do konkretnego narzędzia pomiarowego (testu, skali, kwestionariusza).

Niedostosowanie społeczne ujmuje się jako proces, czyli ciąg następujących po sobie zmian, które podlegają dynamice. Cechą specyficzną dla każdego procesu jest jego etapowość, tzn. przechodzenie z jednej fazy do drugiej. Jednym z nielicznych autorów, który podjął się wyodrębnienia stadiów niedostosowania społecznego jest C. Czapów.

Autor wymienia trzy stadia przestępczego wykołajenia się:

Stadium pierwsze – cechuje wystąpienie poczucia odtrącenia, frustracji, potrzeby emocjonalnej zależności, reakcje negatywne. Jednostka może reagować agresją, buntem, narastającą wrogością wobec rodziców i społeczeństwa. W tej fazie dziecko reaguje nieproporcjonalnie silnie do podniety. W zachowaniu młodego człowieka dostrzega się brak cierpliwości i wytrwałości oraz brak koncentracji uwagi. Często nie kończy rozpoczętych przez siebie prac bądź wykonuje je niedokładnie.

Stadium drugie – w tej fazie utrwalają się antyspołeczne zachowania, obserwuje się bunt wobec wszelkich autorytetów. Podstawowe potrzeby społeczne i emocjonalne jednostki zaspakajane są poza domem rodzinnym. Zauważyć można pierwsze symptomy standardowego wykołajenia się: sięganie po środki odurzające (alkohol, narkotyki), kradzieże, ucieczki z domu.

Stadium trzecie – objawia się nawiązywaniem kontaktów z grupami przestępczymi, chuligańskimi; występuje tu irracjonalna chęć niszczenia przedmiotów i jeśli to możliwe zadawanie bólu [C. Czapów 1978].

Ten sam autor wyróżnił również trzy zasadnicze typy wykołajenia społecznego ze względu na trzy różne czynniki etiologiczne:

1. Odrącenie emocjonalne, zaniedbanie społeczne i pedagogiczne.
2. Demoralizację – występuje, gdy dziecko prawidłowo zsocjalizowane dostaje się pod wpływ innej obyczajowości i kultury, niż ta, w jakiej było wychowywane. Odbywa się to na zasadzie przewartościowania wartości tradycyjnych na rzecz nowych, do których jednostka nie potrafi się w pełni dostosować.
3. Socjalizację podkulturową – socjalizacja dziecka przebiega prawidłowo z punktu widzenia poprawności funkcjonowania mechanizmów psychologicznych. Popada ono jednak w konflikt z normami ogólnospołecznymi z powodu identyfikacji z własną podstawową grupą respektującą normy podkulturowe, chuligańskie, złodziejskie, czy w ogólności przestępcze [za: L. Pytka 1993, s. 47-48].

Przykładem innej typologii niedostosowania jest ta, która została opisana przez J. Konopnickiego. Autor wyróżnia trzy fazy:

1. Niepowodzenia w nauce szkolnej, bunt przeciw autorytetom, wagary, niestałość emocjonalna.
2. Wzmożenie agresywności, włóczęgostwo, apatia, skłonność do kłamstwa.
3. Zachowania całkowicie aspołeczne przejawiające się chuligaństwem, wkroczeniem na drogę przestępstwa lub wzmożeniem neurotyczności [za: A. Radziejewicz – Winnicka 1992, s.119].

Według Z. Sękowskiej [1998] można wyróżnić dwie podstawowe odmiany niedostosowania społecznego: wykolejenie przestępcze, wykolejenie obyczajowe.

Za podstawę tego podziału uznano charakter łamanych norm. Wykolejenie przestępcze polega zatem na łamaniu norm prawnych przewidzianych przez ustawodawcę. Według polskiego systemu norm za osobę wykolejoną przestępczo uważa się złodzieja, bandytę lub osobnika biorącego udział w zbiorowym gwałcie. Wykolejenie obyczajowe polega na łamaniu norm obyczajowych i społeczno – moralnych. Osobnikiem wykolejonym obyczajowo będzie alkoholik, narkoman, prostytutka oraz rodzice zaniedbujący swoje dzieci itp. Zdarza się, że osoby wykolejone obyczajowo łamią normy prawne, zaś jednostki wykolejone przestępczo łamią panujące obyczaje.

Z kolei Pytka wyróżnia następujące stadia niedostosowania:

1. Kształtowanie się nastawień (poznawczych i emocjonalnych), które zwiększają podatność na wpływy antagonistyczno-destrukcyjne środowiska społecznego.
2. Przystawianie wzorów motywacji oraz zachowania się antyspołecznego, ułatwiającym zaspokojenie potrzeb i rozładowania napięć.

3. Utrwalanie i autonomizowanie nabytych i przyswojonych sposobów zachowania się będących źródłem nagród o charakterze psychologicznym, nie mających swych odpowiedników w innego typu zachowaniach (np.: prospołecznych) [L. Pytka 1993, s.456].

Badania przeprowadzone przez J. Konopnickiego (wcześniej D. H. Stotta) i kontynuowane przez innych autorów pozwoliły wyłonić cztery rodzaje niedostosowania społecznego dzieci w wieku szkolnym. Są to:

- zachowania demonstracyjno – bojowe (wrogie),
 - zahamowanie,
 - aspołeczność,
 - zachowanie niekonsekwentne.
- **Zachowanie demonstracyjno – bojowe (wrogie)** – przejawia się z jednej strony brakiem zainteresowania współdziałaniem z innymi, obojętnością na różne formy życia klasy szkolnej czy grupy wychowawczej, z drugiej – agresywnością, oporem przy wykonywaniu poleceń, konfliktowością. Wrogi stosunek do otoczenia (nauczycieli, kolegów) przybiera nieraz postać zachowań przestępczych.
 - **Zahamowanie** – przejawia się utratą pewności siebie, brakiem wiary w swoje możliwości, łatwym zniechęcaniem się, nieufnością i ostrożnością wobec innych, odrzuceniem społecznych kontaktów, manifestowaniem niechęci do kontaktu z ludźmi, brakiem potrzeby ich nawiązywania.
 - **Aspołeczność** – kształtuje u dzieci mających poczucie negatywnego nastawienia otoczenia do siebie i reagujących wrogo wobec innych. Dzieci aspołeczne kierują się normami sprzecznymi z obowiązującymi, odrzucają wszelkie autorytety, zdradzają brak krytycyzmu wobec swego postępowania, lekkomyślność w działaniu i kłamlivość. Wśród tych jednostek często obserwuje się picie alkoholu, palenie papierosów, wagary, niszczenie mienia i prac innych, podejmowanie ryzykownych zadań, obciążanie winą innych.

W wyniku późniejszych prac D.H. Stott wyróżnił kolejny rodzaj niedostosowanego zachowania, a mianowicie zachowanie niekonsekwentne, które może wyrażać się w sferze poznawczej, werbalnej i w ustosunkowaniu się do otoczenia społecznego. Zachowanie to wiąże się z etiologią organiczną.

- **Zachowanie niekonsekwentne** –charakteryzuje jednostki nadmiernie ruchliwe, zmienne w nastrojach, wywołujące spontaniczne, nie związane z wymaganiami sytuacji działanie, źle koncentrujące się, z obniżonym krytycyzmem wpływającym

ujemnie na ocenę własnego postępowania i jego poprawę, zabiegające o sympatie otoczenia bez zdolności utrzymania trwałych kontaktów i więzi koleżeńskich.

Psycholog K. Pospiszył wymienia trzy postacie zjawiska niedostosowania społecznego: zachowania przestępcze, neurotyczno – lękowe, psychopatyczne.

- **Zachowania przestępcze** – stanowią efekt długotrwałego procesu niedostosowania, a do sporadycznych należą przypadki łamania normy prawnej niepoprzedzone innymi objawami. Są nimi ogólnie określone „trudności wychowawcze”, w wśród nich: nieposłuszeństwo i brak szacunku dla rodziców i nauczycieli, kłamstwa, ucieczki z domu, wagary, niszczenie mienia, picie alkoholu i występują jako wczesne objawy wykolejenia.
- **Zachowania neurotyczno – lękowe** – dotyczą dzieci z zachwianą równowagą emocjonalną (neurotyzm, lęk). Charakterystyczna dla dzieci w wieku szkolnym jest fobia szkolna. Występuje najczęściej w okresie przedszkolnym i młodszym szkolnym, przyjmując postać objawów fizycznych, takich jak: mdłości, rozstrój żołądka, moczenie się, ból głowy, podwyższona temperatura. Lęk ten wynika z obawy przed rozstaniem z matką, płynie z uzależnienia od niej oraz braku zdolności do zdobycia niezależności.

W młodszym wieku szkolnym jest to awersja do szkoły, natomiast w starszym to lęk przed nauczycielami, wybranymi przedmiotami, sprawdzianem czy kolegami.

- **Zaburzenia psychopatyczne** – są wynikiem zaburzeń o podłożu dziedziczno-konstytucjonalnym. Rozpoznanie psychopatii w wieku dziecięcym nie jest łatwe, ustalić ją można w okresie dojrzewania. Wśród objawów, które nie zawsze muszą świadczyć o psychopatii, wymienia się: niedorozwój uczuć wyższych, drażliwość, wybuchowość, agresywność, brak poczucia obowiązku, lekceważenie autorytetów, niszczytelstwo, lenistwo, skłonność do kradzieży, kłamstwa, włóczęgostwo, zmienność nastroju [B. Hurlock 1985].

Na istnienie zaburzeń psychopatycznych mogą wskazywać takie czyny, jak: przestępstwa popełniane z okrucieństwem (gwałty, zabójstwa), różnego rodzaju samouszkodzenia oraz próby samobójcze. [H. Spionek 1985].

Natomiast Achenbach na podstawie zaobserwowanych symptomów wyróżnił dwa typy zachowania dziecka niedostosowanego: internalizacyjny i eksternalizacyjny.

1. Zachowania internalizacyjne wyrażają się w „rzutowaniu do wewnątrz” problemów psychicznych przeżywanych przez jednostkę. Zachowania te określane są również jako wycofanie, lęki lub zachowania zahamowane, a wyrazem dymensji tych zachowań jest

neurotyzm, nadmierna kontrola lub internalizacja. W obrębie całego syndromu tego zachowania można wyróżnić dwie grupy symptomów, które można traktować jako subtypy.

Pierwsze stanowią zachowania świadczące o wycofaniu się dziecka z życia społecznego, a drugi – przeżycia i zachowania sygnalizujące stany lękowe i depresyjne.

Dzieci o zachowaniach internalizacyjnych posiadają zaniżoną samoocenę, przejawiają tendencje do uzależniania się od osób z najbliższego otoczenia, ich status społeczny i popularność są zdecydowanie najniższe spośród wszystkich kategorii dzieci zaburzonych. Zmniejszenie popularności i pogorszenie statusu społecznego są szczególnie wyraźne u tych dzieci, które równocześnie z zachowaniami internalizacyjnymi przejawiają okresowe akty agresji. Społeczna sytuacja dzieci z zaburzeniami tego typu jest niekorzystna i jest zapowiedzią niebezpiecznego rozwoju psychofizycznego w kierunku poważnych zakłóceń w relacjach społecznych oraz zdrowia psychicznego. Niebezpieczeństwo to sprowadza się do szkód, jakich doznaje sama jednostka przejawiająca te zachowania. Szkodliwość ta wyraża się w przeżywaniu cierpienia wewnętrznego, które rzutuje na dalsze okresy rozwojowe i powoduje niekorzystne następstwa w stosunkach interpersonalnych.

Dzieci o tym typie zachowania częściej popadają w konflikt z normami prawnymi niż dzieci nieprzejawiające żadnych zaburzeń w zachowaniu.

2. Zachowania eksternalizacyjne powstają jako wynik „rzutowania” problemów psychicznych na zewnątrz, co wyraża się w zaburzonym i niedostosowanym zachowaniu. Zachowania tego typu są przeciwstawne do zachowań internalizacyjnych, ponieważ charakteryzują się destruktywnością, hiperaktywnością i agresywnością. Ogólnie określane są jako problemy w zachowaniu lub eksternalizacyjne, a u ich podstaw leży dymensja określana jako słaba kontrola.

Zachowania te występują w postaci aktów, sprzecznych z ogólnie akceptowanymi normami społecznymi. Dzieci te charakteryzuje bogaty przejaw agresji obejmujący jej wszystkie rodzaje, a mianowicie agresję werbalną i behawioralną, jawną i ukrytą oraz zachowania przynoszące szkodę innym, jak i wrogie uczucia i nastawienia do otoczenia społecznego. Większość badaczy jest zdania, że przejawy tych zachowań we wczesnych okresach życia są podstawą do rokowania chronicznej przestępczości w okresie adolescencji i w życiu dorosłym. [T. M. Achenbach 1991].

Fenomenologia – objawy niedostosowania społecznego

Jednostki społecznie niedostosowane stanowią zróżnicowaną grupę pod względem wieku, przyczyn manifestowanych objawów i ich nasilania się. To, co je łączy, to działanie na własną niekorzyść i ze szkodą dla innych.

Objawy, symptomy, manifestacje niedostosowania społecznego są obserwowalnymi zdarzeniami lub zachowaniami sprzecznymi z uznawanymi przez społeczeństwo wzorami zachowań. W zależności od częstości ich występowania, stopnia skumulowania oraz ich specyfiki mogą być traktowane jako tzw. wskaźniki nieprzystosowania społecznego [L. Pytka 1993].

Do najczęściej wymienianych kategorii zachowania będących cząstkowymi wskaźnikami niedostosowania społecznego zalicza się: nieposłuszeństwo, lenistwo, kłamstwo, wagary, ucieczki ze szkoły i z domu, włóczęgostwo, kradzieże, agresja werbalna i fizyczna, alkoholizm, narkomania, prostytutka i zaburzenia seksualne, samobójstwa i próby samobójcze.

Zachowania, które w okresie, wczesnodziecięcym uznawane są za normalne, jeśli wystąpią w późniejszych fazach np. w okresie dorastania czy dorosłości będą uznawane za anormalne. Analizując różne formy zaburzeń przystosowania społecznego dzieci i młodzieży, a także osób dorosłych, można wywnioskować, iż w kształtowaniu się cech osobowości antyspołecznej biorą udział pewne, stałe i zmienne czynniki różnego pochodzenia (społecznego, sytuacyjnego, kulturowego, psychologicznego, organicznego).

Można zaobserwować, że większość dzieci i młodzieży, która była uznawana za niedostosowaną społecznie, w wieku dorosłym staje się różnego rodzaju dewiantami społecznymi [M. Radochoński 2000], ale również pewien odsetek tej młodzieży nie przejawia już w życiu dorosłym objawów niedostosowania czy też zaburzeń, które charakteryzują osobowości antyspołeczne. Potwierdzają to także badania przeprowadzone przez L. Pytkę [2000].

Wall twierdzi, że: „(...) wszystkie dzieci wykazują w istocie w pewnych okresach życia – zwłaszcza na początku dzieciństwa i wieku młodzieńczego – oznaki nieprzystosowania się i zaburzenia spowodowane pojawieniem się w ich życiu napięć, które są normalnymi czynnikami wzrostu i wskaźnikami zdrowia” [W. D. Wall 1960, s. 94].

M. Grzegorzewska [1964] podała charakterystyczne objawy – cechy niedostosowania społecznego, m.in. „tendencje społecznie negatywne”, „chęć wyzycia się

w akcji społecznie destruktywnej”, „nieżyczliwy stosunek do człowieka”, „zrzucanie winy”, „brak hamulców”, „sugestywność”, „nieumiejętność wyjścia z trudnej sytuacji”.

Objawy niedostosowania występujące przejściowo nie powodują powstawania poważniejszych zaburzeń w zachowaniu się. Zatem należy je odróżnić od niedostosowania, któremu towarzyszą względnie trwałe zmiany osobowości, powodujące różne trudności we współżyciu społecznym z otoczeniem.

Rodzicom, nauczycielom a także i samym dzieciom szczególnych problemów wychowawczych dostarcza wiek dorastania, gdy dojrzewaniu biologicznemu organizmu towarzyszą ważne zmiany psychiczne i społeczne.

Trudności wychowawcze w tym okresie nie powstają, ale ujawniają się, będąc objawem już istniejących nieprawidłowości w rozwoju [M. Żebrowska, R. Łapińska 1975].

Wiele zachowań (np. nieposłuszeństwo, negatywizm, kłamstwo, arogancja, krnąbrność), które określane są przez rodziców i nauczycieli jako trudności wychowawcze, ma charakter przejściowy, jeśli dziecko nie jest narażone na zbyt wielkie trudności, jeśli żyje w atmosferze względnej aprobaty i swobody, osiąga harmonijny rozwój. Badania przeprowadzone przez A. Long i L. N. Robins potwierdzają, że trudności o niewielkim nasileniu poddane wczesnej diagnozie i odpowiedniemu oddziaływaniu wychowawczemu w dzieciństwie, nie mają większego wpływu dla przystosowania w wieku dorosłym [za: A. Jasiński 1978].

Trudności wychowawcze obserwowane u dzieci w wieku wczesnoszkolnym a także w okresie adolescencji z czegoś wynikają, z czymś się wiążą, coś się na nie składa. W przypadku trudności wychowawczych to, co sprawia trudność, a więc dziecko – jako przedmiot i podmiot oddziaływań wychowawczych zyskuje miano „trudnego”. Określenie zachowań dzieci naruszających podstawowe normy społeczne, trwające krótko i z małym nasileniem jako trudności wychowawcze jest bardziej słuszne niż określenie tych zachowań jako niedostosowanie społeczne.

W ocenie niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży należy brać pod uwagę trwałość, nasilenie i liczbę objawów uznawanych za symptomatyczne dla tego zjawiska.

Jak stwierdza wielu badaczy, niepowodzenia szkolne są pierwszym etapem rozwoju niedostosowania społecznego, w konsekwencji przestępczości. W wielu badaniach podkreśla się, że trudności szkolne, wyrażające się w opóźnieniu szkolnym i wagarach, wyprzedzają o parę lat pierwszą sprawę sądową. Zatem trudności w nauce są istotnymi wczesnymi symptomami wykolejenia. Ucieczki z domów rodzinnych są traktowane jako objawy dość zaawansowanego procesu wykolejenia nieletnich.

K. Pospiszyl i E. Żabczyńska [1985] twierdzą, iż dziecko, które raz zdecydowało się na ucieczkę z domu, łatwiej podejmuje taką decyzję w następnej, podobnej sytuacji. Wśród przyczyn ucieczek z domu autorzy wymieniają na pierwszym miejscu lęk przed karą. A więc dziecko otrzymawszy ocenę niedostateczną, znając reakcje rodziców, w obawie przed karą jest tym bardziej skłonne do ucieczki. Czasami wymierzana kara powoduje bunt, a w konsekwencji ucieczkę z domu.

Urban stwierdza, że „(...) *wagary i uciezki z domu to formy zachowania, będące najbardziej widocznymi objawami niedostosowania i to zarówno dla nauczyciela, jak i rodziców. Wagary i uciezki stanowią jeden z głównych symptomów zaburzenia równowagi między jednostką a środowiskiem*” [B. Urban 1995, s. 146].

W młodszym wieku szkolnym dochodzi do wagarów, które w tym okresie nauki mają najczęściej tło kompensacyjne (chęć ucieczki od wysiłku, unieruchomienia w ławce, swobodnych zabaw i beztroskiego spędzania czasu). Natomiast w starszym wieku szkolnym wagary przybierają postać długotrwałej niechęci i oporu w realizowaniu obowiązku szkolnego, co w konsekwencji prowadzi do przerwania nauki szkolnej.

Dziecko niedostosowane społecznie często ma niezaspokojone podstawowe potrzeby, co może wykształcić u niego postawę agresywną, uważaną za szczególnie silnie związaną z niedostosowaniem społecznym i popełnianiem przestępstw.

Bandura i Walters stwierdzili na podstawie dokonanych przez siebie badań, że „(...) *główną przyczyną aspołecznego zachowania się są stany frustracji z powodu braku zaspokojenia potrzeby zależności, co ujawnia się w agresji, we wrogim nastawieniu do autorytetów i mniej pozytywnym stosunku do rówieśników. U dzieci z niezaspokojonymi potrzebami pogłębiają się ich niewłaściwe stosunki do ludzi, niechęć do nauki i do pracy. Niska samoocena, brak wiary we własne możliwości hamują próby aktywności dzieci w kierunku pożądanym, sprzyjają rezygnacji z podejmowanych starań, a także związanego z tym wysiłku*” [A. Bandura i R. H. Walters 1972, s. 63].

Sygnalizowane wcześniej objawy towarzyszące nieprzystosowaniu społecznemu występują równolegle z alkoholizowaniem się młodzieży czy właśnie w trakcie wagarów i ucieczek z domów – czyli poza kontrolą szkoły i domu rodzinnego. Jednak niezależnie od spożywania alkoholu przez młodzież dla tzw. fasonu, zgodnie z wzorami kultury przestępczej, sami dorośli przy rozmaitych okazjach zachęcają młodzież do spróbowania, a następnie popijania alkoholu, czy to pod postacią piwa, wina czy wódki.

Zdaniem L. Pytki i T. Zacharuk [1995] zjawisko upijania się możemy obserwować przy okazji prywatek, zabaw, dyskotek oraz uroczystości organizowanych przez samą młodzież lub przy udziale dorosłych.

Alkoholizowanie się dzieci i młodzieży ma związek z procesem demoralizacji społecznej, zasługuje więc na podkreślenie i uwagę. Alkohol niszczy organizm dziecka, który nie jest jeszcze w pełni rozwinięty, nieodporny. „(...) *Wpływa na zahamowanie jego rozwoju, zarówno sfery fizycznej, jak i psychicznej. Uniemożliwia ono naukę szkolną, wytrąca nieletniego z normalnego trybu życia, wprowadza w świat zdemoralizowany, często przestępczy i proces wykołajenia następuje wtedy nieuchronnie szybko*” [K. Pospiszył, E. Żabczyńska 1985, s. 57].

Alkoholizowanie się przez nieletnich jest bezpośrednią przyczyną dokonywania przestępstw, szczególnie o charakterze chuligańskim.

Szkodliwość picia alkoholu przez dzieci i młodzież jest tym większa, im wcześniej następuje kontakt z alkoholem i to nie tylko dlatego, że mogą powstać w młodych organizmach nieodwracalne zmiany biologiczne, ale również dlatego, że każda czynność wyuczona we wczesnym okresie życia jest trudna do wyeliminowania – czyli wygaszania w późniejszych fazach rozwoju człowieka. [K. Kopczyński 1995].

Trwałym elementem we wszystkich przypadkach tzw. zachowań aspołecznych, asocjalnych czy dysocjalnych – jest agresja skierowana na otoczenie społeczne, tj. na przedmioty lub osoby z najbliższego otoczenia lub na osoby przypadkowe.

Istnieją rozmaite formy i podłoża dokonywania czynów agresywnych. Na przykład odmianą agresji stosunkowo często spotykaną, świadczącą o zaburzeniach socjalizacyjnych, jest tzw. agresja werbalna typu przeklinanie, wulgarny język, wyśmiewanie się. Jednak o wiele groźniejszą w skutkach jest agresja fizyczna – jawny atak na cudzą własność lub na osoby, co określane bywa jako przestępstwa chuligańskie lub wandalizm młodzieżowy.

Ważny jest fakt, iż o popularności zachowań agresywnych z jednej strony decyduje atrakcyjność psychologiczna (np. dla uzyskania dominacji, poczucia siły, przewagi itp.), a z drugiej strony na trwałe wpisane do podkultury chuligańskiej czy „punkowskiej” prawo pięści rozstrzygające sytuacje konfliktowe. Występowaniu rozmaitych form agresji sprzyjają określone sytuacje frustrujące lub kontakt sytuacyjny. Agresja antyspołeczna może mieć charakter protestu, kontestacji wobec zastanych warunków, może być wynikiem ogólnej niechęci do ludzi określonej kategorii oraz ich kultury.

Ze zjawiskiem niedostosowania społecznego, jak zauważył M. Pęczak [1992] wiąże się termin subkultura, której w literaturze poświęca się wiele miejsca. Zainteresowanie tym zjawiskiem związane jest ze stosunkowo częstymi przypadkami przemocy i agresji okazywanej bądź z przypadku lub z samego założenia, osobom nie identyfikującym się z daną subkulturą. Przedstawiciele subkultur za obszary życia społecznego, na której ujawniają w całej okazałości swoje zachowania ideologiczne, są najczęściej miejsca publiczne, np.: ulica, stadion sportowy, dworzec kolejowy, metro. Radykalne subkultury skutecznie odrzucają autorytety moralne i instytucjonalne (np.: Hard mods, Skinheads, Punk). Agresja członków subkultur skierowana jest w wykonawców podczas widowisk muzycznych, kibiców klubów sportowych, przedstawicieli innych subkultur lub pośrednio w całe społeczeństwo, czego wyrazem jest niszczenie dóbr użyteczności publicznej, stosowanie przemocy fizycznej i niektórych form terroru wobec ludzi innej nacji.

Hołyst dokonując analizy jednej z form agresji, tj. wandalizmu, wymienia między innymi takie czynniki motywujące do zachowań agresywnych:

- nagromadzona, niewyładowana energia życiowa;
- chęć odegrania się za własne niepowodzenia, porażki i wystąpienia w roli „zwycięzcy”;
- sprzeciw wobec symboli cudzej pracy i zabiegów organizacyjnych;
- niechęć do stylistyki lub idei uprzedmiotowionej, będącej stymulatorem zachowań wyzwalających niechęć, bunt.

Trudno oddzielić zachowania antyspołeczne, zwłaszcza te bardziej zaawansowane (np.: napady, rozboje), od tzw. przestępczości nieletnich. Na ogół we wszystkich lub prawie wszystkich przestępstwach popełnionych przez młodzież występuje duży ładunek agresji [B.Hołyst 1984/ 1993].

Od ponad ćwierć wieku wśród wielu przestępstw nieletnich dominują przestępstwa przeciwko mieniu i stanowią od 82 – 92% ogółu przestępstw. Największą reprezentację statystyczną uzyskują włamania do kiosków, piwnic, komórek, mieszkań i samochodów. Inne typy przestępstw popełnianych przez nieletnich to: lekkie uszkodzenia ciała, przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu oraz bezpieczeństwu w komunikacji, zgwałcenia i czyny nierządne. Im starsza młodzież oraz im bardziej zaawansowany jest proces demoralizacji, tym bardziej w skutkach czynów antyspołecznych się dokonuje.

Badania empiryczne B. Urbana [1998] wskazują, iż dominującym zjawiskiem przejawów niedostosowania społecznego młodzieży w wieku 13 – 17 lat są czyny przestępcze typu: kradzieże mienia prywatnego, włamania, rozboje. Kradzież objawia się jako najpowszechniejsza forma przestępstwa, co absolutnie potwierdza wszelkie dotychczasowe wyniki badań, i to zarówno polskie, jak i zachodnie. D. Glaser [1976].

Do niebezpiecznych rozmiarów jak twierdzi B. Urban [1995] wzrasta kradzież połączona z rozbojem i wymuszeniem. Gwałtowny wzrost tego typu przestępstw wśród młodzieży wzbudza niepokój pedagogów, przedstawicieli kontroli społecznej, a także opinii publicznej.

Do wyżej wymienionych objawów niedostosowania społecznego można doliczyć jeszcze te, które nasiliły się w ostatnim dwudziestoleciu, czyli: narkomania (toksykomania), prostytutka i samobójstwa. Wzrost uzależnień lekowych lub paralekowych związany jest z rozpowszechnianiem się ideologii kontestacyjnych ruchów młodzieżowych na Zachodzie i stanowi ostatnio poważny problem, nie tylko ze względu na jego społeczny zasięg, ile ze względu na jego destrukcyjne skutki biologiczne, psychiczne i społeczne dla narkomanów. Sytuację komplikuje fakt, że na rynek młodzieżowy trafiają rozmaite odmiany substancji chemicznych będących surogatami narkotyków czystych chemicznie, tzw. „kompoty”, „wyciągi”, jak również mieszanki o bardzo toksycznym działaniu na organizm.

Zjawisko narkomanii jest ostatnio przedmiotem badań i szczególnego zainteresowania nim ze względu na jego rolę w genezie „dżumy” XX wieku, czyli AIDS. Pomimo wielu badań poglądy na to, kto staje się toksykomanem, są podzielone i czasem sprzeczne, niektórzy autorzy z kręgów medycznych dopatrują się uzależnienia toksycznego w dyspozycjach organicznych, psychicznych lub obu łącznie.

Toksykomania jest przejawem niedostosowania społecznego, która często bywa konsekwencją długo trwających niepowodzeń szkolnych, w wyniku których dziecko ucieka ze szkoły i domu.

Jak twierdzi Cekiera [1985] i Kobierzycki jest to „(...) stan okresowej lub przewlekłej intoksykacji przynoszący jednostce i społeczeństwu szkodę, wywołany powtarzającym się zażywaniem środka odurzającego lub pobudzającego (naturalnego lub syntetycznego)” [T. Kobierzycki 1989, s. 19]. Młody człowiek sięgając po środki odurzające próbuje zredukować przykre stany psychiczne, przełamać cierpienie, którego przyczyną bywa negatywnie postrzegane środowisko szkolne, rodzinne, a czasami tylko szkolne lub tylko rodzinne.

Młodzież większość czasu w obrębie dnia spędza w szkole oraz grupie rówieśniczej, która w okresie dojrzewania ma największe znaczenie dla identyfikacji i kształtowania postaw – a osoby biorące narkotyki rekrutują się właśnie z tych środowisk – można zatem sądzić, iż ryzyko inicjacji jest bardzo duże.

Badania panelowe przeprowadzone przez zespół pod kierunkiem Rybczyńskiej wśród uczniów klas ósmych i pierwszych ponadpodstawowych na terenie województwa lubuskiego wykazały, że zachowania „pronarkotykowe” badanej młodzieży mają ścisły związek z poprzedzającą kontakty z narkotykami inicjacją alkoholową i wszystkimi jej następstwami, tj.: częstym piciem i upijaniem się, a także przyzwoleniem rodziców na łamanie odnośnej normy obyczajowej. Ustalenie autorek znajduje potwierdzenie w teorii, jak i w praktyce [D. Rybczyńska, E. Trębińska 2001].

Wyniki badań przedstawione między innymi przez B. Hołysta [1993] wskazują na poważny związek między przestępczością a wysokością konsumpcji alkoholu oraz rodzajem stosowanego środka narkotycznego.

Uzyskiwanie korzyści finansowych (materialnych) z usług seksualnych określane jako istota prostytucji jest niezwykle zróżnicowanym zjawiskiem społecznym. Wiele młodych dziewcząt zaczyna uprawiać prostytucję już w wieku 16- 17 lat. Jak można zauważyć, proces wykolejenia społecznego tej kategorii dziewcząt rozpoczyna się bardzo wcześnie i jest niezwykle trudny do zahamowania ze względu na wielkość nagród (finansowych, materialnych, psychologicznych) uzyskiwanych przez nie, mimo dramatycznych niekiedy powikłań życiowych i rodzinnych, które są jedną z konsekwencji uprawiania tej formy zarobkowania i stylu życia. Obecnie zjawisko prostytucji nabiera nieco innego znaczenia, zwłaszcza w tych sferach życia publicznego, gdzie obecność płatnych „dam do towarzystwa”, „masażu erotycznego” czy pozaparlamentarnej dyplomacji wydaje się normalna. Przejawem niedostosowania społecznego są próby samobójcze nieletnich i młodocianych, które dokonywane są często pod wpływem alkoholu i narkotyków. Motywem prób samobójczych były także przypadki nagłej utraty pracy (brak źródła dochodu bądź złe warunki ekonomiczne).

Jak podaje Okoń „(...) *samobójstwo to świadome pozbawienie się życia*”. *Samobójstwa dzieci i młodzieży są uwarunkowane zachowaniem się innych osób, zwłaszcza rodziców lub nauczycieli, np. zbyt rygorystycznym traktowaniem w domu lub w szkole, surowymi karami, strachem przed karą, złymi stopniami itp., u starszej młodzieży mogą to być również niepowodzenia w miłości. Jak podają statystyki, występuje znaczna liczebna przewaga samobójstw chłopców nad dziewczętami*” [W. Okoń 1984, s. 115].

Ten, czy inny podział na rodzaje niedostosowania społecznego ujmuje równocześnie przyczynę i zewnętrzną formę zjawiska, obejmuje więc szerszą kategorię jednostek niż ta, którą można wyodrębnić na podstawie kryteriów zawartych w przytoczonym określeniu społecznie niedostosowanych. Zatem w codziennej pracy nauczyciela istotna będzie znajomość tych zachowań jednostki, które pozostają w sprzeczności z obowiązującymi ją normami.

W oparciu o istniejącą wiedzę pedagogiczną, przyjmuje się, że rozwój moralno – społeczny dziecka warunkują następujące czynniki:

- 1) środowiskowe (socjokulturowe),
- 2) biopsychiczne.

Najpoważniejsze znaczenie na kształtowanie postawy jednostki wobec norm społecznych ma niewątpliwie wpływ środowiska. W oparciu o analizę literatury przedmiotu badań można wymienić szereg czynników o charakterze socjokulturowym, które sprzyjają powstawaniu niedostosowania społecznego. Należą do nich między innymi:

- niekorzystne warunki ekonomiczno – materialne rodziny,
- zaburzenia w strukturze rodziny,
- choroby rodziców lub ich nieobecność w wychowaniu dzieci,
- kontakty dzieci z podkulturą dewiacyjną,
- brak sukcesów szkolnych dziecka,
- stygmatyzujące oddziaływania instytucji wykrywania,
- społeczna blokada aspiracji jednostki,
- zaburzenia psychosomatyczne,
- zaburzona struktura osobowości,
- odtrącenie emocjonalne dziecka [H. Borzykowska 2001].

Nasuwa się zatem przypuszczenie, że determinantami niedostosowania społecznego nie są pojedyncze czynniki, lecz całe kompleksy niekorzystnych czynników rozwojowych, które działają w sposób skumulowany i często określane są czynnikami kryminogennymi.

Czapów dokonał typologii społecznego nieprzystosowania stosując kryteria klasyfikowania zachowania dewiacyjnego według czynników etiologicznych lub opisujących formy zachowania. Autor wyróżnia trzy zasadnicze typy wykolejenia społecznego ze względu na trzy różne czynniki etiologiczne:

1. **Zwichniętą socjalizację** – prowadzącą do manifestowania nieprzystosowania społecznego w różnorodnych formach. Jednak czynnik dominujący i warunkujący jest

ten sam, a mianowicie: niedostatki w zakresie socjalizacji dziecka (nieodpowiednia opieka rodzicielska lub jej brak, odtrącenie emocjonalne, zaniedbanie społeczne i pedagogiczne).

2. **Demoralizację** – pojawiającą się wówczas, gdy dziecko prawidłowo zsocjalizowane dostaje się pod wpływem innej obyczajowości i kultury niż ta, w jakiej było wychowane (emigracja ze wsi do miasta, z jednego kraju do drugiego). Proces demoralizacji wiąże się zwykle z przewartościowaniem wartości tradycyjnych na rzecz nowych, do których jednostka nie potrafi się w pełni dostosować.
3. **Socjalizację podkulturową** – będącą odmianą nieprzystosowania społecznego z uwagi na związek jednostki z wartościami i normami podkultury pozostającej w opozycji do kultury szerszej zbiorowości społecznej (np. społeczeństwa jako całości).

Socjalizacja dziecka przebiega prawidłowo z punktu widzenia poprawności funkcjonowania mechanizmów psychologicznych. Popada jednak ono w konflikt z normami ogólnospołecznymi z powodu identyfikacji z własną podstawową grupą respektującą normy podkulturowe, chuligańskie, złodziejskie czy w ogólności przestępcze [C. Czapów 1978].

Inną typologię nieprzystosowania przedstawiają badacze amerykańscy C. E. Sullivan i M. Q. Grant [L. Pytka 2000]. Klasyfikacja amerykańska nawiązuje do charakterystycznych form dewiantywnego zachowania się jednostek nieprzystosowanych społecznie, wyróżniając trzy klasy: aspołeczni, konformiści, neurotycy.

W przytoczonej klasyfikacji kryterium, wyróżniającym poszczególne formy zachowania nieprzystosowawczego, jest jakość stosunków interpersonalnych, jakie utrzymuje jednostka z osobami z najbliższego otoczenia społecznego.

Badacze zajmujący się niedostosowaniem społecznym stosują różne kryteria diagnostyczne. Są nimi:

- zaburzenia sfery emocjonalno – wolicjonalnej (H. Spionek 1965),
- zaburzenia zachowania się (R. Kościelak 1985, A. Maciarz 1993),
- zaburzenia charakterologiczne (O. Lipkowski 1971, M. Przetacznikowa i M. Susułowska 1978, K. Pospiszyl 1985, A. Makowski 1994),
- autodestruktywność jednostki (J. Konopnicki 1971),
- samowykluczanie się z określonych ról społecznych (C. Czapów i S. Jedlewski 1971, D. Wójcik 1984),

- nieumiejętność dostosowania się do norm społecznych (A. Maciarz 1993, J. Chałasiński 1948, H. Kołakowska – Przełomiec 1970, M. Przetacznikowa i M. Susułowska 1978, M. Grzegorzewska 1964, C. Czapów i S. Jedlewski 1971, Z. Skorny 1976, L. Pytko 2000).

Kryteria te są zróżnicowane. Niektóre z nich odwołują się do skutków określonego stanu (np. autodestruktywność, samowykluczanie się z ról społecznych), inne odnoszą się do przyczyn (zob. sfery emocjonalno – wolicjonalnej, charakterologiczne).

Definicje oparte o kryteria zaburzeń zachowania, czy nieumiejętności dostosowania się do norm z kolei opisują na poziomie behawioralnym konkretne desygnaty pojęcia podstawowego. Wydaje się, że ten stan rzeczy spowodowany jest złożonością zjawiska, zaś de facto oznacza ono tak przyczyny, przebieg, jak i następstwa określonego stanu rzeczy. W tej sytuacji ujęcie zastosowane przez C. Czapówa [1978] uznać można za reprezentatywne dla takiego syntetycznego podejścia do dziedziny niedostosowania społecznego. Dodać jednak należy, że bardziej słuszne byłoby posługiwanie się terminem „dziecko źle dostosowane społecznie i zaburzone emocjonalnie”, jako odpowiednik amerykańskiego terminu „socially maladjusted and emotionally disturbed child” [I. Sienkiewicz, A. Drozd 1995].

Podkreślając wzajemny związek złego dostosowania z zaburzeniami emocjonalnymi, należy zwrócić uwagę, iż zaburzenie emocjonalne przejawia się jako seria negatywnych niepowodzeń w realizacji podstawowych zadań i ról społecznych przez dziecko, co jest wystarczającym powodem do zastosowania sankcji społecznych.

W konkluzji stwierdzić można, że przedstawione kryteria diagnostyczne w ujęciu różnych autorów są bardzo istotne w przypadku młodzieży przejawiającej niedostosowane zachowania, gdyż zachowania te są efektem rozmaitych sprzężeń zwrotnych powstających u dziecka i powiązanych z jego otoczeniem społecznym.

II. ŚRODOWISKA SOCJALIZACJI W ETIOLOGII NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO

1. Proces socjalizacji i jego i jego mechanizmy

Mechanizm postępowania i rozwój niedostosowania społecznego jest złożony i wynika z różnych uwarunkowań. W literaturze przedmiotu najczęściej spotykamy dwa rodzaje uwarunkowań niedostosowania społecznego: biologiczne i środowiskowe.

Rozpatrując uwarunkowania środowiskowe mamy na myśli naturalne środowisko wychowawcze (rodzina, grupa rówieśnicza) oraz środowisko lokalne (szkoła i instytucje pozaszkolne). Natomiast omawiając uwarunkowania biologiczne niedostosowania społecznego należy wziąć pod uwagę aspekt genetyczny, choroby somatyczne, w których przebiegu mogą występować objawy niedostosowania, właściwości układu nerwowego oraz poziom sprawności umysłowej. Niezależnie od istniejącego podziału na uwarunkowania środowiskowe i biologiczne należy pamiętać, że w praktyce w grę wchodzi całe zespoły czynników patogennych, które tworzą określone konfiguracje. Według Tomaszewskiego jest to „(...) *względnie trwałe układy elementów otoczenia człowieka ważne dla jego życia i zachowania*” [T. Tomaszewski 1982, s. 61].

Przyjmując takie rozumienie środowiska, możemy wyodrębnić dwa jego składniki: biologiczno – geograficzny i społeczny [Z. Skorny 1987].

Za **środowisko społeczne** uważa się zbiór jednostek, grup zbiorowości, które oddziałują na zachowanie danego osobnika. Środowisko społeczne należy zaliczyć do tej kategorii czynników egzogennych, które mają wyjątkowo duży wpływ na zachowanie człowieka. Tezę tę potwierdzają znane z literatury przykłady wychowania dzieci w warunkach niemal kompletnej izolacji społecznej.

Dowodzą one, że uspołecznienie dziecka możliwe jest tylko poprzez kontakt z grupą społeczną, zgodnie z kulturowo i cywilizacyjnie uwarunkowanymi oczekiwaniami społecznymi [J. Strelau 1982].

Oddziaływanie środowiska społecznego na jednostkę jest wielorakie. Może ono przybrać **układ pośredni** (mass media) lub **bezpośredni** (kontakty interpersonalne). Zazwyczaj układy te przenikają się, dzięki czemu zyskują na sile oddziaływania na

jednostkę. Z kolei o skuteczności oddziaływania społecznego decyduje nie tyle jego siła, co pewne mechanizmy psychiczne, do których zdaniem Aronsona należy zaliczyć:

- uleganie (zachowanie motywowane pragnieniem uzyskania nagrody lub uniknięcia kary),
- internalizacja (przyjmowanie przekonań, postaw, wartości) [E. Aronson 1978].

Klasyki pedagogiki społecznej, np.: R. Wroczyński, E. Trempała wprowadzili pojęcie **środowisko wychowawcze**.

Według Wroczyńskiego środowisko wychowawcze to: „(...) zespół składników struktury otaczającej osobnika, które działają jako system bodźców i powodują określone reakcje (przeżycie psychiczne)” [R. Wroczyński 1979, s.74]. Podobnie pojmuje środowisko wychowawcze Trempała [1969], który określa to pojęcie biorąc pod uwagę fakt, że istotne znaczenie ma nie tylko długotrwałość oddziaływania różnych wpływów, lecz także ich siła i intensywność. Należy dodać, iż nie wszystkie czynniki otoczenia oddziałują na człowieka w jednakowy sposób.

Natomiast H. Radlińska (czołowa przedstawicielka pedagogiki społecznej) definiuje środowisko ogólnie, mówiąc iż jest to „(...) zespół warunków, wśród których bytuje jednostka i czynników, kształtujących jej osobowość, oddziaływających stale lub przez czas dłuższy”. Zdaniem autorki jest to zespół zjawisk społecznych, kulturowych oraz naturalnych. Środowisko odróżnia się od otoczenia, które jest zmienne, chwilowe i nie wywiera zasadniczych wpływów [za: W. Theiss 1984, s.67].

W życiu dzieci i młodzieży szczególną rolę pełni środowisko naturalne (rodzina, grupa rówieśnicza) oraz środowisko lokalne (szkoła i pozaszkolne środowiska wychowawcze). Środowiska te stanowią wspólnoty, w których uczestnictwo jest trwałe lub obejmuje dłuższy okres życia.

2. Bezpośrednie i pośrednie środowiska socjalizacji

2.1. Środowisko rodzinne

Rodzina jest pierwszym i najważniejszym środowiskiem wychowawczym dziecka. *„Najbliższe środowisko otaczające dziecko – rodzina przekazuje mu miłość, a także obraz świata, społeczeństwa, do którego musi się ono przystosować, a różne jego działania są czynnikami kształtującymi pierwsze jego odruchy i reakcje”* [A. Blaim 1986, s. 63].

Środowisko rodzinne to specyficzna mała grupa społeczna, niezastąpiona dla prawidłowego rozwoju dziecka, która przygotowuje je do późniejszego prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie.

W literaturze spotykamy wiele różnych sposobów rozumienia, czym jest rodzina. Tyszka podaje, że *„(...) Rodzina ułatwia swym członkom adaptację do zmieniającej się rzeczywistości społecznej, do jej wymogów. Jest strefą ochronną człowieka w procesie transformacji, oparciem w nowych sytuacjach. Rodzina jest najlepszym, najskuteczniejszym „transmitorem” ogólnospołecznej kultury do jednostki, ogólnospołecznych podstawowych norm, wzorów i wartości – szczególnie w jej wcześniejszym okresie życia”* [Z. Tyszka 1974, s. 52]

Zdaniem Rembowskiego *„(...) Rodzina to grupa podstawowa, w której istnieją różne systemy wzajemnych powiązań i oddziaływań. Wytwarzają je poszczególni członkowie, z których każdy ma pewien wpływ na kształtowanie poziomu i treści powiązań oraz na rozwój osobowości i zachowanie się pozostałych osób. Osobowość jednego członka rodziny pozostaje w bliskich związkach z osobowością drugiego”* [J. Rembowski 1986, s. 74].

Uzupełnieniem tego pojęcia jest definicja przedstawiona przez Adamskiego, który podaje, iż: *„(...) rodzina to wąskie grono osób połączonych we wspólnym ognisku domowym aktami wzajemnej pomocy i opieki”* [F. Adamski 1984, s. 39].

Rodzina wypełnia wobec swoich członków wiele funkcji. Z. Tyszka [1974] uznaje funkcje: materialno – ekonomiczną, opiekuńczo – zabezpieczającą, prokreacyjną, socjalizacyjną, emocjonalno – ekspresyjną. Natomiast cytowany już F. Adamski uważa za najistotniejsze następujące funkcje rodziny: prokreacyjną, ekonomiczną, opiekuńczą, socjalizacyjną, stratyfikacyjną, integracyjną, małżeńską, rodzicielską, braterską.

Podobnie przedstawia funkcje rodziny Kowalski, dzieląc je w następujący sposób:

- 1) **prokreacyjna**, której źródłem jest dążenie człowieka do powstawania małżeństwa i posiadania potomstwa, zapewniając tym samym trwałość biologiczną,
- 2) **wychowawcza**, która jest oczywistą konsekwencją funkcji prokreacyjnej, niezbędna dla rodziny jako grupy społecznej i jej poszczególnych członków. Tu dziecko uczy się elementarnych umiejętności (chodzenia, mówienia, posługiwania się narzędziami, zachowania się na wzór dorosłych) niezbędnych do przyszłego uczestnictwa w społeczeństwie. A zatem jest to nauka i wychowanie przez realny udział w życiu rodziny,
- 3) **gospodarcza** warunkuje pełnienie przez rodzinę dwóch poprzednich funkcji. Pełniąc funkcje produkcyjno – konsumpcyjne zaspakaja potrzeby swych członków, gromadzi dobra ekonomiczne dla siebie jako grupy, przekazuje nadwyżkę wyprodukowanych dóbr dla społeczeństwa [S. Kowalski 1986].

Rodzina jest niezastąpioną grupą odniesienia dla jej członków, ponieważ na podłożu jej trzech podstawowych funkcji, rozwijają się i są zaspokojone potrzeby emocjonalnego współżycia. W porównaniu z innymi grupami, rodzina zapewnia utrzymanie równowagi psychicznej, a mówiąc językiem współczesnej psychologii – autoregulację osobowości ze współczesnym środowiskiem.

Jako grupa odniesienia, pełni ona rolę wychowawczą – w szerokim rozumieniu pojęcia wychowania – nie tylko wobec dzieci, ale także wobec dorosłych, w zakresie przystosowania się do siebie małżonków, wchodzenia ich w role rodziców itd.

W ujęciu socjologicznym ważny jest podział rodziny na zasadzie zróżnicowania więzi społecznej. Możemy, zatem wyróżnić następujące typy rodzin:

- 1) **rodzina normalna**, oparta na więzi biologicznej między rodzicami i wszystkimi dziećmi, w której panuje poprawna atmosfera współżycia, zaspokojone są potrzeby i aspiracje wszystkich jej członków, w szczególności wychowanie i wykształcenie dzieci, dążąca do likwidowania pojawiających się konfliktów między członkami,
- 2) **rodzina rozbita** wskutek trwałej nieobecności jednego z rodziców (śmierć, separacja, rozwód), gdzie każda z tych przyczyn nieobecności stwarza trudności i problemy wychowawcze,

- 3) **rodzina zreorganizowana** przez zawarcie po jej rozbiciu drugiego lub następnego małżeństwa, co stanowi skomplikowany układ stosunków społecznych między naturalnymi a przybranymi rodzicami a dziećmi oraz problem ojczyma, macochy,
- 4) **rodzina zdezorganizowana**, gdzie panują stosunki konfliktowe, zaburzające proces uspołecznienia,
- 5) **rodzina zdemoralizowana**, która pozostaje w kolizji z prawem lub zasadami współżycia ze środowiskiem, będąca głównym źródłem deprawacji dziecka,
- 6) **rodzina zastępcza** oparta na więzi współżycia i funkcji opiekuńczo – wychowawczej w stosunku do dzieci, przy świadomości braku więzi biologicznej z nimi [S. Kowalski 1986].

W celu prawidłowego funkcjonowania rodziny wszystkie wyżej wymienione funkcje muszą być prawidłowo realizowane. Im słabiej rodzina wywiązuje się z nałożonych na nią obowiązków, tym bardziej jest ona dysfunkcyjna.

W przypadku, gdy system rodzinny jest destrukcyjny, dziecko jest zarówno ofiarą, jak i współtwórcą reguł postępowania. Lewis [M. Radochoński 1985] wyróżnił cztery typy rodzin posługując się kryterium funkcji:

- 1) **rodzina optymalna**, w której małżonków łączą pozytywne uczucia, nie występują destrukcyjne koalicje, a konflikty rozwiązywane są na drodze negocjacji,
- 2) **rodzina kompetentna**, ale cierpiąca to taka, w której nie występuje destrukcja, ale dają się już zauważyć tendencje do dominacji jednego z członków,
- 3) **rodzina o zaburzonym funkcjonowaniu:**
 - występuje system dominacji – uległości, brak bliższych związków uczuciowych między małżonkami, brak negocjacji,
 - występują stałe konflikty między rodzicami, dzieci uczestniczą w konflikcie, występuje wrogość tak na płaszczyźnie rodzic – rodzic, jak i rodzic – dziecko,
- 4) **rodzina nie wypełniająca swych funkcji:**
 - jedno z rodziców wykazuje zaburzenia emocjonalne, wysoki poziom stosunku dominacji – uległości,
 - rodzina chaotyczna, wyizolowana, pozbawiona kierownictwa.

Najczęstsze przejawy zaburzeń w funkcjonowaniu rodziny to:

1. Nieprawidłowe postawy rodzicielskie:
 - a) odtrącenie dziecka, czyli nie okazywanie mu uczuć pozytywnych przy jednoczesnym demonstrowaniu negatywnych. Postawę tę charakteryzuje także:

- dezaprobata i krytyka dziecka,
- podejście dyktatorskie,
- surowe kary, brutalne postępowanie, zastraszanie.

S. Turlej [1982] zwrócił uwagę na fakt, iż mówiąc o roli rodziny we wczesnej socjalizacji dzieci i młodzieży należy zwrócić uwagę na zjawisko odręczenia emocjonalnego.

Pospiszyl i Żabczyńska uważają, że: „(...) dziecko jest odrzucone, wówczas gdy: jest niepożądane, rodzice nie mają dla niego czasu, nie interesują się jego problemami, nie udzielają rady ani zachęty, nie dbają o jego zdrowie, ubiór i naukę. Porównują je z innymi na jego niekorzyść, krytykują jego postępowanie, zrzędzą, wyśmiewają lub kpią z niego. Stosują system surowej kontroli, dotkliwie karzą, z cielesnymi włączniami. Grożą wyrzuceniem z domu, umieszczeniem w zakładzie. Są w stosunku do dziecka podejrzliwi, nie ufają mu. Nie włączają go w sprawy rodziny” [K. Pospiszyl, E. Żabczyńska 1985, s. 48].

Tego rodzaju relacje rodzice – dziecko prowadzą do zachowań agresywnych, a ściślej mówiąc postaw antyspołecznych wyrażających się w licznych aktach wrogości wobec innych ludzi, porządku społecznego i przedstawicieli świata ludzi dorosłych. Jeżeli potrzeby zależności i miłości u dziecka we wczesnych stadiach jego rozwoju i socjalizacji są niezaspokojone, wówczas skutek braku serdecznej opieki ze strony jednego lub obojga rodziców stanowią stale działający czynnik pobudzający dzieci do wrogości i zachowań negatywnych. Rozerwanie tej pierwotnej więzi wpływa niekorzystnie na przebieg socjalizacji i wychowania;

- b) unikająca, charakteryzująca się ubogimi stosunkami emocjonalnymi w kontaktach z dzieckiem. Ten typ zawiera takie charakterystyki jak:
 - beztroska o dobro dziecka,
 - ignorowanie dziecka,
 - bierność w stosunkach z dzieckiem,
 - unikanie kontaktu z dzieckiem;
- c) nadmierna ochrona dziecka. Rodzice bezkrytycznie traktują dziecko, jest ono uważane za wzór doskonałości. Postawy te charakteryzuje:
 - przesadna opiekuńczość,
 - nadmierna pobłażliwość,
 - niedocenianie możliwości dziecka, rozwiązywanie za dziecko wszelkich problemów,

- ograniczanie do maksimum samodzielności,
 - izolowanie od rówieśników;
- d) nadmierne wymaganie. Dziecko jest zmuszane do funkcjonowania zgodnego z wytworzonym przez rodziców wzorem (bez liczenia się z cechami i możliwościami dziecka). Postawę tę charakteryzują:
- wygórowane wymagania,
 - brak samodzielności i odpowiedzialności dziecka w działaniach, ograniczenie swobody i aktywności dziecka,
 - sztywne reguły postępowania,
 - przesadne dążenie do osiągnięcia wysokich wyników w różnych rodzajach aktywności podejmowanej przez dziecko.
2. Zaniedbania w zakresie opieki nad dzieckiem (pozbawienie opieki ze strony rodziców i powierzenie jej np. dziadkom, brak zainteresowania czasem wolnym).
 3. Zaburzenia w zakresie komunikacji wewnątrzrodzinnej. To zjawisko przyjmuje różne postacie poczynając od całkowitego braku przepływu informacji pomiędzy członkami rodziny, a kończąc na sytuacji, w której wszystko staje się przedmiotem przekazu nie stwarzając tym samym żadnej sfery intymności.

Trzecim rodzajem popełnianych błędów przez rodziców jest tzw. „podwójne wiązanie”.

W tym przypadku dziecko otrzymuje od rodziców informację werbalną, która jest sprzeczna z komunikatem niewerbalnym.

W konsekwencji niejednoznaczności przekazywanych informacji dziecko nie wie, która z nich jest prawdziwa.

4. Nieuświadomienie lub ukrywanie poważnych problemów i konfliktów między członkami rodziny.
5. Brak właściwej atmosfery wychowawczej. To zjawisko związane jest z brakiem właściwych postaw, wzorów, trwałych wartości wyniesionych z rodzin pochodzenia.
6. Patologia w rodzinie w postaci: przestępczości, prostytucji, nadużywania alkoholu, środków odurzających przez jednego lub obojga rodziców. Występowanie patologii w rodzinie szczególnie wyraźnie i głęboko odciska swe piętno na dziecku – członku rodziny zaburzając jego funkcjonowanie w różnych rolach i okresach życia [K. Zajączkowski 2001].

Wśród wymienionych wyżej patologii najpowszechniej występuje alkoholizm. Zjawisko to często towarzyszy prostytutce i przestępczości. Rodzina z problemem alkoholowym, w której nałogowo spożywa alkohol, co najmniej jeden z jej członków różni się od rodzin, w których ten problem nie występuje w różnych płaszczyznach, a szczególnie, jeśli chodzi o takie cechy systemu rodzinnego jak: zdolność do przystosowania się i komunikacja.

„(...) Zmienny podział ról, płynne zmiany kierownictwa i obowiązujących zasad, nieefektywność rozwiązywania problemów, braki w umiejętnościach negocjacyjnych, duża częstotliwość sprzecznych komunikatów wysyłanych do członków rodziny”

[A. Margasiński 1995, s. 92] – to cechy charakteryzujące rodzinę z problemem alkoholowym. Rodzinę taką dzieci oceniają zwykle krytycznie, jednak ani te oceny, ani też problemy dzieci nie są przez rodziców dostrzegane.

Jak mówi Sztander *„(...) Być dzieckiem w rodzinie alkoholowej oznacza mieć doświadczenia, które przerastają możliwości sprostanania im”* [W. Sztander 1993, s. 56]. Dzieci te żyją w atmosferze upokorzenia i nienawiści, przeżywają lęki o życie i bezpieczeństwo rodziców, o siebie, ponieważ ich podstawowe potrzeby nie są realizowane. Często żyją w poczuciu winy za nałóg rodziców (rodzica). Konsekwencją tych przeżyć są zaburzenia emocjonalne przejawiające się w:

- rozstrojeniu życia uczuciowego,
- nienormalności w przeżywaniu uczuć,
- nadmiernej płaczliwości i lęklivosti, agresywności, wybuchowości,
- niezrozumiałego uporu i złośliwości,
- wadliwych kontaktów z ludźmi [W. Sztander 1993].

Rodzina z problemem alkoholowym dostarcza swemu potomstwu negatywnych wzorów funkcjonowania w roli męża – ojca, lub żony – matki, pracownika. Także negatywnych wzorów funkcjonowania w różnych rolach społecznych dostarcza dzieciom rodzina, w której członek lub członkowie popełniają przestępstwa. Zależność między niedostosowanymi zachowaniami dzieci i młodzieży a występowaniem przestępczości w ich rodzinach można uznać za istotną.

Wskazują na to badania przeprowadzone przez A. Strzembosza, A. Kołakowską, E. Żabczyńską. Rodzice popełniający przestępstwa nie są prawidłowym wzorcem do naśladowania przez swoje dzieci: ich systemy wartości, tryb życia, zasady postępowania pozostają w sprzeczności z normami ogólnie przyjętymi w społeczeństwie. Niepożądane wzorce zachowań rodziców, które towarzyszą dziecku od najmłodszych lat, wyraźnie

wpływają na ich właściwą realizację norm i zasad. Następnym problemem dzieci wychowywanych w rodzinach przestępczych są długie nieobecności rodzica w domu, spowodowane odbywaniem kary pozbawienia wolności.

W sytuacji tej następuje destruktywizacja rodziny, osłabienie, a nawet zanik więzi między rodzicami a dziećmi. Pogarsza się też opieka wychowawcza nad dzieckiem, dochodzi często do popełniania błędów wychowawczych. Matki stają się przesadnie opiekuńcze, obniża się pozycja dzieci w szkole w sferze dydaktycznej oraz w kontaktach z rodzicami, dzieci wykazują niższy poziom samooceny i różne symptomy niedostosowania społecznego. Dzieci te zaczynają wagarować, przestają realizować obowiązek szkolny, porzucają szkołę, wstępują do grup chuligańskich, spożywają alkohol, środki zmieniające świadomość, dokonują drobnych przestępstw.

Przestępczy rodzice kumulują w sobie zazwyczaj „(...) syndromy wszelkich możliwych dewiacji społecznych: alkoholizm, wzmożoną agresywność, pasożytnictwo, brak szacunku dla norm moralnych i obyczajowych, zbrodnie seksualne, prostytutki (...) Cechują się niskim statusem wykształcenia, współżycia społecznego, niską pozycją kulturalną, nieprzygotowaniem do pełnienia ról zawodowych i rodzinnych” [J. Kupczyk 1989, s.116].

Dysfunkcja rodziny, jak podaje Muisener, wypływa z nierozwiązanych kryzysów rozwojowych, załamania dynamiki rodzinnej, napięć i sytuacji stresowych występujących w życiu rodziny. Jeśli rodzina jest dysfunkcyjna, przestaje być systemem podtrzymującym rozwój swych członków, co jest szczególnie ważne dla dzieci, przestaje dawać swym członkom podporę i wsparcie, nie zapewnia poczucia bezpieczeństwa [P. P. Muisener 1994].

Mało rozpoznany badawczo, lecz oczywistym twierdzeniem dla psychologów i pedagogów rodzinnych, jest pogląd, że rodzina, w której jeden lub oboje rodzice biorą narkotyki, nie stwarza właściwych warunków dla psychofizycznego i społecznego rozwoju dzieci. Rodziny narkomanów stanowią zdecydowanie niekorzystne środowisko wychowawcze. Dysfunkcyjność tych rodzin występuje w zakresie nieprawidłowości w wypełnianiu przypisanych jej funkcji: ekonomicznej, pielęgnacyjno – opiekuńczej, socjalizującej i emocjonalno – ekspresyjnej.

Najważniejsze z punktu psychicznego i emocjonalnego rozwoju dziecka jest wypełnianie przez rodzinę funkcji emocjonalno – ekspresyjnej - lub jak ją określa M. Ziemska [1979] – psychohigienicznej. Trwający wiele lat narkotykowy nałóg powoduje zaburzenia emocjonalności jednostki. Jej zdolność odczuwania uczuć miłości, przywiązania, odpowiedzialności za bliskich jest znacznie ograniczony.

W rodzinach narkomanów najczęściej występują zaburzenia więzi uczuciowej z dzieckiem i chłodem emocjonalnym rodzica narkomana mimo deklaracji o przywiązaniu i miłości do dziecka. Natomiast bardzo często obserwuje się silne przywiązanie dzieci do rodziców [J. Rogala – Obłękowska 2000].

Dla młodzieży w okresie adolescencji środowisko rodzinne jest podstawowym środowiskiem społecznym, w którym dziecko zaspakaja swoje najważniejsze potrzeby emocjonalne: potrzebę miłości, akceptacji, przynależności i bezpieczeństwa.

Dzieci, które dorastają w rodzinach narkomanów, często przejawiają syndrom zwany Dziecko Rodziców Biorących Narkotyki. Zdaniem D. Lewoya, T. Rivinusa, M. Mazko i J. McGuire syndrom ten charakteryzuje się w okresie dojrzewania dziecka zaburzeniami poczucia tożsamości a także małą wiarą w przewidywalność i stałość zachowań członków rodziny, z wyjątkiem sytuacji traumatycznych i przykrych psychologicznie, co powoduje podtrzymywanie zachowań potwierdzających to przekonanie [za: J. Rogala – Obłękowska 2000].

Podobnie jak w syndromie Dorosłego Dziecka Alkoholika u dzieci z rodzin narkomanów możliwe jest przyjmowanie ról bohatera, kozła ofiarnego, zagubionego dziecka lub maskotki. Odgrywanie przez dziecko którejkolwiek z tych ról pełni krótkotrwale funkcję ochronną. Natomiast w dłuższej perspektywie czasowej odbije się to niekorzystnie na rozwoju dziecka. Wewnętrzny stres, jaki doświadcza takie dziecko może być przyczyną pojawiania się niedostosowanych zachowań, a jednym z przejawów może być modelowanie zachowań rodziców i podążanie w kierunku narkotyków.

Badania przeprowadzone przez J. Rogalę – Obłękowską w 1999 wskazują, że w okresie dorastania w rodzinach młodzieży, która później zaczęła brać narkotyki, panował chłód emocjonalny, atmosfera rodzinna pełna była zatargów, konfliktów i braku wzajemnego zrozumienia, a zatem rodzina nie stanowiła wzoru godnego naśladowania.

Brak prawidłowych wzorców rodzinnych u dziecka w okresie dorastania, tj. w okresie kształtowania się wzorów, zachowań oraz internalizacji norm i wartości, przyczynia się do występowania zaburzeń przebiegu socjalizacji dziecka.

Dezorganizacja społecznego środowiska dziecka, głównie jego rodziny, a z taką sytuacją mamy do czynienia w rodzinach narkomanów, jest jednym z najważniejszych czynników wpływających na ryzyko wystąpienia w okresie dorastania zaburzeń zachowania, a przede wszystkim na ryzyko brania narkotyków.

Jak twierdzi Muisener, „(...) uzależnienie od narkotyków rodzi uzależnienie od narkotyków” [P. P. Muisener 1994, s. 125]:

Dezintegracja rodziny, jak podkreśla Ziemska staje się „(...) kolebką zaburzeń osobowości, psychopatii, nerwic, schorzeń psychosomatycznych, a jedynym ratunkiem dla jednostki, której zagraża rodzina jest izolacja od patologicznego wpływu” [M. Ziemska 1986, s. 76]. Ta sama autorka dokonując typologii postaw rodzicielskich mających wpływ na kształtowanie osobowości dzieci i młodzieży, wyróżniła cztery niekorzystne postawy: odrzucającą, unikającą, nadmiernie wymagającą oraz nadmiernie chroniącą.

Na rozwój psychospołeczny dzieci i młodzieży niekorzystnie wpływają dewiacje w zachowaniu rodziców, które są często następstwem niedostatku, złych warunków mieszkaniowych, nieudanego małżeństwa, niepowodzeń doznawanych w działalności zawodowej, życiu osobistym, nie spełnionych często planów czy aspiracji.

W konsekwencji tych zachowań, na co zwrócił uwagę Skorny „(...) spełniają one funkcje sytuacji frustracyjnych stymulujących społeczne zachowanie rodziców, naśladowane następnie przez dziecko” [Z. Skorny 1992, s. 42].

Naruszenie więzi emocjonalnych, osłabienie lub ich zerwanie uważane jest za główną przyczynę niedostosowanych zachowań młodzieży.

Niezaspokojenie podstawowych potrzeb psychicznych, a zwłaszcza takich, jak: pewności, bezpieczeństwa, solidarności i łączności z bliskimi osobami, miłości, akceptacji i uznania wywołuje lęk, niepewność, poczucie zagrożenia. Niedostosowane zachowania młodzieży stanowią reakcję na sytuację, w której przyszło jej żyć, której nie akceptują i pragną zmienić, są manifestacją wielu zaburzeń oraz protestem.

Rodzina, która prawidłowo realizuje wszystkie swoje funkcje, w której panuje miłość, harmonia, wzajemna troska o siebie, szacunek i zrozumienie jest najlepszym środowiskiem wychowawczym gwarantującym wszechstronny rozwój fizyczny, psychiczny, społeczny i duchowy dziecka.

Jak wynika z wielu badań coraz więcej dzieci wychowywanych jest w rodzinach, które nie są w stanie zapewnić im warunków prawidłowego rozwoju. Problem ten dotyczy rodzin pełnych, jak również rodzin niepełnych.

W literaturze polskiej termin „rodzina niepełna” bywa niekiedy używany dla określenia rodzin, w których brak jest obojga rodziców i dzieci wychowywane są przez starsze rodzeństwo, dziadków lub krewnych, oraz rodziny z obojgiem rodziców, w których jedno z rodziców z powodu pracy zawodowej przebywa poza miejscem zamieszkania (np. marynarze) lub choroby nie spełnia obowiązków wynikających z ról małżeńskich i rodzicielskich [A. Czapiga 1994].

Rodziny niepełne można również podzielić na rodziny niekompletne, które nigdy nie były pełnymi, (np. rodziny niezamężnych matek) oraz rodziny zdekompletowane, które z różnych przyczyn uległy rozbiciu (rozwód, separacja, śmierć).

Badacze zajmujący się problemem niedostosowania społecznego młodzieży, np.: E. Żabczyńska, Z. Ostrihanska, A. Strzembosz, analizując wyniki sprzyjające powstawaniu zaburzeń zachowania u dzieci, ich agresywności i łamania norm współżycia wskazują, iż jednym z nich jest brak pełnej rodziny.

Sytuacja dziecka wychowywanego w rodzinie niepełnej zależy w dużym stopniu od przyczyny jej niekompletności. Nieco inne problemy występują w rodzinach rozwiedzionych, inne w rodzinach, w których ojciec zmarł, a jeszcze inne w rodzinach samotnych matek nie będących w związku małżeńskim.

Jak twierdzi Hołyst „(...) *zaburzona struktura rodziny w wyniku rozwodu, śmierci czy separacji może, ale nie musi doprowadzić do zaburzeń procesu uspołecznienia dziecka, bowiem osoba pozostająca z dzieckiem może stwarzać warunki wychowawcze kompensujące brak ojca lub matki. Najgorsza sytuacja występuje w tych rodzinach, w których rozbicie rodziny poprzedzone jest konfliktami na podłożu głębokich antagonizmów między rodzicami. Atmosfera wychowawcza w takiej rodzinie wpływa niekorzystnie na psychikę dziecka, może być przyczyną zaburzeń w zachowaniu (agresji, wagarów, ucieczek z domu itp.)*” [B. Hołyst 1991, s. 85].

A zatem nie rozwód, a patologiczne zachowania rodziców są główną przyczyną wykolejania się dzieci. Niewłaściwa atmosfera wychowawcza w rodzinie, która wynika ze złego pożycia i niezgodnego współżycia rodzeństwa, a przede wszystkim ze stosunku emocjonalnego rodziców do dzieci, determinuje sposób, w jaki dziecko odbiera ich postawy i zachowania w różnych sytuacjach.

Sytuacja psychospołeczna dziecka wychowywanego w rodzinie zastępczej jest równie trudna. Dzieci te na ogół przejawiają poważne zaburzenia zachowania, osiągają w szkole gorsze wyniki niż ich rówieśnicy wychowywani w rodzinie normalnej, biologicznej. Dziecko trafia do rodziny zastępczej najczęściej z powodu poważnych zaniedbań, jakich doświadczyło w rodzinie własnej (konflikty w rodzinie, przemoc i uzależnienie, zaburzenia psychiczne rodziców, samotne rodzicielstwo, bezrobocie), co nie pozostaje bez wpływu na ich rozwój. Na ogół jest to rodzina spokrewniona z dzieckiem.

U dziecka włączonego w nowy system rodzinny, jakim jest rodzina zastępcza, występuje szereg silnych emocji: smutek, poczucie osamotnienia i opuszczenia, poczucie

winy i obarczanie siebie odpowiedzialnością za utratę rodziny, wrogość, lęk o przetrwanie, wstyd. Jak podaje Stelmaszuk dziecko odseparowane od rodziny odbiera swoją sytuację jako zagrożenie. Utrata osób dla niego znaczących prowadzi do generalizacji wrogości. Płacz, protest, agresja werbalna i trudności szkolne są manifestacją depresji i niepokoju będącego efektem separacji od najbliższych. Bardziej skrajne objawy takiego stanu to agresja fizyczna, niszczenie przedmiotów, groźenie samobójstwem. Natomiast innym objawem jest wycofanie się dziecka, rezygnacja, bierność, pozorne podporządkowanie się sytuacji [Z. W. Stelmaszuk 2000].

Badania przeprowadzone przez H. Jaworską- Maj [1990] i E. Łuczak [1994] wykazały, że nawet ustabilizowany pobyt w rodzinie zastępczej nie jest w stanie poprawić wyników dzieci, które we wczesnym dzieciństwie doświadczyły przemocy bądź znaczących zaniedbań. Niskie osiągnięcia szkolne dzieci z rodzin zastępczych, mogą świadczyć o tym, jak trudno jest, nawet w pozytywnych warunkach wychowawczych, pokonać zaniedbania wczesnego dzieciństwa i traumatycznej separacji od rodziny.

Dokonując konkluzji warto przypomnieć stanowisko A. Masłowa, który uważa, iż w procesie socjalizacji rodzinnej dziecko za cenę rodzicielskiej miłości przyjmuje moralny punkt widzenia rodziców, rezygnując z własnego rozwoju i samorealizacji. Odnosząc te tezy do dzieci społecznie niedostosowanych, należy zwrócić uwagę, że w większości ten „moralny punkt widzenia” przyjęty przez dziecko jest z reguły sprzeczny z obowiązującymi normami, a zatem dziecko nie tylko rezygnuje z własnego rozwoju, lecz jego rozwój kieruje się w stronę patologii. Należy dodać, że ta rodzinna pseudo socjalizacja jest mocno wspierana przez socjalizację dziecka w środowisku rówieśniczym oraz w społeczności lokalnej, która niezwykle często prezentuje wzory niedostosowanych zachowań.

2. 2. Środowisko rówieśnicze

Rozwój społeczny człowieka dokonuje się w grupach społecznych. Grupę stanowi zbiór ludzi zespolonych trwałą więzią społeczną, między którymi pod wpływem bezpośrednich, osobistych styczności powstają więzi przyjacielskie. Czynnikiem tych więzi może być przynależność do wspólnego zakładu pracy, państwa, z kolei w przypadku młodzieży do organizacji formalnej lub nieformalnej. Grupa jest szczególną formą organizowania się niedojrzałych jednostek w toku ich uspołeczniania, poczynając od wczesnego dzieciństwa aż do podjęcia pracy.

Jak twierdzi Misztal „(...) w społeczeństwach uniwersalistycznych, w których miarą pozycji jednostki jest sukces, formy społecznego stowarzyszania się oparte na zasadzie homogeniczności wieku odgrywają – tak wobec całego społeczeństwa, jak i wobec jednostki – szczególnie doniosłą rolę; stanowią bowiem jeden z istotnych czynników zapewniający stabilizację, ciągłość i trwanie systemu społecznego” [B. Misztal 1974, s. 118]. Pierwszą z grup wychowawczych, jak wcześniej zostało zaznaczone, jest rodzina, a następnie grupy rówieśnicze.

Uczestnictwo dziecka w życiu grupy rówieśniczej stanowi bardzo ważny element procesu jego rozwoju społecznego. Istotny jest udział grup rówieśniczych zarówno w prawidłowej, jak i wadliwej socjalizacji dzieci i młodzieży. Wpływ ten jest większy lub mniejszy w zależności od fazy cyklu życiowego jednostki. Nasila się on wraz z wiekiem dziecka. Uczestnictwo dziecka w życiu grupy rówieśniczej zaspakaja jego różne potrzeby psychiczne i społeczne. Stanowi również czynnik wychowawczy.

Pytka i Zacharuk podkreśla, że szczególną rolę w procesie internalizacji norm współżycia społecznego odgrywają grupy pozytywne, które mają dodatni wpływ na swoich członków [L. Pytka, T. Zacharuk 1995].

Grupa stanowi dla swych członków główny, a często jedyny przedmiot odniesienia. Jest zatem oczywiste, że grupa rówieśników wywiera na swoich członków szczególnie ważny wpływ, nie doceniany przez dorosłych. Trafnie to stwierdził Szczepański, pisząc, że „(...) kręgi grupy rówieśników stają się pierwszą konkurencją dla rodziny i mogą stać się dla dziecka ważniejszą grupą, której wzory i wartości może przeciwstawić rodzinie” [J. Szczepański 1970, s. 92].

Kowalski rozróżnił trzy kategorie nieformalnych grup rówieśniczych:

1. **Dziecięce grupy zabawy**, które są najbardziej nieformalne i przelotne. Cechą tych grup jest dokonywanie podziału ról z uwzględnieniem specyfiki ról chłopców i dziewcząt. Są to typowe grupy uczenia się ról społecznych przez naśladownictwo i wyobraźnię.
2. **Młodzieżowe tzw. paczki lub kliki**, w których skład wchodzi młodzież w wieku dorastania obojga płci. Grupy te cechuje względna trwałość, tym większa im starsi wiekiem są ich członkowie. Między członkami paczki występuje silna więź oraz lojalność.
3. **Grupy dewiacyjne, czyli gangi lub bandy** tworzy młodzież w wieku dojrzewania lub w wieku młodzieńczym. W grupach tych są wyraźnie określone role, z dominującą rolą autokratycznego przywódcy. Bardziej niż paczka rozwija

i przechowuje własną subkulturę, tradycję i morale. Silna jest więź i solidarność między jej członkami. Jest to grupa o charakterze konfliktowym w stosunku do rówieśników, jak i dorosłych. Neguje w swej subkulturze wartości i normy społeczne [S. Kowalski 1986].

Klasyfikując **funkcje grup rówieśniczych** można wymienić następujące:

- są silnym, rzeczywistym układem odniesienia normatywnego;
- zaspakajają potrzebę przynależności i społecznego uczestnictwa;
- pośredniczą w przyswajaniu przez młodzież:
 - schematów społecznej struktury i nierówności,
 - norm i wartości regulujących zasady współżycia społecznego,
 - dopuszczalnych odchyłeń od wzorców zachowania uznanych za normalne,
- są czynnikami kontroli społecznej.

W grupach rówieśniczych, tworzonych już w przedszkolu a następnie w szkole podstawowej, dziecko uczy się współdziałania, zdobywa doświadczenia społeczne, uczy się różnych ról społecznych, doświadcza pozytywnych lub negatywnych emocji. Dzieci w grupach rówieśniczych od początku starają się zdobyć wysoką pozycję. Te, które wydają się być dla rówieśników mniej atrakcyjne, tzn. nie potrafią zdobyć przyjaciół, mają problemy z zachowaniami empatycznymi bywają ignorowane lub odrzucane przez grupę. Dzieci te starają się zwrócić na siebie uwagę, często zachowując się w sposób nieakceptowany społecznie (bywają płaczliwe, krnąbrne, agresywne). Pogarszają w ten sposób jeszcze bardziej swoją i tak już trudną sytuację. Dziecko takie dość często zaczyna pełnić wśród rówieśników rolę „kozła ofiarnego”, „odmieńca”. Nie uczestniczy w życiu grupy, nie jest dopuszczane do ustalania i tworzenia grupowych norm.

Jak mówi Zajęczkowski „(...) *ich niskie kompetencje społeczne są jeszcze bardziej upośledzane, a zaburzenia w zachowaniu ulegają pogłębieniu*” [K. Zajęczkowski 2001, s. 46].

Problemy zaczynają narastać, gdy dziecko wywodzi się z rodziny patologicznej bądź rodziny, która normalnie funkcjonuje lecz brak w niej konstruktywnych zachowań, rodzice innych dzieci izolują je nie pozwalając na wspólne zabawy. Wtedy całkowicie zostaje zablokowane zaspokojenie tych wszystkich potrzeb, które zapewniają rówieśnicy, tj.: uznania, bezpieczeństwa, akceptacji, poczucia przynależności, poparcia moralnego. W wieku dorastania potrzeba akceptacji ze strony rówieśników jest tak duża, że w celu jej zaspokojenia dziecko podejmuje zachowania konformistyczne, nawet takie, które są sprzeczne z jego osobistymi wartościami. Pod koniec fazy dojrzewania u dziecka zwiększa

się poczucie własnej odrębności, zmniejszeniu ulega też konformizm przejawiany wobec grupy. Młody człowiek pozostając członkiem danej grupy uzyskuje możliwość uzewnętrznienia przekonań i dojrzewa do nich. W początkowej fazie adolescencji naturalne jest dążenie młodego człowieka do zdobycia akceptacji i poparcia członków grupy rówieśniczej.

Świat rówieśników jest dla większości młodych ludzi niezmiernie doniosłym źródłem postaw, inicjatorem działania, arbitrem dobra i zła oraz dystrybutorem akceptacji i odrzucenia. Grupa rówieśnicza zapewnia swoim członkom możliwości wypróbowania i sprawdzenia swoich osobistych i społecznych walorów i możliwości, nauczenia się na własnych błędach nowych, skutecznych zachowań, które w przyszłości ułatwią wejście w dorosłe życie społeczne. Dla młodego człowieka nagrodą jest przyjęcie i akceptacja grupy, natomiast karą odrzucenie.

Odrzucenie przez grupę powoduje negatywne skutki objawiające się poczuciem niższości, które zakłóca nawiązywanie kontaktów interpersonalnych utrwalając się w postaci lęku społecznego. Odrącenie może wywołać u dziecka bezkrytyczne poszukiwanie jakichkolwiek kontaktów, a w konsekwencji poddanie się wpływom grup o charakterze dewiacyjnym.

W grupach tych jednostka uzyskuje aprobatę i akceptację przez podobnych sobie członków, a cena, jaką przyjdzie mu zapłacić będzie uznanie norm i wartości funkcjonujących w danej grupie [K. Zajączkowski 2001].

Ograniczając się do udziału w jednej grupie młody człowiek ma niewielkie możliwości uczenia się funkcjonowania w różnych rolach (lidera, kozła ofiarnego, błazna itp.).

Sytuacja, w której dziecko w ogóle nie ma możliwości utrzymywania kontaktów z rówieśnikami również zagraża prawidłowemu rozwojowi społecznemu. Tego typu sytuacje powodują brak umiejętności nawiązywania kontaktów i współdziałania, czego skutkiem jest samoizolowanie się. W związku z tym doświadczenia emocjonalne są ograniczone i ubogie, a prawidłowe funkcjonowanie społeczne poważnie zagrożone. Brak akceptacji bądź całkowite odrącenie przez rówieśników jest istotną zmienną w etiologii niedostosowania społecznego dziecka. Oddziaływanie wychowawcze grup rówieśniczych może być różne; pozytywne lub negatywne.

W przypadku konfliktów z dorosłymi, dziecko w grupie rówieśniczej uwalnia się od rozterek, niepokojów, napięć emocjonalnych stanowiących źródło frustracji. Jeśli dziecko w rodzinie lub pozytywnej grupie rówieśniczej nie może zaspokoić swoich

potrzeb, będzie zmierzać w kierunku grup dewiacyjnych, np. gangów, grup chuligańskich lub agresywnych ugrupowań subkulturowych.

W Polsce istnieje wiele podkultur młodzieżowych. Jedne z nich sprzyjają realizacji zainteresowań młodzieży i zaspakajają ich potrzeby interpersonalne, (np. rolkowcy, techno, hippisi). Jednak pewna ich część sprzyja agresji i przyjmuje ją jako zasadę główną, lub drugorzędną, (np. dresiarze, szalikowcy, sataniści, punki, skinheadzi).

Zdaniem Jędrzejewskiego subkultury młodzieżowe w rozumieniu psychologicznym stanowią wynik niedostatecznych procesów socjalizacji do kultury ogólnospołecznej. Poprzez tworzenie swoistych wartości, w grupach młodzieżowych następuje przekaz systemów symbolicznych (przeżyć, poglądów, celu) na zasadach spontanicznych, w sprzyjających warunkach kontaktu psychicznego [M. Jędrzejewski za: K. Pospiszyl i E. Żabczyńska 1985].

Do podkultury młodzieżowej o agresywnych przejawach funkcjonowania jej członków należą skini. Jest to podkultura walki, a najbardziej charakterystyczna w ich zachowaniach jest agresja fizyczna.

W głoszonych przez siebie wartościach podkreślają przede wszystkim potrzebę walki o wprowadzenie ładu, dyscypliny i porządku, czystość rasową, patriotyzm.

Jak pisze Urban : „(...) *jest to wizja rasistowska i nacjonalistyczna, posunięta nawet aż do szowinizmu*” [B. Urban 2001, s. 184].

Punks (punkci, punkowcy) to podkultura anarchii i buntu, a przejawianą formą agresji jest negatywizm i urazy wobec świata dorosłych. Skutecznie stosują prowokację obyczajową, opartą na swobodzie seksualnej i stosowaniu środków odurzających (piją tanie wino, narkotyzują się tzw. klejem lub rozpuszczalnikami).

Wartości i normy wyznawane przez członków tej podkultury wyrażane są wyglądem i ubiorem (fryzury ukształtowane w irokezy, czuby, szczotki, noszą skórzane kurtki, buty glany, skórzane bransoletki nabijane metalowymi ćwiekami, agrafki i kolczyki powpinane w różne miejsca na ciele i ubiorze). Ich ideałem jest plugawy i odstręczający wygląd, który prowokacyjnie zaprzecza ogólnie przyjętym kanonom.

Ugrupowanie zwane satanistami kieruje się dążeniem do kultywowania zła i grzechu w człowieku. Najbardziej charakterystyczną formą agresji dla przejawów tej podkultury są: wrogość, negatywizm, agresja słowna i fizyczna, która może przejawiać się w formach patologicznych np.: sadyzm, kanibalizm, seks dewiacyjny, bezczeszczenie zwłok. W wartościach przez nich głoszonych dominuje uwielbienie szatana, uwalnianie

instynktów i dążenie do przyjemności (nawet za cenę cierpienia innych), zemsta, nonkonformizm. Wcielają w życie niektóre treści z „biblii satanistycznej” lub publikacji o charakterze okultystycznym.

Subkultura tak zwanych cyberpunków stanowi nie tylko swoistą modę na wysyłanie komunikatów pocztą elektroniczną e- mail, ale przede wszystkim jest wyrazem możliwości indywidualnego dostępu do sieci komputerowych. W przestrzeni internetowej, będącej miejscem samodzielnego poszukiwania wartości – w sytuacji zerwania więzi międzypokoleniowych – tworzy się rodzaj wirtualnej wspólnoty (cyberwięzi, cyberrole). Wspólnota wirtualna dzięki Internetowi pozwala indywidualnemu odbiorcy wyselekcjonować istotne dla niego informacje, które jak gdyby potwierdzają trafność dokonanych przez niego wyborów wartości czy wzorców zachowania. Cyberprzestrzeń jako rodzaj doświadczenia rzeczywistości wirtualnej uzależnia młodego człowieka na tyle silnie, że powrót do normalnego życia staje się często rodzajem „złudzenia”.

Najwięcej przemocy bezpośredniej (strzelanki, mordobicia, mordoklepy) – jak zauważa W. Kajtoch – zaobserwować można w środowisku graczy komputerowych, kolejnej polskiej subkulturze młodzieży zafascynowanej technologicznym postępem. Na istnienie tejże medialnej subkultury – zdaniem autora – pewne przedsięwzięcia organizacyjne, jak: „Gambleriady”, internetowe kluby dyskusyjne, niekiedy terminologia zaczerpnięta z żargonów subkultur muzycznych, używanie ksywek, epatowanie wulgaryzmami, czasem ortograficzne ekstrawagancje (językowe wyznaczniki kontestacji) [M. Jędrzejewski 2001].

Subkultura techno to obszar specyficznej formy samorealizacji części młodego pokolenia. Polega ona na fascynacji możliwościami technicznymi społeczeństwa informacyjnego oraz na narastającym krytycyzmie wobec przytłoczenia obfitością dóbr konsumpcyjnych i poszukiwaniem autentycznych relacji między ludźmi. Służy temu m. in. „odjazdowy” charakter muzyki techno, pozwalający uwolnić się, choćby na czas zabawy, od władzy, albo – mówiąc językiem Zygmunta Freuda – surowego superego, które stoi na straży przestrzegania norm społecznych. Młodzież ta chce być oglądana i podziwiana. Usiłuje bulwersować wymyślnym strojem, krzykliwym makijażem czy innymi, nieco dziwnymi formami ekspresji [M. Jędrzejewski 2001].

Zdaniem Thorna „(...) „techno”- jako dziecko wielkiego miasta wyróżnia się „obląkańczym rytmem” i pozostaje pod wpływem nowych technologii i futurystycznych wizji przyszłości. Subkultura ta łączy w sobie wątki hedonistyczne

i sensualne, charakterystyczne dla subkultury „raves” [T. Thorn 1999, s. 132] (w Wielkiej Brytanii w latach siedemdziesiątych masowe zabawy, podczas których tańczono aż do całkowitego zatracenia).

Najbardziej radykalnym przejawem zachowań członków subkultury techno jest zażywanie i rozpowszechnianie narkotyków w miejscach publicznych i dyskotekowych imprezach. Subkultura technomanów jest dosyć kontrowersyjna, a jednak aprobeuje ją tysiące młodych ludzi.

Według długofalowych prognoz byłej Pracowni Modernizacji Systemu Resocjalizacji Młodzieży przy Centrum Metodycznym Pomocy Psychologiczno – Pedagogicznej (MEN) obecnie – o ile wzrastający trend nie zostanie zahamowany przez stosowanie programów interwencyjnych i profilaktyczno – wychowawczych – uczestnikami młodzieżowych grup negatywnych: kradnących, agresywno – zabawowych i antyspołecznych podkultur może być około pół miliona uczniów szkół, głównie ponadpodstawowych. Aktualnie brak jest na ten temat ogólnopolskiego rozeznania – oprócz danych z sondaży i terytorialnie opracowanych badań, prowadzonych przez ośrodki akademickie (np.: Gdańsk, Bydgoszcz, Poznań). Są natomiast rozeznania policyjne ograniczone do liczby zatrzymanych i podejrzanych o czyny karalne. W raporcie wydanym przez Komendę Główną Policji w Warszawie (2000 rok) stwierdza się na podstawie pobieżnych szacunków – jak piszą autorzy, iż na terenie kraju aktywnie działa w różnego rodzaju podkulturach młodzieżowych około 16 tysięcy nieletnich [J. Tatarowicz 2001].

Przedstawione podkultury młodzieżowej ukazują mechanizmy agresji, które znajdują dogodne warunki rozwoju w różnych formach.

Agresja w podkulturach jest z jednej strony pochodną osobowości jej reprezentantów (im bardziej są oni agresywni, tym wyższy poziom agresji w ugrupowaniu podkultury), natomiast z drugiej strony (poziom agresji w grupie przyczynia się do kształtowania poziomu agresji w indywidualnych zachowaniach jej członków).

Jedną z istotnych cech grup podkulturowych stanowi ich kontestacyjny aspekt i osobliwość. Zdaniem Jawłowskiej „(...) *kontestacja jest odmową uczestnictwa w zastanej rzeczywistości społecznej*” [A. Jawłowska 1975, s. 45], Jak pisze Kawula, „(...) *kontestacja lokowana bywa często w tym samym obszarze znaczeniowym co patologia, anomia czy nieprzystosowanie, a mniej jako dewiacja*” [S. Kawula 2001, s. 81].

W miarę rozwoju dziecka i właściwych oddziaływań rodziny, wpływ ujemnych grup rówieśniczych staje się słabszy, dominują natomiast dodatnie czynniki oddziaływania tych grup.

Zdaniem Hurlock uczestnicy pozytywnych grup uczą się „(...) przystosowywać własne pragnienia i czyny do dążeń i działalności grupy i współdziałać z nią, grupa rówieśnicza rozwija takie sprawności, które pozwalają robić dziecku to, co robią rówieśnicy. Rozwija samokontrolę, sumienność, odwagę, poczucie sprawiedliwości, lojalność, wierność, oddanie sprawie, lojalność wobec przywódcy, wgląd w istotę stosunków społecznych, wrażliwość na dzieła sztuki i uczucia innych. Współzawodnicząc o pozycję społeczną, dziecko usiłuje doskonalić się i zmieniać swoje egocentryczne zainteresowania na zainteresowania grupowe” [E. B. Hurlock 1985, s. 206].

Nie bez znaczenia jest przynależność młodzieży do grup formalnych. W grupach tych jednostka ma szansę uczyć się demokratycznego sposobu podejmowania decyzji. Życie organizacyjne formalnych stowarzyszeń opiera się na negocjacjach, zawieraniu formalnych umów. Zamiast bezwzględnych rozkazów, zwierzchnictwo i podporządkowanie wprowadzone są drogą głosowania i stosowania praw regulaminowych. Młodzież niedostosowana społecznie rzadko zrzesza się w stowarzyszeniach formalnych, a niewątpliwymi przeszkodami są takie czynniki, jak: wykształcenie rodziców, ich przynależność do stowarzyszeń, charakter pracy zawodowej i więź pozarodzinna. Przynależność do stowarzyszeń nie przesądza z góry bezkonfliktowego stosunku do prawa, to jednak uważa się ją za istotny czynnik kontroli formalnej, stymulujący internalizację norm prawnych i moralnych [B. Urban 2000].

2. 3. Środowisko szkolne

Z wpływem czasu, a w szczególności w okresie młodzieńczym i dorastania dodatkowo dochodzi do głosu w procesie socjalizacji dziecka inne środowisko – szkolne, które jest składnikiem lokalnego środowiska wychowawczego.

Jak podaje Pilch „(...) środowisko lokalne oznacza cały system instytucji służących organizacji życia zbiorowego takich jak kościół, szkoła, instytucje usługowe, urządzenia socjalne lub rekreacyjne oraz mechanizmy regulujące zachowania jednostkowe i stosunki międzyludzkie, a więc obyczajowość, normy moralne, autorytety i wzory zachowań” [T. Pilch 195, s. 157]. Obok rodziny szkoła jest głównym czynnikiem kształtującym osobowość dziecka, i to osobowość uspołecznioną przez stymulowanie rozwoju

intelektualnego, emocjonalnego, budzenie zainteresowań rozwojem własnym, wyzwalanie twórczej ekspresji, nauczanie przez działanie i współdziałanie.

Zdaniem Pilcha i Lepalczyk szkoła spełnia trzy funkcje:

- **dydaktyczną**, polegającą na dostarczaniu wiedzy, kształceniu uzdolnień i zainteresowań;
- **wychowawczą**, obejmującą przekazywanie uczniom systemu obowiązujących norm i wartości, kształcenie umiejętności współdziałania z innymi;
- **opiekuńczą**, która polega na zabezpieczeniu prawidłowego rozwoju fizycznego i bezpieczeństwa dziecka oraz organizowania czasu wolnego

[T. Pilch, I. Lepalczyk 1995]

Natomiast Jankowski uważa, że szkoła jako komponent środowiska lokalnego ma do spełnienia kilka doniosłych funkcji: „(...) *stymulacji, ukierunkowywania, akceleracji (przyspieszania), facylitacji (ułatwiania), profilaktyki, korygowania i naprawy, oraz (...) racjonalnej optymalizacji wpływów edukacyjnych, w granicach możliwych do zrationalizowania*”.. Instytucja, jaką jest szkoła nie może zapominać o uczeniu i wspomaganiu młodzieży w umiejętności korzystania z czasu wolnego. Zdaniem tego samego autora „(...) *szkoła jawi się nieodparcie jako środowisko bogatych zajęć czasu wolnego, z nauczycielami jako partnerami, a nie nadzorcami*” [D. Jankowski 2001, s. 41-42].

Szkoła oczekuje od ucznia dostosowania się do wymagań dydaktyczno – organizacyjnych oraz umiejętności współzycia w grupie rówieśniczej. Nie każda jednostka jest w stanie sprostać tym zadaniom. Dla niektórych szkoła staje się terenem konfliktu, a pojawienie się w trudnej dla ucznia sytuacji szkolnej, niepowodzenia, takie jak: opóźnienia w nauce, powtarzanie klasy, odrzucenie przez grupę rówieśniczą, stają się początkiem procesu społecznego niedostosowania.

Szkoła ma dwójakie znaczenie w genezie niepowodzeń życiowych jednostki. Może stanowić pierwotną przyczynę niepowodzeń szkolnych i trudności wychowawczych u dzieci, które ich dotychczas nie przejawiały. Może więc być źródłem niedostosowania społecznego. Ale może również ujawniać i pogłębiać trudności w przygotowaniu się dziecka do wymagań społecznych, które były widoczne już w wieku przedszkolnym. W pierwszym przypadku negatywne wpływy szkoły wynikają:

- ze złych warunków fizycznych, w jakich pracują nauczyciele i uczniowie (niewystarczające wyposażenie klas, przeludnienie ich, inne trudności lokalowe),

- wiążą się z nie zawsze uwzględniającym możliwości ucznia programem szkolnym, utrudniającym pracę nauczyciela i indywidualizację nauczania,
- zależą od cech osobowościowych nauczyciela i jego przygotowania zawodowego [K. Pospiszył, E. Żabczyńska 1985].

Pobyt dziecka w szkole jest związany z ograniczeniem jego naturalnej aktywności ruchowej, pracą umysłową na pograniczu lub ponad możliwości oraz ciągłym stresem wynikającym z rywalizacji oraz kontroli osiągnięć w nauce. Kontrolowanie i ocenianie uczniów i nauczycieli doprowadzają do sytuacji, w której „(...) *każdy czuje się w szkole zagrożony, niepewny swej pozycji, nieufny wobec siebie i swoich najbliższych. Między ludźmi powstaje mur urzeczowienia, zależności, napięcia i chłodu emocjonalnego*” [W. Śliwierski, B. Śliwierska 1991, s. 51]. Według cytowanych autorów oceny są kluczem systemu opartego na władzy, przymusie i zewnętrznym sterowaniu ludźmi.

Osiągnięcia ucznia, których miernikiem w systemie oświatowym są oceny szkolne mają odzwierciedlać poziom opanowania przez ucznia materiału programowego z danego przedmiotu. Ta nieumiejętność opanowania wiedzy przedmiotowej prowadzi do niepowodzeń szkolnych.

Konopnicki definiuje niepowodzenia szkolne jako „(...) *stan w jakim znalazło się dziecko na skutek niespełnienia wymagań szkoły*” [J. Konopnicki 1971, s. 97].

W literaturze przedmiotu wyróżnia się następujące fazy niepowodzeń szkolnych:

- 1) pojawienie się pierwszych, niedostrzegalnych braków w wiadomościach,
- 2) zaawansowane braki w wiadomościach dziecka, chociaż może uchodzić za dobrego ucznia,
- 3) sporadyczne występowanie ocen niedostatecznych,
- 4) ostatnia faza niepowodzenia szkolnego – powtarzanie klasy.

Uwarunkowań niepowodzeń szkolnych można upatrywać w nadpobudliwości dziecka w niewłaściwym stosunku do nauki, w trudnościach koncentracji uwagi, nieśmiałości, zaburzeniach adaptacji szkolnej, w konfliktach z nauczycielami.

Opóźnienia w nauce szkolnej wynikają z różnych przyczyn, które nie występują pojedynczo, lecz są współzależne od siebie. Przyczyny te można ująć w następujący sposób:

- 1) warunki kulturowe środowiska rodzinnego (wykształcenie rodziców, poziom kulturalny rodziny, atmosfera współżycia w rodzinie, metody wychowawcze, kontakt emocjonalny, warunki materialne i mieszkaniowe, stosunek rodziców do nauki i szkoły),

- 2) czynniki biopsychiczne (obniżony poziom intelektualny, deficyty i mikrodefekty w rozwoju – dysleksja, dysgrafia, dyskalkulia).

Powodzenie dziecka w nauce szkolnej zależy od klimatu panującego w rodzinie (spokojna, wolna od napięć atmosfera, kulturalna i nacechowana życzliwością dla dziecka). Stosunek dziecka do nauki, motywacja uczenia się, jest silnie uzależniony od stosunku rodziców do dziecka, a także od stosunku rodziców do nauki. Obojętność rodziców na sprawy dziecka, brak zainteresowania nim, nie motywuje dziecka do nauki. Na brak motywacji ma również wpływ niewłaściwy stosunek matki i ojca do wiedzy. Rodzice, których nie interesuje kultura (nie czytają książek, nie chodzą do kina, teatru, filharmonii), oglądają jedynie programy rozrywkowe w telewizji, sięgają po czasopisma o sensacyjnej tematyce, rozmawiają o przyziemnych sprawach dnia codziennego nie poruszając tematów poważniejszych, nie sprzyjają rozwojowi potrzeby poznawczej, intelektualnej dziecka, a tym samym nie zachęcają go do nauki szkolnej [D. Rybczyńska 1998].

W procesie adaptacyjnym dziecka w szkole decydującą rolę odgrywa nauczyciel, i jego stosunek do ucznia, zaangażowanie w pracy, metody dydaktyczne i wychowawcze. Jeśli nauczyciel ma niechętny stosunek do ucznia, podkreśla jego wady, wytyka błędy, małe możliwości umysłowe, hamuje aktywność dziecka, jest rygorystyczny i obojętny, wszystko to sprawia, że uczniowie szkoły nie lubią. Szkoła nie będzie dla nich miejscem, w którym będą czuć się bezpiecznie i będą mogli swobodnie rozwijać się.

Pedagodzy próbują zmuszać uczniów do podporządkowania się określonym przez nich i personel szkoły normom. Nauczyciel ma prawo wywołać ucznia do odpowiedzi, przerwać ją w dowolnym momencie oraz do wystawienia oceny. Natomiast uczeń ma bardzo ograniczone możliwości lub pozbawiony ich jest w ogóle. Uczeń nie może prowadzić normalnej konwersacji, w której rozmówcy mają te same prawa. Od ucznia wymaga się ciszy i spokoju, obowiązkowej obecności na lekcji, wystawia mu się oceny, karze i nagradza oraz wpisuje uwagi.

Sytuacja ta prowadzi do utraty odpowiedzialności dziecka za swoje działania oraz ich konsekwencje. Zdaniem W. Łukaszewskiego „(...) w sytuacjach bez wyboru osobowość traci swoje funkcje regulatora zachowania się, jedynym regulatorem stają się czynniki zewnętrzne, np. cechy sytuacji” [K. Zajączkowski 2001, s. 38].

Do wyżej wymienionych nieprawidłowości można dołączyć inne, np.:

- warunki i organizacja nauczania (przeludnienie klas, zmienowość, brak higieny pracy umysłowej, nieprzestrzeganie praw ucznia). Te nieprawidłowości nie sprzyjają indywidualizacji nauczania, a zatem indywidualnego traktowania poszczególnych uczniów i ich problemów,

- struktura i przygotowanie kadry pedagogicznej (słabe przygotowanie psychologiczno – pedagogiczne nauczycieli, staż pracy, ich cechy osobowości, nieprawidłowe relacje z uczniami), sprawiają, iż nauczyciele popełniają szereg elementarnych błędów, które rzutują na funkcjonowanie dziecka w roli ucznia.

Ryzyko złego dostosowania się do wymogów szkoły wzrasta, gdy dziecko wywodzi się z rodziny patologicznej (alkoholizm, narkomania, prostytutka), w której nie uzyskuje żadnego wsparcia. Atmosfera domu rodzinnego, postawy przyjmowane przez rodziców mają wpływ na powstawanie i utrwalenie zaburzeń emocjonalnych i trudności wychowawczych ujawnianych przez dzieci na terenie szkoły [K. Zajączkowski 2001].

Dziecko z rodziny patologicznej znajduje się w trudnej sytuacji życiowej. W związku z tym u takiego dziecka częściej pojawiają się niepowodzenia szkolne, a niekiedy brak możliwości wypełniania obowiązków szkolnych.

Powodzenie dziecka w szkole i jego osiągnięcia zależą od regularnego uczęszczania do szkoły, wyposażenia w pomoce naukowe, odpowiednich warunków w domu do odrabiania lekcji i nauki, właściwego oddziaływania wychowawczego, współpracy rodziców ze szkołą, organizowania czasu wolnego. W rodzinie patologicznej żaden z tych postulatów nie zostaje spełniony, a zatem w tym należy szukać przyczyn niepowodzeń szkolnych.

Trudności w dostosowaniu się do wymagań szkolnych przejawiają się różnego rodzaju niedostosowanych społecznie zachowaniach np.: wagary, spożywanie alkoholu, palenie papierosów, odurzanie się środkami zmieniającymi świadomość, a nawet podejmowaniem prób samobójczych. Mówiąc o roli szkoły w genezie nieprzystosowania społecznego należy zwrócić uwagę na fakt, iż szkoła i nauczyciele najczęściej mają znaczący wpływ na:

- powstawanie zachowań dewiacyjnych u dzieci i młodzieży,
- utrwalenie tych zachowań w przypadkach, gdy pierwotnej przyczyny zaburzeń zachowania należy upatrywać w rodzinie lub środowisku rówieśniczym.

Ważną więc rolę do spełnienia w zapobieganiu i rozpoznawaniu wczesnych form niedostosowania społecznego dziecka ma nauczyciel i pedagog szkolny. W początkowych fazach trudności te i ich przyczyny można usunąć. Należy również nie dopuszczać do ich narastania, zapobiegając w ten sposób trudno odwracalnym zmianom w zachowaniu się dziecka.

Wprowadzona w 1999 roku reforma oświaty wyznaczyła następujące etapy edukacji szkolnej dziecka:

- klasy I – III szkoły podstawowej,
- klasy IV – VI szkoły podstawowej,
- gimnazjum.

Kolejnym etapem reformy szkolnictwa będzie utworzenie dwu i trzyletnich Zasadniczych Szkół Zawodowych, 3-letniego Liceum Ogólnokształcącego i Liceum Profilowanego oraz 4-letniego Technikum.

Głównym celem szkolnictwa zawodowego będzie wykształcenie u uczniów zestawu umiejętności przygotowania do danego zawodu, dostarczenie wiedzy ogólnozawodowej, oparcie praktycznej nauki zawodu o zakłady pracy i zdobycie kwalifikacji zawodowych.

Do szkół zawodowych trafia przeważnie młodzież, która z różnych względów, np.: osobowościowych lub społecznych nie podejmuje nauki w liceach czy technikach.

W większości są to uczniowie z różnymi deficytami rozwojowymi, często sprawiają problemy edukacyjno – wychowawcze, które ujawniły się już w szkole podstawowej czy gimnazjum. Zmiana środowiska szkolnego, która następuje po klasie szóstej i gimnazjum ma nie mało znaczący wpływ na występowanie u uczniów agresywnych, nie tolerowanych społecznie zachowań.

Niedostosowane zachowania uczniów szkół zawodowych a nawet gimnazjalistów stają się coraz większym problemem. Obecnie wielu agresywnych nastolatków to w przyszłości klienci prokuratorów – nastolatki piją, palą, narkotyzują się, współpracują ze złodziejskimi gangami. Wobec tych uczniów system szkolny jest bezradny. Bezradność ta wynika z zapisów prawnych, które w taki sposób chronią ucznia, że nawet ostentacyjne łamanie regulaminu szkoły i praw innych osób nie niesie za sobą żadnych skutków, które byłyby w ich odczuciu karą. Zgodnie z ustawą o systemie oświaty – dziecko ma obowiązek kształcenia się do 18 roku życia. Większa część takiej młodzieży sprawia ogromne problemy, łatwo ulega wpływom i najczęściej pochodzi z rodzin, gdzie brak jest konstruktywnych wzorców.

W myśl podanej przez autorkę definicji - niedostosowanie społeczne, to trwające przez dłuższy okres (co najmniej 6 miesięcy) takie zachowania dziecka, które wchodzą w konflikt z obowiązującymi normami społecznymi, spowodowane są niekorzystnymi warunkami środowiskowymi i utrudniają podejmowane działania naprawcze ze strony szkoły i rodziny. Jedynie specjalne, indywidualne oddziaływania resocjalizacyjne mogą uchronić jednostkę od głębokiej demoralizacji.

2. 4. Pozaszkolne środowiska wychowawcze

Pozaszkolne środowiska wychowawcze dostarczają bodźców, które umożliwiają zaspokojenie wrodzonych i nabytych potrzeb dziecka. Im więcej bodźców dostarcza środowisko, tym lepsze są możliwości rozwojowe osobowości młodego człowieka. Bodźce działające w środowisku są wychowujące bądź demoralizujące. Dziecko w wieku rozwojowym, mające kontakt ze środowiskiem demoralizującym narażone jest na jego ujemne wpływy, z łatwością przyswaja złe zwyczaje tego środowiska oraz jego normy i wartości.

Do pozaszkolnych środowisk wychowawczych prekursorzy pedagogiki społecznej zaliczają m.in.: organizacje i stowarzyszenia, środowisko podwórkowe, ulicę oraz dalsze otoczenie, a mianowicie kontakt dziecka ze środkami masowego upowszechniania kultury. M. Winiarski pod mianem **organizacji** czy **stowarzyszenia** rozumie *”(...) grupę dorosłych lub młodzieży posiadającą określoną własną strukturę organizacyjną; członkowie tej grupy podejmują wspólne zadania statutowe i podporządkowują się obowiązującym normom postępowania; przynależność do tej grupy ma charakter dobrowolny”*[M. Winiarski 1995, s. 32].

W środowisku pozaszkolnym funkcjonują przeważnie organizacje i stowarzyszenia:

- 1) lokalne, do których zaliczamy: komitet rodzicielski, radę sołecką, radę parafialną, kluby blokowe, osiedlowe, świetlice, domy kultury, pałace młodzieżowe, ogrody jordanowskie;
- 2) ponadlokalne, np.: ZHP, TPD, Towarzystwo Oświatowe, TKKF, itd., organizacje te obejmują swoim zasięgiem cały kraj i posiadają swoje centralne organy, w miejscu zamieszkania funkcjonują jedynie koła terenowe tych organizacji [A. Kamiński 1980, s.336].

Podstawową funkcją, jaką pełnią stowarzyszenia i organizacje jest opieka i wychowanie. W literaturze przedmiotu możemy spotkać różne typologie funkcji tych środowisk wychowawczych. A. Kamiński wymienia trzy podstawowe funkcje, tj. afiliacyjną, ekspresyjną i integracyjną.

Zdaniem amerykańskiego socjologa A. M. Rose [1956] organizacje i stowarzyszenia pełnią następujące funkcje: ekspresyjne (związane z realizacją zainteresowań swoich członków) oraz społeczne (dokonują rozdziału władzy, upowszechniają informacje o mechanizmach społecznych, wprowadzają zmiany społeczne).

Poprzez przynależność do środowisk o pozytywnym oddziaływaniu, jakimi są organizacje czy stowarzyszenia, młody człowiek wdrożony jest m.in. do pełnienia ról społecznych i zawodowych, upowszechniania wiedzy i kształtowania określonych postaw.

Środowisko podwórkowe jest miejscem, gdzie dzieci i młodzież spędza wiele czasu. Trempała mówiąc o środowisku podwórkowym ma na myśli „(...) *podwórze zamknięte i otwarte, bramy wjazdowe, korytarze piwnic, klatki schodowe, ogrody zagospodarowane i zaniedbane*” [E. Trempała 1969, s. 78].

W środowisku podwórkowym gromadzi się młodzież w różnym wieku oraz ludzie dorośli, którzy reprezentują różny poziom moralny i kulturalny. Częste przebywanie na podwórku dzieci i młodzieży o różnych porach dnia spowodowane jest m.in.: chęcią ucieczki z domu, w którym są awantury, kłótnie, alkoholizm któregoś z rodziców, nuda w domu, nieobecność rodziców, chęć wspólnych zabaw z rówieśnikami. Ta młodzież nudząc się wszczyna bójki, zakłóca spokój, niszczy mienie społeczne. Podwórko jest również miejscem, gdzie młodzi ludzie nie mając nadzoru dorosłych, przechodzą inicjację alkoholową, niktynową bądź narkotykową.

Liczne badania i informacje w mediach dowodzą, że podwórko niezorganizowane ma niekorzystny wpływ na prawidłowy rozwój psychospołeczny dzieci. Może być też czynnikiem sprzyjającym w powstawaniu niedostosowanych, społecznie nieaprobowanych zachowań. Natomiast podwórko zorganizowane, np.: świetlica szkolna, socjoterapeutyczna, gdzie dziecko przebywa pod stałą, umiejętną kontrolą osób dorosłych ma niewątpliwie pozytywny wpływ na jego prawidłową socjalizację.

Na zachowanie oraz kształtowanie norm i postaw społecznych ma również wpływ **ulica i wydarzenia dnia codziennego**. Jak podaje Trempała „(...) *postawa osób szerszego środowiska ma wpływ na zachowanie się dziecka w miejscach publicznych, w domu, czy też w szkole*” [E. Trempała 1969, s. 81].

Młodzież mieszkająca w pobliżu barów, restauracji, nocnych klubów obserwuje ludzi tam przychodzących (ich kłótnie, sprzeczki, bójki, picie alkoholu itp.) i próbuje naśladować ich negatywne zachowania. Zachowania te przejawiane są na terenie szkoły, najczęściej w toaletach, gdzie uczniowie palą papierosy, piją alkohol, zażywają środki odurzające.

Na kształtowanie się postaw młodzieży w wieku adolescencji ma także wpływ pogląd na świat ludzi z otoczenia, ich poziom kulturalny i zaangażowanie w sprawy środowiska. Niesprzyjająca atmosfera w pozaszkolnym środowisku dziecka powiększa trudności, jakie musi ono codziennie pokonać, wpływa na jego niewłaściwy proces uspołecznienia, a w konsekwencji prowadzi do niedostosowania społecznego.

Sytuując problem niedostosowania w środowisku społecznym, istotne jest wyjaśnienie pojęcia - *społeczność lokalna*, której genezę i znaczenie tłumaczą historycy myśli społecznej (J. Szacki 1983), cofając się do czasów antycznych. Do modelu klasycznej społeczności lokalnej porównywano struktury społeczeństwa industrialnego na gruncie teorii dezorganizacji społecznej (W. Thomas, F. Znaniecki) i dewiacji (R. K. Merton).

Szczególne zainteresowanie istotą i transformacjami życia wspólnotowego przejawiał C.H. Cooley, który zauważył kryzys wartości (miłość, wierność, braterstwo) w industrializującej się Ameryce. Ówczesna rzeczywistość była dla tego badacza areną, na której struktury te traciły swoje odwieczne znaczenie, co prowadziło do depersonalizacji, upadku dawnego i pojawienia się nowego sposobu komunikacji międzyludzkiej. Rozwój cywilizacji i urbanizacji doprowadził do osłabienia lub całkowitego zaniku atrybutów konstytuujących społeczność lokalną na wielu terytoriach współczesnych państwa. Z tych względów pojęcie „społeczność lokalna” stało się nieadekwatne i zaczęto zastępować je terminem „środowisko lokalne” [za: B. Urban 2000].

Zdaniem T. Parsonsa „(...) *społeczność lokalna jest tym aspektem struktury systemu społecznego, który odnosi się do terytorialnej lokalizacji osób*”. Autor kładzie nacisk na znaczenie przestrzeni, w której żyją ludzie, a ilość i jakość interakcji decyduje o strukturze danej zbiorowości. Nie wyjaśnia on jednak specyficznych dla tej zbiorowości stosunków społecznych, na co zwrócił uwagę T. Turowski [za: H. Mielicka 2002].

Społeczności lokalne są małymi zbiorowościami, gdzie prawie wszyscy się znają i wiele o sobie wiedzą, często są też ze sobą spokrewnieni. Cechą tej społeczności jest istnienie specyficznych więzi społecznych, bazujących na podobieństwie postaw emocjonalnych w stosunku do terytorium i zamieszkujących go ludzi. Z tego względu

stosunki społeczne przybierają formę nieformalną i osobową. Bez wielkiego problemu można określić, kto kim jest i jakie pełni role w zbiorowości. Wnikliwie obserwowane są zachowania jednostki i muszą one raczej przebiegać w zgodzie z oczekiwaniami członków społeczności. Silna kontrola społeczna, która wiąże się z szerokim zakresem widoczności powoduje zlewanie się norm i wzorów zachowań.

Spółeczność lokalna składa się z podstawowych elementów nakładających się na siebie i wzajemnie warunkujących. Do cech wyróżniających społeczności lokalne zaliczamy:

1) ludność zamieszkującą określone terytorium, które uważają za własną przestrzeń. Kontakty bezpośrednie nawiązują tak często, że tworzą specyficzną dla społeczności lokalnej więź społeczną. Mieszkańcy spotykają się w miejscach określonych działaniem różnych instytucji (centra handlowe, religijne, kulturalne, rozrywkowe, ośrodki władzy lokalnej). Przynależność do danej zbiorowości daje poczucie bezpieczeństwa, które wynika ze wzajemnej zależności i pomocy sąsiedzkiej,

2) instytucje zaspakajające różnego rodzaju potrzeby,

3) ujednolicony system wartości, który pogłębia spójność i solidarność mieszkańców małych miejscowości. Poczucie przynależności do społeczności lokalnej wiąże się z wystąpieniem silnych związków emocjonalnych i poczuciem odrębności w stosunku do innych zbiorowości. Solidarność i identyfikacja ze zbiorowością powiązana jest z przekonaniem przynależnych do niej ludzi o znaczeniu społeczności lokalnej i jej wysokim wartościowaniem,

4) interakcje o charakterze bezpośrednim, które przebiegają według określonych wzorów zachowań. Jednostki należące do społeczności lokalnej powiązane są ze sobą różnego rodzaju zależnościami wynikającymi ze zbieżności interesów, grają wyznaczone im role społeczne, a jednocześnie są przedmiotem i podmiotem interakcji. Z jednej strony istotna jest jej indywidualność, zaś z drugiej, ważna jest zgodność postępowania związana z oczekiwaniami całej społeczności. Interakcje w społecznościach lokalnych mają charakter schematu ułożonego i uporządkowanego zgodnie z obowiązującymi zasadami. A zatem pozwalają określić specyficzną dla danej zbiorowości strukturę społeczną [za: H. Mielicka 2002].

Zdaniem tej autorki „(...) społeczności lokalne mogą być określone jako miejsce zamieszkiwania i pracy ludzi, terytorium czy obszar, na którym podejmowana jest przez jednostki znacząca społecznie działalność motywowana i określana interakcjami przebiegającymi zgodnie z istniejącą strukturą danej zbiorowości” [H. Mielicka 2002, s.164].

Dokonując konkluzji, zasadniczą potrzebą z pedagogicznego punktu widzenia jest działalność profilaktyczna, która umiejętnie wzmocni elementy i cechy społeczności lokalnej.

2. 5. Mass media jako pośrednie środowisko wychowawcze

Przedstawiciele pedagogiki społecznej do pozaszkolnego środowiska wychowawczego, które pośrednio, ale w sposób znaczący oddziałuje na młodego człowieka, zaliczają również **środki masowego upowszechniania kultury, tzw. mass media.**

Przez mass media określa się ogół elektrycznych i elektronicznych sposobów odtwarzania, zapisywania i rozpowszechniania obrazów oraz dźwięków, które stosuje się w komunikowaniu masowym w celu zorganizowanego odbioru indywidualnego lub zbiorowego.

Dzieci żyjące u progu nowego XXI wieku w wielu krajach Europy i Ameryki mają dostęp do wieloczynnościowych aparatów telewizji krajowej, satelitarnej, kablowej, kaset wideo, komputerów, coraz częściej sieci komputerowej, dysków, laser dysków, urządzeń z systemem cyfrowego odtwarzania, zminiaturyzowanych kalkulatorów, nowoczesnych kamer, aparatów telefonicznych.

Jak określił kanadyjski badacz Mc Luhan „(...) *wzrastają one w świecie zdominowanym przez mass media i coraz częściej multimedia, stając się mieszkańcami wielkiej globalnej wioski*” [M. Mc Luhan 1964, 1970, s. 50]. Elektronika wkroczyła intensywnie w życie dziecka, we wszystkie niemal jego dziedziny. Dziecko, podobnie jak człowiek dorosły, „wmontowane” zostało w świat techniki i ciągle poddawane jest jego wpływowi.

Jeszcze w latach 70-tych i 80-tych w Polsce młody człowiek nie miał dostępu do tak dużej ilości środków masowego przekazu. Niewielki wybór programów był również

w tych, wówczas dostępnych jak: radio i telewizja, a emitowane treści były maksymalnie ocenzurowane. Nie zawierały one tak dużej dawki przemocy i agresji. W owym okresie w mediach dominowała tematyka publicystyczno-społeczna. Natomiast filmy, pochodzące przede wszystkim z bloku krajów wschodnich (ZSRR, Węgry, Czechy, NRD, Jugosławia, Bułgaria) oscylowały wokół tematyki wojennej, historycznej itp. Wybór czasopism był także bardzo znikomy.

Gwałtowny rozwój tych środków w ostatnim czasie, tj. koniec wieku XX i początek XXI zwraca uwagę wielu badaczy na poszukiwanie zależności między treściami emitowanymi przez media a niedostosowanym zachowaniami dzieci i młodzieży. Badacze często podkreślają przemoc i negatywne wartości propagowane w środkach masowego przekazu (J. Koblewska 1967, A. Kłoskowska 1980, J. Gajda 1988, A. Przecławski 1986, J. Izdebska 1996, Z. Brańka, M. Szymański 1998, H. Schneider 1992, E. Braun – Gałkowska 1995, L. Kirwil 1995, T. Szkudlarek 1999).

Zdaniem Buckingham „(...) *Telewizja i inne elektroniczne media towarzyszą dziecku codziennie, wypełniając mu czas wolny i niejednokrotnie czas zajęć obowiązkowych. Kontakt dziecka z mediami rozpoczyna się bardzo wcześnie, jeszcze przed ukończeniem pierwszego roku życia, a już w drugim, trzecim roku życia ma charakter codzienny*” [D. Buckingham 1987, s. 26].

Wpływ telewizji na zachowania dzieci to skutek spędzania wielu godzin przed telewizorem i atrakcyjnego bezkonfliktowego kontaktu z materiałem programowym. Jak podaje Bach – Olesik „(...) *Kontakt z telewizją jest dla człowieka oglądającego kontaktem bez ryzyka, widz ma pełną kontrolę nad sytuacją*” [T. Bach – Olesik 1993, s. 9].

Telewizja podpowiada widzowi, szczególnie młodemu, jak powinien wyglądać świat – dziecko staje się więc odbiorcą rzeczywistości, a nie jej kreatorem [M. Wojciechowski 1993]. Młody człowiek uważa, że tak właśnie wygląda świat, jak ten, który widzi na ekranie. Ludzie dokonują przestępstw, sprytnie pokonują przeszkody, zwycięża ten, kto przechytrzy innych.

Problemy współczesnego życia; pogoń rodziców za pieniędzmi lub dobrze płatną pracą, rodziny niepełne, a często utrata pracy i źródła dochodu – to wszystko sprawia, że większość czasu rodzice spędzają poza domem, nie poświęcając go na wychowanie swoich dzieci. Nuda, brak pieniędzy na inne rozrywki niż telewizja, likwidacja placówek sportowo – kulturalnych powodują, że dzieci wiele godzin po szkole siedzą przed telewizorem. Telewizja stała się członkiem rodziny [J. Izdebska 1997].

Kontakt z bohaterem ekranowym nie naraża dziecka na przykre doznania, nie krytykuje, nie odrzuca przyjaźni i miłości. Bohater jest zawsze lojalny, nieagresywny, bezpieczny, co nie znaczy, że dziecko nie cierpi z tego powodu (nie ma z kim porozmawiać). Bohater ekranowy stwarza standardy, których dziecko nie może doścignąć.

Telewizja w przyswajaniu wiadomości dostarcza wielu wartościowych treści. Jednak ze względu na oferowane rozrywki promuje agresję, zwycięstwo kosztem innych, spryt i oszustwo. Choć główny bohater jest zwycięzcą, to jednak stanowi negatywny wzór dla młodego pokolenia. Pokonuje innych siłą, góruje sprawnością fizyczną, bogactwem, urodą itp. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że oglądanie usprawiedliwionej przemocy może być powtórzone przez widza. Ma tu potwierdzenie „społeczna teoria uczenia się” Ludwika Bandury (pedagoga, profesora Uniwersytetu Gdańskiego), według którego to, co oglądane, będzie naśladowane lub wpłynie na poglądy dziecka.

Obserwując dzieci w czasie zabaw, zwłaszcza na przerwach w szkole zauważamy, że zachowują się podobnie lub identycznie jak ich idole z filmów. Wszystkie dzieci podatne są na taki wpływ, a w szczególności pochodzące z rodzin rozbitych i patologicznych, mało popularne w klasie oraz osiągające słabe wyniki w nauce [A. Winnicka i R. Geisler 2001].

Badania wykazują, że młodzież, która kieruje się w życiu takimi wartościami, jak siła fizyczna i bezwzględność w działaniu, wybiera w mass mediach programy będące nośnikami agresywnych zachowań (A. Frączek 1986, I. Pufal – Struzik 1996, W. Sikorski 1998). Wybory te dodatkowo wzmacniają agresywne zachowania tej grupy młodzieży.

Jak twierdzi Harris „(...) *jednym z groźnych dla rozwoju i wychowania dziecka efektem oddziaływania agresji telewizyjnej jest zjawisko zwane odwrażliwieniem, przejawiające się w utracie wrażliwości na krzywdę, cierpienie innego człowieka*” [R. J. Harris 1992, s. 13].

Środki masowego przekazu są również postrzegane jako zjawisko kryminogenne, szczególnie, jeśli uwzględnia się zainteresowanie odbiorców barwnie przedstawionym przestępstwem [H. Schneider 1992].

Na podstawie badań Erona, Husemanna, a także Fredmana potwierdzające jest istnienie zależności między odbiorem programów zawierających elementy agresji i przemocy a tendencją do zachowań agresywnych. Badacze ci wskazują, że szczególnie długotrwały wpływ oglądania obrazów zawierających przemoc i agresję przez dzieci umacnia je w przekonaniu, że są to właściwe sposoby postępowania.

W oglądanych scenach przemocy dochodzą do wniosku, że to „silniejszy ma rację”. Przyjmują, że jeżeli dysponuje się odpowiednią siłą, to uzyskuje się to, „czego się chce” [L. D. Eron, L. R. Husemann 1985, J. L. Fredman 1984].

Badania dotyczące wpływu agresji w telewizji na realne zachowania dzieci przeprowadzili również Liebert i Baron. Uzyskane wyniki potwierdziły tę zależność [R. Liebert, R. Baron 1972].

W ostatnim czasie poświęca się również wiele uwagi reklamie telewizyjnej i jej wpływowi na dzieci i młodzież. Jak wynika z przeprowadzonych badań dzieci są bardzo podatne na oddziaływanie barwnych, kolorowych, przyciągających wzrok treści [A. Leszczuk 1999, P. Kossowski 1999].

Tak, czy inaczej, spędzanie czasu przed ekranem telewizyjnym jest obecnie częstsze u dzieci i młodzieży niż u dorosłych, co wzmacnia nadzieję i niepokój rodziców a także nauczycieli/wychowawców. Nadzieję, gdyż telewizja stanowi „okno na świat”, pozwala w sposób atrakcyjny zdobywać wiele wiadomości z różnych dziedzin życia. Natomiast niepokój rodziców i wychowawców budzi nasilająca się trudność uchronienia dzieci i młodzieży przed filmami i programami telewizyjnymi szkodliwymi dla zdrowia psychicznego w tych fazach rozwojowych. Aby ustrzec się przed oddziaływaniem telewizji na modelowanie przez młodzież negatywnych zachowań, propagowanych przez bohaterów ekranowych, społeczeństwo musi samo wzmocnić poczucie swej odpowiedzialności. Wymaga to od rodziców, wychowawców czujnej oraz konsekwentnej kontroli i selekcji oglądanych przez dziecko programów.

Demokratyzacja mediów masowych spowodowała rozszerzenie oferty na rynku prasowym. Pojawiło się wiele różnorodnych czasopism atakujących młodzież agresywną w formie i treści szatą graficzną. Praktycznie w każdym miejscu, począwszy od kiosku Ruch –u, sklepu spożywczego do stacji benzynowej można kupić czasopisma. Ich wybór jest różnorodny, poczynając od ambitnych pism popularnonaukowych (np.: „Enter”, „Focus”, „Komputer”, „Charaktery”), poprzez pisma adresowane do młodzieży (np.: „Brawo”, „Dziewczyna”, „Popcorn”, „Claudia”) czy kobiet (np.: „Twój Styl”, „Zwierciadło”, „Pani”), a skończywszy na pornograficznych (np.: „Cats”, „Playboy”). Gazety codzienne czy tygodniki społeczno – kulturalne nie cieszą się wielkim zainteresowaniem.

Badania przeprowadzone przez M. Wawrzak – Chodaczek potwierdzają powszechnie znany fakt, iż kontakt z książką i prasą jest uwarunkowany w znacznym stopniu typem szkoły i wyrobieniem czytelniczym młodzieży, starszego rodzeństwa oraz

rodziców, gdyż niektóre pozycje książkowe i czasopisma w wielu domach czytane są wspólnie. Chłopcy najchętniej sięgają – jak twierdzi autorka badań – po książki o tematyce sensacyjnej, przygodowej, popularnonaukowej, wojennej oraz beletrystykę współczesną. Natomiast dziewczęta preferują powieści klasyczne, obyczajowe, romanse z serii, „Harlequin”, które nie posiadają szczególnych walorów artystycznych [J. Kargul 1994]. Czasopisma młodzieżowe zawierają także treści pozytywne (zagadki, rebusy, szarady, rysunki z zakresu modelarstwa, przepisy na niecodzienne potrawy, aktualne trendy w modzie młodzieżowej, recenzje książek, filmów itp.). Jednak niepokojącym problemem jest fakt przedwczesnego sięgania przez dzieci i młodzież po prasę nie adekwatną do wieku rozwojowego. Nie mniej ważne jest poczucie malejącej odpowiedzialności społeczno-moralnej wielu autorów tych czasopism za wychodzące spod ich pióra treści zawartych w publikowanych tekstach.

Radio przez dłuższy czas pełniło funkcję przekazu treści informacyjnych i kulturalnych. Obecnie jest środkiem akompaniującym innym czynnościom codziennym. Jest ono domeną ludzi młodych, zwłaszcza nastolatków, dla których stało się niezastąpionym środkiem przekazywania muzyki wraz z informacjami o jej twórcach [E. T. Woźniakowa 1995].

Radio towarzyszy młodzieży w zasadzie przez cały czas (w domu, internacie, samochodzie, kawiarni). Najczęściej słuchane są audycje muzyczne, powieści radiowe, programy sportowe. Od pewnego czasu dużą popularnością wśród młodych odbiorców cieszą się radiowe quizy, prowadzone np.: przez radio „Zet”, „RMFFM”, „eska”. Blok audycji radiowych poświęconych dzieciom i młodzieży może służyć za korzystny przykład stylu kultury masowej bawiącej i jednocześnie kształcącej. Warunkiem odnoszenia pozytywnych efektów w procesie wychowania będzie wytworzenie nawyku u dziecka przez rodzinę i/lub szkołę, słuchania audycji radiowych przeznaczonych dla młodego człowieka.

Badania niemieckie oraz amerykańskie wykazują, że zafascynowana nowymi mediami, w szczególności komputerem jest przede wszystkim młodzież.

Sander i Vollbrecht piszą, że młodzi ludzie: *“(…) Rwą się do nich, by zbudować nimi swoje otoczenie, przeznaczają na nie pieniądze zdobywane w sposób nie zawsze godny”*. [U. Sander i R. Vollbrecht 1987, s. 33].

Komputery coraz bardziej konkurują z książką, radiem i telewizją. Każdego dnia rzeczywistość wirtualna rozszerza swoje granice. W nowym wirtualnym świecie gry komputerowe zajmują szczególne miejsce.

Gry komputerowe z socjologicznego punktu widzenia przeznaczone są przede wszystkim dla ludzi młodych. Oprócz grających okresowo, okazjonalnie i dla zabawy, są gracze spędzający przed monitorem komputera kilkanaście godzin dziennie. Młodzież zafascynowana grami zaniedbuje swoje obowiązki, opuszcza się w nauce szkolnej, wagaruje spędzając czas w salonach gier komputerowych. Powoduje to, że właściwe postawy i zachowania młodego człowieka zmieniają się, często przejawiając się zachowaniami negatywnymi - i ten aspekt niepokoi szczególnie pedagogów oraz wychowawców.

Gry i programy komputerowe, dobrane w sposób uwzględniający możliwości psychiczne dziecka, są cennym źródłem motywacji, kształcą sprawności psychomotoryczne, ułatwiają wybór zainteresowań oraz ogólny rozwój intelektualny.

Wobec komputeryzacji życia podnoszą się również głosy krytyczne. Internet postrzega się jako technologię burzącą tradycyjne bariery przez nowe formy komunikowania się ludzi ze sobą, ludzi i komputerów oraz komputerów ze sobą [J. Raczkowska 1995].

Podobnie jak w odniesieniu do korzystania z telewizji zagrożenia te można podzielić na kilka rodzajów. Są to:

- fizyczne (wady wzroku, postawy, skrzywienia kręgosłupa);
- psychiczne (oderwanie od życia, przebywanie w wirtualnej rzeczywistości, uzależnienie polegające na wielogodzinnym spędzaniu czasu przed komputerem, zaniedbanie kontaktów z ludźmi);
- moralne (dostęp do treści nieodpowiednich dla dzieci w wieku szkolnym, jak pornografia, pokazywanie konstrukcji niebezpiecznych urządzeń);
- społeczne (zachowanie nieetyczne, anonimowość, pozbawienie hamulców działania, przestępczość komputerowa) [M. Rostkowska 1997].

Uzależnienie od komputera jest szczególnie niebezpieczne. Młody człowiek przestaje interesować się wszystkimi innymi sprawami życiowymi, izoluje się od innych, jego własne życie koncentruje się wokół komputera (kupuje części, rozmawia na ten temat lub wiele godzin spędza w kawiarenkach internetowych), swoje problemy emocjonalne i życiowe rozładowuje przez kontakt z maszyną.

Dzieci i młodzież uzależnieni od komputera nie znają siebie, mają niski poziom akceptacji, nie potrafią wyrażać swoich uczuć, są rozkojarzone, mają zaburzenia pamięci, a przy tym często zaniedbują obowiązki ucznia w szkole, syna bądź córki w domu, kolegi w grupie rówieśniczej. Nie angażują się w życie publiczne, wykazują zahamowania

i powściągliwość w kontaktach społecznych, również wobec płci przeciwnej. Niemieccy socjologowie i psychologowie na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzili, iż piętnastoletni uczniowie: „(...) rozmawiają z komputerem tak, jak z osobą, nazywając go imieniem własnym, potrafią odnosić się do niego z czułością i nie wyobrażają sobie życia bez mediów” [M. Emsbach, H. D. Schneekloth, M. Stoffers 1988, s.29].

Komputer odbiera osobom uzależnionym poczucie wolności, prywatność oraz uniemożliwia krytyczne ustosunkowanie się do otaczającego świata.

Zdaniem Jankowskiego „(...) *Brak krytycyzmu w analizie rzeczywistości i całej tej hiperrzeczywistości, w której poprzez media pełniej się zanurzamy, nie pozwala młodym ludziom dostrzec płynących zagrożeń dla jakości życia i spójności społeczeństwa*” [D. Jankowski [2001, s. 52].

Jak twierdzi Hansen media przyczyniają się również do budowania u młodych odbiorców błędnych przekonań normatywnych. Przekonania normatywne uruchamiają mechanizm autoprzymusu – nie występuje tu bezpośrednia presja grupy. Jednostka podejmuje działania nieaprobowane społecznie bardziej z poczucia obowiązku niż dla przyjemności (picie, palenie, aktywność seksualna). Budując swoje przekonania normatywne dorastający człowiek porównując się z innymi rówieśnikami, może uznać, że nie pijąc i nie paląc dobrze postępuje, to jednak różni się od innych i uważa, że nie jest normalny. To błędne przekonanie normatywne powoduje u nastolatka znaczny dyskomfort psychiczny i skłania do upodobnienia się do większości [W. B. Hansen 1993].

Stanowi to ogromne wyzwanie dla nauczycieli, wychowawców, pedagogów i psychologów szkolnych. Świat komputerów powoduje nie tylko przyswajanie pozytywnych treści, ale także zaczyna służyć propagowaniu treści wzmacniających postawy agresywne, niedostosowane, bierne a także skazuje użytkownika na samotność.

Dorośle, realne życie stawia przed młodzieżą – użytkownikami mass mediów – przeszkody trudne do przebycia, jeśli nie zdobędą oni doświadczenia i umiejętności kontaktowania się z prawdziwymi ludźmi oraz nie stawią czoła sytuacjom trudnym emocjonalnie i społecznie. Dzieci najczęściej są bezradne wobec inwazji informacji, braku umiejętności ich selekcjonowania, rozumienia, interpretowania, oceny, wartościowania, wobec przemocy ekranowej, ale także własnej samotności przed ekranem telewizora czy komputera. Nie potrafią się same bronić przed zagrożeniami, jakie stwarzają media, nie zdają sobie sprawy z potrzeby przyjęcia innej postawy – aktywnej, krytycznej. Istotne są zatem pytania o to, jak pomóc dziecku korzystać z mediów i multimediów, jak ochronić

dziecko przed tymi zagrożeniami, jakie podjąć działania, aby w większym stopniu, pozyskać telewizję i inne media do rozwoju i edukacji dziecka.

Należałoby, zatem podjąć odpowiednie działania pedagogiczne i społeczne, by uchronić młodzież przed skutkami niewłaściwych oddziaływań mass mediów, a przede wszystkim zainteresować rodziców światem, w którym żyją ich dzieci.

Kontakt z telewizją i komputerem, który próbuje zastąpić kontakty z ludźmi, nie jest wyjściem w pełni wartościowym. Zastępowanie człowieka maszyną powoduje, że świat staje się odhumanizowany, natomiast relacje międzyludzkie ulegają zaburzeniu.

Kontakty z innymi ludźmi są podstawowym problemem każdego człowieka. Mogą być źródłem radości lub rozpaczy i osamotnienia. Jest to jedna z ważnych kwestii współczesnego świata. Dramat człowieka w spotkaniu z innymi podejmuje współczesna filozofia i kultura [J. Tischner 1999].

A zatem pozaszkolne i ponadlokalne środowisko wychowawcze może mieć pozytywny wpływ w kreowaniu nowych, wartościowych zachowań młodzieży. Jednak stosunkowo często wpływ ten okazuje się być negatywny, inicjujący przejawy zachowań nieaprobowanych społecznie.

III. METODOLOGICZNA KONCEPCJA BADAŃ WŁASNYCH

1. Założenia badawcze

Badania naukowe stanowią zawsze zespół złożonych czynności mających na celu rozwiązanie nurtujących badacza problemów. Jak podaje literatura przedmiotu problem badawczy to: „(...) pytanie o naturę badanego zjawiska, o istotę związków między zdarzeniami lub istotami i cechami procesów, cechami zjawiska, to mówiąc inaczej uświadomienie sobie trudności z wyjaśnieniem i zrozumieniem określonego fragmentu rzeczywistości, to mówiąc jeszcze inaczej deklaracja o naszej niewiedzy zawarta w gramatycznej formie pytania” [T. Pilch, T. Bauman 2000, s. 17]. Postawienie problemu stanowi zapoczątkowanie pewnego procesu myślenia, który ma doprowadzić do konkretnych faktów naukowych.

Nowak zauważa, że: „(...) problem badawczy to tyle, co pewne pytanie lub zespół pytań, na które odpowiedzi ma dostarczyć badanie empiryczne” [S. Nowak 1970, s. 32]. Problemy naukowo – badawcze możemy rozpatrywać z uwagi na to, czy dotyczą one tylko właściwości interesujących badacza faktów i zjawisk, czy różnych zależności zachodzących między nimi.

Podobnie problem zdefiniował Pilch podając, że jest to: „(...) próba stawiania pytań dotyczących zależności między zjawiskami, a jego przyczynami” [T. Pilch 1995, s. 100].

Natomiast Zaczyński twierdzi, że problemy to: „(...) nic innego jak pytania stojące się słownym sformułowaniem dostrzeżonych, uświadomionych sobie trudności wraz z chęcią ich przewyciężenia. Są to pytania początkowo ogólne, a następnie coraz bardziej szczegółowe” [W. Zaczyński 1968, s. 54].

Analizując w literaturze naukowej definicje problemu badawczego możemy dokonać konkluzji, iż są to pytania pozostające bez odpowiedzi w dotychczasowym, powszechnie znanym i dostępnym dorobku wiedzy pedagogicznej.

Zakresem niewiedzy zawartym w temacie badań są czynniki socjokulturowe (rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza oraz mass media jako sfera wpływów pośrednich) wpływające na niedostosowane zachowania u młodzieży w wieku dorastania.

Celem pracy jest ustalenie, które z wymienionych czynników najczęściej współwystępują z niedostosowaniem społecznym młodzieży oraz określenie ewentualnego związku niedostosowania społecznego z sytuacją społeczno-ekonomiczną regionu głogowskiego.

Autorka, kierując się założeniem, że „(...) *problem badawczy jest zwykle uszczegółowieniem celu badań; umożliwia bowiem dokładniejsze poznanie tego, co rzeczywiście zamierzamy zbadać*” [M. Łobocki 2000, s. 58], formułuje problem główny w postaci następującego pytania:

Jaki jest związek między czynnikami socjokulturowymi środowisk socjalizacyjnych młodzieży a występującym u niej niedostosowaniem społecznym na obszarze objętym badaniem?

Jak wiemy, rozwiązanie powyższego problemu pomogą autorce następujące problemy szczegółowe:

1) *Jaki jest zakres niedostosowania społecznego w badanej próbie?*

Przez zakres należy rozumieć granicę występowania tego zjawiska. W kontekście tak sformułowanego pytania badawczego istotne jest sprawdzenie, czy zjawisko niedostosowania społecznego występuje wśród uczniów obu szkół ponadgimnazjalnych. Ważne wydaje się być również ustalenie jego rozmiarów na poszczególnych płaszczyznach, w oparciu o wymierne wskaźniki, tj. natężenie przejawów niedostosowania wg skali SNS L. Pytki.

2) *Jakie są przejawy niedostosowania społecznego badanych uczniów?*

Sposoby badania przejawów niedostosowania społecznego doczekały się w literaturze przedmiotu bogatej metodologii. Autorka intencjonalnie wybrała te spośród istniejących sposobów pomiaru, które są badane i definiowane w znanych kategoriach, a przedstawionych przez K. Zajączkowskiego i L. Pytkę.

3) *Czy istnieje i jaka jest zależność między cechami środowiska rodzinnego uczniów a poziomem niedostosowania społecznego młodzieży objętej badaniem?*

Mówiąc o cechach środowiska rodzinnego, autorka ma na uwadze te czynniki środowiska rodzinnego, które na podstawie koncepcji pedagogicznych odgrywają istotną rolę w przebiegu procesu socjalizacji dzieci i młodzieży. Ich zestaw jest nader bogaty, a w związku z tym wybór czynników trudny. Przegląd reprezentatywnych koncepcji z zakresu literatury przedmiotu pozwala wyłonić te elementy rodziny, które powtarzają się najczęściej. Do cech tych możemy zaliczyć: strukturę rodziny, warunki bytowe i socjalne, atmosferę współżycia w rodzinie, uzależnienia i przejawiane zachowania dewiacyjne rodziców, postawy rodzicielskie, sposób spędzania czasu wolnego. Te czynniki postanowiono poddać analizie w związku z przejawami niedostosowania społecznego.

4) *Czy istnieje i jaka jest zależność między właściwościami grup rówieśniczych a poziomem niedostosowania społecznego osób poddanych badaniu?*

Istnieje możliwość różnorodnego oglądu pojęcia grupa rówieśnicza. W kontekście prezentowanych koncepcji autorkę interesuje przynależność uczniów do wybranych grup subkulturowych w odniesieniu do kierunku pozytywnego lub negatywnego oddziaływania na młodzież i rodzaju jakości więzi emocjonalnej w grupie.

5) *Czy istnieje i jaka jest zależność między sytuacją szkolną a poziomem niedostosowania społecznego respondentów?*

Rodzaj kariery szkolnej w etiologii niedostosowania jest terminem różnorodnie pojmowanym w literaturze przedmiotu. Autorkę interesuje szerokie jej pojęcie i zgodnie z tym kariera szkolna i rodzaj więzi z rówieśnikami. A zatem przez sytuację szkolną w przyjętym rozumieniu należy uznać: stosunek uczniów do nauki szkolnej, średnią ocen uzyskiwaną przez badanych, przejawiane zachowania aspołeczne na terenie szkoły, poziom akceptacji uczniów w klasie.

6) Czy istnieje i jaka jest zależność między kontaktami z mass mediami a niedostosowaniem społecznym badanej młodzieży?

Z literatury przedmiotu wynika, że ważny jest nie tylko rodzaj działających mediów ale też częstość kontaktu i ilość czasu na nie poświęcanego. Dlatego mówiąc o kontaktach z mass mediami, autorka wzięła pod uwagę kontakt badanych z różnymi rodzajami mediów, częstotliwość kontaktu oraz preferowane przez respondentów rodzaje programów.

7) Czy istnieje i jaka jest zależność między sytuacją społeczną regionu a niedostosowaniem społecznym uczniów poddanych badaniu?

Literatura przedmiotu, jak starano się wykazać w rozdziale teoretycznym (Rozdz. II, p. 2.4) wskazuje na ogromne znaczenie czynnika społeczno-ekonomicznego w przebiegu socjalizacji młodego pokolenia. Takie elementy regionu jak: urbanizacja, industrializacja, wzrastające zjawisko bezrobocia, ubóstwo nasilają demoralizację nieletnich.

Skuteczne rozwiązanie problemu badawczego wymaga wysunięcia hipotez, które są zawsze założeniami badań, lecz nie końcowym ich rezultatem bądź płynących z nim wnioskiem.

Postawione problemy w niniejszej pracy dotyczyć będą zależności pomiędzy określonymi zmiennymi. Zatem formułowanie zdań opisujących związki między zjawiskami, zdarzeniami, stanami, cechami itp., a zdaniami takimi są hipotezy, które niezbędne są dla sformułowania odpowiedzi na postawione pytania a tym samym osiągnięcie celu badań. W badaniach naukowych znaczenie formułowania hipotez podkreśla wielu metodologów.

Zdaniem Zaczyńskiego hipoteza to: „(...) zakładanie stosunków powszechnych oraz koniecznych tam, gdzie dane zmysłowe dostarczają bezpośredniej podstawy jedynie do zarejestrowania tego, że pewne zjawiska następowały po sobie w dotychczasowym doświadczeniu. Hipotezą jest przyjmowanie jakiejś prawidłowości ujawnionych w doświadczeniu” [W. Zaczyński 1968, s. 54].

Natomiast Hajduk określa ją jako: „(...) zdanie opisujące związki między zjawiskami (zdarzeniami, stanami, cechami itp.), którego wartość logiczną sprawdzamy w następstwie badań empirycznych” [E. Hajduk 1998, s. 52].

Aby hipoteza nie stanowiła dokumentacji procesu myślowego badacza, zdaniem K. Konarzewskiego należy rozumieć ją jako „ (...) logiczny wniosek z teorii, który odnosi się do dającego się zaobserwować stanu rzeczy” [K. Konarzewski 2000, s.43]. A zatem nie zawsze jest zasadne stawianie hipotezy. Ten sam autor zwraca uwagę, że celem badania nie powinno być dowodzenie, czy badacz miał rację, gdyż jak wynika z przytoczonej definicji hipotezy – nie jest ona prywatnym domysłem, czy też przypuszczeniem badacza.

F. N. Kerlinger [1986] dodatkowo określił warunki, które musi spełniać hipoteza, by mogła być uznana za poprawną. Przede wszystkim musi być odniesieniem do postawionego problemu a jej formuła musi umożliwić przyjęcie lub odrzucenie.

Autorka biorąc pod uwagę typ badań, sposób postępowania badawczego oraz obraną strategię nie pomija czynności formułowania hipotez, które Łobocki definiuje jako „(...) spodziewane przez badacza wyniki zaplanowanych badań” [M. Łobocki 2000, s. 61].

Przypisując hipotezie w prowadzonych badaniach rolę czynnika mającego wpływ na kierunek i organizację badań, autorka sformułowała następujące hipotezy: w stosunku do problemów szczegółowych nr 1 i 2 zrezygnowano z postawienia hipotez ze względu na ich diagnostyczny charakter. Wobec kolejnych problemów przyjęto hipotezę, że:

3. ***Im bardziej jest zaburzone środowisko rodzinne uczniów, tym bardziej zaawansowany jest ich proces niedostosowania społecznego.***
4. ***Poziom niedostosowania społecznego uczniów ma związek z funkcjonowaniem młodzieży w grupie rówieśniczej o określonych właściwościach.***
5. ***Im trudniejsza jest sytuacja szkolna młodzieży, tym większy jest proces jej niedostosowania społecznego.***
6. ***W odniesieniu do kontaktu uczniów z mass mediami, trudno o jednoznaczne przewidywania hipotetyczne. Młodzież niedostosowana społecznie może w mniejszym stopniu korzystać z mass mediów, lub też może być to kontakt częstszy niż w przypadku uczniów dostosowanych, lecz niewłaściwy i nierozwojowy (komputer – głównie gry, internet - strony nieeducacyjne i niewychowawcze, podobnie prasa).***
7. ***Im trudniejsza jest sytuacja społeczno-ekonomiczna społeczności lokalnej, tym wyższy jest zakres i przejawy niedostosowania społecznego młodzieży.***

Jak wiemy hipotezy określają nam kierunek i charakter zależności między zjawiskami. Tę cechę, która przybiera różne wartości nazywa się zmienną. W literaturze metodologicznej zmienna jest więc rozumiana jako czynnik przyjmujący różne wartości, przy czym wartość jest ujmowana w sensie ilościowym i jakościowym (np.: wiek, płeć, poziom wykształcenia, zdolność, inteligencja) [J. Gnitecki 1993].

Zaborowski definiuje zmienną jako „(...) czynnik, właściwość, zjawisko podlegające zmianom i będące przedmiotem badań” [Z. Zaborowski 1973, s. 35]. Autor dzieli zmienne ze względu na pełnione przez nie role, na:

- zmienną zależną
- zmienną niezależną
- zmienną interweniującą (pośredniczącą).

Podobnie Skorny zauważa, że: „(...) zmienna to pewna kategoria zjawisk, których wielkość, intensywność, częstość występowania może ulec zmianom zależnie od różnych okoliczności” [Z. Skorny 1989, s. 87].

Natomiast Konarzewski zmienną nazywa „(...) zbiór stanów, w których obiekt może być. Stany te są rozłączne, a ich zbiór jest wyczerpujący, tzn. pozwala scharakteryzować każdy obiekt należący do rozpatrywanego zbioru obiektów” [K. Konarzewski 2000, s. 47].

W niniejszych badaniach **zmienne zależne** stanowią: *zakres i przejawy niedostosowania społecznego*, natomiast **zmienne niezależne** to: *cechy środowiska rodzinnego, sytuacja szkolna uczniów, właściwości grup rówieśniczych, kontakty z mass mediami, sytuacja społeczno-ekonomiczna regionu*.

Ten sam autor wyróżnia:

Zmienną zależną (obserwowalną i losową), którą czyni się przedmiotem badań. Inaczej mówiąc, która w określonym badaniu traktowana jest jako podlegająca wpływom zmiennych. Odnosi się ona do jawnego zachowania się lub jawnych cech obiektów scharakteryzowanych przez wartości zmiennych niezależnych.

Zmienną niezależną (obserwowalną i ustaloną), której wpływ na zmienną zależną chcemy badać. Odnosi się ona do oddziaływań lub właściwości badanych obiektów, które pozostają pod kontrolą badacza.

W badaniach własnych przyjęto zmienną globalną i wyłoniono zmienne szczegółowe.

Zmienną niezależną globalną w niniejszej pracy stanowią czynniki socjokulturowe wpływające na niedostosowanie uczniów w okresie adolescencji, natomiast globalną zmienną zależną jest niedostosowanie społeczne młodzieży.

Chcąc stwierdzić, czy badane fakty lub zjawiska występują w interesującym dla badacza przypadku, należy ustalić wskaźniki, czyli pewne zmienne, wskazujące na obecność wspomnianych faktów lub zjawisk.

Jak słusznie sugeruje Nowak "(...) wskaźnik to pewna cecha zdarzenia lub zjawisko na podstawie zajścia, z którego wnioskujemy z pewnością, bądź określonym prawdopodobieństwem, bądź wreszcie prawdopodobieństwem wyższym od przeciętnego, iż zachodzi zjawisko, które nas interesuje" [S. Nowak 1970, s. 243].

Tak więc wskaźniki, jak podaje Sztumski „(...) służą do określania pewnej cechy przedmiotu lub zjawiska pozostającej w takich związkach z inną jego cechą, że wystąpienie jej sygnalizuje obecność tej drugiej” [J. Sztumski 1995, s. 66]. W literaturze występują różne typy wskaźników. M. Łobocki [1978] wymienia ich trzy rodzaje:

- 1) wskaźniki empiryczne, występują wtedy, gdy wskazywane zjawisko daje się zaobserwować,
- 2) wskaźniki definicyjne mają miejsce wówczas, gdy wynikają z definicji pewnego zjawiska i faktu,
- 3) wskaźniki inferencyjne, które;
 - a) odnoszą się do zjawisk bezpośrednio nie obserwowalnych (np.: o nerwowości dziecka możemy wnioskować z takich jego zachowań, jak: tiki, grymasy twarzy, obgryzanie paznokci),
 - b) odnoszą się do definicji badanych zjawisk.

Takiego samego podziału wskaźników dokonał również T. Pilch [1995, s. 75].

Obok wskaźników mogą występować kategorie, które służą do określania, w jakich rozmiarach ilościowych bądź jakościowych mogą występować dane fakty czy zjawiska. W obrębie tej zmiennej wyłoniono 3 zmienne zależne szczegółowe, stanowiące elementy strukturalne strategii środowiskowej badanych uczniów.

W tabeli nr III.1 przedstawiono zmienne zależne szczegółowe, zmienne niezależne i ich wskaźniki.

<p>2) przejawy niedostosowania społecznego</p>	<p><u>Środowisko rówieśnicze:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - nawiązywanie znajomości z rówieśnikami, - utrzymywanie znajomości z kolegami, - akceptowanie przez kolegów, - popularność wśród rówieśników, - współpraca z kolegami, - dotrzymywanie obietnic i zobowiązań, - uczynność, - sprzeczki z kolegami poza szkołą, - upodobania towarzyskie, - więź z kolegami. <p><u>Wpływy pośrednie (mass media):</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - częstotliwość kontaktów z mediami, - częstotliwość oglądanych programów telewizyjnych, - częstotliwość słuchanych audycji radiowych, - kontakt z Internetem, - prowadzenie rozmów za pośrednictwem Internetu, - korzystanie z gier komputerowych, - częstotliwość preferowanych gier komputerowych, - rodzaje czytanych książek i czasopism. <p><u>Zachowania antyspołeczne:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - kłamstwa, - wagary, - alkoholizowanie się, - ucieczki z domu, - kradzieże, - niekonwencjonalne zachowania seksualne, - agresja werbalna, - agresja fizyczna, - autoagresja, - przestępczość ujawniona.
---	---

II. Zmienne niezależne szczegółowe

1) *Cechy środowiska rodzinnego*

Struktura rodziny:

- kompletność rodziny ze względu na obecność obojga rodziców,
- wielkość rodziny ze względu na ilość członków rodziny, w tym dzieci.

Warunki socjalne:

- wielkość mieszkania,
- wyposażenie w urządzenia cywilizacyjne,
- typ mieszkania ze względu na rodzaj i wielkość lokalu,
- typ własności.

Warunki bytowe:

- źródło dochodu,
- wielkość dochodu,
- posiadane oszczędności,
- fakt i częstotliwość korzystania ze świadczeń instytucji pomocowych.

Wykształcenie rodziców (matka, ojciec):

- ustalone na podstawie typu ukończenia szkoły przez obojga rodziców.

Aktywność zawodowa rodziców:

- zawód wyuczony rodziców,
- zawód wykonywany rodziców,

Atmosfera współżycia w rodzinie:

- relacje między rodzicami,
- napięcia i konflikty w całej rodzinie w samoocenie badanego.

Uzależnienia i przejawiane zachowania dewiacyjne przynajmniej przez jednego z rodziców:

- nadużywanie alkoholu,
- zażywanie środków odurzających

<p>2) Właściwości grup rówieśniczych</p>	<ul style="list-style-type: none"> - palenie papierosów, - awanturnictwo, znęcanie się nad rodziną, - negatywny stosunek do pracy, - prostytutka, - zachowania przestępcze. <p><u>Postawy rodzicielskie:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ ustalone na podstawie kwestionariusza M. Ziemskiej. <p><u>Aktywność kulturalna członków rodziny:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - częstotliwość uczęszczania do kina, - częstotliwość uczęszczania do teatru, - słuchanie muzyki, - uprawianie jakiegokolwiek dyscypliny sportu, - czytelnictwo, - kino domowe (telewizja, wideo, dvd), - posiadanie jakiegoś hobby, - kolekcjonerstwo. <p><u>Przynależność do grup rówieśniczych:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - rodzaj grupy, do której należy respondent, - manifestacja poprzez ubiór, uczesanie, słuchanie muzyki, bez ideologii, - manifestacja poprzez wyznawaną i praktykowaną ideologię, - zaangażowanie, fascynacja grupą. <p><u>Pozycja w klasie szkolnej:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ ustalona na podstawie wyników testu socjometrycznego S. L. Moreno (liczba wyborów pozytywnych i negatywnych). <p><u>Stosunki koleżeńskie:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - deklarowany stosunek do kolegów w klasie - spostrzegany stosunek kolegów z klasy do siebie, - deklaracja więzi przyjacielskich z kolegami z grupy szkolnej i pozaszkolnej, - przynależność do grup podkulturowych, - wpływ kolegów na zachowanie i postępowanie, - pozycja wśród kolegów, - cechy charakteryzujące kolegów.
---	--

<p>3) Sytuacja szkolna uczniów</p>	<p><u>Osiągnięcia szkolne:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - oceny szkolne (średnia ocen uzyskanych przez uczniów w ciągu I roku nauki szkolnej), - systematyczność w odrabianiu lekcji, - przejawianie zainteresowań jakimś przedmiotem, - frekwencja szkolna, - aktywność na lekcjach, - przynoszenie przyborów szkolnych, - udział w pracach i zajęciach pozalekcyjnych, - relacje z nauczycielami, wychowawcą, - staranność prowadzenia zeszytów.
<p>4) Kontakty z mass mediami</p>	<ul style="list-style-type: none"> - rodzaj mediów, z których korzystają respondenci, - częstotliwość korzystania, - motywy partycypacji w określonych rodzajach programów / słuchowisk oferowanych przez media.
<p>5) Sytuacja społeczno-ekonomiczna regionu</p>	<ul style="list-style-type: none"> - industrializacja i urbanizacja, - bezrobocie, - ubóstwo, - występowanie patologii społecznych.

2. Metody, techniki, narzędzia badawcze

W badaniach naukowych czynnikiem istotnie wpływającym na wyniki badań jest dobór właściwych metod, technik i narzędzi badawczych, które pozwolą autorce odpowiedzieć na wcześniej postawione pytania.

Zarówno pedagodzy, jak i przedstawiciele innych nauk nie są zgodni, co do określenia czym jest metoda badań. To, co dla jednych jest metodą, inni zaś uważają za technikę i na odwrót.

Zdaniem M. Łobockiego [1978] metody badań rozumiane są jako ogólne niedostatecznie uszczegółowione sposoby dochodzenia uzasadnionych i sprawdzonych twierdzeń na temat zjawisk i procesów dydaktyczno-wychowawczych.

Pilch twierdzi, że: *„(...) metoda jest zespołem czynności i zabiegów zmierzających do poznania określonego przedmiotu. Jest to pewnego rodzaju charakter działania, jaki podejmujemy do zdobycia interesujących nas danych”* [T. Pilch 1995, s. 54]. Ten sam autor wyróżnia też następujące rodzaje metod: monografia, sondaż diagnostyczny, eksperyment pedagogiczny.

Zdaniem Sztumskiego metoda to: *„(...) system założeń i reguł pozwalających na takie uporządkowanie praktycznej lub teoretycznej działalności, aby można było osiągnąć cel, do jakiego się świadomie zmierza”* [J. Sztumski 1995, s. 43].

Powtarzając za K. Konarzewskim [2000] przez metodę rozumieć będziemy ustalony i zaaprobowany przez społeczność naukową sposób wykonywania każdej czynności badawczej.

W celu zebrania potrzebnych informacji od respondentów zastosowano metodę sondażu, która według Pilcha *„(...) pozwala na poznanie określonego zjawiska społecznego, ustalenie jego zasięgu, zakresu, poziomu i intensywności, następnie ocenę i w wyniku tego zaprojektowanie modyfikacji, czyli zmian ulepszających pozytywne sytuacje życia ludzi w badanym środowisku albo wzmagających pozytywne momenty wzajemnych oddziaływań jednostek”* [T. Pilch 1995, s. 46]. A zatem badania sondażowe obejmują wszelkiego typu zjawiska społeczne o istotnym znaczeniu dla wychowania oraz stany świadomości społecznej, opinii i poglądów określonej zbiorowości, narastania badanych zjawisk, ich tendencji i nasilenia. Chodzi tu bowiem o wszystkie zjawiska, które nie posiadają instytucjonalnej lokalizacji a wręcz odwrotnie, są rozproszone w społeczeństwie. Metoda ta w swej części opisowej pozwala na uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania: kto działa, dlaczego i jak się dzieje w pewnej interesującej badacza dziedzinie pod takim a takim względem. Przedmiotem tych badań są poglądy badanych, opinie, motyw, poinformowanie, zachowanie się ich własne oraz osób drugih w opinii badanych [za: R. Wroczyński i T. Pilch 1974].

Wybór tej metody zdeterminowany był ustaleniem powiązań przyczynowo-skutkowych w badanej problematyce. Tym samym wybór metody orientuje badania w kręgu strategii ilościowej.

W niniejszej pracy zastosowano także metodę indywidualnych przypadków, zwaną „studium indywidualnych przypadków”, którą Pilch określa jako:

„(...) sposób badań polegający na analizie jednostkowych losów ludzkich, uwikłanych w określone sytuacje wychowawcze lub na analizie konkretnych zjawisk natury wychowawczej poprzez pryzmat jednostkowych biografii ludzkich z nastawieniem na opracowanie diagnozy przypadku lub zjawiska w celu podjęcia działalności terapeutycznej” [T. Pilch 1995, s. 54].

Metodom badawczym przyporządkowane są techniki badawcze ujmowane jako bliżej skonkretyzowane sposoby realizowania zamierzonych badań.

Według Kamińskiego techniki to: *„(...) czynności praktyczne, regulowane starannie wypracowanymi dyrektywami, pozwalającymi na uzyskanie optymalnie sprawdzonych informacji, opinii, faktów” [A. Kamiński 1984, s. 37].* Autor ten wymienia takie rodzaje technik, jak: obserwacja, wywiad, ankieta, badanie dokumentów, grupy technik socjometrycznych, techniki statystyczne.

Skorny ujmuje technikę badań jako: *„(...) zespół czynności wykonywanych przy posługiwaniu się nową metodą” [Z. Skorny 1989, s. 90].* Z reguły metoda obejmuje kilka technik badawczych. Metody i techniki nie wykluczają się i pozostając ze sobą w bliskim związku wzajemnie się uzupełniają.

T. Pilch [1995] do najczęściej stosowanych technik badawczych użytecznych w badaniach pedagogicznych zalicza: obserwację, wywiad, ankietę, badanie dokumentów i analizę treści oraz techniki projekcyjne.

W niniejszej pracy, w jej warstwie ilościowej wykorzystano następujące techniki badawcze: różne rodzaje ankiet. W aspekcie jakościowym – analizy dokumentów.

W celu zakończenia ustaleń terminologicznych należy określić pojęcie narzędzia badawczego. Jak ujmuje Okoń narzędzia badawcze są to: *„(...) materiały lub urządzenia techniczne służące do przeprowadzania badań i opracowania ich wyników” [W. Okoń 1978, s. 192].* Zaczyński twierdzi, że: *„(...) narzędziami badawczymi są wszelkie materialne środki pomocnicze” [W. Zaczyński 1976, s. 65].*

Problemy, które postawiono w niniejszej pracy autorka pragnie rozwiązać wykorzystując zestaw technik i narzędzi badawczych, stosownie do specyfiki problemów badawczych.

Adekwatnie do wstępnej identyfikacji dzieci z grupy wysokiego ryzyka wykorzystano:

- **Listę Zachowań konstrukcji K. Zajączkowskiego (aneks 1).**

Lista Zachowań jest krótkim narzędziem służącym do wyselekcjonowania tych dzieci, które przejawiają zachowania dewiacyjne. Lista zawiera 15 stwierdzeń opisujących różnego rodzaju zachowania, nie określa typu zaburzenia, a jedynie stwierdza fakt ich występowania. Stwierdzenia zostały tak dobrane, aby można było dane zachowanie zaobserwować w szkole. Osoba przeprowadzająca badanie wskazuje na te stwierdzenia, które odpowiadają zachowaniu dziecka. Jeżeli badający dziecko wskaże 3 lub więcej stwierdzeń spośród 15, uczeń ten zostaje zakwalifikowany do grupy zasadniczej.

Do ustalenia rozmiarów i płaszczyzn niedostosowania społecznego młodzieży zastosowano:

- **Skalę Niedostosowania Społecznego L. Pytki (aneks 2).**

Skala SNS przeznaczona jest do określania stopnia wadliwego funkcjonowania społecznego dzieci i młodzieży w wieku 13-17 lat. Jest to skala szacunkowa, porządkująca informacje o danej jednostce. Składa się z sześciu podskal: nieprzystosowanie rodzinne, rówieśnicze, szkolne, nasilenie zachowań antyspołecznych, kumulacja niekorzystnych czynników biopsychicznych, kumulacja niekorzystnych czynników socjokulturowych oraz środków profilaktyczno korekcyjnych.

W każdej z nich znajduje się dziesięć pytań, w których do wyboru są trzy odpowiedzi. Służy do wstępnego pomiaru nieprzystosowania społecznego. Ma na celu rejestrację różnych kategorii zachowań w oparciu o obserwację dziecka prowadzoną przez rodziców, nauczycieli, wychowawców i kolegów. Dzięki SNS można uzyskać podstawowe informacje na temat częstości występowania i natężenia określonych zachowań będących cząstkowymi wskaźnikami nieprzystosowania społecznego oraz określać hipotetycznie jego przyczyny. Pozwala więc na diagnozę konstatającą i genetyczną zjawisk niedostosowania.

Autorka posługując się tym narzędziem, przyjęła za L. Pytką następujące założenia teoretyczne:

- 1). Niedostosowanie społeczne wyraża się wadliwym, nieadekwatnym funkcjonowaniem jednostki w przypisanych jej rolach społecznych, a zwłaszcza w roli; dziecka w rodzinie, rówieśnika-kolegi, ucznia w szkole.
- 2). Konsekwencją powtarzającego się nieadekwatnego reagowania na przepisy ról społecznych i wymogi społeczne jest wysoki poziom kumulacji zachowań określanych jako antyspołeczne, czyli antagonistyczno - destrukcyjne.

- 3). Niedostosowanie społeczne jest tym bardziej prawdopodobne, im częściej i w większym nasileniu gromadzą się w życiu jednostki niekorzystne czynniki biopsychiczne i socjokulturowe, które można traktować jako przyczyny społecznego niedostosowania.
- 4). Nieadekwatne funkcjonowanie w rolach społecznych oraz rozmaite formy zachowań antyspołecznych traktowane są jako częściowe wskaźniki niedostosowania społecznego, których szkodliwość jest postrzegana i oceniana, a nawet sankcjonowana przez osoby socjalizująco znaczące lub instrumenty kontroli społecznej.
- 5). Postrzeganie i ocenianie zachowań będących częściowymi wskaźnikami niedostosowania społecznego uzależnione jest od trzech podstawowych czynników;
 - od faktycznie przejawianych przez jednostkę zachowań,
 - od możliwości i umiejętności obserwacyjnych osób socjalizująco znaczących (czy otoczenia społecznego),
 - od surowości kryteriów oceny i surowości norm obowiązujących w danym środowisku.

Narzędziem pogłębiającym informacje związane z przejawami niedostosowania społecznego jest:

- **Arkusze Niedostosowania Społecznego Ucznia Szkoły Średniej (aneks nr 3).**

Arkusze te składają się z czterech części, badających kolejno: sytuację społeczną rodziny, stosunek ucznia do nauki i szkoły, przejawy niedostosowania w świetle obserwacji wychowawcy klasy i pedagoga szkolnego oraz metryczki. Większość pytań w arkuszach ma charakter otwarty. Arkusze wypełniają wychowawcy w oparciu o obserwację własną oraz pedagog szkolny na podstawie obserwacji oraz analizy dokumentacji szkolnej.

Natomiast do diagnozy postaw rodziców, postrzeganych jako jedno z ważnych uwarunkowań przedmiotowych zachowań młodzieży, posłuży:

- **Kwestionariusz Postaw Rodzicielskich M. Ziemskiej (aneks 4).**

Kwestionariusz ten jest narzędziem opierającym się na informacjach typu self-report. Służy do diagnozy postaw wychowawczych matek i ojców wobec dzieci w wieku od urodzenia do 18 lat. Został zbudowany na podstawie typologii postaw wychowawczych opracowanych przez autorkę. Zawiera 41 stwierdzeń, w tym 39 diagnostycznych. Stwierdzenia diagnostyczne tworzą cztery skale:

- „górowania” nad dzieckiem,
- „bezzadności” wobec dziecka,
- nadmiernej „koncentracji” uczuciowej,
- nadmiernego „dystansu” w kontaktach z dzieckiem.

Do analizy sytuacji dziecka w grupie rówieśniczej wykorzystano:

- **Technikę Socjometryczną J. L. Moreno (aneks 5).**

Socjometria jest metodą nominacyjną stosowaną w celu odtworzenia stosunków interpersonalnych w grupie. Najczęściej są to stosunki atrakcyjności (lubiany -nielubiany) i prestiżu (liczy się – nie liczy się). Socjometria, jak podaje K. Konarzewski [2000] pozwala zmierzyć jaką pozycję zajmuje każdy członek grupy pod danym względem, w jakim stosunku pozostaje wobec innych, a więc należy do pomiaru behawioralnego przez pośredników.

- **Tabela socjometryczna (aneks 6).**

Zastosowanie techniki socjometrycznej pozwoli autorce poznać rozmiary zjawiska akceptacji i nieakceptacji młodzieży w klasie szkolnej. Uzupełnieniem tej techniki, zwłaszcza w odniesieniu do relacji rówieśniczych, będzie:

- **Kwestionariusz ankiety dla ucznia „Stosunki koleżeńskie” (aneks 7).**

Ankieta ta zawiera pytania zamknięte oraz część pytań półotwartych i otwartych, na które uczniowie mają podkreślić wybrane przez siebie odpowiedzi.

Ankieta – zdaniem Pilcha - jest *„techniką gromadzenia informacji, polegającą na wypełnieniu najczęściej samodzielnie przez badanego specjalnych kwestionariuszy na ogół o wysokim stopniu standaryzacji w obecności lub częściej bez ankietera”*

[T. Pilcha 1995, s. 83]. Autor podkreśla, że pytania ankiety są zawsze konkretne, ścisłe i jednopropozycyjne. Najczęściej też pytania są zamknięte i zaopatrzone w tak zwana kafeterię, czyli zestaw możliwych odpowiedzi.

Kwestionariusz ankiety może zawierać też pytania otwarte, które *„(...) pozostawiają osobom badanym całkowitą swobodę wypowiedzi, (...) nie krępując badanych żadnymi sugestiami w postaci gotowych odpowiedzi (...) umożliwiając bardziej osobiste i pogłębione wyznania”* [M. Łobocki 1984, s. 63].

Pilch wyróżnia ponadto kafeterię półotwartą, czyli *„(...) taki zestaw możliwych do wyboru odpowiedzi, które zawierają jeden punkt oznaczony zazwyczaj słowem „inne”, pozwalający na zaprezentowanie swej odpowiedzi, jeśli nie mieści się w żadnym zaproponowanym sformułowaniu”* [T. Pilch 1995, s. 78].

W celu dokonania analizy sytuacji szkolnej badanej młodzieży wykorzystano:

- **Dokumentację szkolną** (dzienniki, arkusze ocen), która pomoże wyznaczyć kryterium postępów w nauce.

Badanie dokumentów i materiałów - zdaniem Pilcha - jest „*techniką badawczą służącą do gromadzenia wstępnych, opisowych także ilościowych informacji o badanej instytucji czy zjawisku wychowawczym. Jest także techniką poznawania biografii jednostek i opinii wyrażonych w dokumentach*” [T. Pilcha 1995, s. 79].

- Zasygnalizowane wyżej: Technikę Socjometryczną J. L. Moreno oraz ankietę dla ucznia „Stosunki koleżeńskie”.

Do analizy wpływów pośrednich (mass mediów) wykorzystano:

- **Kwestionariusz ankiety dla ucznia „Ja i mass media” (aneks 8).**

Ankieta składa się z 17 pytań zamkniętych i otwartych, a uczniowie podkreślają wybrane przez siebie odpowiedzi. Dokonują również uzasadnienia swojego wyboru.

Treść pytań dotyczy form kontaktu z mediami, ich częstotliwości oraz motywacji do korzystania z proponowanych przez media ofert programowych.

- **Metoda indywidualnych przypadków** – głównym jej celem jest możliwe, pełne poznanie i ocena rozwoju wybranych spośród badanej grupy jednostek, u których stwierdzono zaburzenia w funkcjonowaniu i podjęcie odpowiedniego działania korektywnego, naprawczego (w metodzie tej posłużono się diagnozą sytuacji rodzinnej i wychowawczej ucznia przeprowadzoną przez pedagoga oraz dokumentacją szkolną).
- **Arkusze zbiorcze do analizy dokumentacji szkolnej ucznia (aneks 9).**

3. Badane środowisko

3.1. Społeczność lokalna miasta Głogowa

Badania empiryczne, podjęte w celu uzyskania odpowiedzi na sformułowane w pracy problemy badawcze, przeprowadzone zostaną w dwóch szkołach ponadgimnazjalnych w Głogowie, 80 tysięcznym, powiatowym mieście leżącym w województwie dolnośląskim w 90% na lewym brzegu rzeki Odra. Ziemia głogowska posiada kształt klina, wcinającego się głęboko między ziemię leszczyńską – od północnego wschodu i zielonogórską od północnego zachodu.

W przeszłości gospodarka Głogowa opierała się na rzemiośle i handlu. Od XIX wieku zaznaczył się udział przemysłu.

Odkrycie w 1957r. rud miedzi zapoczątkowało głęboko sięgające zmiany w obrazie miasta i okolic. Gospodarczy wizerunek Głogowa uzupełniają branże rolno - spożywcza, budowlana, przemysł lekki, maszynowy, handel i usługi. Nowe możliwości rozwoju zaowocowały szybko postępującą rozbudową i wzrostem liczby mieszkańców.

Mieszkańcami Głogowa są repatrianci z ziem przypadłych po II wojnie Związkowi Radzieckiemu, przesiedleńcy z województwa poznańskiego, rzeszowskiego, łódzkiego, kieleckiego, lubelskiego i krakowskiego oraz ludność przesiedlona w ramach akcji „Wisła”.

Największy napływ ludności do Głogowa nastąpił w latach osiemdziesiątych, kiedy Huta Miedzi potrzebowała ludzi do pracy, w szczególności robotników niewykwalifikowanych. Rozwój produkcji i techniczny postęp przemysłu miedziowego spowodował zapotrzebowanie na pracowników coraz bardziej wykwalifikowanych. Pojawiły się więc nowe zawody, w tym również usługowe, co wpłynęło na zmianę struktury społeczeństwa. Tak burzliwy wzrost liczby mieszkańców miasta zrodził wiele ujemnych zjawisk. Wystąpił proces dezintegracji mieszkańców, gdyż dawna struktura społeczna miasta uległa zmajoryzowaniu przez nowe stosunki społeczne, a zwłaszcza więzi zatrudnienia w Hucie „Głogów” i dojazdy do pracy w kopalniach rudy miedzi. Na proces ten wpływ mają również wartości i normy prezentowane przez różnorodne grupy społeczne.

Miasto jest znaczącym ośrodkiem kulturalnym na Dolnym Śląsku. Corocznie odbywają się tu imprezy kulturalne o randze międzynarodowej.

Najbardziej prestiżowymi wydarzeniami są: Głogowskie Międzynarodowe Spotkania Jazzowe, Festiwal Miast Partnerskich oraz Przegląd Kultury Polskiej – Kresy, Przegląd Kultury Ziemi Głogowskiej.

Głównymi animatorami kultury w Głogowie są: Miejski Ośrodek Kultury i Muzeum Archeologiczno – Historyczne. Działają także cztery Biblioteki – Publiczna, Pedagogiczna, Garnizonowa i Muzealna, cztery Galerie, kino, media lokalne.

Działają tu również szereg towarzystw i organizacji kulturalno – oświatowych.

Mieszkańcy mają też możliwość prowadzenia aktywnego trybu życia. W mieście działa 25 klubów i stowarzyszeń sportowych. Społeczność oraz goście miasta mają do dyspozycji Halę Widowiskowo – Sportową, stadion, zespół boisk i kortów tenisowych, tor motocrossowy, trzy kryte baseny. Specjalnościami głogowskiego sportu są duathlon i sporty motocyklowe. Atutowymi dziedzinami są również szachy i piłka ręczna.

Okolice Głogowa słyną są z walorów krajobrazowych. W sąsiedztwie znajdują się miejscowości wypoczynkowe: Sława, Lgiń, Lubiaków i Wieleń, doskonale znane amatorom sportów wodnych.

Młodzież głogowska i z ościennych miejscowości ma do wyboru kilka szkół ponadgimnazjalnych: cztery Licea Ogólnokształcące, Zespół Szkół Ekonomicznych, Zespół Szkół Budowlanych, Zespół Szkół Rolniczych, Zespół Szkół Samochodowych, Zespół Szkół Zawodowych, Zespół Szkół im. J. Wyżykowskiego, szkoły policealne oraz Licea i Technika wieczorowe.

Wprowadzona reforma oświaty w szkolnictwie ponadgimnazjalnym spowodowała utworzenie Liceów Profilowanych, które mają na celu umożliwienie zdobycia wykształcenia na poziomie średnim. Program kształcenia obowiązujący w liceach przewidziany jest dla młodzieży o dobrych i przeciętnych możliwościach intelektualnych. Natomiast uczniowie o mniejszych możliwościach, dotknięci różnymi deficytami rozwojowymi, sprawiający trudności edukacyjno – wychowawcze, podejmując naukę w tych szkołach nie radzą sobie (wolniej przyswajają treści programowe, nie nadążają za rówieśnikami), co powoduje u nich zniechęcenie do nauki i najczęściej rezygnację z jej kontynuowania.

Nie mają oni w mieście zbyt wielkiego wyboru, gdyż z chwilą wprowadzenia reformy oświatowej znacznie zmniejszyła się w szkołach głogowskich ilość oddziałów z klasami zawodowymi. Te, które pozostały ograniczyły ofertę specjalności kształcenia.

Szkolnictwo wyższe w Głogowie tworzą filie Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu i Uniwersytetu Zielonogórskiego.

Jednym z priorytetowych celów władz miasta i powiatu jest utworzenie Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w celu umożliwienia jak największej liczbie młodych ludzi, szczególnie z pobliskich wsi i miasteczek, zdobycie wykształcenia na poziomie wyższym.

Regres gospodarczy, który wystąpił w kraju w latach dziewięćdziesiątych, odbił się także na mieszkańcach Głogowa. Największe zakłady w mieście, takie jak: „Famaba”, Cukrownia – Głogów, zakłady budowlane GPiB, PRIBO, zakłady dziewiarskie „Milana”, zakłady transportowe i wiele innych uległy prywatyzacji. Sytuacja ta spowodowała narastające bezrobocie, które objęło również górnictwo i hutnictwo, gdzie wielkość zatrudnienia wyznaczały reżimy technologiczne. Stopa bezrobocia w Głogowie w roku 2000 wyniosła 21, 9%, natomiast na początku roku 2003 osiągnęła 25% i dotknęła przede wszystkim osoby w wieku produkcyjnym i absolwentów szkół.

Mieszkańcy Głogowa tworzą społeczność regionalną, która wytworzyła się w celu zaspokojenia potrzeb życiowych przez wydobywanie i przetwarzanie bogactw naturalnych, jakie posiada miasto i okolice (rudę miedzi, zasoby surowców energetycznych, metalicznych i skalnych).

Na kształtowanie się regionu wpływ wywarło ścieranie się kultur z różnych rejonów kraju. Wymieszanie wartości kulturowych, zainteresowań i potrzeb mieszkańców spowodowało wytworzenie się swoistej więzi regionalnej, która wydaje się być słaba. Jak można zauważyć, wśród mieszkańców przeważają interakcje o charakterze formalnym i pośrednim. Prawdopodobnie spowodowane jest to pracą zmianową, dojazdami do pracy w dość dużej odległości (Wrocław, Leszno, Zielona Góra), a także wzorami zachowań, które różnicują tych ludzi. Powoduje to ograniczenie życia towarzyskiego mimo, iż działania wielu instytucji kulturalnych, rozrywkowych oraz władz lokalnych starają się zaspokoić różne potrzeby mieszkańców.

W społeczności głogowskiej pojawiło się także zjawisko charakterystyczne dla społeczeństw zurbanizowanych, określane przez socjologów (np.: H. Mielicką 2002) jako „znieczulica społeczna” i „samotnego w tłumie”. Stosunki społeczne przyjęły charakter przedmiotowy i rzeczowy a to spowodowało, iż ważniejsze stało się to, co dana jednostka może „załatwić”, jaką zajmuje pozycję zawodową, a nie jej indywidualność. Mieszkańcy miasta sprawiają wrażenie ludzi „wyrachowanych” ponieważ kontakty nawiązują tylko z tymi osobami, które są im potrzebne ze względu na zajmowaną pozycję w środowisku lokalnym. Stąd wniosek, że zdecydowanie wzrosła rola przypisywana symbolom posiadanego statusu społecznego oraz formom jego manifestowania.

Jak wspomniano wcześniej, społeczeństwo Głogowa stanowi ludność napływowa z różnych regionów Polski, przybyła tu w poszukiwaniu zatrudnienia, a więc nie jest ona związana emocjonalnie z miejscem zamieszkania, które uznawałaby za własne „od zawsze”. Bliższe związki można zauważyć jedynie w społecznościach lokalnych zamieszkujących daną dzielnicę Głogowa, gdzie stosunki społeczne zlewają się i przeplatają. W latach osiemdziesiątych, gdy nastąpiła tak duża migracja ludności wiejskiej do miasta, wiele osób pochodzących z jednej wsi zamieszkało w tej samej dzielnicy, a nawet w tym samym bloku. A zatem mieszkańcy ci w miarę dobrze się znają i prawie wszystko o sobie wiedzą. Również sam fakt spotykania się ludzi w określonych miejscach (kościół, sklep, przychodnia zdrowia, punkty usługowe) doprowadził do powstania swoistego rodzaju więzi społecznej.

W związku z malejącymi perspektywami zawodowymi i życiowymi młodych ludzi, między innymi brak bezpłatnych ofert edukacyjno - wychowawczych szkół i placówek oświatowych, likwidacja wielu zakładów pracy przyczynia się do szukania przez młodzież takich rozrywek, które nie są aprobowane przez większość społeczeństwa.

W mieście zaczęły występować zjawiska patologii społecznych charakterystycznych dla wielu regionów przemysłowych (wzrost przestępczości, alkoholizm, narkomania, pasożytnictwo, znieczulica społeczna). Stan zagrożenia zjawiskami patologicznymi osiągnął w naszym kraju niepokojące rozmiary. Nasilające się symptomy aspołecznych zachowań zauważono także u młodzieży szkolnej w Głogowie.

Zatem wybór miejsca ani terenu badań nie jest przypadkowy. Skłonił autorkę do podjęcia badań w celu ustalenia, które z czynników środowiskowych w przemysłowym mieście Głogowie, w sytuacji dużego bezrobocia, narastającej frustracji, sprzyjają /powstawaniu/ pogłębianiu niedostosowanych zachowań u uczniów szkół ponadgimnazjalnych.

3.2. Zasady doboru badanej próby

Badania obejmą młodzież obojga płci w okresie adolescencji, tj. w wieku 16 – 18 lat, uczącą się w klasach zawodowych Zespołu Szkół Budowlanych i Zespołu Szkół Rolniczych.

Zespół Szkół Budowlanych im. Macieja Nowickiego powstał w 1975r. na bazie ówczesnej Zasadniczej szkoły Budowlanej GPiB. Od 1990r. szkoła przestała być placówką przyzakładową, została przejęta przez Kuratorium Oświaty w Legnicy, a od roku 1999 jest pod opieką Starostwa Powiatowego w Głogowie.

Obecnym dyrektorem placówki jest mgr Stanisław Kloc, który pełni tę funkcję od 1990r.

Zespół Szkół Budowlanych jest praktycznie szkołą męską, niewielka liczba dziewcząt uczy się w Technikum Budowlanym i w Zasadniczej Szkole Budowlanej o specjalności malarz- tapeciarz. Szkoła w chwili obecnej kształci 544 uczniów na następujących poziomach:

- a) 3 – letnia Zasadnicza Szkoła Budowlana na podbudowie szkoły podstawowej o specjalnościach; malarz- tapeciarz, murarz, betoniarz- zbrojarz,

- b) 5- letnie Technikum Budowlane na podbudowie szkoły podstawowej o specjalności budownictwo ogólne,
- c) 3- letnie Technikum Budowlane na podbudowie ZSB o specjalności budownictwo ogólne.

W związku z reformą oświaty w roku szkolnym 2002/ 2003 zmieni się struktura szkoły. Powstanie 4 – letnie Technikum Budowlane, 3 - letnie Liceum Profilowane i Zasadnicza Szkoła Budowlana z dwu i trzyletnim cyklem nauczania.

Dotychczas mury omawianej szkoły opuściło 3,7 tysiąca absolwentów, egzamin dojrzałości z wynikiem pozytywnym złożyło 916 abiturientów. Coraz większy procent absolwentów szkoły kontynuuje naukę na studiach wyższych, często nie związanych z wyuczonym zawodem. Uczniowie szkoły budowlanej wnoszą duży wkład w budowę i rozbudowę miasta.

Ambicją dyrekcji szkoły pozostaje ciągle podnoszenie poziomu nauczania, pozyskiwanie dobrze wykształconej kadry, poparcie dla inicjatyw budzących aktywność wychowanków.

Zespół Szkół Rolniczych im. Macieja Rataja powstał w 1978 r. na bazie funkcjonującej od 1958 r. Rocznej Szkoły Rolniczej. Decyzją Kuratora Oświaty i Wychowania w Legnicy utworzono w roku 1978 zbiorczy zakład szkolny o nazwie Zespół Szkół Rolniczych. Obecnym dyrektorem szkoły jest mgr inż. Teresa Karasek, która pełni tę funkcję od 1984r. Szkoła rolnicza posiada 11- hektarowe gospodarstwo szkolne. Służą również temu warsztaty ze sprzętem rolniczym (kombajny, ciągniki, maszyny rolnicze).

Uczniami szkoły jest przede wszystkim młodzież dojeżdżająca z pobliskich wsi. Zdobywają oni wiedzę z takich przedmiotów, jak: szkółkarstwo, sadownictwo, rośliny ozdobne, warzywnictwo, mechanizacja rolnictwa, leśnictwo. Poznają tajemnice marketingu, podstaw żywienia, zarządzania „małą gastronomią”, ekonomiki zakładów gastronomicznych.

W chwili obecnej szkoła kształci 689 uczniów na następujących poziomach:

- 1) 5 – letnim Technikum Żywnienia i Gospodarstwa Domowego na podbudowie szkoły podstawowej,
- 2) 5 – letnim Technikum Leśnym na podbudowie szkoły podstawowej,
- 3) 3- letnim Zaocznym Technikum Rolniczym na podbudowie ZSZ,
- 4) 3 – letnim Technikum Ogrodniczym na podbudowie ZSZ,
- 5) 3 – letniej Zasadniczej Szkole Ogrodniczej na podbudowie szkoły podstawowej,

- 6) 3- letniej Zasadniczej szkole Mechanizacji Rolnictwa na podbudowie szkoły podstawowej.

Specjalności, jakie posiada Zespół Szkół Rolniczych pozwalają na kształcenie dość dużej liczby dziewcząt.

Wprowadzona reforma oświaty wpłynie na zmianę struktury szkoły. W roku szkolnym 2002/2003 powstaną nowe oddziały na podbudowie szkoły gimnazjalnej: 4 – letnie Technikum Żywnienia i Gospodarstwa Domowego, 4 – letnie Technikum Leśne, 3- letnie Liceum Profilowane. Pomimo niełatwej sytuacji materialnej w oświacie, Zespół Szkół Rolniczych podejmuje różnorodne działania mające na celu wzbogacenie warsztatu dydaktycznego szkoły, stworzenie korzystnych warunków do nauczania i wychowania młodzieży. O sukcesach dydaktycznych osiągniętych w szkole może świadczyć nie tylko ukończenie jej przez 3.347 uczniów, lecz także fakt kontynuowania nauki przez absolwentów na studiach wyższych.

Do celów niniejszych badań , w pracy postanowiono zadbać o reprezentatywność próby badawczej. Dobór obiektów do badanej próby nastąpił świadomie w sposób celowy. Spośród młodzieży uczącej się w wymienionych wyżej szkołach ponadgimnazjalnych wyselekcjonowano grupę, która była dostatecznie znamienna ze względu na cechy, jakie interesowały autorkę badań.

Idea doboru celowego przyjęta w badaniach, zdaniem Nowaka znajduje uzasadnienie „(...) ze względu na to, iż spełniają one określonego rodzaju kryteria”. Natomiast, jak podaje dalej autor „(...) warunkiem doboru próby w sposób celowy jest posiadanie odpowiednich informacji o własnościach zbiorowości generalnej” [S. Nowak 1970, s. 307]. Podobne zdanie wyraża Z. Rogoziński mówiąc, że taki dobór próby jest zasadny wówczas, gdy „(...) zachodzi zależność między nieznaną i poszukiwaną cechą a jakąś inną cechą, której średnią w zbiorowości generalnej znamy dokładnie” [T. Pilch 1995, s. 231].

Jak zaznaczono, niezwykle istotny w doborze próby, zwłaszcza celowym jest jej reprezentatywność. Dlatego w badaniach autorka przyjęła potrzebę doboru dwuetapowego. W etapie I badaniami objęto wszystkich uczniów obu szkół ponadgimnazjalnych, uczęszczających do klas I, II i III technikum oraz szkoły zawodowej, łącznie **864** osoby. W II etapie doboru do badań wyselekcjonowano w sposób celowy młodzież z klasy I i II szkół zawodowych, która na podstawie zastosowanych technik badawczych przejawiała ewidentne symptomy niedostosowania społecznego. Zarówno literatura przedmiotu (np.: B. Urban, J. Żerko, L. Pytka, J. Szałański), jak i wieloletnia obserwacja własna

wskazuje, że uczniowie szkół zawodowych zdecydowanie częściej i w większym stopniu kumulują reprezentacje zachowań klasyfikowanych jako niedostosowane społecznie. W ten sposób w próbie docelowej znalazło się **248** osób.

W kolejnych etapach badań, również w sposób celowy ustalony na podstawie kryterium niedostosowania społecznego, z warstwy tej wyłoniono grupę 20 osób i poddano je analizie jakościowej. W niniejszej pracy umieszczono charakterystyki tak wybranych spośród tej grupy uczniów, wobec których zastosowano analizę indywidualnych przypadków.

4. Organizacja procesu badawczego

Zgodnie z procedurą metodologiczną całość badań podzielono na dwa główne etapy:

I etap – to badania pilotażowe, które zostaną przeprowadzone w roku szkolnym 2002/2003 w klasach zawodowych obu szkół ponadgimnazjalnych w Głogowie.

Celem badań pilotażowych jest sprawdzenie narzędzi badawczych w kontekście rozumienia pytań przez respondentów oraz weryfikacja trafności doboru próby badawczej i terenu badań. Zgodnie z projektem, badania te zaplanowano przeprowadzić w czerwcu bieżącego roku.

Zdaniem T. Pilcha [1995] badania pilotażowe stanowią weryfikację wstępnej wiedzy o środowisku, o jego charakterze, zróżnicowaniu, procesach w nim zachodzących. Są również okazją do sprawdzenia sprawności narzędzi badawczych. Pozwalają na uniknięcie błędów, które odbiłyby się na rzetelności danych i stopniu prawdziwości opracowanych wyników.

II etap – to badania właściwe, przeprowadzone w roku szkolnym 2003/2004. Cała próba zostanie objęta sondażem. Sondaż diagnostyczny pozwala na poznanie określonego zjawiska społecznego, ustalenie jego zasięgu, zakresu, poziomu i intensywności, następnie pozwala określić ocenę i, w wyniku tego zaprojektowanie modyfikacji czy zmian ulepszających sytuacje życia ludzi w badanym środowisku. Charakterystyczne dla tej metody jest instrumentalne użycie respondentów jako jednostek dostarczających informacji [por: J. Gnitecki 1993, T. Pilch 1995].

Świadomość istnienia zjawiska niedostosowania społecznego w całej populacji młodzieży, skłoniła do wybrania reprezentatywnej grupy w sposób celowy. Za pomocą Listy Zachowań konstrukcji K. Zajączkowskiego, spośród uczniów klas zawodowych obu szkół ponadgimnazjalnych wytypowano tę grupę, która przejawiała więcej niż 3 symptomy niedostosowanych zachowań.

Następnie posłużono się Skalą Niedostosowania Społecznego L. Pytki w celu ustalenia rozmiarów i płaszczyzn niedostosowania społecznego młodzieży.

W celu pogłębienia informacji związanych z przejawami niedostosowania wykorzystano Arkusz Niedostosowania Społecznego Ucznia Szkoły Średniej.

Do diagnozy postaw rodzicielskich badanych uczniów zastosowano Kwestionariusz Postaw Rodzicielskich M. Ziemskiej.

Do analizy sytuacji dziecka w grupie rówieśniczej wykorzystano technikę socjometryczną J. L. Moreno, tabela w wersji skróconej dla grupy 25 osobowej (**Aneks 6**), a do poznania stosunków koleżeńskich użyto ankietę dla ucznia „Stosunki koleżeńskie”.

W celu ustalenia sytuacji szkolnej badanej młodzieży zastosowano analizę dokumentów takich, jak: dzienniki lekcyjne, arkusze ocen, protokoły z posiedzeń Szkolnej Komisji Opiekuńczo- Wychowawczej.

W następnej kolejności posłużono się ankietą dla ucznia „Ja i mass media” w celu dokonania analizy wpływów pośrednich.

Zebrany materiał empiryczny opracowano za pomocą komputerowego programu, pakiet statystyczny SPSS/PC, wersja 10.0.

W badaniach pedagogicznych statystyka służy do liczbowego wyrażania zależności między zjawiskami, stopniami natężenia pewnych tendencji, wielkości badanych cech i innych pojęć charakteryzujących badaną zbiorowość lub zjawisko. Ujmowanie wymienionych pojęć w kategorii ilościowe ma na celu łatwiejsze operowanie uzyskanymi danymi, możliwość porównywania danych i wykazywanie związków zachodzących między nimi [T. Pilch 1995, s. 211; por. R. I. Arends 1994, s. 468].

W wymienionym programie analiz statystycznych, obok zestawień liczbowych i procentowych, uwzględniono tablice kontyngencji (krzyżowe), współczynnik korelacji chi-kwadrat Pearsona [G. A. Ferguson, Y. Takane 2002, s. 233-245], który pomoże ujawnić pewne zależności pomiędzy podstawowymi zmiennymi.

IV. Środowiskowy kontekst niedostosowania społecznego młodzieży głogowskiej

1. Wstępna identyfikacja młodzieży niedostosowanej społecznie

Grupą stanowiącą zainteresowania badawcze była młodzież szkolna w wieku 16 – 18 lat, znajdująca się w fazie adolescencji. Przesłanką w doborze próby była Eriksonowska teoria rozwoju człowieka, która wprowadza pojęcie rytualizacji specyficznej dla każdego stadium rozwoju. Rytualizacja jest kulturowo ukształtowanym sposobem robienia czy doświadczania czegoś w codziennych, wzajemnych kontaktach ludzi. Zaś celem tych rytualizacji jest przekształcenie dojrzewającej jednostki w efektywnego członka społeczeństwa [C. S. Hall, G. Lindzey 1994].

W tym okresie młody człowiek odpowiada na pytania *kim jestem i kim mogę być?* Krystalizuje się wówczas tożsamość społeczna i zawodowa, a głównym czynnikiem rozwoju jest społeczność rówieśników [A. Brzezińska 2000].

Młody człowiek nie jest jeszcze w stanie podjąć ważnych życiowych decyzji, nie potrafi znaleźć swojego miejsca w rzeczywistości społecznej.

Zdaniem E. Eriksona, odpowiedzią na ten stan jest pozyskanie czasu, który jednostka otrzymuje w postaci moratorium [A. Gałdowa 2000]. Moratorium staje się często ucieczką od konieczności dokonywania życiowych wyborów, przedłużeniem czasu na uczenie się wzorów zachowań adekwatnych do wymogów współczesności.

Badania empiryczne zostały przeprowadzone wśród uczniów klas I i II szkół zawodowych. Kryterium zróżnicowania badanej grupy jest płeć i wiek.

Rozkład wyników przedstawiono w tabeli nr IV.1.

Tabela IV.1

Zróżnicowanie badanych ze względu na płeć i wiek

Klasa	Chłopcy			N = 173	
	Wiek			Lb	%
	16 lat	17 lat	18 lat		
I	63	31	0	94	54,3
II	0	61	18	79	45,7
Razem	63	92	18	173	100,0

Klasa	Dziewczęta			N = 75	
	Wiek			Lb	%
	16 lat	17 lat	18 lat		
I	38	11	0	49	65,3
II	0	21	5	26	34,7
Razem	38	32	5	75	100,0

W badanej grupie znacznie więcej jest chłopców niż dziewcząt. Największą liczebność stanowi grupa chłopców w wieku 17 lat.

Jak zaznaczono wcześniej terenem badań były dwie szkoły ponadgimnazjalne w Głogowie (Zespół Szkół Budowlanych i Zespół Szkół Rolniczych). Zgodnie z prowadzoną procedurą badań przedstawioną w rozdziale metodologicznym, do wstępnej selekcji młodzieży przejawiającej różne zachowania świadczące o niedostosowaniu społecznym wykorzystano Listę Zachowań konstrukcji Krzysztofa Zajączkowskiego.

Z grupy 864 uczniów wytypowano **248** osób w wieku 16-18 lat, czyli 29,0% młodzieży przejawiającej różne zachowania świadczące o niedostosowaniu społecznym. W tej grupie znalazło się **173** chłopców (69,7%) i **75** dziewcząt (30,2%).

Grupa objęta badaniem przejawia różnorodne trudności wychowawcze, które zostały zauważone na terenie szkoły przez nauczycieli-wychowawców i pedagoga szkolnego. Młodzież ta popada w konflikty z nauczycielami, kłamie, używa wulgarnego słownictwa w stosunku do rówieśników i osób dorosłych.

Często opuszcza zajęcia szkolne, a czas ten spędza w towarzystwie osób zdemoralizowanych, biorąc udział w różnego rodzaju przestępstwach, m.in. w bójkach, kradzieżach. Prawie wszyscy respondenci palą papierosy, większość spożywa alkohol i ponad połowa sięga po środki odurzające. Dość duża grupa uczniów dokonywała samouszkodzeń ciała (tataże, nacięcia, oparzenia).

1.1 Rozmiary i płaszczyzny niedostosowania społecznego uczniów

W celu oceny stopnia niedostosowania społecznego respondentów zastosowano **Arkusz Niedostosowania Społecznego Ucznia Szkoły Średniej** – część III, w którym określono skalę szacunkową. Uczeń mógł maksymalnie uzyskać 35 punktów za przejawy niedostosowania. Miarodajna skala wygląda następująco:

- 0 - 15 punktów - niski stopień niedostosowanie społeczne
- 16 - 25 punktów - umiarkowany stopień niedostosowanie społeczne
- 26 - 35 punktów - wysoki stopień niedostosowanie społeczne.

Dane liczbowe ujęto w tabeli nr IV.2.

Tabela IV.2

Ocena stopnia niedostosowania społecznego badanej grupy

OCENA	LB	%
<i>Stopień:</i>		
Wysoki	122	49,2
Umiarkowany	114	46,0
Niski	12	4,8
Ogółem	248	100,0

Przedstawione w tabeli wyniki badań wskazują, iż 122 osoby (49,2%) w badanej grupie przejawia wysoki stopień społecznego niedostosowania, 114 uczniów (46,0%) umiarkowany, a tylko 12 (4,8%) spośród badanych respondentów przejawia niski stopień społecznego niedostosowania. W badanej grupie dominują uczniowie o wysokim stopniu

niedostosowania społecznego. Jest to młodzież, która przejawia różne aspołeczne zachowania na terenie szkoły i poza nią.

Natomiast dla ustalenia rozmiarów i płaszczyzn niedostosowania społecznego wyselekcjonowanej młodzieży posłużono się SNS Lesława Pytki.

Za podstawę przyjęto sumę punktów uzyskanych przez badanych w każdej z sześciu podskal Skali Niedostosowania Społecznego.

Poszczególne podskale dotyczą:

I – Nieprzystosowania rodzinnego (mierzy w jakim stopniu dziecko jest związane z rodziną oraz jak często reaguje ono nieprawidłowo na wymagania roli dziecka w rodzinie).

II - Nieprzystosowania rówieśniczego (mierzy funkcjonowanie jednostki w roli rówieśnika).

III- Nieprzystosowania szkolnego (mierzy funkcjonowanie dziecka w roli ucznia)

IV- Zachowań antyspołecznych (mierzy nasilenie zachowań aspołecznych występujących u jednostki, dezorganizujących prawidłowe i efektywne jej funkcjonowanie społeczne).

V- Kulminacji niekorzystnych czynników biopsychicznych.

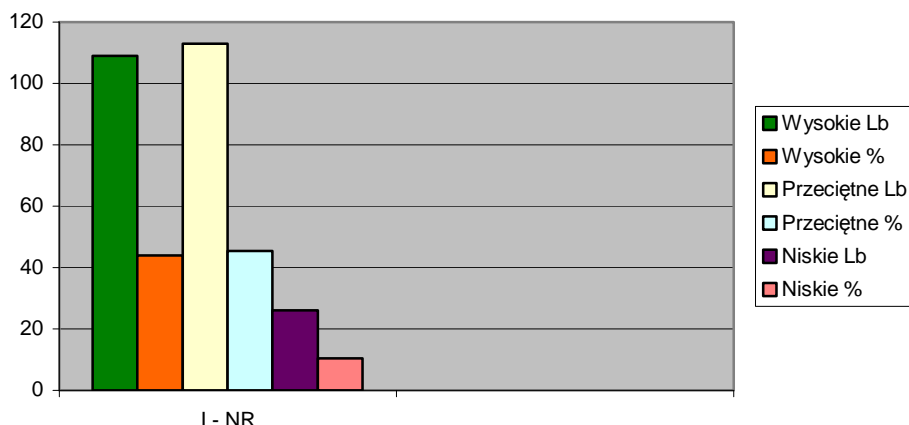
VI- Kulminacji niekorzystnych czynników socjokulturowych.

Uzyskane wyniki dla podskali nieprzystosowanie rodzinne przedstawia tabela nr IV.3.

Tabela IV.3

Nieprzystosowanie rodzinne badanej młodzieży

Podskala (pozycja)	Wyniki					
	Wysokie		Przeciętne		Niskie	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%
I - NR	109	43,9	113	45,5	26	10,5

Ryc. IV.1. Nieprzystosowanie rodzinne badanej młodzieży

Informacji do tej podskali udzielali rodzice bądź opiekunowie prawni dziecka. Z analizy danych wynika, że wysokie wyniki osiągnęło 109 uczniów (43,9%), przeciętne 113 (45,5%) i niskie 16 osób (6,4%).

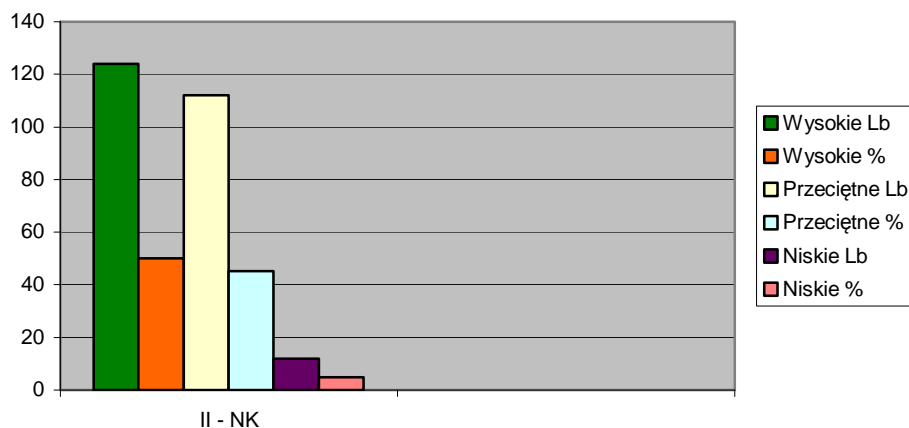
Wysokie wyniki świadczą o nieprawidłowym realizowaniu roli dziecka w rodzinie, zaburzonych stosunkach wewnątrzrodzinnych związanych z wadliwymi postawami rodziców. Charakterystyczne przejawy nieprzystosowania rodzinnego, jakie stwierdzono u respondentów, to: zaburzona struktura rodziny, brak dostatecznej wiedzy rodziców w odniesieniu do czasu spędzanego przez dziecko poza domem, niechętny udział dziecka w wykonywaniu obowiązków domowych i poleceń rodziców, częste konflikty i kłótnie z rodzicami oraz rodzeństwem, brak podatności dziecka na perswazję, słabe reakcje na prośby i kary stosowane przez rodziców, brak lub słaba identyfikacja dziecka z członkami rodziny.

Do podskali II – nieprzystosowanie rówieśnicze informacji udzielali koledzy, koleżanki badanych uczniów. Wyniki tej podskali przedstawia tabela nr IV.4.

Tabela IV.4

Nieprzystosowanie rówieśnicze (koleżeńskie) badanych uczniów

Podskala (pozycja)	Wyniki					
	Wysokie		Przeciętne		Niskie	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%
II - NK	124	50,0	112	45,1	12	4,8

Ryc. IV.2. Nieprzystosowanie rówieśnicze

Analiza danych pozwala stwierdzić, że połowa badanych uczniów – 124 (50,0%) osiągnęła wysokie wyniki w tej podskali. Również prawie połowa 112 osób (45,1%) osiąga wyniki przeciętne, natomiast wyniki niskie osiągnęło 12 respondentów, tj. 4,8%.

Wyniki wysokie w tej podskali świadczą o wadliwym przystosowaniu jednostki do wymagań grupy rówieśniczej oraz identyfikacji z normami i wzorcami społecznymi funkcjonującymi w tej grupie, w danym środowisku. W badaniu nie brano pod uwagę grup chuligańskich, o charakterze podkulturowym lub przestępczym.

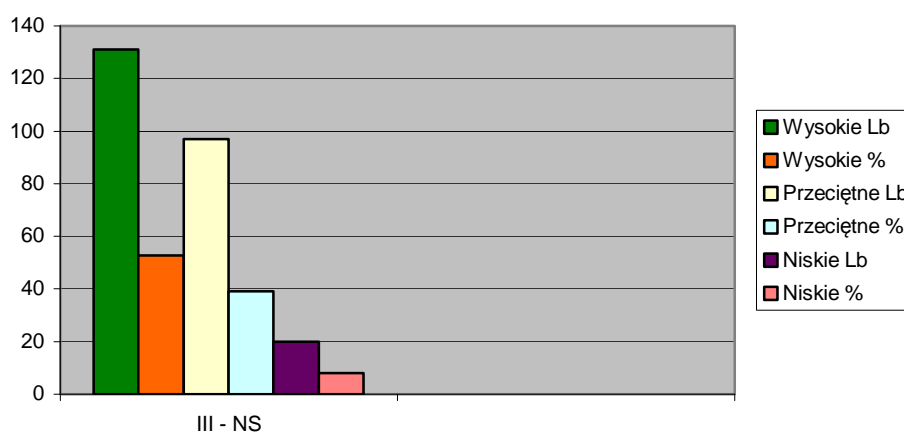
Młodzież nieprzystosowana do życia w grupie rówieśniczej charakteryzuje się m.in.: słabą umiejętnością, brakiem lub trudnością w nawiązywaniu kontaktów z kolegami oraz utrzymywaniem z nimi znajomości, brakiem bądź małą akceptacją i popularnością w grupie, jak również współdziałaniem z innymi, nieumiejętnością dotrzymania obietnic, brakiem uczynności i empatii, częstymi kłótniami i sprzeczkami z rówieśnikami, niechęcią przebywania w towarzystwie kolegów i brakiem z nimi więzi.

Socjologowie, np.: K. Olechnicki, P. Załęcki [1997] młodzież charakteryzującą się takimi cechami określają jako niedostosowaną społecznie, gdyż jednostka nie jest zdolna do uczestnictwa w życiu grupy, nie może lub nie chce zaakceptować obowiązujących w niej norm i zasad postępowania.

Dla podskali III- nieprzystosowanie szkolne odpowiedzi udzielali wychowawcy klas. Analizie poddano także dokumentację szkolną. Wyniki dla tej podskali przedstawiono w tabeli nr IV.5.

Nieprzystosowanie szkolne respondentów

Podskala (pozycja)	Wyniki					
	Wysokie		Przeciętne		Niskie	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%
III - NS	131	52,8	97	39,1	20	8,0

Ryc. IV.3. Nieprzystosowanie szkolne

Dane, jakie uzyskano dla tej podskali wskazują, że wyniki wysokie uzyskała ponad połowa respondentów – 131, tj. 52,8%, przeciętne 97 badanych (39,1%), a niskie 20 uczniów (8,0%).

Uczniowie osiągający wysokie wyniki w tej podskali mają trudności w przyswojeniu treści programowych, osiągają gorsze wyniki w ocenie nauczycieli, zmieniali szkołę bądź powtarzali klasę. Zaniedbują obowiązki szkolne, nie przejawiają zainteresowania nauką lub/i wybranymi przedmiotami.

Częściej popadają w konflikty z nauczycielami oraz rówieśnikami, ich stosunek do szkoły lub poszczególnych nauczycieli jest bardziej negatywny. Niesystematycznie uczęszczają na zajęcia szkolne, łamią regulamin i przepisy obowiązujące w szkole, przynależą do grup podkulturowych. Uczniom tym szkoła nie jest w stanie zaspokoić potrzeb emocjonalnych oraz intelektualnych, a zatem wyraźnie jej unikają.

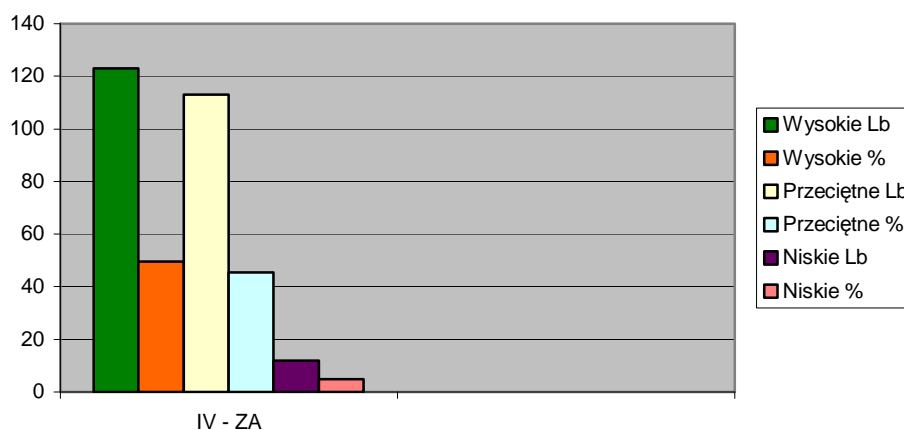
Wysokie wyniki w podskali nieprzystosowanie szkolne z reguły połączone są z sytuacją rodzinną ucznia, która ma ogromny wpływ na osiągnięcia szkolne dziecka w szkole i na jego zainteresowanie nauką. Istotny wpływ ma także często wadliwe funkcjonowanie instytucji wychowawczej, jaką jest szkoła.

Informacji dla podskali IV – nasilenie zachowań antyspołecznych udzielali wychowawcy i pedagodzy szkolni. Uzyskane wyniki ilustruje tabela nr IV.6.

Tabela IV.6

Zachowania aspołeczne badanej młodzieży

Podskala (pozycja)	Wyniki					
	Wysokie		Przeciętne		Niskie	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%
IV - ZA	123	49,6	113	45,5	12	4,8

Ryc. IV.4. Zachowania aspołeczne badanej młodzieży

Na podstawie analizy danych uzyskanych w trakcie badań możemy stwierdzić, że prawie połowa respondentów- 123 osoby (49,6%) osiągnęła w tej podskali wyniki wysokie, podobna liczba uczniów – 113 (45,5%) uzyskała wyniki przeciętne. Wartym zaznaczenia jest fakt, iż (4,8%) badanych osiągnęło wyniki niskie.

Uczniowie, którzy w tej podskali otrzymali wysokie wyniki przejawiają różne zachowania określane przez pedagogów jako aspołeczne, są to: notoryczne kłamstwa, częste wagary lub ucieczki z pojedynczych lekcji, fałszowanie podpisów rodziców (czasem nauczycieli), ucieczki z domu, dopuszczanie się kradzieży i innych wykroczeń, palenie papierosów, alkoholizowanie się i sięganie po środki odurzające, przejawianie

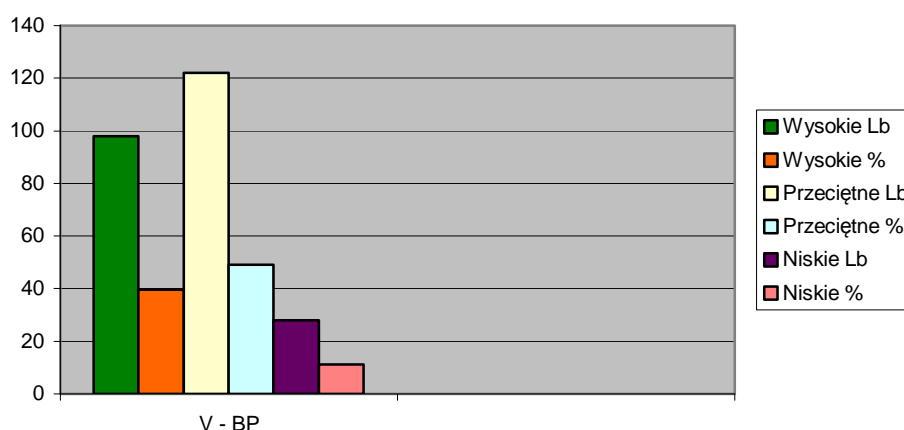
agresji fizycznej i werbalnej, dokonywanie samouszkodzeń ciała a czasami prób samobójczych, nawiązywanie kontaktów ze światem przestępczym.

Kolejna podskala V – bada nasilenie niekorzystnych czynników biopsychicznych. Odpowiedzi na pytania zawarte w tej podskali udzielali wychowawcy, pedagodzy w porozumieniu z rodzicami badanych uczniów. Wyniki, jakie uzyskano w tej podskali przedstawia tabela nr IV.7.

Tabela IV.7

Kumulacja niekorzystnych czynników biopsychicznych respondentów

Podskala (pozycja)	Wyniki					
	Wysokie		Przeciętne		Niskie	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%
V - BP	98	39,5	122	49,1	28	11,2

Ryc. IV.5. Kumulacja niekorzystnych czynników biopsychicznych respondentów

Z analizy danych wynika, że wysokie nieprzystosowanie w tej podskali dotyczy 98 uczniów (39,5%), przeciętny stopień nieprzystosowania ma prawie połowa badanych -122 osoby, tj. 49,1%, natomiast wyniki niskie uzyskało 28 respondentów (11,2%).

Należy podkreślić, że wysokie wyniki w tej podskali nie przekraczają 7 stena.

U uczniów, którzy otrzymali wysokie wyniki w podskali V występowały w większym nasileniu takie syndromy, jak: nadpobudliwość psychoruchowa, lękliwość, stereotypia, dysleksja, dysgrafia. U tych samych uczniów w małym stopniu objawiają się także inne syndromy, np.: trudności w mówieniu (jąkanie, rwanie, mowa niewyraźna), wymioty i zaburzenia somatyczne w sytuacjach frustracyjnych, stresogennych.

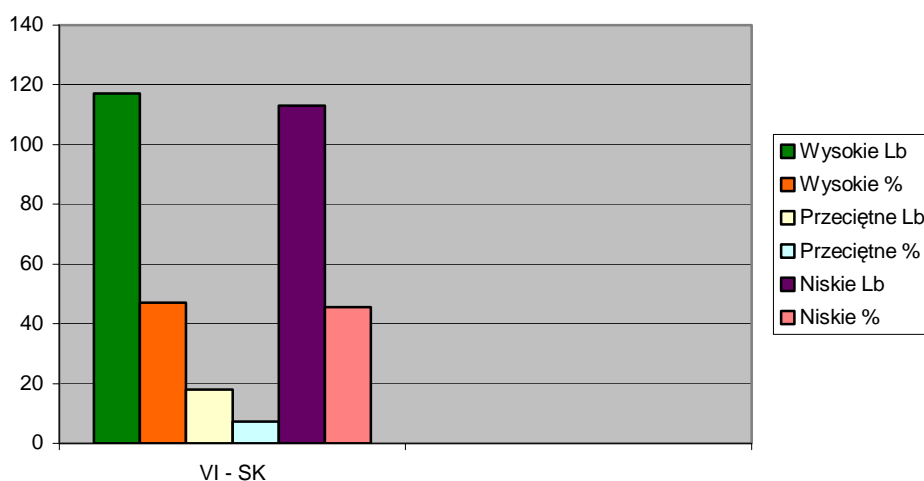
Młodzież, u której wystąpiła kumulacja czynników biopsychicznych ma utrudnioną adaptację, wchodzi w konflikt z obowiązującymi normami społecznymi, wycofuje się z życia grupy rówieśniczej.

W ostatniej części, przy pomocy podskali VI – badaniu poddano kumulację niekorzystnych czynników socjokulturowych oraz środków profilaktyczno-korekcyjnych. Informacji dla tej podskali udzielali wychowawcy i pedagodzy, dokonano także analizy dokumentów szkolnych. Wyniki przedstawia tabela nr IV.8.

Tabela IV.8

Kumulacja niekorzystnych czynników socjokulturowych badanej grupy uczniów

Podskala (pozycja)	Wyniki					
	Wysokie		Przeciętne		Niskie	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%
VI - SK	117	47,1	18	7,2	113	45,6

Ryc. IV.6. Kumulacja niekorzystnych czynników socjokulturowych badanej grupy uczniów

Uzyskane dane wskazują, że wysokie nieprzystosowanie społeczne w tej podskali wykazuje 117 uczniów (47,1%), przeciętny stopień ma 18 badanych (7,2%), zaś wyniki niskie uzyskało 13 respondentów (5,2%).

Wśród uczniów, u których stwierdzono wysokie wyniki w większym stopniu występowały takie syndromy, jak: kontakt ze środowiskiem przestępczym i/lub zdemoralizowanym.

Wysokie wyniki uzyskane w tej podskali świadczą o niekorzystnych czynnikach środowiskowo-społecznych, które wpływają na jednostkę powodując jej niedostosowanie społeczne (niski status społeczno-ekonomiczny rodziny, patologizacja rodzin, kontakt z podkulturą przestępczą, stosowane zabiegi profilaktyczno-resocjalizujące, identyfikacja z rolą negatywnego osobnika).

Dokonując porównania wyników w poszczególnych podskalach SNS, możemy zauważyć, iż najbardziej nasilone jest nieprzystosowanie szkolne. Młodzież ta postrzegana jest przez nauczycieli negatywnie. Analiza sukcesów i niepowodzeń dydaktycznych uczniów z wysokimi wynikami w tej podskali wskazuje na szereg trudności, jakie badani napotykali w opanowaniu programowych treści nauczania.

Przyczyny niepowodzeń szkolnych, na które zwracali uwagę nauczyciele to: wagiary, brak systematyczności, lenistwo, ucieczki z poszczególnych lekcji, konflikty z nauczycielami (postawa roszczeniowa), brak zeszytów i innych pomocy szkolnych. Należałoby zaznaczyć, iż płeć respondentów nie odgrywa żadnej roli, gdyż wysokie wyniki w tej podskali uzyskali zarówno chłopcy, jak i dziewczęta.

Na podobne przyczyny słabych postępów i niepowodzeń szkolnych wskazuje w swoich badaniach K. Zajązkowski [2001]. Badani przez autora uczniowie uzyskiwali w większości średnią ocen pomiędzy 3,0 – 3,5, powtarzali klasę, przejawiali różne społeczne zachowania na terenie szkoły.

Na wzajemny związek między niepowodzeniami w nauce a niedostosowaniem społecznym zwracali uwagę m.in. J. Konopnicki [1971] i H. Spionek [1973] oraz B. Urban [2000].

Wysoki stopień nasilenia występuje również w zakresie nieprzystosowania rówieśniczego, jak i zachowań aspołecznych przejawianych na terenie szkoły.

Nieprawidłowe funkcjonowanie badanych uczniów w roli rówieśnika ma niewątpliwie wpływ na ich niepowodzenia szkolne i pozycja w zespole klasowym. Wyróżniają się spośród rówieśników przede wszystkim cechami negatywnymi.

Sporadycznie postrzegane są przez kolegów jako chętnie współpracujące, uczynne, staranne w pracach szkolnych, nawiązujące przyjaźnie klasowe.

Niższy status społeczny w grupie rówieśniczej osiągają jednostki agresywne, przejawiające różne zachowania aspołeczne (kłamią, uciekają z domu), nawiązują kontakty z innymi jednostkami odrzuconymi przez zespół klasowy bądź szukają podobnych sobie wśród kolegów spoza klasy czy szkoły.

Istnieje wiele argumentów potwierdzających tezę o wzajemnej atrakcyjności dzieci z podobnymi problemami i przejawiającymi podobne zachowania społeczne, (potwierdzają to np.: badania T. J. Dishion, D. W. Andrews i L. Crosby 1995).

Teza ta dotyczy przede wszystkim dzieci agresywnych i tych, które przeszły inicjację narkotykową. Warty zwrócenia uwagi jest fakt, iż przeżywanie wspólnych problemów traktują jako główne kryterium genezy młodzieżowej podkultury dewiacyjnej (Cloward i Ohlin) [za: A. Siemaszko 1993].

Autorzy badań przytaczają stworzony przez Kandela termin „homofilia”, który oznacza proces wzajemnego przyciągania się podobnych jednostek w formowaniu związków przyjacielskich. Występowanie zjawiska homofilii warunkowane jest podobieństwem cech jednostek niedostosowanych takich, jak: agresywność, potrzeba zażywania środków odurzających, dokonywanie różnego rodzaju przestępstw, wagary i/lub wspólne problemy (np.: odrzucenie przez grupę rówieśniczą, konflikty w domu).

Uzupełnieniem interpretacji tego zjawiska, jak podaje B. Urban [2000], może być percepcja zgodnych poglądów i postaw, co do przeżywanych problemów.

Przyjaźń między jednostkami antyspołecznymi kształtuje się także ze względu na niepowodzenia szkolne oraz cechy demograficzne środowiska lokalnego, co jest widoczne w aktywnościach pozaszkolnych.

Wyniki badań, zaprezentowane wyżej, skłoniły do podjęcia próby uzyskania informacji na temat oddziaływań wychowawczych nauczycieli i pedagogów szkolnych w stosunku do młodzieży przejawiającej społeczne zachowania na terenie szkoły.

W toku analizy dostępnych danych uzyskanych od nauczycieli- wychowawców oraz pedagogów szkolnych (dokumentacja szkolna: dzienniki lekcyjne, dziennik pedagoga, zeszyt wychowawcy, program profilaktyczno-wychowawczy, program pedagogizacji rodziców, harmonogram imprez szkolnych) okazało się, że pomoc tym uczniom i ich rodzinom najczęściej sprowadza się do:

- przeprowadzania rozmów profilaktyczno-ostrzegawczych z uczniami sprawiającymi problemy wychowawcze oraz ich rodzicami (opiekunami),
- pedagogizacja rodziców w trakcie zebrań szkolnych lub indywidualnie,
- kierowanie uczniów i ich rodziców do instytucji wspomagających rozwój, edukację i wychowanie młodzieży (Poradnia Pedagogiczno-Psychologiczna, Centrum Kompetencyjne „Maraton”, Stowarzyszenie dla Dzieci i Młodzieży „Szansa”, Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie, Miejski bądź Wiejski Ośrodek Pomocy

Społecznej, Sąd Rejonowy- Wydział Rodzinny i Nieletnich, kuratorzy zawodowi, policja),

- organizowanie i prowadzenie różnorodnych zajęć warsztatowych i spotkań tematycznych dla młodzieży w zakresie profilaktyki wychowawczej i profilaktyki uzależnień,
- angażowanie uczniów do uczestnictwa i współorganizowania akcji tematycznych w szkole (np.: prozdrowotnych, obchody rocznic, udział w imprezach okolicznościowych).

Jak wynika z informacji uzyskanych od pedagogów, wszelkie wyżej wymienione oddziaływania ograniczają w niewielkim stopniu przejawy niedostosowania społecznego wśród młodzieży. Wychowawcy klas obserwując problemy dziecka, podejmują różnego rodzaju interwencje, których przedmiotem staje się dany uczeń bądź zespół klasowy.

Jednak brak współpracy rodziny ze szkołą (zdarza się, iż rodzice agresywnie reagują na propozycje wychowawcy czy pedagoga), niedostateczne przygotowanie nauczycieli z zakresu psychologii i pedagogiki do pracy z dzieckiem o zaburzonym zachowaniu, a także brak dostatecznego zainteresowania i wykorzystania opracowanych programów profilaktyczno-wychowawczych funkcjonujących w szkole pociąga za sobą negatywne konsekwencje. Szkoła zamiast wspierać i pomagać uczniom niedostosowanym społecznie przyczynia się niejednokrotnie do utrwalenia i pogłębienia tego procesu.

Wysokie nasilenie zauważono też w odniesieniu do kumulacji niekorzystnych czynników socjokulturowych oraz nieprzystosowania rodzinnego. Wyniki wysokie w tych podskalach potwierdzają poglądy wielu badaczy, iż patologia rodziny, jej niski status ekonomiczny, stosowane środki profilaktyczne względem rodziny mają negatywny wpływ na zachowanie dziecka.

Najczęściej, zdaniem B. Urbana [2000], w badaniach tych przyjmowany jest ujednolicony model, według którego w rodzinach dzieci przejawiających niedostosowane zachowania szuka się niewystarczających warunków materialnych, patologii (przede wszystkim alkoholizm), konfliktów między rodzicami, rodzeństwem, niewystarczającej opieki, niewłaściwych postaw rodzicielskich, a także przewagi autorytarnego stylu wychowania.

Interpretując proces kształtowania się zachowań aspołecznych możemy przyjąć, że przejawy agresji, nieposłuszeństwo, konflikty z rodzicami, brak identyfikacji z członkami rodziny itp., redukują motywacje rodziców do akceptowania dziecka.

Akceptacja zastępowana jest kontrolą rodziców oparta na przymusie. Konsekwencją tego jest wrogie nastawienie dziecka do otoczenia społecznego, które objawia się groźniejszymi symptomami agresji i zupełnego braku podporządkowania się rodzicom.

Jak podaje M. Radochoński [1998], nie bez znaczenia jest tu czynnik genetyczny predestynujący dziecko do agresji, którego pełne objawienie następuje przy zetknięciu się z odpowiednim układem czynników środowiskowych.

Współcześni badacze wyrażają pogląd, iż układ relacji w rodzinie, a w szczególności sposób sprawowania kontroli rodzicielskiej we wczesnych okresach rozwojowych dziecka, jest predykatorem aspołecznych zachowań w okresie adolescencji – głównie agresji.

Uzyskane wyniki badań w niniejszej pracy wskazują, że płeć nie jest tu istotna, gdyż zarówno chłopcy, jak i dziewczęta otrzymali wysokie wyniki w tych podskalach.

Natomiast F. Rothbaum, J. R. Weisz [1994] a także T. M. Achenbach [1991] lansują tezę o większej podatności chłopców na negatywne wpływy oddziaływań rodziny, która w efekcie wyraża się wyższym wskaźnikiem niedostosowania społecznego w porównaniu z dziewczętami.

Warto też zauważyć, iż większość autorów zajmujących się zjawiskiem wpływu rodziny podkreśla, że wpływ ten jest szczególnie duży w okresie przedadolescencyjnym. Pomimo wielu okoliczności, które brane są pod uwagę, to jednak problem płci pozostaje nadal otwarty i nie należy go tłumaczyć nie uwzględniając czynnika genetycznego. Genetyczne predyspozycje do niedostosowanych zachowań odnaleźć możemy w poglądach takich autorów, jak E. E. Maccoby, A. Martin [1983] i M. Rutter [1991], którzy wrodzone predyspozycje dziecka do aspołecznych zachowań pojmują jako zwiększoną reaktancję na wszelkie ograniczenia i nacisk środowiska. Zgodnie z tą tezą zwiększona reaktancja (oporność) powoduje nacisk ze strony rodziców, a to wyzwala cykl reakcji wzajemnego przymusowego zachowania dzieci i rodziców.

Jak wykazały niniejsze badania, najmniejsze nasilenie uzyskano w odniesieniu do podskali V SNS – kumulacja niekorzystnych czynników biopsychicznych (dane zawiera tabela nr IV.7).

Mimo, że niewielka liczba respondentów uzyskała wysokie wyniki to należy jednak zasygnalizować rolę czynników biopsychicznych, które wyzwalają u młodzieży zachowania sprzeczne z przyjętymi normami społecznymi, gdyż mają one związek z wczesnymi przejawami zachowań aspołecznych jednostki a różnymi

przejawami niedostosowania społecznego w okresie adolescencji oraz w życiu dojrzałym.

Najbardziej nasilone, jak wcześniej wspomniano były takie syndromy, jak: nadpobudliwość psychoruchowa, lękliwość, stereotypia oraz dysfunkcje typu dysleksja i dysgrafia. W mniejszym stopniu występowały trudności w mówieniu i zaburzenia somatyczne spowodowane czynnikiem stresogennym.

Współcześni badacze tacy, jak: P. S. Loeber, D. P. Farington, Z. N. Robins koncentrują się na genetycznie zdeterminowanych właściwościach decydujących o społecznym zachowaniu, które uwidaczniają się i współwystępują już w okresie wczesnego dzieciństwa, w postaci hiperaktywności, braku koncentracji uwagi, lękliwości, skłonności do wybuchów gniewu czy bierności i apatyczności [B. Urban 2000].

Jak podaje literatura przedmiotu, jednostki społecznie niedostosowane uzyskują wyższe wyniki w skali słownej (np.: badania B. Urbana 1972), a zdolności słowne regulowane są z kolei przez lewą półkulę mózgową. Pośrednio wynika z tego istotna rola uszkodzenia mózgu w etiologii zachowań społecznych. Oznacza to, że dzieci z deficytami neuropsychologicznymi i różnymi dysfunkcjami są bardziej podatne na oddziaływanie środowiska zdemoralizowanego, często kryminogennego.

Interpretacja ta znajduje potwierdzenie w teorii A. Łurii [1967], która przywiązuje duże znaczenie do rozwoju mowy jako czynnika samokontroli zachowania, gdyż poprzez mowę zaszczeplamy pojęcia moralne a także kształtujemy sumienie dziecka.

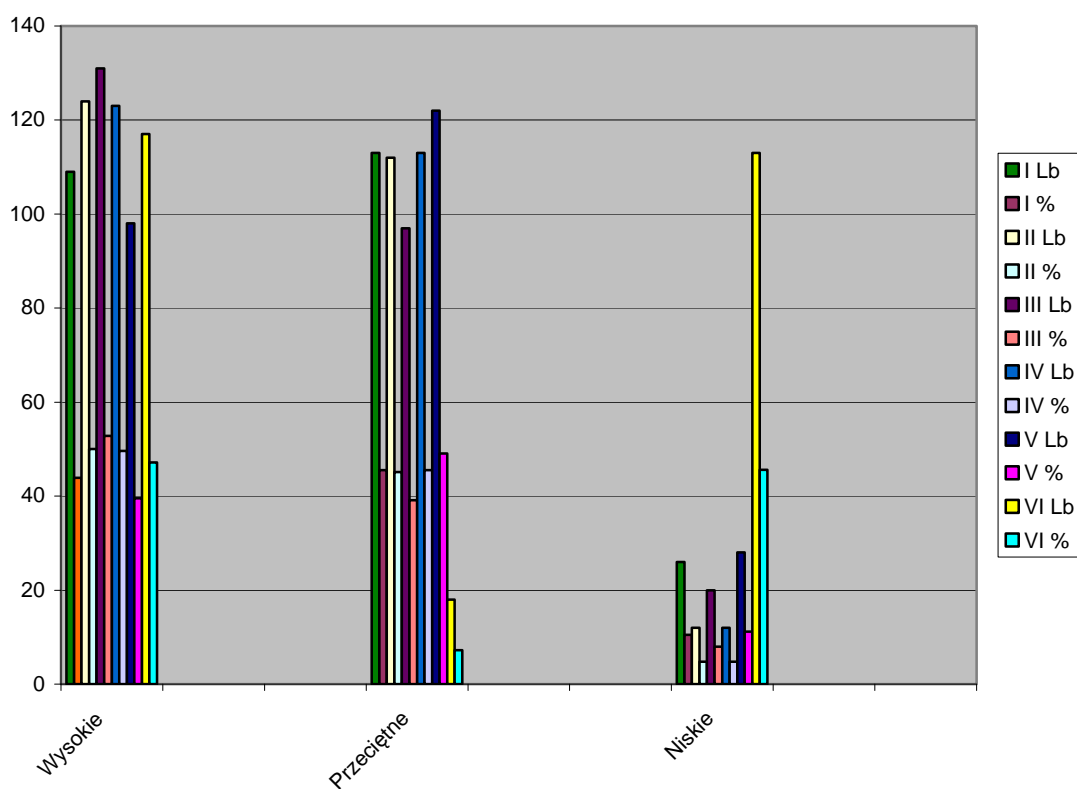
To stanowisko popiera również H. I. Eysenck [1977], który uważa, iż dzieci z deficytami językowymi i dysfunkcjami są bardziej narażone na etykietowanie i karanie przez rodziców czy nauczycieli, a to w konsekwencji prowadzi do konfliktów, frustracji, zaburzeń somatycznych, w postaci zachowań niedostosowanych, często agresywnych.

Reasumując tę część rozważań, stwierdzić należy, iż we współczesnych badaniach nad etiologią niedostosowania społecznego bardzo istotne są czynniki środowiskowe jednak nie należy lekceważyć czynników biopsychicznych czy też genetycznych. Uważa się, że działanie tych czynników uwidacznia się już w okresie wczesnego dzieciństwa w postaci nieaprobowanych społecznie zachowań a głównie agresji (werbalnej i niewerbalnej), która współwystępuje z deficytami w innych sferach lub z dodatkowymi niekorzystnymi właściwościami psychicznymi. Te uwarunkowania istotnie wpływają na kształtowanie się zaburzeń w zachowaniu, co ma zasadniczy wpływ na niedostosowanie społeczne jednostki.

Tabela IV.9

Zbiornicze wyniki poszczególnych podskal

Plaszczyzny niedostoso- sowania Stopień niedosto- sowania	I		II		III		IV		V		VI	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%
Wysoki	109	43,9	124	50,0	131	52,8	123	49,6	98	39,5	117	47,2
Przeciętny	113	45,5	112	45,1	97	39,1	113	45,5	122	49,1	18	7,2
Niski	26	10,5	12	4,8	20	8,0	12	4,8	28	11,2	113	45,6
Razem	248	100,0	248	100,0	248	100,0	248	100,0	248	100,0	248	100,0

Ryc. IV.7. Zbiornicze wyniki poszczególnych podskal SNS

1.2. Przejawy zachowań aspołecznych

W kontekście dotychczasowych rozważań interesujące jest ustalenie przejawów zachowań aspołecznych u uczniów, zauważonych przez nauczycieli-wychowawców i pedagogów na terenie szkoły.

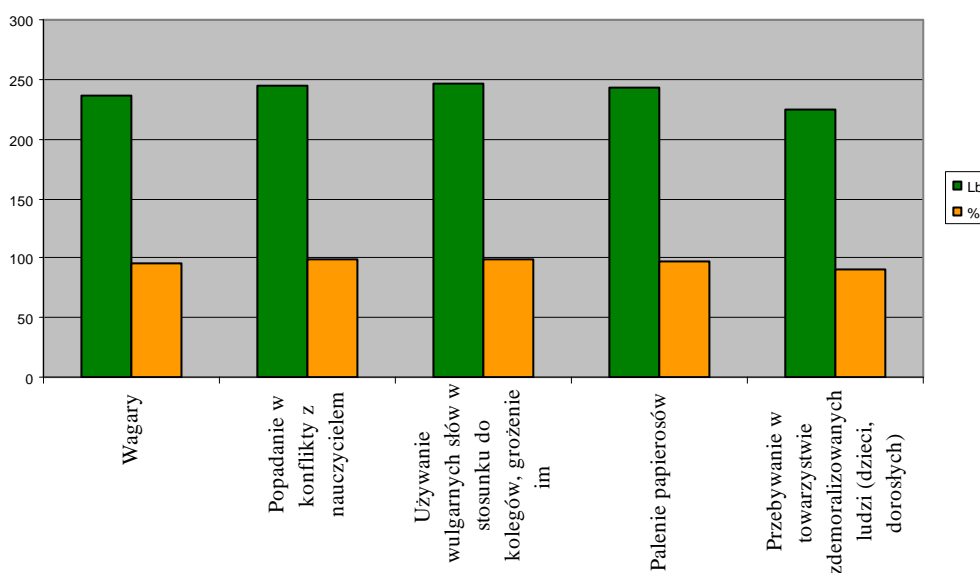
W celu uzyskania informacji na ten temat posłużono się Listą Zachowań konstrukcji K. Zajączkowskiego. Lista zawiera 15 stwierdzeń opisujących różnego rodzaju zachowania, które wskazują na fakt ich występowania. Osobami wypełniającymi listę byli nauczyciele-wychowawcy i pedagodzy szkolni. Wskazywali oni na stwierdzenia odpowiadające zachowaniom badanej młodzieży. Uczniowie, którzy otrzymali 3 lub więcej stwierdzeń spośród 15 zostali zakwalifikowani do grupy zasadniczej w celu przeprowadzenia badań pogłębiających. Dane procentowe ujęto w tabeli nr IV.10.

Tabela IV.10

Trudności wychowawcze przejawiane przez młodzież

RODZAJ TRUDNOŚCI	CZĘSTO		SPORADYCZNIE		NIGDY	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%
1. Wagary	236	95,1	12	4,8	-	-
2. Wszczywanie bójek	215	86,6	33	13,3	-	-
3. Kradzieże (więcej niż jedna)	204	82,2	44	17,7	-	-
4. Oszustwa (kłamstwa, podrabianie podpisów)	208	83,8	40	16,1	-	-
5. Popadanie w konflikty z nauczycielem	245	98,7	3	1,2	-	-
6. Używanie wulgarnych słów w stosunku do kolegów, grożenie im	247	99,6	1	0,4	-	-
7. Palenie papierosów	243	97,9	5	2,0	-	-
8. Picie alkoholu	223	89,9	25	10,0	-	-
9. Odurzanie się	140	56,4	108	43,5	-	-
10. Przebywanie w towarzystwie zdemoralizowanych ludzi (dzieci, dorosłych)	225	90,7	23	9,3	-	-
11. Unikanie kontaktu z innymi ludźmi (z dziećmi, nauczycielem)	103	41,5	145	58,4	-	-

12. Uciezki z domu (również nie wracanie na noc)	192	77,4	56	22,5	-	-
13. Dokonywanie samouszkodzeń	106	42,7	142	57,2	-	-
14. Próby samobójcze	15	6,0	23	9,2	210	84,7
15. Przejawianie niekonwencjonalnych zachowań seksualnych (napastliwość, brak skrepowania)	-	-	-	-	-	-

Ryc. IV.8. Trudności wychowawcze przejawiane przez młodzież

Analiza statystyczna dokonana za pomocą testu χ^2 (chi-kwadrat) Pearsona [G. A. Ferguson, Y. Takane 2002, s. 235-237) ujawniła pewne zależności między cechami społeczno-demograficznymi a rodzajem przejawianych trudności wychowawczych przez badaną młodzież. Na podstawie obliczeń statystycznych, przyjmując poziom istotności $p \leq 0,05$ wzięto pod uwagę, tylko te cechy w przypadku, których istnieje zależność. Występowanie powyższych zależności stanowi przedmiot rozważań niniejszego rozdziału i dopełnienie wyników ogólnych.

Rozkład wyników badania istotności zachodzącej pomiędzy płcią respondentów a poszczególnymi rodzajami zachowań społecznych przedstawiono w tabeli nr IV.11.

Tabela IV.11

Płeć a rodzaj zachowań aspołecznych

Rodzaj zachowań aspołecznych	Częstotliwość	Płeć				Razem	
		Chłopcy		Dziewczęta			
		N	%	N	%	N	%
Wszczynanie bójek	często	143	82,7	71	94,7	214	86,3
	sporadycznie	30	17,3	4	5,3	34	13,7
	Razem	173	100,0	75	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 6,377$; $sign = 0,012$							
Kradzieże	często	133	76,9	71	94,7	204	82,3
	sporadycznie	40	23,1	4	5,3	44	17,7
	Razem	173	100,0	75	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 11,343$; $sign = 0,001$							
Oszustwa	często	139	80,3	69	92,0	208	83,9
	sporadycznie	34	19,7	6	8,0	40	16,1
	Razem	173	100,0	75	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 5,252$; $sign = 0,022$							
Odurzanie się	często	81	46,8	59	78,7	140	56,5
	sporadycznie	92	53,2	16	21,3	108	43,5
	Razem	173	100,0	75	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 21,583$; $sign = 0,000$							
Przebywanie w towarzystwie osób zdemoralizowanych	często	153	88,4	72	96,0	225	90,7
	sporadycznie	20	11,6	3	4,0	23	9,3
	Razem	173	100,0	75	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 3,554$; $sign = 0,059$							
Unikanie kontaktu innymi ludźmi	często	82	47,4	21	28,0	103	41,5
	sporadycznie	91	52,6	54	72,0	145	58,5
	Razem	173	100,0	75	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 8,108$; $sign = 0,004$							

Uzyskane wyniki obliczone za pomocą testu χ^2 wykazały, iż płeć respondentów ma istotny wpływ tylko na niektóre przejawy zachowań aspołecznych.

W przypadku wszczynania bójek można zaobserwować wyraźne znaczenie płci dla tego typu zachowania ($\chi^2 = 6,377$, $df = 2$, $p < 0,05$). To dziewczęta częściej (94,7%) niż chłopcy (82,7%) są bardziej agresywne i bezwzględne. Informują również o tym raporty policyjne i media. Kilka lat temu wchodziły one sporadycznie w konflikt z prawem, a dziś stają na czele gangów przestępczych.

Zdaniem psychologa, Adama Frączka „(...) *za kilka lat dziewczęta mogą stać większy postrach na ulicach niż młodzi mężczyźni*” [V. Ozminowski 2003, s. 7].

Autor twierdzi, że jest to proces emancypacji kobiet, który objął wszystkie sfery życia społecznego, a nastoletnie liderki młodzieżowych gangów to jego ciemna strona.

Zdzisław Majrzhak, w oparciu o analizę badań własnych podaje, że nastoletnie dziewczęta przewodzą gangom przestępczym, których celem jest na kogoś napaść lub wymierzyć karę temu, kto zagraża członkom grupy [Tamże, s. 7-8].

Przejawiana przez dziewczęta z większą siłą agresja wiąże się z tym, iż są one z natury słabsze fizycznie, a zatem chcą to zrekompensować bezwzględnością (często torturują swoje ofiary bardziej brutalnie niż chłopcy używając przy tym różnych, niebezpiecznych narzędzi). Zapewne pragną też obalić stereotyp obrazu dziewczyny, której to przypisuje się łagodność, delikatność, uległość i wrażliwość.

Zdaniem Dicka Hobbsa, amerykańskiego profesora socjologii „(...) *młodzi ludzie popełniają przestępstwa nie po to, by zamaniifestować bunt wobec społeczeństwa, lecz by upodobnić się do przedstawicieli klasy średniej i środowisk, które odniosły sukces zawodowy*” [V. Ozminowski 2003, s. 8].

To spostrzeżenie jest adekwatne do polskich nastolatek, które uważają, że noszenie markowych, drogich ubrań, używanie najnowocześniejszych telefonów komórkowych i luksusowych perfum obliguje je do lepszego traktowania na ulicy, w sklepie, w szkole, a przede wszystkim w grupie rówieśniczej.

Przypuszczenie wpływu na przejawianie zachowań aspołecznych takich, jak kradzieże znalazło potwierdzenie w wynikach badań własnych. Faktyczne różnice pomiędzy chłopcami a dziewczętami okazały się istotne statystycznie ($\chi^2 = 11,343$, $df = 2$, $p < 0,05$). Dziewczęta częściej (94,7%) przejawiają tego typu zachowania wśród swoich rówieśniczek nawet na terenie szkoły (wymuszają lub wyłudniają pieniądze, biżuterię, kosmetyki, telefony komórkowe i inne przedmioty od młodszych, czy słabszych koleżanek, najczęściej w celu przywłaszczenia). Natomiast chłopcy (76,9%) dokonują kradzieży w różnych okolicznościach, poza szkołą i są to przedmioty bardziej wartościowe (sprzęt RTV, akcesoria komputerowe, części samochodowe, samochody itp.), które można spieniężyć.

Dziecko dopuszcza się kradzieży z różnych powodów, m.in., dlatego, że jest przymuszane przez ojca nałogowego pijaka, ale również przez dbałego nauczyciela, który dba o to, aby każde miało swoje przybory i książki (np.: polecenie nauczyciela „znów nie

masz kredek – idź i przynieś je!”). poniżanie i zawstydzanie skłania jednostkę do tego, żeby zdobyć je w jakikolwiek sposób.

Młodzi ludzie kradną z nędzy rzeczywistej lub subiektywnie odczuwanej. Przykre poczucie, że inni mają wszystko, a ono nie, pobudza je do kradzieży. Kradzież może być wyrazem protestu w stosunku do odczuwanego braku materialnego lub poczucia zaniedbania i poniżenia.

Młodzież niedostosowana społecznie rzadko dopuszcza się kradzieży w celu zaspokojenia silnie odczuwanej doraźnej potrzeby, np.: głodu, lecz z wyrachowaniem, z rozmysłem, po wcześniejszym zaplanowaniu, a często też z przyzwyczajenia.

Oszustwa i kłamstwa to zachowania aspołeczne częściej przejawiane przez dziewczęta niedostosowane społecznie (92,0%) niż chłopców (80,3%). Znalazło to potwierdzenie w wynikach uzyskanych przy pomocy testu χ^2 i jest istotne statystycznie ($\chi^2 = 5,252$, $df = 2$, $p < 0,05$). Dziewczęta te oszukują i kłamią nie tylko swoich rodziców, rówieśników ale również nauczycieli i wychowawców.

Kolejna analiza dotyczyła płci badanych uczniów a przejawianymi przez nich niekorzystnymi zachowaniami takimi, jak odurzanie się. Mamy tu na myśli te, które zagrażają zdrowiu fizycznemu i psychicznemu.

Z całą pewnością takim niebezpieczeństwem jest sięganie przez młodych ludzi po różnego rodzaju substancje psychoaktywne, a przede wszystkim narkotyki. Różnice między płcią respondentów okazały się istotne statystycznie ($\chi^2 = 21,583$, $df = 2$, $p < 0,05$).

Jak wynika z danych statystycznych dziewczęta niedostosowane społecznie częściej (78,7%) niż ich koledzy (46,8%) sięgają po środki odurzające. Nie daje to jednak podstawy do kategorycznego wnioskowania, że dziewczęta szybciej ulegają temu nałogowi. Na podstawie przeprowadzonych ankiet oraz rozmów indywidualnych z uczennicami szkół, w których prowadzono badania wysunięto przypuszczenie, iż dziewczęta sięgały po środki odurzające (przyznawały się do palenia marihuany dla „szpanu”), w towarzystwie swoich rówieśników. Stąd też może wynikać większa częstotliwość przejawiania kontaktu z substancjami psychoaktywnymi dziewcząt w porównaniu z chłopcami. Jednak niezależnie od tego, czy młodzież robi to dla fasonu, czy jest zachęcana przez innych wpływa to, jak podaje wielu autorów (np.: K. Pospiszyl, E. Żabczyńska, K. Kopczyński) na zahamowanie ich rozwoju fizycznego i psychicznego, utrudnia naukę szkolną, wytrąca z właściwego funkcjonowania w społeczeństwie, a tym samym wprowadza w świat zdemoralizowany.

Jak wykazały wyniki analizy statystycznej testu χ^2 płeć determinuje także, choć w niewielkim stopniu ($\chi^2 = 3,554$, $df = 2$, $p \geq 0,05$) przebywanie młodzieży niedostosowanej społecznie w towarzystwie osób zdemoralizowanych.

Te formy aspołecznych zachowań częściej (96,0%) przejawiają dziewczęta niż chłopcy (88,4%). Co prawda różnica ta jest minimalna, nie mniej jednak warta zwrócenia uwagi.

Ostatnie zestawienie dotyczyło zależności zachodzącej między płcią badanych uczniów a przejawianym przez nich rodzajem zachowania aspołecznego, jakim jest unikanie kontaktu z innymi ludźmi. Uzyskane dane okazały się istotne statystycznie ($\chi^2 = 8,108$, $df = 2$, $p < 0,05$). Oznacza to, że chłopcy niedostosowani społecznie częściej (47,4%) niż dziewczęta (28,0%) unikają kontaktu z innymi. Preferują oni spędzanie czasu wolnego w samotności i według własnego upodobania.

Analiza danych nie potwierdza statystycznej istotności różnic pomiędzy płcią respondentów a zachowaniami aspołecznymi typu: wagary, konflikty z nauczycielami, posługiwanie się wulgarnym słownictwem, palenie papierosów, picie alkoholu, ucieczki z domu, dokonywanie samouszkodzeń czy próby samobójcze. Oznacza to, że niekorzystne formy społecznych zachowań przejawiane są przez młodzież niedostosowaną społecznie bez względu na ich płeć.

Kolejny rodzaj analiz dotyczy poszukiwania związku między wiekiem uczniów niedostosowanych społecznie a przejawianymi przez nich zachowaniami aspołecznymi. Dane te zawiera tabela nr IV.12.

Tabela IV.12

Wiek a rodzaj aspołecznych zachowań

Rodzaj zachowań aspołecznych	Częstotliwość	Wiek						Razem	
		16 lat		17 lat		18 lat			
		N	%	N	%	N	%	N	%
Odurzanie się	często	66	65,3	65	52,4	9	39,1	140	56,5
	sporadycznie	35	34,7	59	47,6	14	60,9	108	43,5
	Razem	101	100,0	124	100,0	23	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 6,787$; $sign = 0,032$									

Wyniki badań pozwalają mówić o istotnym wpływie wieku młodzieży niedostosowanej społecznie na sięganie przez nich po środki odurzające.

Różnice liczby osób kwalifikujących się do określonej grupy wiekowej potwierdziła analiza istotności statystycznej ($\chi^2 = 6,787$, $df = 4$, $p < 0,05$). Wyraźnie najwięcej

badanych, którzy próbują eksperymentować z narkotykami bądź są już od nich uzależnieni mieści się w przedziale wiekowym 16-17 latków. Środki, po które najczęściej sięgają to marihuana, amfetamina i są one dostępne nawet na terenie szkoły, w której się uczą. Wyniki te wskazują na konieczność podjęcia interwencji i korekcji zachowań poprzez uczestnictwo tej grupy młodzieży w profilaktyce drugo a nawet trzeciorzędowej.

Analiza statystyczna wskazuje, że rzadziej zachowania te przejawiane są przez respondentów 18-letnich. Świadczyć to może o ich większej dojrzałości społecznej i emocjonalnej bądź o tym, iż przeszli inicjację narkotykową, nie sprawiło im to przyjemności, nie dali się wciągnąć w ten nałóg i preferują zdrowy styl życia.

Natomiast nieistotne statystycznie okazały się różnice pomiędzy wiekiem badanej młodzieży a pozostałymi rodzajami zachowań aspołecznych. Jest to potwierdzeniem, że uczniowie bez względu na wiek przejawiają różnego rodzaju niedostosowane zachowania.

Rozkład wyników badania istotności zachodzącej między stopniem niedostosowania społecznego a poszczególnymi rodzajami zachowań aspołecznych ujęto w tabeli nr IV.13.

Tabela IV.13

Stopień niedostosowania społecznego a rodzaj zachowań aspołecznych

Rodzaj zachowań aspołecznych	Częstotliwość	Stopień niedostosowania społecznego						Razem	
		wysoki		umiarkowany		niski		N	%
		N	%	N	%	N	%		
Dokonywanie samouszkodzeń	często	46	37,7	52	45,2	8	72,7	106	42,7
	sporadycznie	76	62,3	63	54,8	3	27,3	142	57,3
	Razem	122	100,0	115	100,0	11	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 5,594$; $sign = 0,061$									

Uzyskane wyniki badań obliczone za pomocą testu χ^2 nie wykazały istotności statystycznej ($\chi^2 = 5,594$, $df = 4$, $p \geq 0,05$). Należałoby jednak zwrócić na nie uwagę, gdyż rodzaj aspołecznych zachowań, jakim jest dokonywanie samouszkodzeń ciała przejawiają najczęściej respondenci w umiarkowanym (45,2%) i niskim (72,7%) stopniu niedostosowania społecznego, a nie - jak mogłoby się wydawać - w stopniu wysokim.

Na podstawie informacji uzyskanych od rodziców respondentów, ich kuratorów społecznych oraz samych uczniów, do aktów samounicestwienia się (okaleczenia ciała tzw. „sznyty”, „dziary”, tatuaże, wpinanie ćwieków) dochodziło najczęściej pod wpływem alkoholu, środków odurzających, a także silnych przeżyć psychicznych (załamanie, lęk, gniew itp.).

Kolejna analiza dotyczyć będzie związku zachodzącego pomiędzy miejscem zamieszkania badanej młodzieży a przejawianymi zachowaniami społecznymi. Te dane prezentuje tabela nr IV.14.

Tabela IV.14

Miejsce zamieszkania a rodzaj zachowań społecznych

Rodzaj zachowań społecznych	Częstotliwość	Miejsce zamieszkania						Razem	
		średnie miasto		małe miasto		wieś		N	%
		N	%	N	%	N	%		
Odurzanie się	często	76	55,5	43	51,2	21	77,8	140	56,5
	sporadycznie	61	44,5	41	48,8	6	22,2	108	43,5
	Razem	137	100,0	84	100,0	27	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 5,994$; $sign = 0,050$									

Analiza statystyczna wykazała istotność na poziomie $p = 0,05$ przy $df = 4$. Z uwagi na ten wynik (nieistotny statystycznie) nie możemy mówić o zdecydowanym związku zachodzącym pomiędzy miejscem zamieszkania respondentów a sięganiem przez nich po środki odurzające. Jest to potwierdzeniem, iż badani uczniowie bez względu na miejsce zamieszkania mają w równym stopniu dostęp do narkotyków i możliwości ich zażywania.

Minimalny związek istotności statystycznej, jaki zaobserwowano w niniejszym badaniu dotyczy miejsca zamieszkania respondentów i palenia przez nich papierosów. Najczęściej ten rodzaj zachowania społecznego przejawiają uczniowie zamieszkali w średnim mieście (100,0% badanych). Również minimalną współzależność zaobserwowano pomiędzy tą cechą demograficzną respondentów a unikaniem przez nich kontaktu z innymi ludźmi. Ten rodzaj zachowania społecznego dominuje przede wszystkim u młodzieży mieszkającej w małych miasteczkach-51,2%.

Następna analiza dotyczy relacji między wykształceniem ojców respondentów a przejawianymi przez uczniów rodzajami zachowań społecznych. Te dane ujęto w tabeli nr IV.15.

Tabela IV.15

Wykształcenie ojca/opiekuna a rodzaj zachowań aspołecznych

Rodzaj zachowań aspołecznych	Częstotliwość	Wykształcenie ojca/opiekuna						Razem	
		podstawowe		zawodowe		średnie			
		N	%	N	%	N	%	N	%
Wszczynanie bójek	często	54	96,4	76	81,7	21	80,8	151	86,3
	sporadycznie	2	3,6	17	18,3	5	19,2	24	13,7
	Razem	56	100,0	93	100,0	26	100,0	175	100,0
$\chi^2 = 7,175$; $sign = 0,028$									
kradzieże	często	52	92,5	72	77,4	19	73,1	143	81,7
	sporadycznie	4	7,1	21	22,6	7	26,9	32	18,3
	Razem	56	100,0	93	100,0	26	100,0	175	100,0
$\chi^2 = 7,100$; $sign = 0,029$									

Dokonując analizy danych, statystycznie istotnym okazało się wykształcenie ojców badanych uczniów niedostosowanych społecznie a wszczynaniem przez nich bójek ($\chi^2 = 7,175$, $df = 4$, $p < 0,05$) oraz kradzieży ($\chi^2 = 7,100$, $df = 4$, $p < 0,05$). Można zatem sformułować przypuszczenie, że uczniowie niedostosowani społecznie, których ojcowie posiadają tylko wykształcenie podstawowe częściej popadają w konflikt z prawem – wszczynając bójki i dopuszczając się kradzieży.

Badania empiryczne D. Glaser (1976) i B. Urbana (1998) oraz innych autorów potwierdzają, iż jest to najpowszechniejsza forma przestępstw popełnianych przez młodzież w wieku adolescencji. Prawdopodobne jest, iż ojcowie z tak niskim wykształceniem (wykazały to wyniki badań środowiska rodzinnego) przekazali swoim dzieciom niepożądane wzory zachowań społecznych.

Wielu ojców spośród badanych uczniów cechuje niezaradność życiowa, duży pesymizm wobec sprostania wymaganiom codziennych sytuacji życiowych, pasożytnictwo społeczne, niechęć do pracy, pozyskiwanie środków finansowych na utrzymanie rodziny często w sposób nielegalny, niezgodny z prawem.

A zatem młodzi ludzie mając taki model zachowań w rodzinie pochodzenia nie potrafią zbudować innego, nie widzą perspektywy odpowiedniego rozwiązania swojej sytuacji życiowej.

Rozkład wyników badania istotności zachodzącej między wykształceniem matek badanej młodzieży a przejawianymi rodzajami zachowań aspołecznych ilustruje tabela nr IV.16.

Wykształcenie matki/opiekunki a rodzaj zachowań społecznych

Rodzaj zachowań społecznych	Częstotliwość	Wykształcenie matki/opiekunki						Razem	
		podstawowe		zawodowe		średnie			
		N	%	N	%	N	%	N	%
Oszustwa	często	65	91,5	89	83,2	32	72,7	186	83,8
	sporadycznie	6	8,5	18	16,8	12	27,3	36	16,2
	Razem	71	100,0	107	100,0	44	100,0	222	100,0
$\chi^2 = 7,139$; $sign = 0,028$									

Analiza statystyczna wykazała występowanie istotnych różnic ($\chi^2 = 7,139$, $df = 4$, $p < 0,05$), jakie zachodzą między wykształceniem matek a oszustwami dokonywanymi przez badaną młodzież. Jak wcześniej zauważono (Tabela nr IV.11) związek ten dotyczy płci respondentów, w szczególności dziewcząt. Stąd wniosek, iż dziewczęta niedostosowane społecznie, które w swoim codziennym życiu preferują oszukiwanie i okłamywanie innych, wychowywane są przez matki legitymujące się wykształceniem podstawowym i zawodowym.

Badane dziewczęta są bardziej wyrafinowane w przejawianiu tego rodzaju zachowań społecznych. Oszukują i kłamią nauczycieli, wychowawców, rodziców a także rówieśników bez celu i ważnego powodu, ponieważ do tego przywykły. Próbuje w ten sposób unikać kary, przykrych konsekwencji, pragną podkreślić własną wartość. Zdarza się, że poprzez oszustwo i kłamstwo protestują przeciw trudnej sytuacji życiowej, w jakiej się znajdują. Dla tej grupy młodzieży wskazane jest wsparcie i korekcja w celu eliminowania tych zachowań. Wiadomo jest, że zasadnicze przyczyny powodujące oszustwa i kłamstwa u dzieci niedostosowanych społecznie działają od wczesnych lat życia, co powoduje trudności w eliminacji tych zachowań. Nie mniej jednak należy oddziaływać korekcyjno-wychowawcze podjąć w wymiarze akceptacji siebie, umiejętności rozumienia znaczenia społeczno-moralnego oszustwa i kłamstwa.

Analizy wyników badań przedstawione w tym rozdziale pozwalają stwierdzić, że:

- najbardziej istotne są następujące rodzaje przejawianych zachowań społecznych wśród badanych uczniów:
 - *wszczynanie bójek* – analiza danych statystycznych χ^2 wykazała istotne różnice w przypadku dwóch badanych zależności, tj. płci i wykształcenia ojca;
 - *kradzieże* – tu podobnie, jak w powyższym rodzaju społecznych zachowań wystąpiła istotność pomiędzy dwoma zależnościami – płcią i wykształceniem ojca;

- *oszustwa* – analiza statystyczna wskazuje na istotność zachodzącą pomiędzy takimi zależnościami, jak płcią a wykształceniem matek;
- *odurzanie się* – w przypadku tego rodzaju aspołecznego zachowania istotność zachodzi aż w trzech badanych zależnościach, a mianowicie płci, wieku, miejsca zamieszkania;
- *przebywanie w towarzystwie osób zdemoralizowanych oraz unikanie kontaktu z innymi ludźmi* – odnośnie tego rodzaju zachowań aspołecznych istotność występuje tylko pomiędzy płcią.

Wyniki badań katagorycznie pozwalają stwierdzić, iż dziewczęta niedostosowane społecznie przejawiają więcej symptomów aspołecznych zachowań, i w wielu przypadkach zachodzi zależność między wykształceniem ich rodziców oraz miejscem zamieszkania,

- ustalono również, że istotne dla tego typu zachowań aspołecznych są przede wszystkim takie cechy demograficzno-społeczne, jak: płeć i wiek respondentów, ich stopień niedostosowania społecznego, miejsce zamieszkania a także wykształcenie rodziców,
- wyniki badań wykazały wyraźną zależność pomiędzy wymienionymi cechami demograficzno-społecznymi a rodzajem zachowań aspołecznych.
- minimalnie istotną zależność ujawniono pomiędzy stopniem niedostosowania społecznego respondentów a dokonywaniem przez nich samouszkodzeń ciała. Nie mniej jednak uznano, iż należy zwrócić na ten fakt uwagę,
- natomiast nieistotne statystycznie okazały się takie rodzaje zachowań aspołecznych, jak: wagary, konflikty z nauczycielami, wulgarne słownictwo, palenie papierosów, picie alkoholu, ucieczki z domu, próby samobójcze, co daje potwierdzenie, że uczniowie niedostosowani społecznie przejawiają te rodzaje zachowań aspołecznych bez względu na cechy demograficzno-społeczne.

Uczniowie niedostosowani społecznie wagarują bardzo często. Unikanie szkoły przez badaną młodzież wynika z różnych przyczyn i jest problemem na tyle istotnym, iż warto, aby pedagodzy szkolni, nauczyciele, wychowawcy dokładniej mu się przyjrzeni.

Badana młodzież często doprowadza do sytuacji konfliktowych poprzez aroganckie odnoszenie się do nauczycieli, nie wykonywanie ich poleceń, nie odrabianie

zadań domowych, brak przyborów bądź podręczników, nie respektowanie regulaminu szkolnego. Wulgarnym słownictwem wobec rówieśników a nawet osób dorosłych posługują się często prawie wszyscy badani (99,2%).

Po papierosy i alkohol sięga również duża liczba respondentów. Użytki te traktują jako mało szkodliwe (deklarują, że piją piwo i wino) i spożywają je przy różnych okazjach.

Młodzież niedostosowana społecznie dość często, a dotyczyło to 77,4% ogółu badanych, dopuszczała się ucieczek z domu łącznie z nie wracaniem na noc.

Respondenci, podobnie jak w badaniach J. Żerki (2001) bez względu na płeć, wiek, miejsce zamieszkania czy wykształcenie rodziców, uciekają z domu, by zerwać z nieznośną sytuacją, której nie akceptują w środowisku rodzinnym, by poszukać grupy odniesienia, gdzie mogliby się realizować. Ucieczki pozbawione pozornie uświadomionej motywacji są przejawem psychoreaktywnym lub organoreaktywnym na niepomysłne warunki środowiskowe.

Wśród uczniów niedostosowanych społecznie, objętych badaniem tylko znikoma liczba osób (6,0%) próbowała targnąć się na swoje życie. Natomiast zdecydowana większość badanych, bo 84,6% nigdy nie odważyłaby się popełnić samobójstwa. Nikt z badanej grupy respondentów nie przejawia niekonwencjonalnych zachowań seksualnych.

Jak ustalono wyżej, wyniki uzyskane w trakcie niniejszych badań są zbieżne z adekwatnymi rezultatami badań:

1. J. Żerki [2001] (autor analizował losy nieletnich uczniów w wieku 10-15 i 16-18 lat w latach 90- tych na terenie Gdyni),
 2. L. Pytki [2000] (badania przeprowadzone w latach osiemdziesiątych na wylosowanej z populacji ogólnopolskiej grupie dzieci i młodzieży w wieku 13-17 lat),
 3. K. Zajączkowskiego [2001] (wieloletnie badania przeprowadzone w dwóch szkołach podstawowych na terenie jednego z osiedli w Krakowie), a także innych autorów.
- Ich zdaniem, niedostosowanie społeczne badanej młodzieży przejawia się poprzez: nieposłuszeństwo, konflikty z dorosłymi, zaburzenia koncentracji uwagi, sięganie po papierosy, alkohol oraz środki odurzające.

Porównując przywołane badania, daje się zauważyć ich pewną wspólną prawidłowość: u wielu respondentów symptomy niedostosowania społecznego występowały łącznie i proces ten trwał dość długo (nie krócej niż sześć miesięcy).

Liczba przejawów zachowań aspołecznych, jaką zaobserwowano u badanej młodzieży w głogowskich szkołach ponadgimnazjalnych, a także zależności, jakie zachodzą między cechami demograficznymi a tymi zachowaniami, nie tylko świadczą

o występowaniu zjawiska niedostosowania społecznego, ale są istotnym sygnałem do niezwłocznego podjęcia właściwych oddziaływań wychowawczych.

2. Środowisko rodzinne w doświadczeniu badanych uczniów

Różne środowiska wychowawcze oddziałują na dziecko w ciągu jego życia. Ich wpływ zmienia się w zależności od indywidualnych doświadczeń jednostki oraz jej etapu rozwoju. Niewątpliwie rodzina jest tym środowiskiem wychowawczym, które ma wpływ na dziecko przez całe jego życie, a sytuacja rodzinna jest istotnym czynnikiem regulującym przebieg procesu socjalizacji.

Prawidłowe funkcjonowanie rodziny jest w pewnym stopniu uzależnione od jej struktury, postaw rodzicielskich i stylów wychowawczych, więzi emocjonalnej między rodzicami a dziećmi, pozytywnych relacji łączących członków rodziny, a także warunków ekonomiczno-socjalnych. Wszelkie nieprawidłowości występujące w rodzinie wywołują u młodego człowieka brak poczucia bezpieczeństwa, zagrożenie, lęk, frustrację, co przejawia się w różnych formach aspołecznych zachowań.

Badania przeprowadzone przez wielu autorów (np.: B. Bandurę, R.H. Walters, L. Pytkę, K. Zajączkowskiego) dowodzą, iż najczęściej dominującą przyczyną niedostosowania społecznego jest dysfunkcjonalne środowisko rodzinne.

Pojawieniu się i utrwaleniu niedostosowanych zachowań dziecka sprzyjają takie cechy środowiska rodzinnego, jak:

- zaburzona struktura
- warunki bytowe i socjalne
- atmosfera współżycia (zaburzone, nieprawidłowe relacje między członkami rodziny)
- uzależnienia i przejawiane zachowania dewiacyjne rodziców
- postawy rodzicielskie
- sposób spędzania czasu wolnego

Również S. Baley [1997], dokonując analizy wyników badań własnych podaje czynniki ryzyka, które prowadzą do zaburzeń w zachowaniu i niedostosowania społecznego młodzieży. Autorka wymienia przede wszystkim: konflikty w rodzinie,

odrzućcie i zaniedbanie świadczące o niewłaściwym pełnieniu ról rodzicielskich oraz brak umiejętności okazywania uczuć.

Wyniki uzyskane podczas badania środowiska rodzinnego wskazują, że rodzina w dominującym stopniu wpływa na niedostosowane zachowania dziecka; zaburzona struktura rodziny, występujące w niej różnego rodzaju patologie społeczne, niski status społeczny odzwierciedlający się w poziomie wykształcenia rodziców/opiekunów, brak zainteresowań i prymitywny sposób spędzania czasu wolnego, niewłaściwy stosunek do dziecka, nieumiejętność rozwiązywania konfliktów, nieprawidłowe postawy rodzicielskie.

Zatem, jakie wartości wynosi młody człowiek z domu? Kult pieniądza, którego wiecznie brakuje, potrzebę sukcesu, którego zabrakło jego rodzicom i przekonanie, że uczciwość nie popłaca. Dowodzą tego codzienne obserwacje nauczycieli, wychowawców oraz informacje przekazywane przez media. Kult siły fizycznej i agresywnej postawy – wyniesiony z własnych negatywnych doświadczeń lub przejętych od bohaterów ekranowych. Można tu również dodać: przyzwolenie na kłamstwo i oszustwo, uznawanie kradzieży, jako szybkiego i aprobowanego społecznie sposobu na bogacenie się, egoizm jako alternatywa na przeżycie. Dziecko z tymi „normami”, którymi żyje dzisiejsze społeczeństwo, spotyka się w domu oraz poza nim. Prędzej czy później musi określić także swój własny wobec nich stosunek.

W rodzinie występuje szereg sytuacji prowadzących do wytworzenia określonych wzorów interakcji pomiędzy jej członkami. Powtarzające się interakcje powodują utrwalenie się w postaci stałych wzorów bądź schematów zachowań. Układ tych reguł, zdaniem M. de Barbaro podtrzymywany jest przez ogólny system uniwersalnych zasad sposobu funkcjonowania rodziny.

Młodzież często manifestuje wyraźną niechęć w stosunku do wzorów zachowań występujących we własnym środowisku rodzinnym, chęć zerwania z nimi i nie transmitowanie ich na grunt własnego życia. Okazuje się jednak, iż jest to bardzo trudne. Jak zauważa Satir „(...) *przekształcenie modelu odziedziczonego z przeszłości jest zawsze trudnym zadaniem. To jak zerwanie z długoletnimi nawykami. To czego latami, dzień po dniu doświadczyliśmy w dzieciństwie jest teraz integralną częścią naszego życia, bez względu na to, czy w przeszłości czuliśmy się z tym dobrze czy źle*” [V. Satir 2000, s. 199].

Zdaniem I. Kołbik (1999), młody człowiek wchodzi w pewnym momencie w taki etap życia, w którym musi poradzić sobie z fuzją w jego rodzinie pochodzenia. Musi emocjonalnie odizolować się od pokolenia swoich rodziców. Izolacja ta może dokonać się poprzez fizyczny dystans, np.: zamieszkanie poza rodziną bądź wewnętrzny mechanizm eliminowania zależności od rodziców. Ten moment może przypadać w całej swojej rozciągłości na okres adolescencji i wyznaczać go mogą takie wydarzenia jak; edukacja w szkole ponadgimnazjalnej z internatem, podjęcie studiów lub zawarcie związku małżeńskiego.

2.1. Cechy formalne środowiska rodzinnego

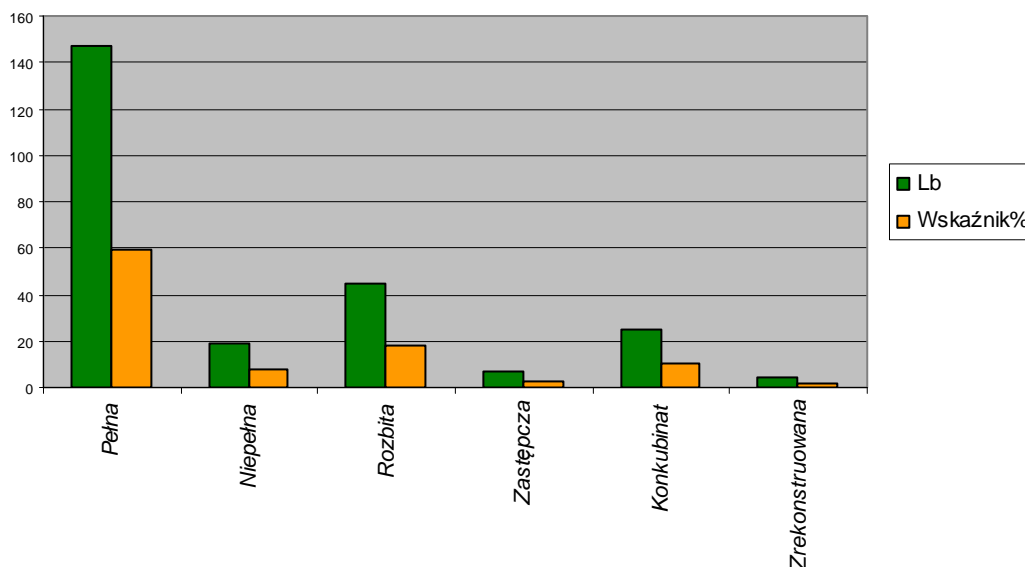
Ze względu na cechy formalne omawianego w niniejszym podrozdziale środowiska rodzinnego, zostanie ukazana jego struktura, poziom wykształcenia rodziców/opiekunów oraz warunki bytowe i socjalne.

Jak wiadomo, istotnym czynnikiem warunkującym prawidłowe funkcjonowanie rodziny jest jej struktura, skład osobowy. W celu określenia struktury rodziny zbadano jej kompletność, wyłaniając poszczególne kategorie, rodzina: pełna, niepełna, rozbita, zastępcza, konkubinaty, zrekonstruowana. Strukturę rodziny przedstawia tabela nr IV.17.

Tabela IV.17

Kompletność badanych rodzin

STRUKTURA RODZINY	GRUPA BADANA	
	Lb	%
Pełna	148	59,7
Niepełna	19	7,6
Rozbita	45	18,1
Zastępcza	7	2,8
Konkubinaty	25	10,0
Zrekonstruowana	4	1,6
Ogółem	248	100,0

Ryc. IV.9. Struktura badanych rodzin

Jak wcześniej wspomniano struktura rodziny ma znaczący wpływ na powstawanie niedostosowania społecznego u młodzieży w wieku adolescencji.

Większość rodziców w badanej grupie jest w średnim wieku 36 – 47 lat (76,0%). Rodzice starsi, tj. powyżej 47 roku życia stanowią 24%. Dość duża liczba w tej grupie, to rodziny wielodzietne (troje i więcej dzieci), stanowią one 67,0% ogółu badanych. Natomiast rodzin posiadających dwoje dzieci jest 33,0%. W badanej grupie nie ma jedynaków. Uzyskane wyniki badań wskazują, iż ponad połowa rodzin (59,7%) posiada prawidłową strukturę, są to rodziny pełne. Natomiast 18, 1% stanowią rodziny rozbite. Zaś związek nieformalny, jakim jest konkubinat tworzy 10,0% rodzin.

Rodziny niepełne stanowią 7,6% ogółu badanych. Rodzin zastępczych jest niewielki odsetek, tylko 2,8%. Również niewielką liczbę stanowią rodziny zrekonstruowane (1,6%).

W celu ukazania zależności, jaka zachodzi między kompletnością rodziny a stopniem niedostosowania dziecka, dokonano najpierw oceny tego zjawiska. Jak wcześniej wspomniano (rozdział 1, tabela nr 2) w badanej grupie wysoki stopień niedostosowania społecznego przejawia 122 (49,2%) uczniów, umiarkowany 114 (46,0%). Natomiast 12 (4,8%) respondentów przejawia niski stopień społecznego niedostosowania. Zestawienie statystyczne wyników badań obrazuje tabela nr IV.18.

Tabela IV.18

Kompletność rodziny a stopień niedostosowania społecznego młodzieży

Kompletność rodziny Stopień niedostosowania	Pełna		Niepełna		Rozbita		Zastępcza		Konkubinat		Zrekonstruowana		Razem	
	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%
Wysoki	-	-	21	17,2	42	34,4	4	3,3	48	39,4	7	5,7	122	49,2
Umiarkowany	6	5,2	23	20,2	34	29,8	11	9,6	26	22,9	22	19,3	114	46,0
Niski	5	41,6	3	25,0	4	33,4	1	8,3	3	25,0	1	8,3	12	4,8
Razem	11	4,5	47	18,9	80	32,2	16	6,4	77	31,0	30	12,0	248	100,0

Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli liczba uczniów wychowujących się w rodzinie pełnej stanowi 148 tj. (59,7%), z czego 5,2% wykazuje stopień niedostosowania umiarkowany a 41,6% niski. W rodzinie niepełnej (10 matek i 9 ojców), gdzie brak jest jednego z rodziców z powodu śmierci, wychowuje się 19 badanych (7,9%). Uczniów wychowujących się w takiej rodzinie a wykazujących wysoki stopień niedostosowania jest 17,2%, umiarkowany stopień przejawia 20,2% badanych, natomiast z niskim stopniem jest 25,0%. W rodzinie rozbitej (po rozwodzie) wychowuje dzieci 45 rodziców (18,1%), tj.39 matek i 6 ojców), z czego 34,4% uczniów przejawia wysoki stopień niedostosowania, zaś umiarkowany 29,8%, a niski 33,4%.

W rodzinie zastępczej, gdzie opiekę sprawują najbliżsi krewni wychowuje się 7 (2,8%) respondentów, gdzie 3,3% przejawia wysoki stopień niedostosowania, zaś stopień umiarkowany 9,6% i niski wykazuje 8,3% badanych. W związku nieformalnym (konkubincie) żyje 25 (10,0%) rodzin – 18 matek i 7 ojców, przy czym w żadnym z tych przypadków konkubin nie jest biologicznym ojcem dziecka. W związkach tych stwierdzono 39,4% młodzieży o wysokim stopniu niedostosowania społecznego, 22,9% osób przejawia umiarkowany stopień, zaś 25,0% respondentów stopień niski.

W rodzinie zrekonstruowanej (trzy matki i jeden ojciec powtórnie zawarli związek małżeński) wychowuje się 4 dzieci (1,6%), z czego 5,7% przejawia wysoki stopień niedostosowania społecznego, natomiast umiarkowany 19,3% i niski 8,3% uczniów.

Zjawisko nieprawidłowej struktury rodziny ma w tej grupie znaczne rozmiary, co sprzyja powstawaniu niedostosowania społecznego młodzieży w wieku adolescencji.

Należałoby tu zaznaczyć, że im bardziej zaburzona struktura rodziny (niepełna, rozbita, konkubinat, zrekonstruowana), tym więcej młodzieży przejawia wysoki stopień niedostosowania społecznego.

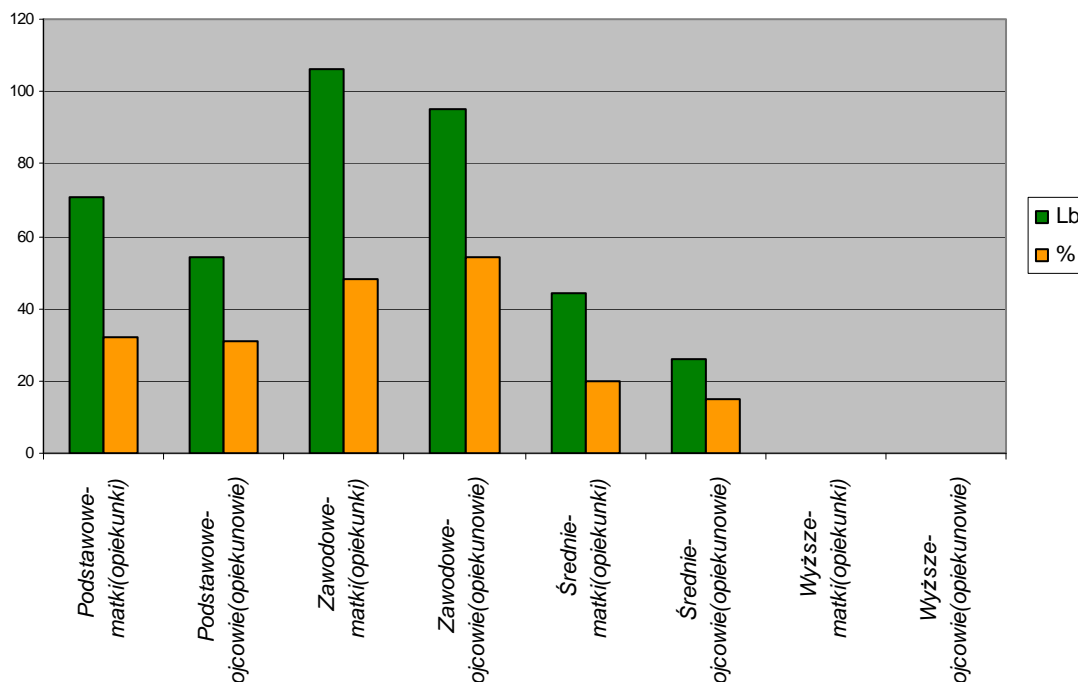
W rodzinach, w których wychowanie i utrzymanie dzieci spoczywa na matce trudno jest rozwiązywać narastające problemy dnia codziennego. Samotni rodzice nie radzą sobie z wychowaniem dzieci, mają problemy w kontroli nad nimi, szczególnie, gdy zaczynają się kłopoty w szkole. Młodzież z tych rodzin przeżywa fakt odejścia jednego z rodziców, a obserwowanie konfliktów i awantur dorosłych, którzy byli dotąd wzorcem powoduje u nich głęboki uraz. Dzieci te mają również problemy z zaakceptowaniem drugiego partnera rodzica rozwiedzionego bądź owdowiałego. Częste zmiany konkubenta nie stwarzają im możliwości nawiązania przyjaźni i porozumienia, a zatem budowania poczucia bezpieczeństwa. Jak podkreśla P. Huget [2001] rodziny niepełne, rozbite i patologiczne stanowią potencjalne niebezpieczeństwo zakłócenia naturalnego procesu wychowawczego.

Kolejnym czynnikiem wpływającym na powstawanie niedostosowanych zachowań u młodzieży jest status społeczno-ekonomiczny rodzin, w których się wychowują. Fakt ten potwierdzają m.in. badania L. Pytki, B. Bandury, K. Zajączkowskiego. W badaniach nad rodziną prowadzonych przez wielu autorów najczęściej brany pod uwagę czynnikiem jest wykształcenie rodziców. Jest to istotny składnik, od którego zależy prawidłowe funkcjonowanie rodziny a także wyznacza pewien poziom społeczno-kulturowy rodziców, a co za tym idzie ich umiejętność w pełnieniu funkcji wychowawczych. W tabeli nr IV.19 przedstawiono dane dotyczące wykształcenia rodziców (opiekunów).

Tabela IV.19

Poziom wykształcenia rodziców (opiekunów)

WYKSZTAŁCENIE	MATKI (OPIEKUNKI)		OJCOWIE (OPIEKUNOWIE)	
	Lb	%	Lb	%
Podstawowe	71	32,2	54	30,8
Zawodowe	106	47,9	95	54,3
Średnie	44	19,9	26	14,9
Wyższe	0	0,0	0	0,0
Ogółem	221	100,0	175	100,0

Ryc. IV.10. Dane procentowe dotyczące wykształcenia rodziców (opiekunów)

Kolejne tabele nr IV.20 i nr IV.21 obrazują wpływ statusu społeczno-ekonomicznego rodziny na stopień niedostosowania społecznego badanych osób.

Tabela IV.20

Poziom wykształcenia matek/opiekunek a stopień niedostosowania społecznego respondentów

Wykształcenie matek	Podstawowe		Zawodowe		Średnie		Razem	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%
Stopień niedostosowania społ.								
Wysoki	49	40,2	41	33,6	32	26,2	122	49,2
Umiarkowany	53	46,5	35	30,7	26	22,8	114	46,0
Niski	5	41,7	5	41,7	2	16,6	12	4,8
Razem	107	43,1	81	32,7	60	24,2	248	100,0

Grupę badanych rodziców (248 rodzin) stanowiło 396 osób, w tym 217 matek, 3 babcie, 1 ciocia. Powyższa tabela przedstawia dane ujawniające poziom wykształcenia matek (opiekunek).

Jak wynika z niniejszych danych najbardziej liczną grupę stanowią matki (opiekunki) z wykształceniem podstawowym- 43,1%, których dzieci przejawiają umiarkowany (46,5%) i wysoki (40,2%) poziom niedostosowania społecznego. Dość duża liczba matek (opiekunek) posiada wykształcenie zawodowe (32,7%).

Są to szkoły zasadnicze lub przysposobienie do zawodu – różnego rodzaju kursy. Respondenci będący pod opieką tych matek (opiekunek) również przejawiają wysoki (33,6%) i umiarkowany (30,7%) stopień niedostosowania społecznego. Matek (opiekunek), które ukończyły technika, licea lub szkoły policealne, czyli posiadają wykształcenie średnie jest zaledwie 24,2%. Ich dzieci, podobnie jak w przypadku matek z wykształceniem podstawowym i zawodowym przejawiają wysoki (26,2%) i umiarkowany (22,8%) stopień niedostosowania społecznego. Żadna z matek (opiekunek) w badanej grupie nie ukończyła studiów wyższych.

Tabela IV.21

Poziom wykształcenia ojców/opiekunów a stopień niedostosowania społecznego respondentów

Wykształcenie ojców Stopień niedostosowania społecz.	Podstawowe		Zawodowe		Średnie		Razem	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%
Wysoki	57	46,8	43	35,2	22	18,0	122	49,2
Umiarkowany	55	48,2	38	33,3	21	18,4	114	46,0
Niski	7	58,3	4	33,3	1	8,3	12	4,8
Razem	119	48,0	85	34,3	44	17,7	248	100,0

W niniejszej tabeli przedstawiono poziom wykształcenia 172 ojców i 3 dziadków badanej młodzieży. W tej populacji występuje większa liczba ojców (opiekunów) niż matek z wykształceniem podstawowym – 48,0%, których dzieci posiadają wysoki (46,8%) i umiarkowany (48,2%) stopień niedostosowania społecznego. Również więcej ojców niż matek posiada wykształcenie zawodowe – 34,3%, a dzieci będące pod ich opieką wykazują podobnie, jak u matek wysoki (35,2%) i umiarkowany (33,3%) stopień

niedostosowania społecznego. Ojców (opiekunów), którzy zdobyli wykształcenie średnie jest także mniej niż matek – 17,7%. Liczba młodzieży wychowywanej przez tych ojców (opiekunów) przejawia w zbliżonej ilości wysoki (18,0%) i umiarkowany (18,4%) stopień niedostosowania społecznego. Żaden z ojców (opiekunów) nie legitymuje się wyższym wykształceniem.

Jak wynika z danych zawartych w tabelach, wśród rodziców badanych uczniów dominuje wykształcenie podstawowe i zawodowe. Ogólnie, więc poziom wykształcenia można uznać za niski. Powszechnie wiadomo, iż wpływ wykształcenia rodziców na rozwój psychiczny dziecka uwidacznia się w sposób pośredni poprzez zapewnienie mu dobrych warunków materialnych, ale jest znacznie bezpośredni. Rodzice z wyższym poziomem wykształcenia ogólnego lepiej rozumieją złożone problemy psychologiczno-pedagogiczne, w które uwikłany jest proces wychowania dziecka. Umożliwia im to stosowanie bardziej elastycznych metod wychowania, dostosowanych do konkretnych sytuacji wychowawczych.

Powyższe wyniki świadczą o tym, że młodzież przejawiająca wysoki i umiarkowany stopień niedostosowania społecznego, wychowywała się i rozwijała w warunkach pewnych ograniczeń intelektualnych wynikających z poziomu, jaki w tym zakresie reprezentują ich rodzice.

Niski poziom wykształcenia badanych rodzin, a w niektórych przypadkach towarzyszący im prymitywizm znajduje odzwierciedlenie w:

- postawach wychowawczych rodziców (opiekunów),
- braku kontroli nad dzieckiem i zainteresowania jego problemami,
- brakiem chęci i czasu na rozmowy o istotnych sprawach dziecka,
- sposobach rozwiązywania konfliktów,
- preferowanych wartościach (tolerowanie i akceptowanie zachowań aspołecznych),
- braku wyjaśniania dziecku zasad moralnego postępowania i odczuciach z nim związanych.

Aktywność zawodowa rodziców badanych uczniów ma także znaczący wpływ na ich stopień niedostosowania społecznego. Bezrobocie a tym samym trudna sytuacja materialna osłabia pozytywną więź dziecka z rodziną i respektowanie przez nie norm społecznych.

Informacji dotyczących aktywności zawodowej i warunków bytowych rodzin badanych uczniów uzyskano na podstawie analizy dokumentów, a w szczególności wywiadu środowiskowego (**Arkusz Niedostosowania Społecznego Ucznia Szkoły Średniej**). Dane te wykazały, że prawie połowa rodziców badanej młodzieży, tj. 44,0%

nigdzie nie pracuje, są to osoby bezrobotne. Większość stanowią matki – 28,0%, ale w tej grupie znajduje się też 16,0% ojców. Rodziców pracujących zawodowo jest 46,0%. Jednak duża liczba nie wykonuje zawodu wyuczonego – 31,0%, a tylko 15,0% wykonuje zawód wyuczony. Stąd też niski status ekonomiczny większości rodzin.

Ponad połowa rodzin 51,0% korzysta z różnych form wsparcia, uzyskiwanych np.: z Ośrodków Pomocy Społecznej i Agencji Nieruchomości Rolnej (stypendia dla dzieci, zasiłki stałe, okresowe) lub z pomocy rodziców, dziadków pobierających renty czy emerytury. Natomiast 29,0% rodzin żyje „od wypłaty do wypłaty”. Dochody badanych rodziców są w większości niewystarczające na zaspokojenie podstawowych potrzeb rodziny.

Wśród przyczyn nie podejmowania pracy najczęściej rodzice wymieniają: opiekę nad dziećmi (przede wszystkim matki), zły stan zdrowia, brak „odpowiedniej” propozycji pracy, a w szczególności „odpowiedniej” płacy. Należałoby podkreślić, iż badani rodzice nie czynią specjalnych starań w celu znalezienia zatrudnienia. Zdarza się, że podejmują pracę dorywczą, szczególnie w okresie letnim (uważają, że proponowane przez różne zakłady wynagrodzenie jest dla nich mało atrakcyjne). Wśród osób niepracujących, 9,0% rodziców pobiera rentę inwalidzką. Nikt z badanej grupy nie posiada żadnych oszczędności.

Jak podaje B. Urban [2000], amerykańscy badacze, m.in. J.R. Kupersmith, M.E. De Rosier, P.W. Davis, P.C. Griesler na podstawie uzyskanego materiału empirycznego wyprowadzili podobne wnioski ze swoich badań. Mianowicie potwierdzają, iż niski status socjoekonomiczny rodziny, brak kontroli sprawowanej przez rodziców nad dziećmi, (sytuacja dzieci samotnych matek bądź ojców) istotnie wpływa na wysoki poziom ryzyka powstawania niedostosowania społecznego młodzieży.

Niniejsze badania potwierdzają tezę cytowanych autorów. Okazuje się bowiem, że rodziny żyjące w ubóstwie, (matki czy ojcowie samotnie wychowujący dzieci), oprócz reprezentowania wzorów aspołecznych, w niewielkim stopniu kontrolują swoje dzieci w czasie wolnym. Znany jest fakt, iż brak kontroli rodzicielskiej prowadzi do szukania i nawiązywania bliskich kontaktów z rówieśnikami będącymi w podobnej sytuacji. Sprzyja to tworzeniu się dewiacyjnych grup rówieśniczych, gdzie obowiązuje przywództwo oparte na przemoc, wzmacniając w ten sposób agresję i inne symptomy aspołecznych zachowań. Niektórym dzieciom, wychowującym się w rodzinach o niskim statusie socjoekonomicznym zdarza się nawiązać kontakt (zaprzyjaźnić się)

z rówieśnikami, którzy pochodzą z rodzin o wyższym poziomie socjoekonomicznym. Wspólna aktywność, sposób spędzania czasu wolnego, podobne zainteresowania w takich strukturach młodzieżowych są szansą dla rozwoju prawidłowej socjalizacji.

Dostrzeżone różnice w trakcie analizy danych dotyczących statusu socjoekonomicznego rodzin, w których wzrastają badani uczniowie a stopniem ich niedostosowania społecznego potwierdzają, iż niski status ekonomiczny rodziny w znaczący sposób wpływa na powstawanie bądź pogłębianie aspołecznych zachowań.

Reasumując możemy stwierdzić, że na taki stan rzeczy składa się wiele czynników. Decydującym jest z pewnością kryzys, jaki przechodzi obecnie nasz kraj a w szczególności rosnące bezrobocie, niskie płace spowodowały, iż warunki socjoekonomiczne, które obrazują dane uzyskane podczas badań charakteryzują nie tylko rodziny badanych uczniów, mieszkające i żyjące na terenie uprzemysłowionym, jakim jest Głogów, ale zdecydowanie większą część całego polskiego społeczeństwa.

Jak wiemy, warunki mieszkaniowe w dużej mierze decydują o standardzie rodziny, a przede wszystkim o jej stosunkach międzyosobowych. Informacje na temat, jakie warunki mieszkaniowe posiadają rodziny badanych uczniów uzyskano przy pomocy wywiadu- **Arkusza Niedostosowania Społecznego Ucznia Szkoły Średniej.**

Analizując te dane stwierdzono, że część rodzin – 32,0% posiada mieszkania własnościowe (wykupione ze spółdzielni mieszkaniowej bądź są to domy wolnostojące, kilkudziesięcioletnie), przeważnie wyposażone w podstawowe meble i urządzenia cywilizacyjne. Tylko 2,0% tych rodzin nie posiada w domu łazienki i wc.

Większość zamieszkuje w mieszkaniach spółdzielczych, tj.41,0% badanych rodzin (najczęściej są to mieszkania w dużych, dziesięciopiętrowych blokach).

Natomiast 27,0% rodzin zajmuje mieszkania kwaterunkowe o niskim standardzie, przeważnie położonych w starych dzielnicach miasta.

2. 2. Sytuacja wychowawcza w rodzinie

W literaturze przedmiotu spotykamy twierdzenie, iż rodzice, którzy sami są społecznie niedostosowani, wywołują swym zachowaniem konflikty w rodzinie, a jednocześnie zaburzenia życia uczuciowego u swoich dzieci.

Badania empiryczne z zakresu psychologii, socjologii i pedagogiki przeprowadzone przez wielu autorów wskazują, że niezmiernie istotną przyczyną złego pożycia małżeńskiego są cechy neurotyczne bądź psychopatyczne u jednego lub obojga rodziców (na szczególną uwagę zasługuje w tym miejscu brak zrównoważenia uczuciowego, zmienność i niestałość usposobienia a także niedojrzałość uczuciową).

Negatywne czynniki środowiskowo-wychowawcze takie, jak: napięcia nerwowe panujące w rodzinie, konflikty między rodzicami i dziećmi, niewłaściwa atmosfera wychowawcza, brutalne kary, agresywna postawa rodziców w stosunku do dziecka, surowe i niekonsekwentne wychowanie, nałogi i aspołeczne zachowania rodziców wymieniane są przez wielu autorów jako podstawowe przyczyny zarówno zachowań agresywnych, przestępczości nieletnich, jak i postawy lękowej oraz obojętności uczuciowej dziecka [H. Spionek 1985].

Konkludując powyższe założenia, można stwierdzić, że o jakości przystosowania człowieka decyduje przede wszystkim rodzina, w której dziecko się wychowuje. Pojawia się wobec tego pytanie, jakie czynniki sprzyjają powstawaniu stabilnych, trwałych wzorów zachowania, uznanych za przystosowawcze wobec słabnącej z czasem siły wpływu rodziny i wzmagającą się inspiracją szerokiego środowiska społecznego, np.: grupy rówieśniczej, szkoły mass mediów?

A zatem trudnym wydaje się być wyodrębnienie czynnika, który warunkuje powstawanie stabilnych wzorów zachowań.

A. Janke [1998] zwraca uwagę na wiele warunków, które mogą rzutować na jakość, skuteczność i trwałość działań wychowawczych i przyjmowanych pod ich wpływem akceptowanych społecznie wzorów zachowań. Przedstawia następujące czynniki:

- ✓ sytuacja psychopedagogiczna (atmosfera emocjonalna w rodzinie, preferowany ideał wychowawczy, wzorce osobowe, styl oddziaływań wychowawczych),
- ✓ warunki kulturowe (wykształcenie rodziców, aspiracje edukacyjne, zawodowe, preferowane formy spędzania czasu wolnego),
- ✓ warunki demograficzno-strukturalne (liczba osób w rodzinie, wiek rodziców, struktura rodziny),
- ✓ warunki społeczno-zawodowe (rodzaj pracy rodziców, aktywność społeczna, zajmowane stanowiska),
- ✓ warunki materialno-bytowe (wielkość dochodu na członka rodziny, możliwości finansowe w skali potrzeb itp.).

W badaniach własnych autorka zwróciła uwagę na wpływ niektórych z wymienionych czynników na występowanie niedostosowanych zachowań u badanej młodzieży.

Rostowska zauważa, że z instytucją rodziny wiąże się ściśle problem transmisji międzypokoleniowej. Ma ona wymowę w sferze badania rozwoju człowieka, oddziaływań wychowawczych oraz w jego procesie socjalizacji. Pojęciem kluczowym dla transmisji międzypokoleniowej staje się proces socjalizacji. Zdaniem tej autorki „(...) *doświadczenia związane z socjalizacją dokonującą się w rodzinie w sposób decydujący wpływają na system wartości, powodując tym samym inne ważne następstwa. Dotyczy to głównie zachowań* (podkreślenie autorki dysertacji), *które następnemu młodemu pokoleniu przyjdzie realizować, utrzymywać czy przestrzegać w najbliższej przyszłości*”. [T. Rostowska 1995, s. 14].

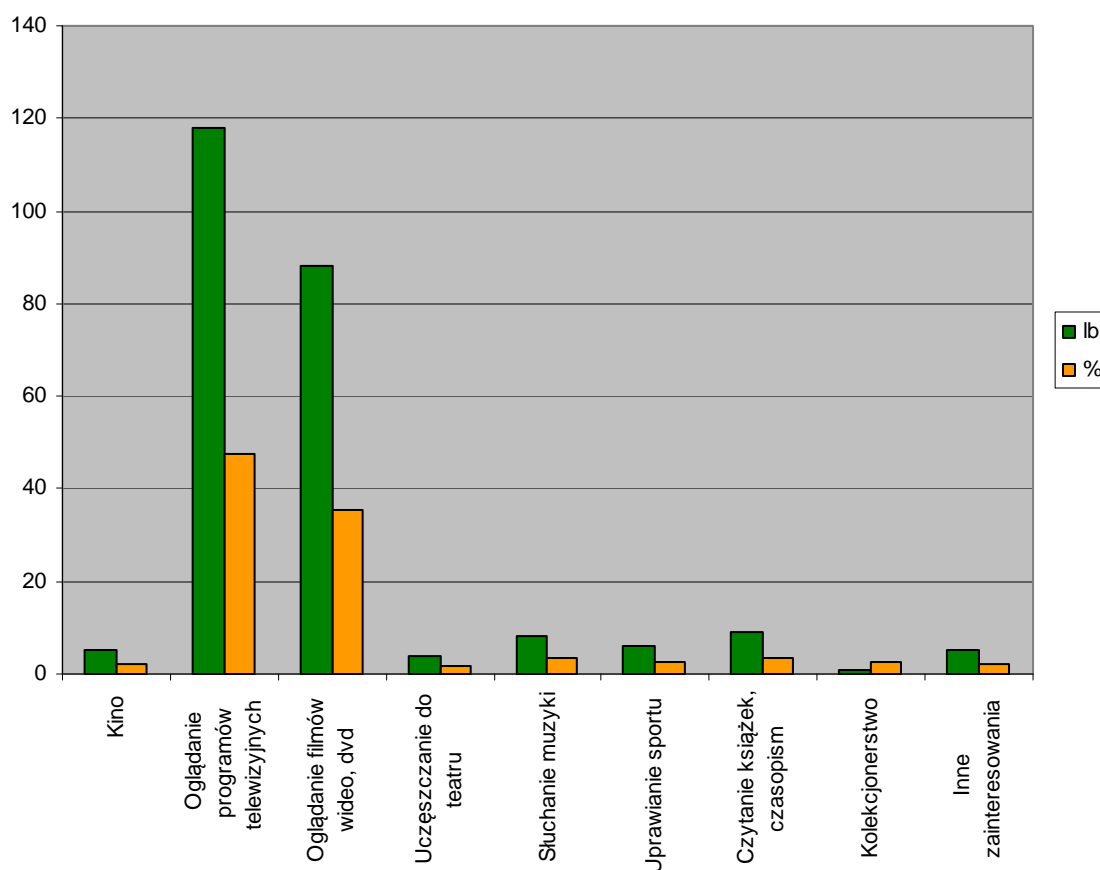
Problem życia rodzinnego ma niebagatelne znaczenie w procesie socjalizacji jak i wychowania. Dokonująca się na gruncie rodziny transmisja międzypokoleniowa dotyczy głównie przekazu pewnych wzorów zachowań. Jak zauważa Krąpiec tylko „(...) *wspólne przeżywanie w rodzinie okresu dziecięcego, dojrzewania, dojrzałości i zamierania – wnosi do rozwoju osobowego poszczególnych członków rodziny wiele takich wartości, których nie można inaczej nabyć, jak tylko poprzez wspólne ich przeżywanie*” [M. A. Krąpiec 1996, s. 71]. Dzieje się tak najczęściej przez znane i opisane w literaturze przedmiotu mechanizmy naśladownictwa, identyfikacji i modelowania.

Elementami sytuacji wychowawczej, które poddano analizie będą kolejno: zainteresowania pozazawodowe rodziców a tym samym sposób spędzania przez nich czasu wolnego, atmosfera wychowawcza w rodzinie, nałogi i zachowania dewiacyjne, stosunek wychowawczy wobec dzieci oraz postawy rodzicielskie.

W tabeli nr IV.22 przedstawiono dane procentowe dotyczące zainteresowań pozazawodowych rodziców badanych uczniów niedostosowanych społecznie.

Zainteresowania rodziców (matek/opiekunek i ojców/opiekunów)

RODZAJ ZAINTERESOWAŃ	LB	%
Kino	5	2,0
Oglądanie programów telewizyjnych	118	47,6
Oglądanie filmów wideo, dvd	88	35,5
Uczęszczanie do teatru	4	1,6
Słuchanie muzyki	8	3,3
Uprawianie sportu	6	2,4
Czytanie książek, czasopism	9	3,6
Kolekcjonerstwo	1	2,5
Inne zainteresowania	5	2,0
Ogółem	248	100,0

Ryc. IV.11. Rodzaj zainteresowań rodziców (opiekunów)

Analizując dane przedstawione w tabeli łatwo zauważyć, iż zainteresowania rodziców badanych uczniów są bardzo ubogie. Czas wolny większość z nich spędza przed telewizorem- 47,6% oglądając wszystkie programy, bez szczególnego zainteresowania wybraną dziedziną. Alternatywą dla programów, filmów telewizyjnych są filmy wideo- 35,5%. Tylko 5 (2,0%) osób deklaruje, że czasami chodzi do kina, natomiast 9 (3,6%)

badanych osób stwierdziło, że lubi spędzać czas wolny czytając książki bądź czasopisma. Wśród badanych 5 (2,0%) rodziców kolekcjonuje znaczki oraz monety i tym hobby próbuje „zarazić” swoje dzieci. Inne zainteresowania wymienione przez 5 ojców (2,0%) to wędkarstwo.

Do teatru uczęszcza 5 (2,0%) rodziców, ale sporadycznie, od czasu do czasu. Natomiast sport (jazdę na rowerze) uprawia zaledwie 6 (2,4%) badanych. Rodzice badanych uczniów rzadko korzystają z zaplecza kulturalnego, jakim jest kino, teatr, operetka czy muzeum, uzasadniają to brakiem czasu i pieniędzy.

Również rzadko spędzają czynnie czas wolny. Można przypuszczać, że młodzież spędza czas wolny podobnie jak ich rodzice, gdyż nie ma innych wzorców.

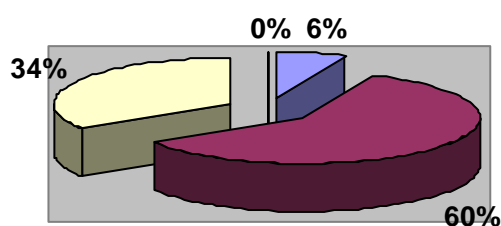
Zainteresowania pozazawodowe rodziców mają również wpływ na nasilanie się niedostosowanych zachowań młodzieży. Badani uczniowie z umiarkowanym i wysokim stopniem niedostosowania społecznego nie potrafią w sposób czynny spędzać czasu wolnego. Nie mają też żadnych potrzeb obcowania z kulturą czy sztuką.

Stąd wniosek, że im niższy poziom kultury rodziny, tym większe prawdopodobieństwo wystąpienia bądź nasilenia się negatywnych zachowań aspołecznych młodzieży, bo jak wiadomo rodzina jest najważniejszym pasem transmisyjnym w przekazywaniu wzorców kulturowych następnemu pokoleniu. Jak zauważa Merton dziecko obserwując codzienne zachowania i luźne rozmowy rodziców wystawione jest na oddziaływanie społecznych prototypów. „(...) *Dzieci nierzadko odkrywają i internalizują standardy kulturowe, jeśli nawet nie zostały one sformułowane explicite i nie sprowadzone do przepisów*” [R. K. Merton 2002, s. 223]. Podsumowując powyższe rozważania można założyć hipotezę, iż rodzina stanowi wzorzec do zachowań dewiacyjnych.

Atmosfera wychowawcza w rodzinie, czyli współżycie poszczególnych członków rodziny ma ogromny wpływ na postępowanie jednostki, a tym samym na jego prawidłowy proces socjalizacji. Dane te przedstawia tabela nr IV.23.

Atmosfera współżycia w rodzinie

TYP RODZINY	LB	%
Rodzina zgodnie współżyjąca	16	6,4
Rodzina konfliktowa	147	59,3
Rodzina konfliktowa z patologią	85	34,3
Ogółem	248	100,0

■ Rodzina zgodnie współżyjąca	■ Rodzina konfliktowa
■ Rodzina konfliktowa z patologią	

Ryc. IV.12. Atmosfera panująca w rodzinie

Z danych zawartych w tabeli wynika, że tylko 6,4% respondentów wychowuje się w rodzinie zgodnie współżyjącej, a więcej niż połowa -59,3% wychowuje się w rodzinie konfliktowej. Natomiast w rodzinie konfliktowej, w której również występuje patologia wychowywanych jest 34,3% badanych uczniów.

A zatem kolejnym symptodem, który należałoby poddać sprawdzeniu jest wpływ atmosfery rodziny na stopień niedostosowania społecznego badanej młodzieży.

Te dane ilustruje tabela nr IV.24.

Tabela IV.24

Atmosfera współżycia w rodzinie a stopień niedostosowania społecznego młodzieży

Atmosfera panująca w rodzinie Stopień niedostosowa nia społecznego	Zgodnie współżyjąca		Konfliktowa		Konfliktowa z patologią		Razem	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%
Wysoki	2	1,6	59	46,8	65	51,6	126	50,8
Umiarkowany	6	8,4	51	75,0	11	16,1	68	27,4
Niski	8	14,8	37	68,5	9	16,6	54	21,8
Razem	16	6,5	147	59,3	85	34,2	248	100,0

Uzyskane wyniki badań wykazały, iż w rodzinach, które uznano w świetle obserwacji wychowawców klas i pedagoga szkolnego za zgodnie współżyjące (pod uwagę wzięto zainteresowanie szkołą i nauką swoich dzieci), występuje bardzo mała liczba dzieci -1,6% o wysokim stopniu niedostosowania społecznego. Niewielu też respondentów, bo tylko 8,4% przejawia umiarkowany stopień społecznego niedostosowania. Jest to potwierdzeniem znanej już tezy, że pozytywne rodzicielstwo mobilizuje młodego człowieka do tworzenia cennych związków społecznych i kierowania jego uwagi na osiągnięcia intelektualne, umiejętności szkolne i inne.

Uogólniając, rodzice motywują dziecko do rozwijania prawidłowych norm i zachowań społecznych. Te normy i wartości zachowań kształtują się u dziecka poprzez dawanie przykładu przez rodziców w ich codziennym postępowaniu, odgrywając w życiu jednostki rolę pozytywnych modeli. A zatem prawidłowa relacja między rodzicami a dzieckiem kształtuje pozytywne wartości i wzory zachowań.

Badania empiryczne przeprowadzone na ten temat przez J. Garbarnio [1992] oraz wielu innych autorów także potwierdzają, iż niewłaściwe postawy rodziców, wadliwe życie emocjonalne, lekceważenie dziecka, pasywność mocno korelują z niedostosowanym zachowaniem młodzieży. W rodzinach, gdzie dziecko ma opiekę, prowadzone są z nim konstruktywne rozmowy, rodzice interesują się postępami w nauce, potrafią mu zagospodarować czas wolny, dokonują właściwej kontroli, potrafią wyciągnąć wnioski i udzielić sensownych wyjaśnień z pewnością będą sprzyjać dziecięcej samokontroli oraz umiejętności nabywania społecznych kompetencji.

Wśród badanych uczniów wychowujących się w rodzinach, gdzie członkowie uwikłani są w różnego rodzaju konflikty występuje dość duża liczba dzieci - 46,8% o wysokim stopniu niedostosowania społecznego. Dominującym sposobem rozwiązywania konfliktów w tych rodzinach są kłótnie, trwające do momentu, w którym jedno z osób ustąpi.

W podobny sposób rozwiązywane są w tych rodzinach spory i konflikty między rodzicami a dzieckiem. W grupie tej najczęstszym sposobem rozwiązywania konfliktów są różnego rodzaju zakazy, nakazy i kary, np.: nie podawanie posiłków, zakaz używania łazienki, wychodzenia z domu, kontaktu z rówieśnikami, oglądania telewizji. W celu konstruktywnego rozwiązywania kryzysów, członkowie rodziny muszą posiadać podstawowe umiejętności rozwiązywania konfliktów oraz wypracowane strategie pozwalające złagodzić problem jeszcze przed jego powstaniem.

Brak takich umiejętności powoduje, że osoby te są bardziej podatne niż inne na przejawianie aspołecznych zachowań.

Konflikty w rodzinie mogą powstawać z różnych przyczyn, zarówno z winy dziecka (nieposłuszeństwo, krnąbrność, lenistwo itp.), jak też z winy rodziców (brak umiejętności wyraźnego wskazania granic zachowań dziecka). Dość często rodzice nie potrafią udzielić dziecku nagany adekwatnej do jego zachowania bądź przewinienia. Uciekając się do stosowania kar cielesnych, uczą je tym samym, że jest to prawidłowa metoda rozwiązywania konfliktów i sporów. W wyniku tego młody człowiek także preferuje skłonności do przemocy i agresji w celu rozwiązywania konfliktów z rówieśnikami.

Niniejsze wyniki badań są zbieżne z badaniami przeprowadzonymi przez m.in. R. Loebera i M. Stouthaner- Loeber [1996, s. 165] na temat wpływu rodziny na kształtowanie się zachowań dewiacyjnych u dzieci i młodzieży. Autorzy dokonując konkluzji ze swoich analiz sformułowali następującą tezę: „(...) *W rodzinach, w których rodzice i dziecko pozostają w nieustannym wzajemnym konflikcie, istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że dziecko rozwinie wzory zachowań dewiacyjnych czy przestępczych*”.

Inni autorzy, tacy jak: P. Martens, E. Maccoby i J. Martin [B. Urban 2001, s. 247] badając proces socjalizacji dziecka, również podejmowali próby opisywania zachowania dorosłych w interakcjach pomiędzy rodzicami a ich potomstwem. Z badań tych autorzy wyprowadzili wnioski potwierdzające teoretyczne założenia o znaczeniu atmosfery

panującej w rodzinie w przewidywaniu niedostosowanych zachowań młodzieży w okresie adolescencji.

W środowisku rodzinnym, gdzie występują konflikty połączone z patologią często towarzyszy zaburzenie więzi emocjonalnej oraz wynikające z tego faktu zaniedbanie w pełnieniu ról rodzicielskich. Takich rodzin w badanej populacji ujawniono 34,3% a więcej jak połowa – 51,6% dzieci przez nich wychowywanych przejawia wysoki stopień niedostosowania społecznego.

W środowiskach tych rodzice przejawiają różnorakie zachowania dewiacyjne (kryminalna przeszłość, alkoholizm, prostytutka, awanturnictwo, negatywizm społeczny). Częste kłótnie i awantury, a nawet bójkę występują w tych rodzinach przede wszystkim pod wpływem alkoholu. Kilku ojców z tej grupy ma powiązania ze światem przestępczym, byli także karani sędownie i pozostają pod nadzorem kuratorów.

Te postawy rodziców zmierzają do wywierania wpływu na dziecko w tym samym kierunku. Młody człowiek uczy się wzorów aspołecznych zachowań od swoich rodziców, będąc ich stałym świadkiem w domu, tzw. uczenie modelowe. Rodzice nie muszą przejawiać zachowań aspołecznych, wystarczy ich aprobata takich postaw u dziecka by utwierdzić je w przekonaniu, że są to zachowania „właściwe”.

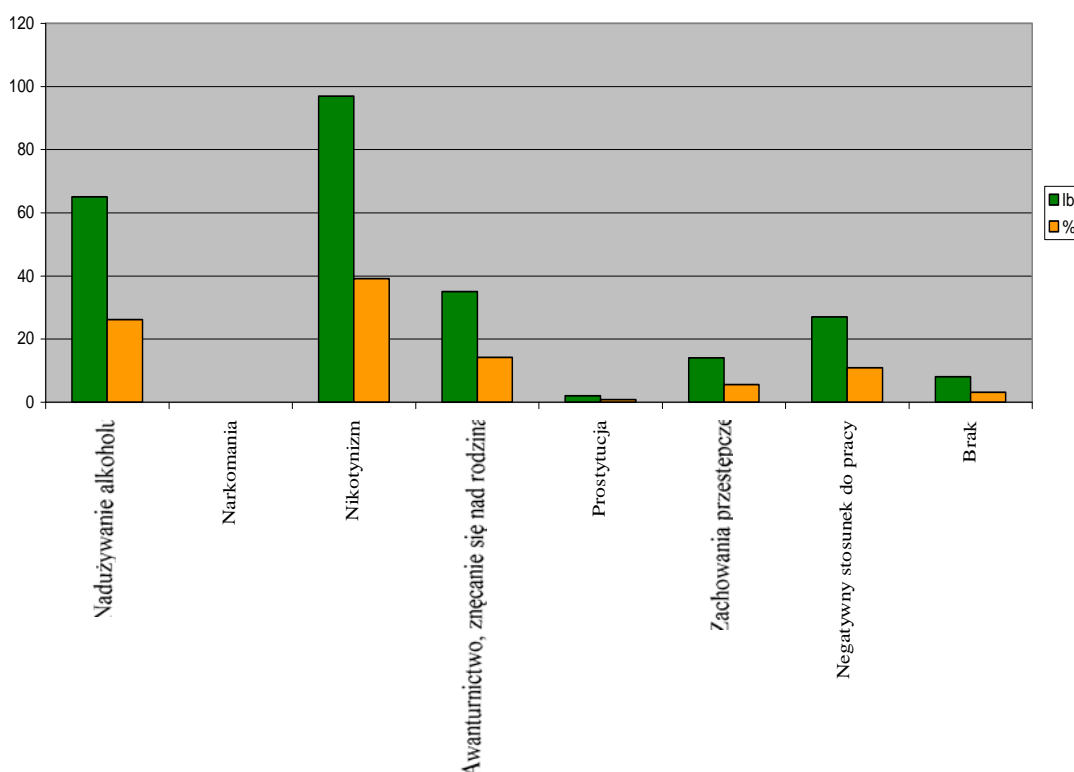
Zdaniem M. Jarosz [1992], niedostosowane zachowania młodych ludzi są reakcją na sytuację, w której przyszło im żyć, nie akceptują jej i pragną ją zmienić. Te zachowania są swoistą manifestacją zaburzeń we wchodzeniu w określone role społeczne, a także protestem przeciw społecznie akceptowanym celom życiowym.

Uzyskane wyniki badań są zbieżne z wynikami innych autorów, zarówno polskich, jak i amerykańskich, np.: J. Żebrowskiego, B. Hołysta, L. Pytki, T. Zacharuk, M. Jarosz, K. Zajączkowskiego, R. Loebera, M. Stouthamer – Loeber i wielu innych, potwierdzają teoretyczne założenia, że patologiczne zachowania rodziców stwarzają relatywnie większe prawdopodobieństwo, iż ich dzieci powielą analogiczne zachowania. Trudno z całą pewnością wskazać stopień korelacji pomiędzy postawami rodziców ukierunkowanymi na zachowania dewiacyjne i rozwojem tych zachowań u dzieci, gdyż liczba prowadzonych badań na ten temat jest zbyt mała, a uzyskiwane wyniki nie są jednoznaczne.

Interesujących danych, które istotnie uzupełniają obraz badanych rodzin, dostarcza analiza przedstawiona w tabeli nr IV.25.

Nalogi i zachowania dewiacyjne w grupie badanych rodziców/ (opiekunów)

NAŁOGI I ZACHOWANIA DEWIACYJNE	LB	%
Nadużywanie alkoholu	65	26,2
Narkomania	0	0,0
Nikotynizm	97	39,1
Awanturnictwo, znęcanie się nad rodziną	35	14,2
Prostytucja	2	0,8
Zachowania przestępcze	14	5,6
Negatywny stosunek do pracy	27	10,9
Brak	8	3,2
Ogółem	248	100,0

Ryc. IV.13. Nałogi i zachowania dewiacyjne występujące w rodzinie

Grupę rodziców badanych dzieci stanowiło 248 rodzin, tj. 396 osób. Dane przedstawione w powyższej tabeli ukazują różnorodność zachowań dewiacyjnych i nałogów przejawianych przez rodziców i opiekunów. Większość rodziców- 97 osób (39,1%) pali papierosy. Często nadużywa alkoholu 65 osób tj.26,2% w takim stopniu, iż uniemożliwia to sprawowanie opieki nad dziećmi. W grupie tej są przede wszystkim ojcowie, ale również 4 matki sięgają dość często po alkohol.

Nadużywanie alkoholu przez rodziców wpływa negatywnie na atmosferę rodziny, powodując nieporozumienia, awantury i bójki. Istnieje przekonanie, że dzieci wychowywane w zniekształconej alkoholem rodzinie gorzej rozwijają się emocjonalnie i intelektualnie, źle radzą sobie w roli ucznia i przyszłych rolach zawodowych.

Badania przeprowadzone przez wielu autorów polskich, np.: A. Kłodeckiego [2000], W. Sztander [1995], A. Nowaka, B. Hołysta [1994], B. Urbana [2001] a także zachodnich potwierdzają, że w rodzinie alkoholowej występuje brak wzajemności, które przyczynia się do powstania poczucia krzywdy nawarstwionej latami w postaci urazów i pretensji, utraty zaufania do ludzi, a przede wszystkim poczucie bezwartościowości.

U dzieci alkoholików zrodzone urazy, pretensje i nieufność wzbudzają potrzebę odwetu i zemsty. Często też powielają one zachowania swoich rodziców, co stwierdzają badania specjalistów zajmujących się tą problematyką – połowa populacji osób nadużywających alkoholu wyrastała w rodzinach alkoholowych. Jak podaje Kłodecki „(...) *Bardzo wielu dorosłych wychowywanych w takich rodzinach, odkrywa, że ich różne życiowe trudności zakotwiczone są w odległych urazach z dzieciństwa i dorastania*” [A. Kłodecki 2000, s. 183].

Nad swoimi rodzinami znęca się zarówno fizycznie (bicie dzieci, współmałżonka), jak i psychicznie (wszczynanie awantur, używanie wulgarnego słownictwa w stosunku do wszystkich członków rodziny, wprowadzanie nerwowej atmosfery w domu) - 35 (14,2%) rodziców. Powyższy zarzut dotyczy zarówno ojców, jak i matek. W wielu badanych rodzinach występują często kłótnie, awantury oraz fizyczne i psychiczne znęcanie się nad członkami rodziny. Jak wiadomo, przemoc wewnątrzrodzinna jest jedną z trudniej rozpoznawalnych dysfunkcji życia społecznego, m.in. dlatego, że jest dokonywana poza kontrolą społeczną. Fakt przemocy w domu wychodzi dopiero w przypadkach skrajnych.

Badania przeprowadzone przez badaczy polskich m.in. takich, jak: A. Piekarską [1991], Z. Błażejewskiego [1979] dowodzą, że przemoc wobec członków rodziny występuje dość często, a przede wszystkim w rodzinach dotkniętych chorobą alkoholową. Masowość tego zjawiska potwierdzają badania z innych krajów, np.: Wielkiej Brytanii (Boldwin, Oliwer 19750), Niemiec (Engfer, Scheewind 1981), USA (Galles i inni 1998). Ukazują one, iż od 66-93% dzieci doświadcza przemocy fizycznej ze strony rodziców. Surowsze formy przemocy, jak podaje A. Piekarska [1991] częściej stosują ojcowie niż matki. Do przemocy są bardziej skłonni rodzice biologiczni i samotne matki niż rodzice przybrani i z rodzin zrekonstruowanych. Fakt ten potwierdzają badania Hamptona

i Newbergera [1988] przeprowadzone nad dziećmi, które z powodu maltretowania trafiły do szpitala. Równie często, zdaniem autorów ofiarami przemocy są kobiety.

Wśród badanych rodziców respondentów, stwierdzono na podstawie informacji uzyskanych od kuratorów sądowych, iż 2 (0,8%) matki trudnią się prostytutką. Są to osoby nie pracujące i być może w ten sposób próbują utrzymać rodzinę.

W przypadku 27 osób (10,9%) stwierdzono negatywny stosunek do pracy. Osoby te, jeśli nawet mają możliwość zarobkowania, to nie korzystają z takiej szansy. Wśród badanych rodziców 14 (5,5%) było w przeszłości karanych (6 ojców i 8 konkubinów). Część z nich w chwili obecnej pozostaje pod nadzorem kuratora. Były to głównie przestępstwa przeciwko mieniu (włamania, kradzieże, paserstwo), znęcanie się nad rodziną, wszczynanie bójek, gwałt i uchylanie się od obowiązku alimentacyjnego. Spośród matek żadna nie przyznała się do karalności.

Podsumowując można stwierdzić, że żadna z badanych rodzin w tej grupie nie jest wolna od jakichkolwiek niepożądanych zachowań. Niski jest więc poziom higieny życia psychicznego fizycznego w tych rodzinach. Tylko u 8 osób (3,2%) nie występują żadne nałogi ani zachowania dewiacyjne (dotyczy to przede wszystkim matek).

Zachowania rodziców i ich nałogi mają duże znaczenie dla procesu rozwoju zaburzeń w zachowaniu, a tym samym wpływają na stopień niedostosowania społecznego młodzieży.

Badając wpływ zachowań dewiacyjnych przejawianych przez rodziców wzięto pod uwagę te zachowania, które wystąpiły w największym stopniu i mają największy wpływ na proces demoralizacji dzieci. Są to: alkoholizm, awanturnictwo, zachowania przestępcze, negatywny stosunek do pracy. Dane statyczne ujęte w tabeli nr IV.26 obrazują zachowania dewiacyjne rodziców wpływające na stopień niedostosowania społecznego młodzieży.

Zachowania dewiacyjne rodziców a stopień niedostosowania społecznego respondentów

Zachowania dewiacyjne Stopień niedostosowania społecz.	Alkoholizm		Awanturnictwo		Zachowania przestępcze		Negatywny stosunek do pracy		Razem	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%
Wysoki	36	49,3	16	22,0	7	9,6	14	19,1	73	51,8
Umiarkowany	23	48,0	11	23,0	5	10,4	9	18,7	48	34,0
Niski	6	30,0	8	40,0	2	10,0	4	20,0	20	14,2
Razem	65	46,0	35	25,0	14	9,9	27	19,1	141	100,0

Z powyższych danych wynika, że w rodzinach, w których występują aspołeczne zachowania wysoki stopień niedostosowania społecznego przejawia ponad połowa dzieci (51,8%) a 34,0% uczniów - stopień umiarkowany. Zachowania dewiacyjne rodziców, jak wskazują dane statystyczne spowodowały nie tylko nasilenie zachowań aspołecznych u młodzieży, ale stały się także przyczyną kumulacji niekorzystnych czynników socjokulturowych.

Dokonując interpretacji zebranego materiału empirycznego, z dużym prawdopodobieństwem można wywnioskować, iż występuje silny związek między wysokim stopniem niedostosowania badanej młodzieży a zachowaniami dewiacyjnymi ich rodziców.

Uwzględniając powyższe sformułowanie, można przypuszczać, że stopień niedostosowania społecznego dziecka jest tym wyższy, im:

- częściej rodzice dziecka nadużywają alkoholu,
- częstszy jest kontakt dziecka z podkulturą przestępczą w rodzinie (rodzice lub rodzeństwo karane lub zdemoralizowane),
- częściej w domu występują konflikty i niewłaściwa atmosfera (awanturnictwo, bójki),
- częściej brak pozytywnych wzorców stosunku do pracy (uchylanie się rodziców od pracy, postawa roszczeniowa).

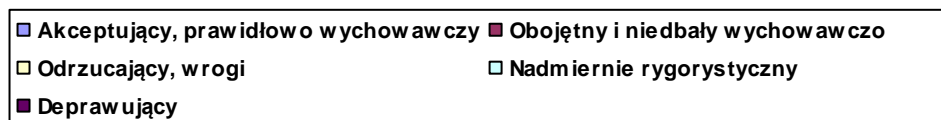
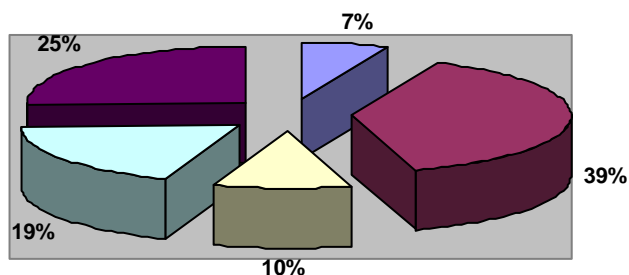
Zależności te potwierdzają również badania L. Pytki [2000], B. Urbana [2001], Z. Skornego [1992], K. Zajączkowskiego [2001] i wielu innych autorów.

Istotnym czynnikiem wpływającym na niedostosowanie społeczne jest także stosunek rodziców do dziecka. Ocenę stosunku rodziców do badanych uczniów przedstawiono w tabeli nr IV.27.

Tabela IV.27

Stosunek wychowawczy rodziców do dzieci

STOSUNEK WYCHOWAWCZY	LB	%
Akceptujący, prawidłowo wychowawczy	16	6,5
Obojętny i niedbały wychowawczo	96	38,7
Odrzucający, wrog	26	10,4
Nadmiernie rygorystyczny	47	19,0
Deprawujący	63	25,4
Ogółem	248	100,0

Ryc. IV.14. Dane przedstawiające stosunek rodziców do dzieci

Z danych zawartych w tabeli wynika, że najczęściej, bo 96 (38,7%) rodziców badanych uczniów prezentuje obojętny i niedbały stosunek wychowawczy do dzieci. Odrzucających i wrogo nastawionych do dzieci jest 26 rodzin (10,4%). W badanej grupie nadmiernie rygorystycznych rodziców jest 47 (19,0%). Natomiast rodziców wpływających deprawująco na swoje dzieci jest 63 (25,4%). Rodzin o prawidłowym stosunku wychowawczym jest tylko 16, co stanowi (6,5%).

Jak wiadomo najbardziej pożądanym jest akceptujący i prawidłowo wychowawczy stosunek rodziców do dziecka. Akceptacja dziecka polega na przyjęciu go takim, jakim ono jest, z jego cechami fizycznymi, usposobieniem, możliwościami umysłowymi oraz łatwością osiągnięć w jednych dziedzinach, a ograniczeniami i trudnościami w innych.

Rodzice o takiej postawie, stosunku do dziecka lubią je i aprobują i nie ukrywają swoich uczuć. Kontakt z dzieckiem daje im zadowolenie i przyjemność. W sytuacjach, gdy dziecko zachowa się niewłaściwie dają mu do zrozumienia, iż naganny jest fragment jego zachowania, a nie jego osobowość. Rodzice dają dziecku poczucie bezpieczeństwa, zadowolenie z własnego istnienia oraz starają się poznać jego potrzeby i zaspokoić je. Wyniki badań wskazują, że niewłaściwy stosunek rodziców do dzieci niekorzystnie wpływa na ich prawidłowy przebieg socjalizacji.

Rodzice przejawiający obojętny i niedbały wychowawczo stosunek do dziecka, nie postrzegają jego potrzeb i nie poczuwają się do obowiązku opieki nad nim. Nie zwracają uwagi na działania dziecka oraz jego fizyczne i psychiczne samopoczucie.

Postawę tę charakteryzuje ubogi stosunek uczuciowy między rodzicami a dzieckiem lub obojętność uczuciowa rodziców. Kontakt z dzieckiem nie sprawia przyjemności, jest luźny, maskowany obdarowywaniem prezentami, nadmierną swobodą. Postawa ta przejawia się ukrytą lub jawną beztroską o dobro dziecka, ignorowaniem go, unikaniem i ograniczaniem kontaktu z nim, zaniedbywaniem potrzeb fizycznych, jak i psychicznych dziecka. Brak przy tej postawie zainteresowania sprawami dziecka, nie angażowanie go w zajęcia domowe, niekonsekwencja w przestrzeganiu wymagań.

Stosunek odrzucający i wrogi przejawia się tym, iż dziecko postrzegane jest jako ciężar ograniczający ich swobodę lub możliwość robienia kariery zawodowej. Dziecko jest nie lubiane a rodzice wręcz demonstrują negatywne uczucia, dezaprobatę, podejście dyktatorskie. Nie dopuszczają dziecka do głosu, nie wnikają w motywy jego zachowania czy potrzeb. Dziecko kierowane jest przy pomocy rozkazów, nakazów i surowych kar. Występuje przy tym brak uznania jakichkolwiek pozytywnych cech dziecka i tolerancji dla jego wad, niedociągnięć, braku zdolności itp.

Stosunek deprawujący zmierza do wywierania wpływu na dziecko w tym samym kierunku. Istnieje zatem prawdopodobieństwo powielania przez młodzież zachowań dewiacyjnych. Jednak zdaniem Bałandynowicza i innych autorów trudno z całą pewnością wskazać stopień korelacji pomiędzy tymi czynnikami, gdyż wciąż jest zbyt mała liczba przeprowadzonych badań na temat związku między stosunkiem rodziców ukierunkowanym na zachowania dewiacyjne i rozwojem tych zachowań u dzieci [A. Bałandynowicz 2001, s.248].

Rodzic nadmiernie rygorystyczny sprawuje kontrolę nad dzieckiem. Jest wymagający, ale też odrzucający w tym sensie, iż nie reaguje na potrzeby dziecka

i nie zaspokajają ich. Przy tej postawie dziecko jest nagięte do wytworzonego przez rodziców wzoru, jaki pragnęliby posiadać, nie licząc się z jego indywidualnymi cechami i możliwościami rozwojowymi. Rodzice zakładają z góry, że dziecko dostosuje się do stawianych mu wymagań i oczekiwań. Natomiast młody człowiek znajduje się pod presją, iż nie dorówna idealnemu wzorowi. Rodzice o takiej postawie narzucają dziecku autorytet i rządzą nim, nie przyznają prawa do samodzielności oraz postępowania na własną odpowiedzialność. Stosują nagany, sztywne reguły bez odstępstw od przyjętej taktyki. Dążą do przyspieszenia jego rozwoju przesadnym nastawieniem na osiągnięcia narzucając dużą ilość propozycji. Rodzice przejawiający ten typ postawy nie uznają praw dziecka jako równych w rodzinie i poszanowania jego indywidualności.

Należy podkreślić, iż postawy rodzicielskie określają tylko pewne kierunki lub tendencje w kształtowaniu się osobowości dziecka. Nie tłumaczą natomiast w pełni jego zachowania się, gdyż reakcje dzieci są także zależne od ich własnej indywidualności oraz innych, poza rodzinnych wpływów środowiska (szkoła, grupa rówieśnicza, wpływy pośrednie).

Nie mniej jednak analiza przeprowadzonych badań potwierdza istotne związki między postawami, zachowaniem rodziców a przejawami niedostosowanych zachowań dziecka. Podobne wyniki uzyskał w swoich badaniach Urban, które potwierdzają, że „(...) występowanie zaburzeń w zachowaniu u dzieci łączy się z nieprawidłowymi relacjami w rodzinie” [B. Urban 2001, s. 251]. Często rodzice nie rozumieją przyczyn odmiennego zachowania się syna czy córki i nie dostrzegają związku pomiędzy postawami, stylem wychowania przejawianym w stosunku do dziecka, a jego zachowaniem.

Niewłaściwy stosunek do dziecka typu: obojętność i niedbałość wychowawcza, deprawacja bądź odrzucenie i wrogość powodują hamowanie społecznych kompetencji młodego człowieka. W wyniku tego dziecko poszukuje możliwości wyrażania samego siebie w zachowaniach aspołecznych (dewiantnych lub przestępczych).

Proces socjalizacji zaburzają również nieprawidłowe postawy rodzicielskie prezentowane przez rodziców.

Jak wiadomo największy wpływ na kształtowanie się osobowości dziecka mają rodzice. Wpływ ten trwa przez długi okres czasu, jest rozległy i oddziałuje na wiele funkcji dziecka, np.: funkcje poznawcze, kształtowanie jego równowagi uczuciowej i dojrzałości społecznej, formowanie obrazu samego siebie, stosunek do siebie i rówieśników, osiągnięcia w szkole oraz do pełnienia w przyszłości ról społecznych, w tym roli matki czy ojca wobec swoich dzieci.

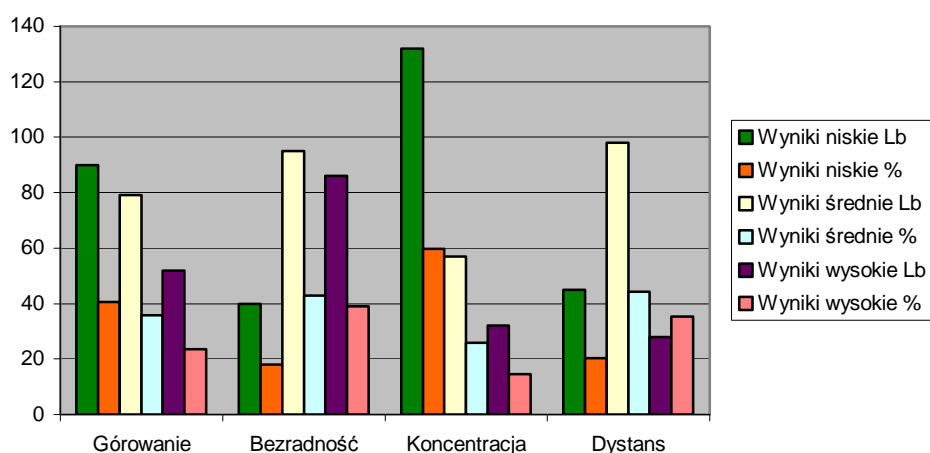
Zdaniem Ziemskiej „(...) Postawa rodzicielska – macierzyńska czy ojcowska – jest tendencją do zachowania się w pewien specyficzny sposób w stosunku do dziecka. Jest więc nabytą strukturą poznawczo- dążeńiowo - afektywną, ukierunkowującą zachowanie się rodziców wobec dziecka” [M. Ziemska 1973, s. 32-33].

Pewne typy postaw są sprzyjające zaspokojeniu potrzeb psychicznych dziecka, natomiast inne je utrudniają, powodując tym samym częściową lub całkowitą deprivację. Na kształtowanie osobowości dziecka, sposób jego zachowania ma wpływ zarówno zaspokojenie, jak i niezaspokojenie potrzeb. W tabelach nr IV.28 i IV.29 ujęto wyniki matek i ojców w badaniu kwestionariuszem Postaw Rodzicielskich M. Ziemskiej.

Tabela nr IV.28

Rozkład wyników uzyskanych przez badane matki /opiekunki – 221 osób

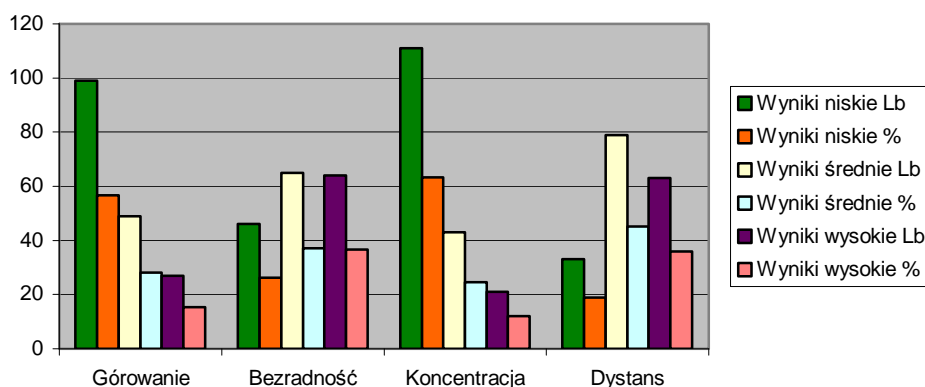
SKALA	WYNIKI NISKIE		WYNIKI ŚREDNIE		WYNIKI WYSOKIE	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%
Górowanie	90	40,7	79	35,7	52	23,6
Bezradność	40	18,1	95	43,0	86	38,9
Koncentracja	132	59,7	57	25,8	32	14,5
Dystans	45	20,4	98	44,3	28	35,3

Ryc.IV.15. Procentowy rozkład wyników uzyskanych przez matki /opiekunki w kwestionariuszu postaw rodzicielskich M. Ziemskiej

Rozkład wyników uzyskanych przez badanych ojców/opiekunów - 175osób

SKALA	WYNIKI NISKIE		WYNIKI ŚREDNIE		WYNIKI WYSOKIE	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%
Górowanie	99	56,6	49	28,0	27	15,4
Bezradność	46	26,3	65	37,1	64	36,6
Koncentracja	111	63,4	43	24,6	21	12,0
Dystans	33	18,8	79	45,2	63	36,0

Ryc. IV.16. Procentowy rozkład wyników uzyskanych przez ojców/opiekunów w kwestionariuszu postaw rodzicielskich M. Ziemskiej

Jak wcześniej zaznaczono, badana grupa rodziców stanowiła 396 osób, w tym 221 matek (opiekunek) i 175 ojców (opiekunów). Analiza wyników umożliwiła prześledzenie tendencji do przyjmowania określonych postaw wychowawczych przez rodziców.

Jak wynika z danych w skali „górowania” wśród matek tylko 23,6 % wyników przyjmuje wartości wysokie na poziomie od 7 -10 stena. Średnie wyniki w tej skali wynoszą -35,7% i wahają się na poziomie 5-6 stena. Świadczy to o zaznaczaniu przez matki swojej przewagi nad dzieckiem, skłonności do dominacji nad nim, zdecydowanej postawie górowania matek, czyli surowemu, bezwzględному podporządkowaniu sobie dziecka. Wychowywanie polega na surowości nieuwzględniającej potrzeb młodego

człowieka. „Górowanie” charakteryzuje się twardością w zachowaniu rodziców, tendencją do ograniczeń i surowości. Dziecku narzucane są rygory i wymusza się je karaniem. Inną cechą w tego typu postawie jest uległość w postępowaniu rodziców, nieudolność bądź niezdolność do kierowania dzieckiem. Żądania rodziców są nieliczne i zbyt łagodne.

Wyniki niskie (postawy pożądanego wychowawczo) stanowią największy odsetek, tj. 40,7% i świadczą o umiejętności kierowania dzieckiem bez używania przewagi czy siły. Wskazują, iż większość matek badanych uczniów w swoim postępowaniu, bierze pod uwagę odczucie dziecka, jego pragnienia i liczy się z nim.

U ojców w skali „górowania” wyniki wysokie stanowią 15,4%, średnie 28,0% i są niższe niż u matek. Natomiast wyniki niskie osiąga ponad połowa ojców badanych respondentów, tj. 56,6%.

W skali „bezradności” wysokie wyniki uzyskało 38,9% badanych matek i wyniki średnie 43,0%. Zbliżone, ale nieco niższe wyniki uzyskali ojcowie (wysokie – 36,6%, średnie -37,1%). Otrzymane rozkłady wyników wskazują, że zarówno matki jak i ojcowie dają wyraz znacznej bezradności w obliczu problemów wychowawczych, z którymi się stykają. Zdaniem M. Ziemskiej [1973] postawa ta spowodowana jest brakiem umiejętności radzenia sobie z dzieckiem. Mało zdecydowane podejście do dziecka, nieumiejętność rozwiązywania pojawiających się problemów wychowawczych, brak konsekwencji w działaniu.

W skali „koncentracji” wyniki wysokie uzyskane u matek -14,5% są nieco wyższe niż u ojców- 12,0%. Wyniki średnie matek -25,8% są zbliżone do wyników ojców -24,6% badanej młodzieży Świadczy to, iż rodziców tych cechuje nadmierna koncentracja emocjonalna na dziecku, przejawiająca się wścibstwem, wygórowanymi wymaganiami nieadekwatnymi do możliwości dziecka bądź przesadną troskliwością i nadmiernym ochranianiem. Nadmierna koncentracja wskazuje, że brak jest jakiegokolwiek dystansu, rodzice są zbyt blisko „przy dziecku” ograniczając jego kontakty społeczne, uporczywie i sztywno dążą do korygowania zachowania dziecka. Przy nadmiernej koncentracji rodzice są tak blisko, iż nie mogą zwrócić się ku dziecku jako rozwijającej się odrębnej jednostce ludzkiej. Wówczas młody człowiek nie posiada swobody wzrastania.

W skali „dystansu” wyniki wysokie wynosiły - 35,3% i średnie – 44,3% u badanych matek. Zaś u ojców wyniki wysokie przyjęły wartość -36,0% i średnie - 45,2%. Uzyskane wyniki wskazują, że rodzice w badanej grupie okazują mniej uczuć pozytywnych w interakcjach ze swoimi dziećmi. Okazując mniej czułości, ciepła,

serdeczności i uznania wycofują się z bezpośredniego kontaktu ze swoim potomstwem. „Dystans” określa *odległość psychiczną* rodziców od dziecka.

Przy nadmiernym dystansie występuje kontakt agresywny „robienie z dzieckiem porządku” nie wnikając w jego potrzeby i motywację zachowania- rodzice „przeciw dziecku” bądź też – unikanie, wycofanie się z kontaktu z dzieckiem – rodzice „poza dzieckiem” lub „obok dziecka”, ale nie „ku dziecku” [M. Ziemska 1973].

Z analizy danych możemy wywnioskować, że zarówno matki, jak i ojców dzieci z badanej grupy cechują nieprawidłowe postawy wychowawcze. Dominują bowiem postawy „bezradności” i „dystansu” wobec dziecka. Rodzicom brak jest elementarnej wiedzy i umiejętności pedagogicznych, co wpływa w dużym stopniu na niewłaściwą socjalizację dzieci.

W pewnym stopniu wyniki te są zgodne z badaniami wielu autorów, np.: J. Rembowski [1972], M. Ziemskiej [1973], B. Urbana [2001] w odniesieniu do relacji emocjonalnych dzieci z rodzicami. A zatem wykazują one istnienie związku między niedostosowaniem społecznym młodzieży a oddziaływaniem środowiska rodzinnego.

2. 2. 1. Statystyczna zależność między cechami środowiska rodzinnego a postawami rodzicielskimi

Dokonując ustaleń dotyczących sytuacji rodzinnej na powstawanie niedostosowanych zachowań u badanej młodzieży, należałoby także wskazać na nieprawidłowe typy postaw rodzicielskich. W szczególności na te, które sprzyjają powstawaniu poszczególnych stopni niedostosowania społecznego.

Dane te poddano analizie statystycznej za pomocą testu χ^2 (chi-kwadrat) Pearsona, której celem było uchwycenie zależności między cechami społeczno-demograficznymi badanej młodzieży a nieprawidłowymi postawami wychowawczymi prezentowanymi przez ich rodziców/opiekunów. Pod uwagę wzięto dwa dominujące typy nieprawidłowych postaw rodzicielskich – *bezradność i dystans* – oraz te cechy, co do których zaszła zależność statystyczna.

Tabela nr IV.30 i IV.31 przedstawia rozkład wyników badania istotności zachodzącej między stopniem niedostosowania społecznego respondentów a postawą bezradności matek/opiekunek i ojców/opiekunów.

Tabela IV.30

*Stopień niedostosowania społecznego a postawa „bezzadności”
matek/opiekunek*

Skala bezzadności	Stopień niedostosowania społecznego						Razem	
	wysoki		umiarkowany		niski			
	N	%	N	%	N	%	N	%
niska	15	15,8	25	23,1	0	0,0	40	18,7
umiarkowana	26	27,4	58	53,7	4	36,4	88	41,1
wysoka	54	56,8	25	23,1	7	63,6	86	40,2
Razem	95	100,0	108	100,0	11	100,0	214	100,0
$\chi^2 = 28,085$; $sign = 0,000$								

Tabela IV.31

*Stopień niedostosowania społecznego a postawa „bezzadności”
ojców/opiekunów*

Skala bezzadności	Stopień niedostosowania społecznego						Razem	
	wysoki		umiarkowany		niski			
	N	%	N	%	N	%	N	%
niska	11	13,4	31	36,5	3	37,5	45	25,7
umiarkowana	38	46,3	27	31,8	2	25,0	67	38,3
wysoka	33	40,2	27	31,8	3	37,5	63	36,0
Razem	82	100,0	85	100,0	8	100,0	175	100,0
$\chi^2 = 12,622$; $sign = 0,013$								

Analiza danych wykazuje na wyraźną istotność statystyczną zarówno u matek/opiekunek przejawiających wysoką wartość w skali bezzadności ($\chi^2 = 28,085$, $df=6$, $p < 0,05$), jak i ojców/opiekunów ($\chi^2 = 12,622$, $df=6$, $p < 0,05$). U ojców podobnie kształtują się wyniki średnie w tej samej skali postaw wychowawczych.

Na ile jest istotne wykształcenie rodziców/opiekunów na przejawianie przez nich postawy bezzadności wskazuje rozkład wyników w tabelach: IV.32, IV.33, IV.34, IV.35.

Tabela IV.32

Wykształcenie ojca a postawa „bezzadności” matek/opiekunek

Skala bezzadności	Wykształcenie ojca/opiekuna						Razem	
	podstawowe		zawodowe		średnie			
	N	%	N	%	N	%	N	%
niska	6	14,6	17	21,0	5	20,0	28	19,0
umiarkowana	7	17,1	38	46,9	14	56,0	59	40,1
wysoka	28	68,3	26	32,1	6	24,0	60	40,8
Razem	41	100,0	81	100,0	25	100,0	147	100,0
$\chi^2 = 19,343$; $sign = 0,001$								

Tabela IV.33

Wykształcenie ojca a postawa „bezradności” ojców/opiekunów

Skala bezradności	Wykształcenie ojca/opiekuna						Razem	
	podstawowe		zawodowe		średnie			
	N	%	N	%	N	%	N	%
niska	6	10,7	25	27,2	14	53,8	45	25,9
umiarkowana	24	42,9	37	40,2	5	19,2	66	37,9
wysoka	26	46,4	30	32,6	7	26,9	63	36,2
Razem	56	100,0	92	100,0	26	100,0	174	100,0
$\chi^2 = 18,349$; $sign = 0,001$								

Tabela IV.34

Wykształcenie matki a postawa „bezradności” ojców/opiekunów

Skala bezradności	Wykształcenie matki/opiekunki						Razem	
	podstawowe		zawodowe		średnie			
	N	%	N	%	N	%	N	%
niska	3	6,4	19	24,1	17	58,6	39	25,2
umiarkowana	15	31,9	29	36,7	9	31,0	53	34,2
wysoka	29	61,7	31	39,2	3	10,3	63	40,6
Razem	47	100,0	79	100,0	29	100,0	155	100,0
$\chi^2 = 31,547$; $sign = 0,000$								

Tabela IV.35

Wykształcenie matki a postawa „bezradności” matek/opiekunek

Skala bezradności	Wykształcenie matki/opiekunki						Razem	
	podstawowe		zawodowe		średnie			
	N	%	N	%	N	%	N	%
niska	8	11,9	25	24,3	7	16,3	40	18,8
umiarkowana	13	19,4	50	48,5	24	55,8	87	40,8
wysoka	46	68,7	28	27,2	12	27,9	86	40,4
Razem	67	100,0	103	100,0	43	100,0	213	100,0
$\chi^2 = 34,229$; $sign = 0,000$								

Uzyskane wyniki testu χ^2 dowodzą, że im niższe wykształcenie ojców/opiekunów, tym częściej matki/opiekunki dają wyraz znacznej bezradności wobec swoich dzieci ($\chi^2 = 19,344$, $df=6$, $p < 0,05$). Tą samą zależność w przejawianiu tendencji do niepożądanego postawy, jaką jest bezradność wykazują ojcowie/opiekunowie z wykształceniem

podstawowym i zawodowym ($\chi^2 = 18,349$, $df=6$, $p < 0,05$). Podobne zależności zarysowują się odnośnie wykształcenia matek/opiekunek a wysokimi wynikami w skali bezradności ojców/opiekunów ($\chi^2 = 31,547$, $df=6$, $p < 0,05$), a także wysokimi wynikami w tej skali uzyskanymi przez same matki/opiekunki ($\chi^2 = 34,229$, $df=6$, $p < 0,05$). Oznacza to, że wykształcenie rodziców/opiekunów na poziomie podstawowym i zawodowym ma istotny wpływ na odczuwanie przez nich bardzo znacznej bezradności wobec problemów wychowawczych, jakie sprawiają im dzieci przejawiające zachowania niedostosowane społecznie. Analiza danych nie potwierdza statystycznych istotności różnic pomiędzy postawą bezradności matek/opiekunek a pozostałymi cechami demograficznymi.

Dalsza analiza materiału empirycznego wykazuje, że istotna zależność zachodzi pomiędzy płcią respondentów a kolejną nieprawidłową postawą, jaką jest dystans, którą zaobserwowano tylko u ojców/opiekunów. Dane te zawiera tabela nr IV.36.

Tabela IV.36

Płeć badanych uczniów a postawa „dystansu” ojca/opiekuna

Skala dystansu	Płeć				Razem	
	Chłopcy		Dziewczęta			
	N	%	N	%	N	%
niska	16	15,2	17	25,4	33	19,2
umiarkowana	43	41,0	33	49,3	76	44,2
wysoka	46	43,8	17	25,4	63	36,6
Razem	105	100,0	67	100,0	172	100,0

$\chi^2 = 6,623$; $sign = 0,036$

Otrzymane rozkłady wyników obliczone za pomocą testu χ^2 wyraźnie wykazują na wysokie wyniki w skali dystansu u ojców/opiekunów ($\chi^2 = 6,623$, $df=2$, $p < 0,05$).

Oznacza to, że ojcowie/opiekunowie w stosunku do swoich dzieci - a w szczególności synów - są „zimni” uczuciowo, przejawiają zbyt mało czułości, zainteresowania ich problemami bądź wycofują się z bezpośredniego kontaktu z dzieckiem.

Kolejna analiza dotyczy zależności zachodzącej pomiędzy stopniem niedostosowania społecznego respondentów a postawą dystansu u matek/opiekunek. Rozkład wyników przedstawiono w tabeli nr IV.37.

Tabela IV.37

*Stopień niedostosowania młodzieży a postawa „dystansu”
matek/opiekunek*

Skala dystansu	Stopień niedostosowania społecznego						Razem	
	wysoki		umiarkowany		niski			
	N	%	N	%	N	%	N	%
niska	32	34,4	11	15,9	3	42,9	46	27,2
umiarkowana	55	59,1	40	58,0	3	42,9	98	58,0
wysoka	6	6,5	18	26,1	1	14,3	25	14,8
Razem	93	100,0	69	100,0	7	100,0	169	100,0
$\chi^2 = 16,242$; $sign = 0,003$								

Analiza danych statystycznych wskazuje, że w grupie badanych matek/opiekunek wyraźnie dominują wyniki umiarkowane w skali dystansu ($\chi^2 = 16,242$ df=6, $p < 0,05$). Zależność ta występuje w odniesieniu do dzieci przejawiających wysoki i umiarkowany stopień niedostosowania społecznego. Oznacza to nikłe okazywanie ekspresji uczuć, czułości i serdeczności dziecku. Fakt ten jest sygnałem do pracy z matkami nad poprawą relacji w kontaktach ze swoim potomstwem.

Następny rodzaj współzależności dotyczy związku między wykształceniem ojca/opiekuna a postawą dystansu przejawianą przez matki/opiekunki. Dane te ujęto w tabeli nr IV.38.

Tabela IV.38

Wykształcenie ojca/opiekuna a postawa „dystansu” matki/opiekunki

Skala dystansu	Wykształcenie ojca/opiekuna						Razem	
	podstawowe		zawodowe		średnie			
	N	%	N	%	N	%	N	%
niska	18	56,3	8	15,1	5	27,8	31	30,1
umiarkowana	12	37,5	38	71,7	7	38,9	57	55,3
wysoka	2	6,3	7	13,2	6	33,3	15	14,6
Razem	32	100,0	53	100,0	18	100,0	103	100,0
$\chi^2 = 22,491$; $sign = 0,000$								

Uzyskane wyniki wykazały, że u matek/opiekunek występuje tendencja do wartości umiarkowanych skali postawy dystansu ($\chi^2 = 22,491$, df=6, $p < 0,05$), a zależność ta odnosi się do wykształcenia podstawowego i zawodowego, jakim legitymują się

ojcowie/opiekunowie. Można zatem przypuszczać, iż niskie wykształcenie współmałżonka/partnera sprzyja tej nieprawidłowej postawie przejawianej przez matki.

Podobną zależność zauważono w odniesieniu do wykształcenia matek/opiekunek a prezentowanej przez niech postawy dystansu. Rozkład wyników przedstawiono w tabeli nr IV.39.

Tabela IV.39

Poziom wykształcenia matek/opiekunek a ich postawa „dystansu”

Skala dystansu	Wykształcenie matki/opiekunki						Razem	
	podstawowe		zawodowe		średnie			
	N	%	N	%	N	%	N	%
niska	27	47,4	12	16,2	7	18,4	46	27,2
umiarkowana	26	45,6	51	68,9	21	55,3	98	58,0
wysoka	4	7,0	11	14,9	10	26,3	25	14,8
Razem	57	100,0	74	100,0	38	100,0	169	100,0
$\chi^2 = 21,693$; $sign = 0,000$								

Wyniki badań uzyskane za pomocą testu χ^2 wykazały istotność statystyczną pomiędzy postawą wychowawczą dystansu przejawianego przez matki/opiekunki ($\chi^2 = 21,693$, $df=6$, $p < 0,05$), w odniesieniu do posiadanego przez nie wykształcenia. Oznacza to, że matki z wykształceniem podstawowym i zawodowym uzyskują w dużej przewadze wyniki umiarkowane w tej nieprawidłowej postawie rodzicielskiej.

Następnie poddano analizie wiek dziecka a postawę dystansu przejawianą przez ojców/opiekunów. Dane te ilustruje tabela nr IV.40.

Tabela IV.40

Wiek respondentów a postawa „dystansu” ojca/opiekuna

Skala dystansu	Wiek						Razem	
	16 lat		17 lat		18 lat			
	N	%	N	%	N	%	N	%
niska	13	13,4	14	20,6	6	85,7	33	19,2
umiarkowana	49	50,5	27	39,7	0	0,0	76	44,2
wysoka	35	36,1	27	39,7	1	14,3	63	36,6
Razem	97	100,0	68	100,0	7	100,0	173	100,0
$\chi^2 = 23,328$; $sign = 0,000$								

Analiza danych ujawniła istotność statystyczną w odniesieniu do wartości wysokiej i umiarkowanej w skali postaw wychowawczych dystans u ojców/opiekunów

a wiekiem dziecka ($\chi^2 = 23,328$, $df=6$, $p < 0,05$). Oznacza to, że ojcowie/opiekunowie tę nieprawidłową postawę wychowawczą przejawiają przede wszystkim w stosunku do dzieci w wieku 16 i 17 lat.

Można więc wysunąć przypuszczenie, iż młodzież właśnie w tym wieku sprawia najwięcej problemów wychowawczych, a ojcowie/opiekunowie nie potrafią poradzić sobie z nimi. Wycofują się zatem z bezpośredniego kontaktu z dzieckiem, zrzucając odpowiedzialność za wychowanie potomstwa na współmałżonka lub instytucje oświatowe.

Jakie relacje występowały z kolei między wykształceniem ojców/opiekunów a przejawianą przez nich postawę dystansu przedstawiono w tabeli nr IV.41.

Tabela IV.41

Poziom wykształcenia ojców/opiekunów a ich postawa „dystansu”

Skala dystansu	Wykształcenie ojca/opiekuna						Razem	
	podstawowe		zawodowe		średnie			
	N	%	N	%	N	%	N	%
niska	15	27,3	12	13,5	6	23,1	33	19,4
umiarkowana	29	52,7	37	41,6	10	38,5	76	44,7
wysoka	11	20,0	40	44,9	10	38,5	61	35,9
Razem	55	100,0	89	100,0	26	100,0	170	100,0
$\chi^2 = 10,707$; $sign = 0,030$								

Obliczone rozkłady wyników za pomocą testu χ^2 wskazują na tendencje do przyjmowania wartości wysokiej i umiarkowanej w skali dystansu ojców/opiekunów, legitymujących się wykształceniem podstawowym i zawodowym i są istotne statystycznie ($\chi^2 = 10,707$, $df=6$, $p < 0,05$). Oznacza to, że im niższe wykształcenie ojców/opiekunów, tym częściej i w większym stopniu przejawiają oni nieprawidłową postawę rodzicielską, jaką jest dystans wobec dziecka. Z pewnością jest to sygnałem dla pedagogów i/lub psychologów do pracy z ojcami/opiekunami w celu poprawy kontaktu z dzieckiem, zmiany nastawienia wobec potomstwa, a przede wszystkim zwiększenie ekspresji uczuć - nasycenie kontaktu z dzieckiem czułością, ciepłem, przyjaźnią, akceptacją i serdecznością.

Na podstawie uzyskanych wyników badań można przypuszczać, iż uczniowie o wysokim stopniu niedostosowania społecznego wychowywani byli w rodzinach, gdzie dominowały dwa typy nieprawidłowych postaw, tj. *bezradności i dystansu*.

Pierwszy z nich charakteryzują takie cechy postępowania rodziców, jak: nieudolność wychowawcza (wstyd przed okazywaniem uczuć wobec dziecka, brak konsekwencji, nieumiejętność odbierania oznak sygnalizujących potrzeby dziecka i właściwa reakcja na nie), miękkość (łagodne i nieliczne żądania), niezdolność do kierowania dzieckiem.

Natomiast postawa dystansu charakteryzuje się zaburzeniem kontaktu z dzieckiem, który może przejawiać się w różnych formach. Kontakt agresywny to nastawienie przeciw dziecku, tzw. *robienie z dzieckiem porządku* nie wnikając w jego potrzeby lub motywacje zachowania. Rodzice jawnie odtrącają dziecko, są wrogo do niego nastawieni. Przebywanie z dzieckiem nie sprawia im przyjemności. Często są zawiedzeni, że dziecko nie spełniło ich oczekiwań. Kolejną formą jest *unikanie, wycofanie się z kontaktu z dzieckiem*. Rodzice są obojętni wobec dziecka, powściągliwi w swoich uczuciach. Zanedbują je, unikają, zdarza się, że wręcz wykluczają, uważając dziecko za ciężar nie do zniesienia. Takie postawy wychowawcze prezentowane przez rodziców badanej młodzieży okazały się predykatorem zachowań aspołecznych, a tym samym wpłynęły na wysoki stopień ich niedostosowania społecznego.

Badania prowadzone przez S. Shirley Feldman i Daniel A. Weinberger – 1994 (za: B. Urbanem 2000, s. 170-171), w których m.in. poddano ocenie stosowane praktyki wychowawcze wpływające na zachowania dewiacyjne młodzieży w okresie adolescencji wykazały także, iż rodzicielskie style wychowania utrzymują się w niezmiennym formie przez cały okres adolescencji. W okresie tym, rodzice reagują na zachowania swoich dzieci skumulowanym doświadczeniem. Nie dobierają zaś odpowiednich technik w zależności od pojawiających się problemów wychowawczych. Należałoby jednak dodać, że rodzice z trudem wykorzystują to doświadczenie, a zwłaszcza w tych sytuacjach, w których dzieci zaczynają przejawiać dążenie do osiągnięcia autonomii i niezależności, jaka pojawia się w okresie adolescencji.

Wnioski:

Analiza materiału empirycznego dokonana w tym podrozdziale skłania do sformułowania następujących wniosków:

- sytuacja rodzinna badanych uczniów ma niewątpliwie ogromny wpływ na proces powstawania niedostosowania społecznego dzieci,
- mimo, iż struktura większości rodzin jest właściwa, uczniowie posiadają oboje rodziców, to niski jest ich poziom wykształcenia i prymitywny sposób spędzania czasu wolnego,
- występują konflikty, nieprawidłowe relacje między członkami rodziny, nałogi, zachowania dewiacyjne i nieprawidłowe postawy wychowawcze kształtujące w świadomości dziecka negatywne wzorce, które ulegają wzmocnieniu pod wpływem innych środowisk,
- wyniki badań wykazały wyraźną zależność między cechami demograficzno-społecznymi a nieprawidłowymi postawami wychowawczymi przejawianymi przez rodziców/opiekunów badanych uczniów;
 - „bezradność” u matek/opiekunek – odnośnie tej postawy wychowawczej istotne okazały się takie zależności, jak: stopień niedostosowania społecznego dziecka, miejsce zamieszkania, wykształcenie współmałżonka, poziom wykształcenia matki/opiekunki,
 - „bezradność” u ojców/opiekunów – w przypadku tej postawy rodzicielskiej istotne statystycznie okazały się zależności identyczne, jak u matek: stopień niedostosowania dziecka, miejsce zamieszkania, wykształcenie współmałżonka oraz własny poziom wykształcenia. Natomiast nieistotne statystycznie w odniesieniu do jej nieprawidłowej postawy wychowawczej są takie cechy demograficzne, jak: płeć i wiek dziecka,
 - „dystans” u matek/opiekunek – istotne statystycznie okazały się zależności: stopień niedostosowania społecznego dziecka, wykształcenie współmałżonka, poziom wykształcenia matki. Nieistotne zaś okazały się takie cechy, jak: płeć i wiek dziecka, miejsce zamieszkania,
 - „dystans” u ojców/opiekunów – w odniesieniu do tej postawy istotność statystyczna przedstawia się nieco inaczej niż u matek i wystąpiła w przypadku takich cech demograficzno-społecznych, jak: płeć i wiek dziecka oraz poziom wykształcenia ojców/opiekunów,

Uzyskane wyniki dowodzą, iż występuje zasadnicza różnica między niektórymi cechami demograficznymi a postawą „dystans” przejawianą przez rodziców/opiekunów. Okazuje się, że matki/opiekunki przejawiają wobec swojego potomstwa tę nieprawidłową postawę bez względu na ich płeć i wiek.

Można zatem przyjąć tezę, że deprawujące środowisko rodzinne badanych uczniów, nieprawidłowe postawy rodzicielskie są niewątpliwie przyczyną w procesie powstawania niedostosowania społecznego dzieci.

Wyniki uzyskane w trakcie niniejszych badań są zbieżne w dużym stopniu m.in. z badaniami takich autorów, jak:

1. K. Zajączkowskiego [2001] prowadzonymi w krakowskich szkołach podstawowych.
2. J. Żebrowskiego [za:Kawula S., Machel H, 2001] – badania prowadzone w 1992r. na grupie młodzieży w Schronisku dla Nieletnich w Gdańsku.
3. B. Urbana [2000] (na podstawie badań Farringtona D.P., Mc Corda J.) – badania nad typem kontroli rodzicielskiej i zachowań dewiacyjnych dzieci.
4. J. Stelmacha – badania dotyczące rodzinnych uwarunkowań przestępczości nieletnich prowadzone w 1999r. na grupie młodzieży – sprawców czynów karalnych, na podstawie dokumentacji Sądu Rejonowego w Cieszynie (Wydział Rodzinny i Nieletnich).

Znany jest fakt, iż młody człowiek od najwcześniejszych lat swego życia oczekuje od rodziców i najbliższych mu osób dowodów miłości, uznania, szacunku i akceptacji. Natomiast zła atmosfera domu rodzinnego, brak więzi z poszczególnymi członkami rodziny, niewłaściwe a wręcz deprawujące postawy wychowawcze, prezentowane wzorce wpływają na jego psychikę.

W obecnych czasach trudno o rodzinę idealną, tj. taką, która może być pewna, iż wychowa uczciwe, prawidłowo funkcjonujące w społeczeństwie dziecko.

Zdaniem Dykcika „(...) złe, nieświadome lub występne środowiska rodzinne przynoszą (...) więcej szkód społecznych od sieroctwa czy półsieroctwa życiowego”[W. Dykcik 1988, s. 124].

Dowodem na to są liczne badania wskazujące, że główną przyczyną niedostosowanych zachowań młodzieży jest: rodzina o zaburzonej strukturze, skłócona, konfliktowa, o niskim statusie ekonomicznym, niskim poziomie wykształcenia, w której występują różnego rodzaju patologie. Zjawiska te utrudniają dziecku proces socjalizacji,

a postawy wyniesione z domu będą wywierać wpływ na późniejsze wzory zachowania.

Potwierdza to także F. Streit w teorii percepcji środowiska rodzinnego, która opiera się na założeniu, iż: *„(...) istnieje bezpośredni związek między zachowaniem patologicznym dzieci a dokonywaną przez nie percepcją własnego środowiska rodzinnego. Percepcja przez dzieci postaw rodzicielskich, rodzicielskiego wsparcia emocjonalnego i miłości, jest zdecydowanie różna od tej, jaką mają rodzice i osoby z zewnątrz. (...) Zdaniem F. Streita, rzeczywistość istnieje tylko w oczach osoby, która ją spostrzega”* [za: Z. B. Gaś 1994, s. 67].

Niewątpliwie słuszne jest podkreślenie znaczenia rodziny. Nie należy więc zapominać, jak mówi Stelmach *„(...) że bardzo często gloryfikowanie życia rodzinnego przysłania los dziecka, które jest całkowicie zależne od rodzicielskiego widzi mi się”* [J. Stelmach 2001, s. 179].

Zdaniem Jundziłł jednak w wielu rodzinach *„(...) odpowiedzialne, w pełni świadome rodzicielstwo nie jest traktowane jako podstawowy obowiązek moralny i obywatelski, a jedynie jako wyraz dobrej woli ojca i matki”* [I. Jundziłł 1993, s. 208].

W obecnych czasach wyraźnie daje się zauważyć, że siła oddziaływania rodziny, jako najważniejszego środowiska wychowawczego poważnie zmalała. Istnieje zatem konieczność podejmowania wczesnych oddziaływań profilaktycznych w stosunku do rodziców w zakresie podwyższania ich umiejętności pedagogicznych.

3. Środowisko rówieśnicze

Kolejnym obok rodziny, istotnym czynnikiem w rozwoju społecznym młodzieży jest grupa rówieśnicza. Współczesny kształt procesów społecznych prowadzi do zanikania rodziny jako przekaźnika stylu życia, tradycji, wyznawanych wartości i przekonań na rzecz często przypadkowych bądź destruktywnych grup rówieśniczych. Grupy te skierowane są na wrażliwą, szczególnie w wieku dorastania sferę psychiczną dziecka. *„(...) Przyłącz się do nas – powtarzają - a staniesz się kimś ważnym, lepszym, bardziej wpływowym, szanowanym i mniej samotnym”* [A. Toffler 1970, s. 66].

Dzięki silnej motywacji uczestnictwo w grupie rówieśniczej – w zależności od pełnionej w niej roli – wzmacnia poczucie własnej wartości i poczucie społecznej przydatności jednostki. Mechanizm socjalizacji przez przynależność do grupy

rówieśniczej polega również na tym, że włączającemu się do grupy zależy na uznaniu jej członków. Na uznanie to trzeba sobie zasłużyć, podobnie jak trzeba zdobyć sympatię kolegów, zachowując się zgodnie z obowiązującymi w grupie normami i sankcjami.

Oferta grupy może wpłynąć na całość życia jednostki, redukując konieczność podejmowania indywidualnych wyborów; własnych decyzji a także ubezwłasnowolnić psychicznie oferując tożsamość grupową, a tym samym uniemożliwić rozwój indywidualny.

Jak podają autorzy wielu publikacji, pojawieniu się bądź utrwaleniu u młodego człowieka niedostosowanych zachowań sprzyjają w grupie rówieśniczej:

- przejawiane przez rówieśników zachowania nieakceptowane społecznie,
- większy wpływ rówieśników niż rodziców,
- wysoki poziom aprobaty dla zachowań aspołecznych,
- status społeczny w grupie (odrzućenie, brak akceptacji).

3. 1. Pozycja młodzieży w formalnej strukturze klasy szkolnej

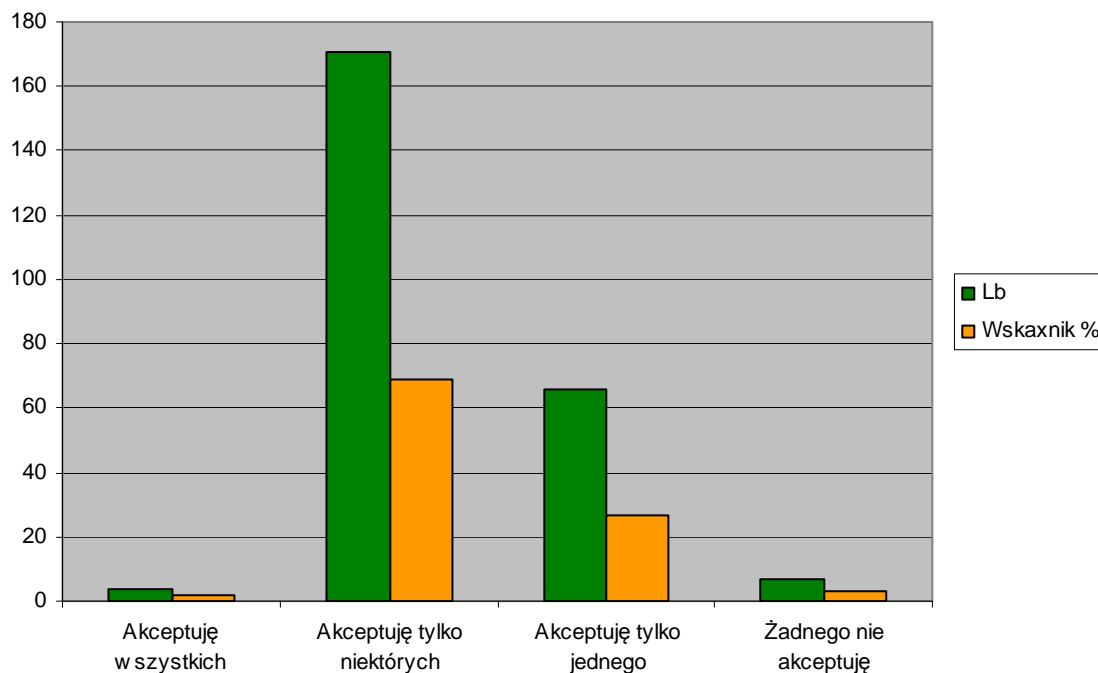
W niniejszych badaniach starano się zdiagnozować stosunki koleżeńskie uczniów niedostosowanych społecznie za pomocą opracowanej **ankiety dla ucznia „Stosunki koleżeńskie”**.

Na zadane respondentom pytanie: „Czy akceptujesz uczniów ze swojej klasy?” uzyskano następujące wyniki, które ilustruje tabela nr IV.42.

Tabela IV.42

Stosunki koleżeńskie w klasie szkolnej uczniów niedostosowanych społecznie

KATEGORIE ODPOWIEDZI	LB	%
Akceptuję wszystkich	4	1,6
Akceptuję tylko niektórych	171	69,0
Akceptuję tylko jednego	66	26,6
Żadnego nie akceptuję	7	2,8
Razem	248	100,0

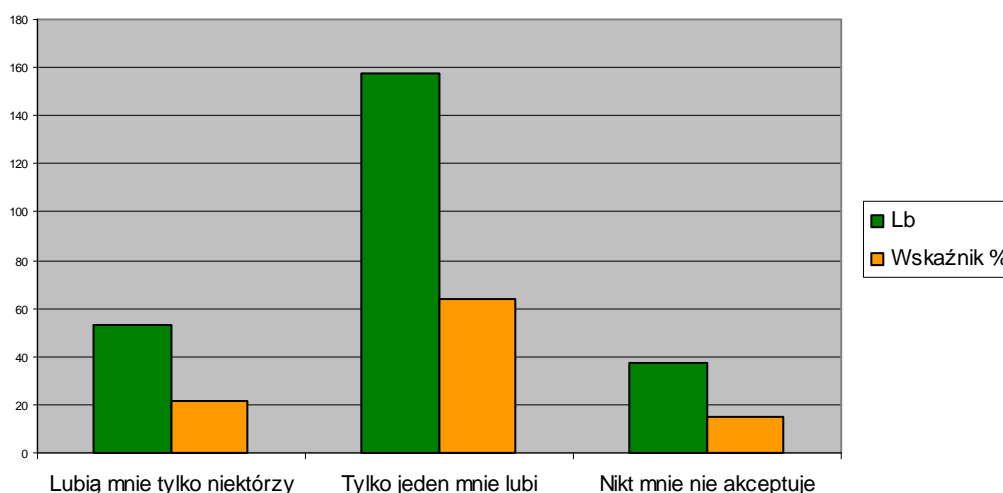
Ryc. IV.17. Stosunki koleżeńskie w klasie szkolnej uczniów niedostosowanych społecznie

W badanej grupie nie ma uczniów akceptujących wszystkich rówieśników z klasy. Najwięcej, bo 171 respondentów (69,0%) akceptuje tylko niektórych kolegów, a 7 uczniów (2,8%) nie akceptuje żadnego. Są to uczniowie w różnym stopniu niedostosowani społecznie. Uczniowie z wysoko zaawansowanym niedostosowaniem w 66 przypadkach – (26,6%) akceptują tylko jednego kolegę, a w 7 (2,8%) przypadkach nie akceptują nikogo. Potwierdza się zatem reguła, że uczniowie ci nie pozostają z rówieśnikami z klasy w więzach koleżeńskich.

Na stosunki koleżeńskie w klasie szkolnej ma również wpływ to, jak uczniowie niedostosowani społecznie są postrzegani przez swoich rówieśników, tzn. czy czują się przez nich akceptowani, lubiani. W celu rozeznania tego układu stosunków społecznych zadano respondentom kolejne pytanie, które brzmiało: „Czy czujesz się akceptowany przez uczniów w swojej klasie?”. Uzyskane odpowiedzi zestawiono w tabeli nr IV.43.

Stosunek kolegów do badanych uczniów niedostosowanych społecznie

KATEGORIE ODPOWIEDZI	LB	%
Lubią mnie tylko niektórzy	53	21,4
Tylko jeden mnie lubi	158	63,7
Nikt mnie nie akceptuje	37	15,0
Ogółem:	248	100,0

Ryc. IV.18. Stosunek kolegów do badanych uczniów niedostosowanych społecznie

Z uzyskanych danych wynika, że 37 uczniów (15,0%) jest przekonanych, że nie lubi ich nikt z klasy. Najwięcej, bo 158 (63,7%) osób czuje się akceptowanych tylko przez jednego rówieśnika, a 53 uczniów (21,4%) uważa, że lubią ich tylko niektórzy koledzy. Wśród 132 uczniów z wysoko zaawansowanym niedostosowaniem społecznym jest 37 osób, które wyrażają przeświadczenie, iż nikt w klasie ich nie lubi.

A zatem większość respondentów jest przekonanych, iż są lubiani i akceptowani przynajmniej przez jedną osobę w klasie. Poszukując w badaniach czynników determinujących zjawisko braku akceptacji młodzieży niedostosowanej społecznie w klasie szkolnej, poddano analizie ich warunki rodzinne.

Zauważono, iż akceptacja uczniów w klasie idzie w parze z cechami demograficzno- społecznymi rodziny. Dokonując analizy statystycznej za pomocą testu χ^2 Pearsona ujawniono pewne zależności istotne dla poczucia akceptacji badanej młodzieży.

Na podstawie obliczeń, przyjmując poziom istotności $p \leq 0,05$ okazały się istotne tylko dwie cechy, tj. wykształcenie matki/opiekunki i ojca/opiekuna. Dane te przedstawiono w tabeli nr IV.44.

Tabela IV.44

Wykształcenie matki/opiekunki a poziom poczucia akceptacji w klasie szkolnej

Poczucie akceptacji	Wykształcenie matki/opiekunki						Razem	
	podstawowe		zawodowe		średnie			
	N	%	N	%	N	%	N	%
przez wszystkich	12	16,9	7	6,5	10	22,7	29	13,1
przez niektórych	33	46,5	52	48,6	21	47,7	106	47,7
przez jednego	21	29,6	46	43,0	12	27,3	79	35,6
nikt mnie nie akceptuje	5	7,0	2	1,9	1	2,3	7	3,6
Razem	71	100,0	107	100,0	44	100,0	221	100,0

$\chi^2 = 14,133$; $sign = 0,028$

Uzyskane wyniki badań wskazują, że młodzież niedostosowana społecznie, której matki/opiekunki legitymują się wykształceniem podstawowym i zawodowym w dużej mierze akceptowana jest tylko przez niektórych uczniów ($\chi^2 = 14,133$, $df = 8$, $p < 0,05$). Można też zauważyć, iż respondenci, których matki/opiekunki posiadają wykształcenie zawodowe, akceptowani są w większości przez jedną osobę w klasie.

Te dane potwierdzają małą atrakcyjność uczniów w klasie wychowywanych przez matki/opiekunki o niskim wykształceniu.

Następnie analizie statystycznej poddano zależność zachodzącą między wykształceniem ojca/ opiekuna a akceptacją badanych przez ich klasowych kolegów. Rozkład wyników ujęto w tabeli nr IV.45.

Tabela IV.45

Wykształcenie ojca/opiekuna a poziom poczucia akceptacji w klasie szkolnej

Poczucie akceptacji	Wykształcenie ojca/opiekuna						Razem	
	podstawowe		zawodowe		średnie			
	N	%	N	%	N	%	N	%
przez wszystkich	9	16,1	10	10,8	3	11,5	22	12,6
przez niektórych	26	46,4	46	49,5	9	34,6	81	46,3
przez jednego	15	26,8	37	39,8	11	42,3	63	36,0
nikt mnie nie akceptuje	6	10,7	0	0,0	3	11,5	9	5,1
Razem	56	100,0	93	100,0	26	100,0	175	100,0
$\chi^2 = 13,989$; $sign = 0,030$								

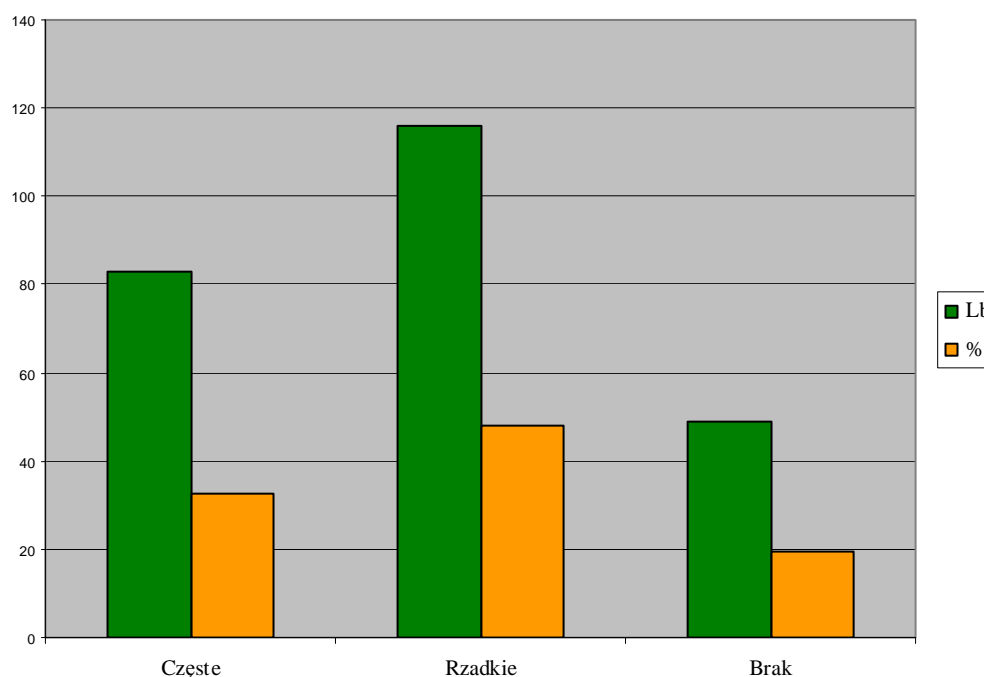
Analiza statystyczna wykazała istotność na poziomie $p < 0,05$ przy $df = 8$. Oznacza to, że respondenci wychowywani przez ojców/opiekunów legitymujących się wykształceniem podstawowym i zawodowym, akceptowani są w większości tylko przez niektórych uczniów w klasie. Natomiast akceptowana przez jednego kolegę jest młodzież, która pozostaje pod wychowawczym oddziaływaniem ojców/opiekunów posiadających wykształcenie zawodowe. Wyniki te rozkładają się identycznie, jak u matek i są także potwierdzeniem niskiej akceptacji rówieśników w klasie tych jednostek, które pozostają pod opieką ojców/opiekunów o niskim wykształceniu. Nieistotne statystycznie w tym przypadku okazały się pozostałe cechy demograficzno-społeczne.

Wiadomo, że oprócz codziennych spotkań w klasie szkolnej, młodzież odwiedza się również po zajęciach. Częstotliwość tych kontaktów przedstawia tabela nr IV.46.

Tabela IV.46

Kontakty koleżeńskie uczniów niedostosowanych społecznie z rówieśnikami z klasy

CZĘSTOTLIWOŚĆ KONTAKTÓW	LB	%
Częste	83	32,5
Rzadkie	116	47,8
Brak	49	19,7
Ogółem:	248	100,0

Ryc.IV.19. Kontakty koleżeńskie uczniów niedostosowanych społecznie z rówieśnikami z klasy

Jak wynika z danych zawartych w tabeli najczęściej 116 uczniów (46,7%) niedostosowanych społecznie utrzymuje rzadkie kontakty z rówieśnikami z klasy po zajęciach szkolnych. Są to uczniowie z różnym zaawansowaniem niedostosowania społecznego. W przypadku 49 (19,7%) występuje brak kontaktów z rówieśnikami z klasy. Natomiast 83 respondentów (32,5%) utrzymuje dość częste kontakty koleżeńskie poza szkołą. W grupie tej znaleźli się uczniowie o wysokim i średnim zaawansowaniu niedostosowaniem społecznym.

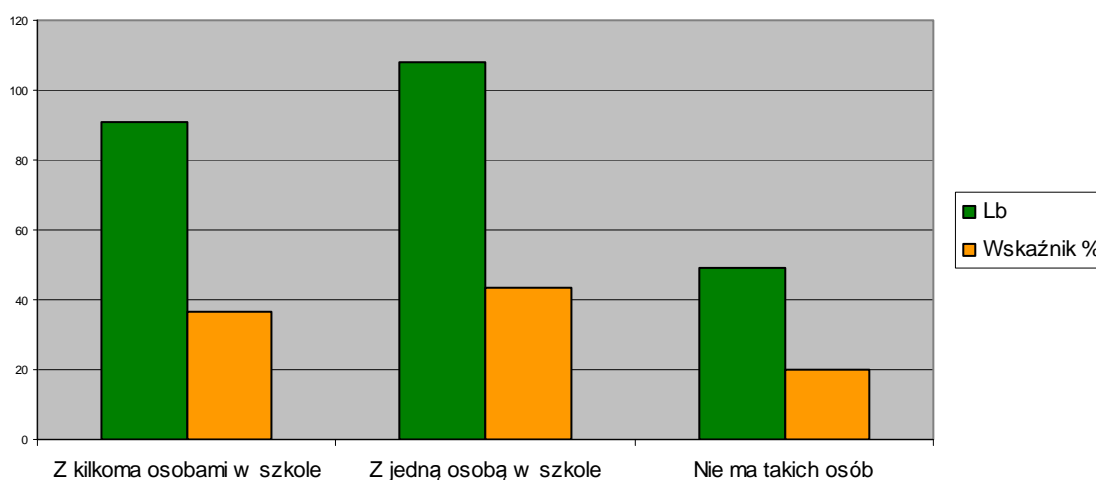
Z przedstawionej analizy danych można zauważyć, że stopień społecznego niedostosowania pozostaje w ścisłym związku z częstotliwością kontaktów koleżeńskich z rówieśnikami z klasy.

Jednostki niedostosowane społecznie szukają kontaktów, a przede wszystkim akceptacji w grupach nieformalnych; podkulturowych lub przestępczych.

Kontakty koleżeńskie młodzieży niedostosowanej społecznie z osobami uczącymi się w tej samej szkole, lecz innej klasie przedstawiono w tabeli nr IV.47.

Kontakty koleżeńskie uczniów niedostosowanych społecznie z innymi osobami w szkole

KATEGORIE ODPOWIEDZI	LB	%
Z kilkoma osobami w szkole	91	36,7
Z jedną osobą w szkole	108	43,5
Nie ma takich osób	49	19,8
Ogółem:	248	100,0

Ryc. IV.20. Kontakty koleżeńskie uczniów niedostosowanych społecznie z innymi osobami w szkole

Uzyskane dane wskazują, że większość badanych uczniów (108 tj. 43,5%) utrzymuje bliskie kontakty tylko z jedną osobą w szkole. 91 respondentów (36,7%) kontakty te utrzymuje z kilkoma osobami na terenie szkoły. Są to uczniowie klas równoległych bądź starszych, często mieszkający w jednej miejscowości lub na tym samym osiedlu. Natomiast 49 badanych (19,8%) twierdzi, że z żadnym uczniem z tej samej szkoły nie utrzymuje bliskich kontaktów. Są to przeważnie uczniowie z wysokim stopniem niedostosowania społecznego. W grupie badanych osób wśród tych, którzy deklarują, iż utrzymują bliskie kontakty z jedną osobą ze szkoły, są również w większości uczniowie o wysokim stopniu niedostosowania społecznego.

Badana młodzież utrzymuje kontakty koleżeńskie przeważnie z osobami spoza swojej szkoły. Są to koledzy i koleżanki w różnym wieku (rówieśnicy, a często i starsi), najczęściej nie uczący się i nie pracujący. Tylko w kilku przypadkach uczniowie podawali, iż koledzy, z którymi przyjaźnią się poza szkołą też jeszcze się uczą, natomiast w dwóch przypadkach były to osoby pracujące.

Na postawione pytanie: „Czy bliscy Ci koledzy mają na Ciebie wpływ i w jakich sprawach?”, badani odpowiedzieli następująco:

- tak - 139 (56,0%) osób
- nie - 67 (27,0%) osób
- nie wiem - 42 (17,0%) osoby

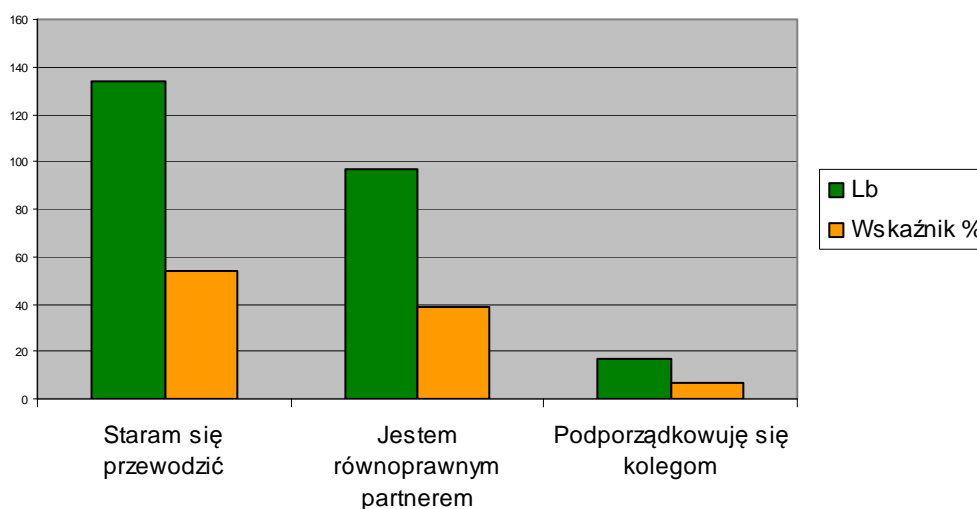
W stosunku do ponad połowy badanych uczniów koledzy mają wpływ na ich decyzje, np.: wspólne zabawy, udział w różnych imprezach, dyskotekach itp.

Pozycję uczniów niedostosowanych społecznie wśród ich kolegów przedstawiono w tabeli nr IV.48.

Tabela IV.48

Zajmowana pozycja społeczna respondentów wśród kolegów

RODZAJ POZYCJI	LB	%
Staram się przewodzić	134	54,0
Jestem równoprawnym partnerem	97	39,0
Podporządkowuję się kolegom	17	7,0
Ogółem:	248	100,0

Ryc. IV.21. Zajmowana pozycja społeczna respondentów wśród kolegów

Na podstawie uzyskanych danych można stwierdzić, że 97 (39,0%) respondentów uważa, że jest równoprawnym partnerem wśród swoich kolegów. Natomiast ponad połowa (134 badanych uczniów, tj. 54,0%) stara się być przewodnikiem grupy, zaś 17 osób (7,0%) woli się podporządkować, gdyż pomysły i propozycje kolegów im odpowiadają.

W badanej grupie uczniów, którzy starają się przewodzić innym w większości są uczniowie o wysokim stopniu niedostosowania społecznego. Żaden uczeń z tej grupy nie stwierdził, że podporządkowuje się kolegom. Uczniowie w umiarkowanym stopniu niedostosowania społecznego twierdzili, że czują się w grupie jako równoprawni partnerzy, kilku odpowiedziało, iż przyjmują rolę przewodników, tylko dwóch z nich podporządkowuje się swoim kolegom.

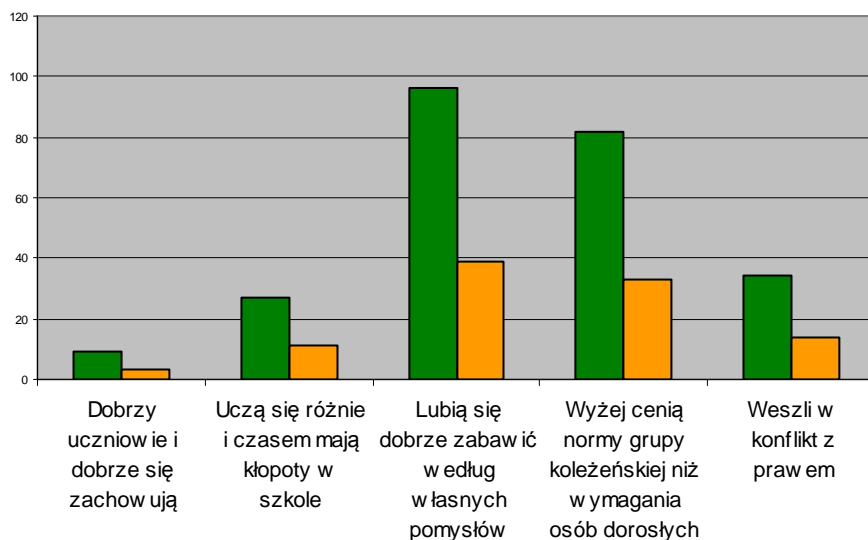
Można więc wysunąć tezę, iż uczniowie w dużym stopniu niedostosowania społecznego zajmują wysokie pozycje wśród kolegów i starają się im przewodzić. Dobrze czują się także w grupie, w której traktowani są jako równoprawni partnerzy. Nie potrafią i nie chcą podporządkować się rówieśnikom, ponieważ mają własne pomysły i propozycje.

Na pytanie: „*Co cechuje Twoich bliskich kolegów?*”, badana grupa uczniów udzieliła następujących odpowiedzi, które przedstawiono w tabeli nr IV.49.

Tabela IV.49

Cechy charakteryzujące kolegów badanych uczniów

KATEGORIE CECH	LB	%
Dobrzy uczniowie i dobrze się zachowują	9	3,6
Uczą się różnie i czasem mają kłopoty w szkole	27	11,0
Lubią się dobrze zabawić według własnych pomysłów	96	38,7
Wyżej cenią normy grupy koleżeńskiej niż wymagania osób dorosłych	82	33,0
Weszli w konflikt z prawem	34	13,7
Ogółem:	248	100,0

Ryc. IV.22. Cechy charakteryzujące kolegów badanych uczniów

Uzyskane w toku badań wyniki wskazują, iż 96 (38,7%) respondentów preferuje kolegów, którzy lubią się bawić według własnych pomysłów, 82 (33,0%) uczniom odpowiadają tacy koledzy, którzy cenią wyżej normy grupy niż wymagania stawiane im przez dorosłych. 27 (11,0%) niedostosowanych społecznie uczniów przebywa w towarzystwie kolegów różnie się uczących i czasem mających kłopoty w szkole. Natomiast 34 badanych (13,7%) stwierdziło, że ich bliscy koledzy weszli w konflikt z prawem.

Prawdopodobnie przyjaźń z tymi kolegami imponuje jednostkom niedostosowanym społecznie. Tylko 9 (3,6%) badanych stwierdziło, że ich bliscy koledzy są dobrymi uczniami o poprawnym zachowaniu.

Uczniowie w wysokim stopniu niedostosowania społecznego w większości preferują towarzystwo kolegów rozrywkowych, mających własne pomysły oraz ceniących bardziej normy grupy koleżeńskiej niż normy preferowane przez ogół społeczeństwa. Podobnie cechy swoich kolegów preferują uczniowie w umiarkowanym stopniu niedostosowania społecznego. Uczniowie z niskim stopniem niedostosowania społecznego pozostają w bliskich stosunkach z kolegami, którzy mają opinię dobrych uczniów oraz z tymi, którym zdarza się mieć kłopoty w szkole i słabsze oceny.

3.2. Właściwości charakteryzujące nieformalne grupy rówieśnicze badanej młodzieży

O powstawaniu i funkcjonowaniu grupy społecznej decyduje wiele elementów. Należą do nich między innymi zasady doboru osób, które spełniają kryteria przynależności. Osoby te reprezentują odpowiedni wzór fizyczny i moralny określany jako system wartości obowiązujących w grupie i wymaganych od jej kandydatów.

Zdaniem H. Mielickiej [2002], istotny jest wzór fizyczny, czyli wygląd, styl ubierania się, zachowania a także używanie niecenzuralnych słów, które przynależą do osób wywodzących się z podkultur młodzieżowych, czy z kręgów przestępczych. Autorka podkreśla też znaczenie wzoru moralnego związanego z manifestowaniem przez jednostkę w sposób werbalny bądź niewerbalny swoich postaw w stosunku do tego, co dane środowisko uważa za dobre lub złe. Jeżeli w danej grupie znajdują się przynajmniej trzy osoby mające podobny wzór moralny i fizyczny, najczęściej dochodzi między nimi do powstania więzi społecznej, która jest warunkiem zaistnienia grupy.

Jak wiemy, grupa rówieśnicza zaspakaja u młodego człowieka potrzebę przynależności i akceptacji. Gdy jednostka nie może zaspokoić tych potrzeb w rodzinie własnej zaczyna szukać jej na zewnątrz i natrafia zazwyczaj na grupę o nastawieniach aspołecznych.

Wyniki, które uzyskano podczas badań uczniów niedostosowanych społecznie ze szkół ponadgimnazjalnych wskazują, że większość tych osób nie jest akceptowana. Młodzież ta próbuje zatem odnaleźć swoje miejsce w grupie odniesienia, a ich mała popularność jest dodatkowym czynnikiem utrudniającym prawidłowy rozwój emocjonalno-społeczny.

Badani uczniowie deklarowali swoją przynależność do grup subkulturowych takich, jak: hip-hop, blockers, graffiti, techno, szalikowcy, internauci. Najwięcej respondentów, bo 38,8% utożsamia się z ugrupowaniem hip-hop.

Jest to subkultura skupiająca tych, którzy usiłują przetrwać trudne czasy transformacji ustrojowej. Są to młodzi ludzie wywodzący się z niebezpiecznych dzielnic, ubogich, bezrobotnych patologicznych rodzin „(...)mających poczucie „bycia nikim” [M. Jędrzejewski 2002, s. 32]. Wartością tego ugrupowania jest fikcja a ideowe przesłanie głosi, że czasy nowoczesne to świat bez reguł (dot. sztuki, nauki). Subkultura ta łączy wiele stylów i gatunków muzycznych. Jednak najbardziej eksponowany jest rap, gdzie wulgarna mowa miesza się z opowieściami o dyskryminacji, narkotykach i buncie

przeciw zastanej rzeczywistości. Teksty piosenek hip-hopowych apelują o poprawę bytu najniższych warstw społecznych, mówią o ich członkach jako straconym pokoleniu nie gardzącym rozprowadzaniem narkotyków czy paserstwem, nie kryjąc swych związków ze światem przestępczym, który w zasadzie krytykują. Hip-hop posiada cechy subkultury ulicy, jednak nie reprezentuje anarchistycznej wersji kultury młodzieżowej, jak niegdyś punki czy skini.

Wśród badanej młodzieży swą przynależność do subkultury blockers zadeklarowało 17,7% osób. To ugrupowanie wywodzi się z dużych osiedli, gdzie blokowisko jest ich domem a ulica – uosobieniem wolności. Członkowie zbierają się przed blokiem bądź sklepem, wzbudzając niepokój mieszkańców. Nieprzewidywalni są również dla przypadkowych przechodniów. Blockersi utożsamiają się z hip-hopowcami, ponieważ chętnie słuchają ich muzyki symbolizującej nastroje osiedla, ulicy czy wielkiego blokowiska (poniżenia, upokorzenia, doznawanej w ich mniemaniu krzywdy, braku sensu na poprawę życia). Wśród blockersów są też tacy, którzy odżegnują się od hip-hopowców i wybierają inne gatunki muzyki. Zdarza się, że wstępują do sekt religijnych – jak podaje A. Jędrzejewski [2002] – by wyemigrować w tzw. lepsze rejony samorealizacji.

Zdaniem tego autora blockers, hip-hopowiec „(...) to często połączenie dresiarza ze skejtem. Słowem – wyrostek, małoletni agresor, który po dokonaniu przestępstwa czy ataku wandalizmu powraca do bloku (rodziców) i staje się nietykalny. W labiryncie podobnych bloków i uliczek będzie nadal pozostawał - jak w podstawówce – bezkarny i anonimowy” [Tamże, s. 21-22].

Ugrupowaniu temu towarzyszy „luzackie” podejście do życia (picie piwa, sięganie po narkotyki, organizowanie zadymy, napady na przypadkowe osoby). Część mieszkańców blokowisk, szczególnie nastolatków nie utożsamia się z blockersami – mieszkają tam, bo nie mają innego wyboru.

Grafficiarze są odrębną kategorią samorealizacji ideowego spełnienia w subkulturze hip-hopu. Graffiti jest „sztuką ulicy”, kojarzoną przez społeczeństwo z wandalizmem. Według A. Osęki [1991, s. 33], znanego krytyka sztuki, graffiti to „uliczna spowiedź”. Ta, tak zwana sztuka pojawia się wszędzie; na ścianach muzeów i kościołów, budynkach użyteczności publicznej, kioskach, wagonach pociągów, tramwajach, kabinach telefonicznych, szaletach miejskich, w przejściach podziemnych ulic oraz pomnikach.

Ci pseudo artyści nie oszczędzają miejsc chronionych, zabytkowych czy otaczanych wciąż ze względu na przekonania narodowe bądź religijne, stanowiąc utrapienie dla społeczeństwa.

Styłem bycia grafficiarzy jest prowokacja wobec stylu obowiązującej kultury, ale i wobec ludzi, których nie interesują polityczne i wulgarne hasła. Graffiti to subkultura buntu manifestowanego pod osłoną nocy, co świadczy o istnieniu zorganizowanej grupy, która nie akceptuje zastanej rzeczywistości. Bunt ten wyrażany jest za pomocą rysunków haseł, a ich autorzy z reguły są anonimowi bądź posługują się pseudonimami, tzw. tagiem.

Subkultura ta angażuje młodzież nie spełnioną, która za wszelką cenę usiłuje zaznaczyć własne miejsce w społeczeństwie. Zdaniem przedstawicieli tych subkultur (hip-hopowców, blockersów, grafficiarzy), „sztukę” należy tworzyć, choćby po to, by móc coś powiedzieć, gdyż bez tego nie ma sensu życie. Nie ulega wątpliwości, że te subkultury zarażają innych młodych ludzi, lecz zapewne, gdyby nie rapowali i nie malowali na murach, pewnie zaczęliby zabijać.

Kolejna subkultura, która preferowana jest przez badaną młodzież - to techno. Do niej przynależność swą zadeklarowało 15,7% uczniów. Jej członków trudno zidentyfikować, ponieważ, na co dzień niczym się nie wyróżniają. Ich prawdziwy image można dostrzec na techno party lub berlińskiej paradzie miłości, gdzie obowiązuje kolorowy strój połączony z kosmicznymi elementami, jaskrawy makijaż, fantazyjne fryzury oraz okoliczkowane ciało.

Ruch techno, jak podaje Michel *„(...) jest czymś więcej niż tylko rodzajem muzyki, która wniknęła do kultury masowej jako jeden z wyznaczników ery postindustrialnej – czasu komputerów, cyberprzestrzeni, komunikacji multimedialnej, fascynacji zjawiskami kosmicznymi. Jest modą, ale również swoistą subkulturą stanowiącą kontynuację kontestujących ruchów młodzieżowych”* [M. Michel 2001, s. 184].

Wyznawane wartości i postawy członków tej subkultury zdają się mówić: *„przyłącz się do nas i wejdź w nową rzeczywistość, oderwij się od nudy i codzienności, zabaw się, dostrój się do rytmu, jaką daje muzyka techno i narkotyki”* [Tamże, s.185].

Usiłując stworzyć własne środowisko, technomani uciekają od rzeczywistych problemów i kontaktów międzyludzkich. Technokultura została spopularyzowana przez media propagujące zdecydowanie odmienne od dotychczasowych style bycia, ubierania się, specyficzny język, nowy rodzaj rozrywki, a przede wszystkim nowe rodzaje niedostosowanych zachowań.

Niewielka liczba badanych respondentów, tj. 4,8% deklaruje przynależność do podkultury tzw. szalikowców. Subkultura ta wywodzi się od nazwy elementu stroju – szalika symbolizującego barwy klubu. Ugrupowanie to funkcjonuje na pograniczu marginesu społecznego i działań o charakterze chuligańskim. Członkowie tej subkultury to młodzież, która kibicuje określonej drużynie piłkarskiej stanowiąc czynnik grupowej tożsamości. Dla szalikowców drużyna konkurencyjna to synonim wroga, pod którego adresem skandowane są wulgarne przyśpiewki i obraźliwe nazwy.

Mecz piłkarski, jak podaje Filipiak „(...) jest okazją do wyładowania agresji, zaznaczenia swojej obecności, ugruntowania w sobie przeświadczenie, iż się jest członkiem określonej społeczności” [M. Filipiak 1999, s.117]. W ten oto sposób młodzi ludzie zaspakajają typową w ich wieku potrzebę identyfikacji.

Szalikowcy to uczniowie szkół średnich, gimnazjalnych a nawet podstawowych. Wywodzą się z różnych środowisk i najczęściej nie mają perspektyw życiowych (wykształcenia, potrzeb kulturalnych i skonkretyzowanych celów życiowych). Ich prawdziwym życiem jest stadion, gdzie są wśród swoich a tam wszystko może się wydarzyć. Rodzina i szkoła to dla nich nuda i bezsens. Natomiast stadion, futbol jest rozrywką, która fascynuje i idealnie zaspakaja potrzebę identyfikacji.

Jak wiemy, nie wszyscy młodzi ludzie interesują się książką, filmem czy uprawianiem jakiejś dyscypliny sportowej. Jest spora grupa młodzieży, której brakuje pomysłu na wypełnienie czasu wolnego po szkole, a rodzice nie wykazują szczególnego zainteresowania sposobem spędzania czasu swoich pociech. W takiej sytuacji młody człowiek chętnie przyłącza się do grupy, która ma dla niego czas i ciekawą ofertę. W grupie dowartościowuje się, jest akceptowany, coś znaczy.

Będąc członkiem subkultury, jaką są szalikowcy z pewnością będą mogli się pokazać jako agresywni wojownicy, gdyż nienawidzą i biją wszystkich, którzy nie popierają ulubionej drużyny. Dla „swoich” poświęcają dużo czasu, jeżdżąc za nimi po całym kraju i dopingując do walki, wierząc tym samym w swój realny wpływ na rezultat meczu.

W ostatnim czasie media poświęcają wiele czasu na to, jak zapobiegać chuligańskim ekscesom na stadionach wywoływanym przez szalikowców. Pomysłów jest wiele. Nie mniej jednak na dzień dzisiejszy nie wystarczają uzbrojone oddziały policji, aby utrzymać porządek w trakcie i po meczu. Być może problem agresywnych zachowań szalikowców można by spróbować rozwiązać z udziałem ich samych.

Niewielki też procent badanej młodzieży- 8,9% utożsamia się z podkulturą medialną, jaką są internauci. Uzależnienie dzieci od komputerów opisuje wielu specjalistów. Jednak w Polsce tylko wąska grupa osób zajmuje się terapią uzależnień technologicznych.

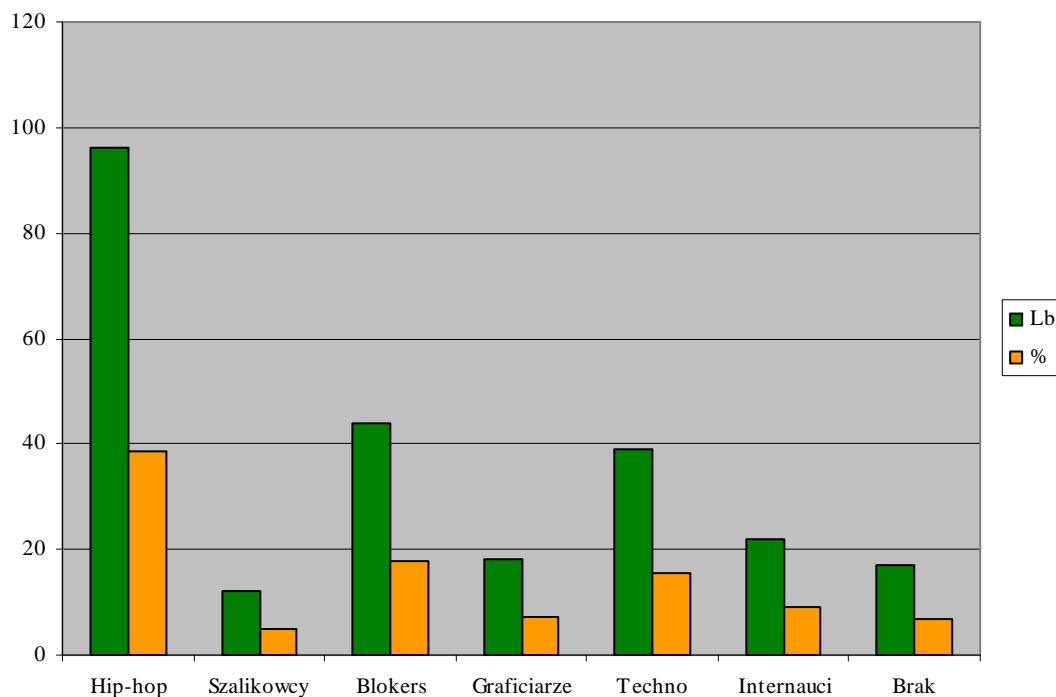
Internauci – w odróżnieniu od klasycznego punka czy skina – dbają o własne bezpieczeństwo. Chcąc przetrwać, muszą ciągle walczyć o dostęp do nowoczesnych informacji, a zatem pozostawać w sieci. Internauci mimo, iż tworzą nie jako rodzaj wspólnoty, to *de facto* są dalecy od wzajemnego szacunku i nie tolerują nowo przybyłych, tzw. obcych. Członkowie tego ugrupowania tworzą rodzaj subkultury, która staje się ogólnoswiatowym sposobem współistnienia za pomocą: internetu, skrzynek kontaktowych BBS czy telefonu. Subkultura ta rozszerzając rejony swojego oddziaływania zaczyna przybierać formy kryminogenne.

W celu uzyskania informacji, do jakiego ugrupowania z kręgu podkultury przynależy młodzież szkolna, zastosowano **Arkusz Niedostosowania Społecznego Ucznia Szkoły Średniej** oraz ankietę dla ucznia „**Stosunki koleżeńskie**”. Dane te prezentuje tabela nr IV.50.

Tabela IV.50

Przynależność badanych uczniów do subkultur młodzieżowych

NAZWA UGRUPOWANIA	LB	%
Hip-hop	96	38,8
Szalikowcy	12	4,8
Blokery	44	17,7
Graficy	18	7,3
Techno	39	15,7
Internauci	22	8,9
Brak	17	6,8
Ogółem:	248	100,0

Ryc. IV.23. Przynależność badanych uczniów do subkultur młodzieżowych

Z danych przedstawionych w tabeli wynika, że najczęściej badanych uczniów – 96 (38,8%) deklaruje swoją przynależność do podkultury młodzieżowej hip-hop. Natomiast 44 badanych (17,7%) samorealizuje się w subkulturze bokers. Uczniowie ci twierdzą, iż bycie członkiem tego ugrupowania pozwala być im sobą, pomaga uwolnić się od problemów dnia codziennego. Zaś 39 respondentów (15,7%) utożsamia się z wartościami prezentowanymi przez podkulturę techno, a 22 badanych (8,9%) swoje zainteresowania ulokowało w cyberprzestrzeni, tj. podkulturze cyberpunków lub tzw. internautów.

Spośród badanej grupy uczniów 17 osób, tj. 6,8 % nie deklarowało swojej przynależności do żadnej z wymienionych podkultur młodzieżowych. Są to przede wszystkim jednostki przejawiające niski i umiarkowany stopień niedostosowania społecznego. Wśród respondentów deklarujących swoją przynależność do subkultur młodzieżowych są zarówno chłopcy, jak i dziewczęta.

Natomiast, jak wygląda korelacja pomiędzy przynależnością do podkultur a stopniem niedostosowania społecznego przejawianego przez badanych uczniów ukazuje tabela nr IV.51.

Przynależność do podkultur młodzieżowych a stopień niedostosowania społecznego

Stopień niedostosowania Rodzaje grup subkulturowych	Wysoki		Umiarkowany		Niski		Razem	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%
Hip – hop	43	34,9	37	48,7	16	50,0	96	41,6
Szalikowcy	7	5,7	4	5,2	1	3,1	12	5,2
Blokersi	29	23,6	12	15,8	3	9,5	44	19,0
Grafficiarze	11	9,0	5	6,6	2	6,2	18	7,8
Technomani	19	15,4	12	15,8	8	25,0	39	16,9
Internauci	14	11,4	6	7,9	2	6,2	22	9,5
Razem	123	100,0	76	100,0	32	100,0	231	100,0

Analizując dane procentowe z powyższej tabeli można stwierdzić, że młodzież szkół ponadgimnazjalnych, w których przeprowadzono niniejsze badania w większości deklaruje swoją przynależność do trzech subkultur takich, jak: hip-hop, blokery oraz techno. Do ugrupowania hip – hop należy 96 respondentów, co stanowi 41,6% ogółu badanych, w tym 43 uczniów, tj. 34,9% przejawia wysoki stopień niedostosowania społecznego, 37 osób (48,7%) stopień umiarkowany, a 16 badanych (50,0%) stopień niski. Z subkulturą blokery utożsamia się 44 uczniów (19,0%), z których 29 (23,6%) przejawia wysoki stopień niedostosowania społecznego, 12 osób (15,8%) stopień umiarkowany i 3 uczniów, tj. 9,5% stopień niski. W podkulturze młodzieżowej techno znalazło się 39 respondentów, co stanowi 16,9% ogółu badanych. W grupie tej wysoki stopień niedostosowania społecznego przejawia 19 uczniów (15,4%), umiarkowany 12 osób (15,8%), zaś stopień niski 8 badanych, tj. 25,0%. Natomiast niewielka liczba utożsamia się z szalikowcami, graficiarzami i internautami. Wśród „miłośników” tej subkultury dominują jednostki przejawiające wysoki i umiarkowany stopień niedostosowania społecznego. Dane te potwierdzają, iż przynależność do subkultury młodzieżowej pozostaje w ścisłym związku ze stopniem niedostosowania społecznego badanej grupy uczniów.

Wartości i normy wyznawane przez członków tych podkultur, z którymi identyfikują się respondenci są sporadycznie wyrażane wyglądem i ubiorem na terenie szkoły. Młodzież należąca do ugrupowania szalikowców od czasu do czasu wyróżnia się spośród swoich szkolnych kolegów, zakładając klubowy szalik na szyję. Ma to miejsce przed meczami klubu piłkarskiego „Chrobry – Głogów”.

O braku przejawianych wartości i norm subkulturowych przez respondentów na terenie szkoły, świadczą wizyty funkcjonariuszy policji w celu dokonania przesłuchań tych uczniów, na okoliczność nieakceptowanych społecznie zachowań przede wszystkim poza szkołą, (np.: spożywanie alkoholu, dokonywanie przestępstw, bójki).

Młodzież pozostająca w tych grupach przejawia aspołeczne zachowania, a próbuje je, gdyż są według niej „sposobem na życie”. W grupach znajdują akceptację i wzorce zachowań, a spędzany z tymi rówieśnikami czas wolny przyczynia się znacząco do wpływu tego patologicznego środowiska.

Przyjaźń między młodzieżą niedostosowaną społecznie kształtuje się ze względu na niepowodzenia szkolne oraz cechy demograficzne środowiska lokalnego, co uwidacznia się w aktywnościach pozaszkolnych. Słabsza jest również kontrola grup rówieśniczych przez dorosłych w środowiskach spatologizowanych.

To, iż młodzież szuka odpowiedniej grupy rówieśniczej i nawiązuje przyjaźnie „ze swoimi” istotny wpływ mają wzory relacji interpersonalnych w rodzinie. Faktem oczywistym jest, że praktyki wychowawcze w rodzinie, oparte na surowości, niespójności i przemocy, są przyczyną bieżących i przyszłych zachowań antyspołecznych.

W rodzinie młodzież uczy się antyspołecznych zachowań i generalizuje je na szersze otoczenie głównie po to, aby zredukować kontrolę i niepożądany wpływ rodziców, zmniejszyć odczuwane ograniczenia. Przymus odczuwany w rodzinie znajduje najczęściej ujście w grupie rówieśniczej, w której właśnie przymus stanowi wzór zachowania.

Przejęcie kontroli nad rówieśnikami, bycie ich „przywódcą” jest rekompensatą całkowitego podporządkowania w rodzinie. Przyjmując funkcje „przywódcy” młodzież niedostosowana społecznie realizuje w ten sposób zachowania wyuczone w rodzinie, czyli przemoc i agresję.

Odrzucenie przez „normalną” grupę rówieśniczą ogranicza kontakt z rówieśnikami o prospołecznych postawach, redukując w ten sposób możliwości rozwoju umiejętności kontaktów społecznych określonych normami ogólnospołecznymi.

Szczególnie przydatna w pracy profilaktycznej jest analiza indywidualnych przypadków z uwzględnieniem faz zaproponowanych przez S. Ziemskiego (1973).

A mianowicie: diagnozy klasyfikacyjnej, diagnozy genetyczno-środowiskowej (danych o nieletnim, rodzinie, środowisku szkolnym, rówieśniczym) oraz diagnozy znaczenia, fazy i prognostycznej. Te dane są niezbędne w prowadzeniu każdego indywidualnego przypadku a także terapii grupowej.

Analiza indywidualnych przypadków

W celu potwierdzenia uogólnionych sądów odwołano się dodatkowo do „studium indywidualnych przypadków”. Do charakterystyki tych przypadków wykorzystano wywiady z wychowawcami klas, pedagogiem szkolnym oraz analizę dokumentacji szkolnej uczniów (dzienniki lekcyjne, zeszyt wychowawcy, arkusze ocen).

Poniżej przedstawiono dwa wybrane przykłady analizy indywidualnych przypadków, których łącznie opracowano dwadzieścia.

Sebastian B. (aneks 6, pozycja nr 3)

Sebastian mieszka w mieście, w rejonie zwanym przez społeczność lokalną oraz funkcjonariuszy policji „trójkątem bermudzkiem”. Jest uczniem klasy I Zasadniczej Szkoły Rolniczej o specjalności mechanizator rolnictwa. W ubiegłym roku szkolnym uczęszczał do Zasadniczej Szkoły Samochodowej, kształcił się w kierunku mechanik samochodowy. Chłopiec opuszczał zajęcia lekcyjne i warsztatowe, co odbiło się na jego bardzo słabych ocenach w I półroczu (otrzymał 6 ocen niedostatecznych a z dwóch przedmiotów był niesklasyfikowany). W miesiącu marcu zrezygnował z nauki i nowy rok szkolny rozpoczął w szkole rolniczej.

Sebastian urodził się z nieformalnego związku. Matka nie związała się na stałe z jego biologicznym ojcem. Ma dwóch młodszych braci, których ojciec nie wychowuje, nie mieszka z rodziną, nie łoży na ich utrzymanie i nie interesuje się ich losem.

Chłopiec od początku życia wychowywał się w niedostatku i złej atmosferze rodzinnej. Był nieakceptowany przez ojczyzna, który nadużywał alkoholu, wszczynał awantury w domu, znęcał się fizycznie i psychicznie nad rodziną. Matka posiada wykształcenie podstawowe i nigdzie nie pracuje, nie stroni również od alkoholu, nie poczuwa się do odpowiedzialności za wychowanie dzieci. Utrzymuje się z sezonowych prac dorywczych oraz zasiłku otrzymywanego z MOPS. Szczególna niechęć i brak akceptacji przejawia w stosunku do Sebastiana. Twierdzi, że jest on przyczyną jej wszelkich niepowodzeń życiowych. Chłopcem do 7 roku życia opiekowała się schorowana babcia (matka jego matki). Obecnie jest zdany wyłącznie sam na siebie, wychowuje go tzw. „ulica”.

Na rozwój dziecka wpłynął niewątpliwie także fakt jego wady wymowy (jąkanie). W opinii nauczycieli Sebastian wstydzi się swojej sytuacji rodzinnej i materialnej. Jego funkcjonowanie w środowisku utrudnia wada wymowy, co przejawia się w częstym popadaniu w konflikty z kolegami i osobami dorosłymi.

W badaniu psychologicznym, na które został skierowany przez wychowawczynię klasy V szkoły podstawowej, określono chłopca jako impulsywnego i niekonsekwentnego w działaniu, ruchliwego i roztargnionego. Brak mu wytrwałości w wykonywaniu zadań oraz poczucia realizmu. Jego plany życiowe bardzo wyraźnie rozmiągają się z możliwościami poznawczymi i fizycznymi. Najważniejsze dla niego w realizacji celów są siła, wygląd i sprawność, czyli te cechy, których nie posiada a bardzo pragnąłby je mieć.

W trakcie prowadzonych badań Sebastian został zakwalifikowany do grupy uczniów przejawiających **wysoki stopień** niedostosowania społecznego (liczne symptomy tych zachowań sygnalizowane były już przez nauczycieli szkoły podstawowej).

Wyniki i analiza statystyczna niniejszych badań dowodzi, że chłopiec nie lubi swojej klasy. Akceptuje tylko jednego kolegę, który mieszka w pobliżu jego ulicy. Wobec pozostałych uczniów nie ma stosunku emocjonalnego. Wie, że większość rówieśników nie darzy go również sympatią. Ponadto zdecydowana większość jego klasowych kolegów (89,4%) stwierdziło, że osiąga on najgorsze wyniki w klasie, wagaruje, pali papierosy, spożywa alkohol, łatwo popada w złość, często używa wulgarnego słownictwa oraz wchodzi w konflikty z nauczycielami, a 21,3% respondentów ma mu za złe, że z nikim w klasie nie nawiązał przyjacielskich stosunków.

Tak więc Sebastian jest uczniem wybitnie nieakceptowanym w grupie rówieśniczej a złożyły się na to następujące czynniki:

- niewłaściwa struktura rodziny (matka samotnie wychowująca trójkę dzieci),
- trudna sytuacja materialno-bytowa,
- nieprawidłowa postawa wychowawcza matki – dystans przejawiający się unikaniem dziecka, obojętnością i zaniedbaniem,
- kompleksy i niska samoocena wynikająca z wady wymowy, czego prawdopodobnie konsekwencją jest niskie poczucie przynależności do grupy,
- zachowania odbiegające od ogólnie przyjętych i obowiązujących norm społecznych.

Jowita S. (aneks 6, pozycja nr1)

Jowita mieszka w mieście, na jednym z dużych osiedli. Rodzice przeprowadzili się z pobliskiej wsi pod koniec lat osiemdziesiątych. Jest uczennicą klasy I wielozawodowej w Zespole Szkół Budowlanych. Wychowuje się w wielodzietnej, pięcioosobowej rodzinie. Ma dwie starsze siostry i młodszego brata. Matka legitymuje się wykształceniem podstawowym, ukończyła tylko kurs krawiecki, nigdzie nie pracuje.

Utrzymuje dom z niewielkich alimentów i zasiłku wypłacanego przez MOPS. Czasami dorabia do budżetu domowego drobnymi usługami krawieckimi. Ojciec nadużywał alkoholu, znęcał się nad rodziną, przebywa w zakładzie karnym.

Dziewczynka od najmłodszych lat ma problemy zdrowotne. Z powodu choroby nerek bardzo często przebywa na leczeniu w szpitalu. Opuszcza więc zajęcia lekcyjne, co powoduje zaległości w nauce. Z tego też powodu powtarza klasę I. W ubiegłym roku szkolnym uczęszczała do Zespołu Szkół Odzieżowych i kształciła się na poziomie zawodowym o specjalności krawiec-szwacz. Ze względu na liczne oceny niedostateczne, jakie otrzymała na koniec roku nie przeszła do klasy wyższej programowo.

Jowita podczas wakacji poznała starszego od siebie chłopca, z którym uciekła z domu. O tym fakcie matka powiadomiła policję. W związku z tym Wydział Rodzinny i Nieletnich Sądu rejonowego wyznaczył jej nadzór kuratora. W opinii wychowawcy klasy dziewczynka jest spokojna, nie popada w konflikty z rówieśnikami, ale zauważono, że popalała papierosy. Na lekcjach jest bierna i nie uczestniczy w życiu klasy. Nie ma żadnej bliższej koleżanki. Matka wstydząc się swojego ubóstwa i trudnych warunków mieszkaniowych nikogo nie zaprasza do domu. Uczennice, które chciały ją odwiedzić i pomóc w nauce były przyjmowane na korytarzu.

W trakcie prowadzonych badań wśród młodzieży Zespołu Szkół Budowlanych, Jowita została zakwalifikowana do grupy uczniów przejawiających niski stopień niedostosowania społecznego. Wyniki badań dowodzą, że dziewczynka lubi w swojej klasie niektóre osoby i uważa je za swoje koleżanki. Lubiana jest również przez część koleżanek, które mówią o niej, że unika rówieśników (41,6%), ponad połowa (56,5%) ma jej za złe, że z nikim się nie przyjaźni a 27,8% klasowych kolegów i koleżanek uważa ją za osobę nieśmiałą oraz 34,3% stwierdziło, iż osiąga słabe wyniki w nauce.

Uzyskane dane potwierdzają niską akceptację Jowity przez klasowych rówieśników.

Przyczyną tej sytuacji wydaje się być:

- choroba i związane z nią częste nieobecności w szkole, co powoduje brak więzi emocjonalnych między nią a klasą. Ten stan pogłębia dodatkowo swoim zachowaniem matka, która uniemożliwia kontakty córki z rówieśnikami,
- nieprawidłowa struktura rodziny (matka po rozwodzie sama wychowuje czwórkę dzieci),
- warunki materialno – bytowe,
- niewłaściwa postawa wychowawcza matki – bezradność przejawiająca się w niezdolności do kierowania dzieckiem (małe wymagania, brak konsekwencji, niezaspokojona potrzeba miłości i przynależności),
- niska samoocena spowodowana sytuacją rodzinną, która może być konsekwencją niskiego poczucia przynależności do grupy rówieśniczej.

Wnioski:

Na podstawie analizy wyników badań przedstawionych w niniejszym podrozdziale stwierdzić można, że:

- w grupie rówieśniczej, jaką jest klasa szkolna badani uczniowie, szczególnie ci, którzy przejawiają wysoki stopień niedostosowania społecznego osiągają mały stopień popularności, co w konsekwencji powoduje ich negatywne nastawienie do całościowego układu społecznego. Ustalenia te korespondują z wynikami badań B.Urbana [2000] (realizowanych w krakowskich szkołach podstawowych) oraz z wynikami uzyskanymi przez amerykańskich badaczy: S. Hymel, A. Bowker i E. Woody [1993] na grupie kanadyjskich uczniów szkoły podstawowej [za: B. Urbanem 2000 s.118],
- ustalono również, iż istotne dla poziomu akceptacji wyrażonej przez klasowych kolegów w stosunku do swoich rówieśników niedostosowanych społecznie są cechy demograficzno-społeczne rodziny dotyczące poziomu wykształcenia ich rodziców. Wyniki badań wykazały wyraźną istotność statystyczną między tymi zależnościami (im niższe wykształcenie rodziców respondentów, tym mniejszy jest dla nich poziom akceptacji wyrażany przez rówieśników),
- nieistotne statystycznie okazały się natomiast pozostałe cechy demograficzno-społeczne rodzin respondentów. Nie mają one zatem wpływu na poziom akceptacji u badanych uczniów,

- do grup o właściwościach podkulturowych należą respondenci przejawiający umiarkowany i wysoki stopień niedostosowania społecznego,
- nieistotne pod względem statystycznym i merytorycznym okazały się zależności między przynależnością respondentów do grup podkulturowych a cechami demograficzno-społecznymi rodziny.

Dokonując konkluzji, można stwierdzić, iż głównym motywem wiązania się badanej młodzieży w wieku adolescencji z alternatywną grupą rówieśniczą spoza klasy szkolnej jest potrzeba kontaktu z drugim człowiekiem oraz znalezienie miejsca do realizacji swoich potrzeb. Przejawem owej tendencji jest wzrastająca popularność jednostek wyróżniających się „skutecznością” zachowań aspołecznych.

Największą popularnością wśród jednostek o wysokim stopniu niedostosowania cieszy się podkultura tzw. blokiersów. Przynależność do tej grupy deklarowało 23,6% uczniów z wysokim stopniem niedostosowania i 15,8% o stopniu umiarkowanym. Ugrupowanie to imponuje uczniom ponieważ jego właściwością jest: agresja wobec innych, zażywanie środków odurzających, wzbudzanie niepokoju i strachu wśród mieszkańców osiedlowych bloków, a przede wszystkim brak akceptacji w grupie o prospołecznych zachowaniach. Przyjmowanie przez młodzież niedostosowaną norm i wartości preferowanych przez ugrupowania subkulturowe, przyczynia się do pogłębiania ich niedostosowanych zachowań.

W niniejszych badaniach zwrócono uwagę na brak różnic wynikających z płci, co oznacza, że do grup subkulturowych „garną się” zarówno chłopcy, jak i dziewczęta. Są to jednostki mało atrakcyjne dla klasowych kolegów, przeżywające niepowodzenia szkolne, posiadające braki w znajomości norm życia społecznego, a także niekulturalne nawyki często wyniesione z domu rodzinnego.

Wyniki te dostarczają także istotnych spostrzeżeń natury poznawczej i są przesłanką do sformułowania przez pedagogów, psychologów bądź terapeutów adekwatnych zasad i metod w zakresie profilaktyki wychowawczo - resocjalizującej i terapeutycznej.

4. Środowisko szkolne

4.1. Realizowanie roli ucznia

Za podstawowe wyznaczniki sytuacji szkolnej przyjęto osiągnięcia szkolne badanych uczniów: oceny szkolne, systematyczność w odrabianiu lekcji, przejawiane zainteresowania jakimś przedmiotem, opuszczanie zajęć lekcyjnych, aktywność na lekcjach, przynoszenie przyborów szkolnych, udział w pracach i zajęciach pozalekcyjnych, relacje z nauczycielami, wychowawcą, staranność prowadzenia zeszytów, nieakceptacja przez rówieśników.

Zgodnie z tymi wskaźnikami, sytuacja szkolna, która nie budzi niepokoju to taka, gdzie dziecko osiąga dobre wyniki w nauce, uczestniczy czynnie w życiu klasy i szkoły, nie sprawia problemów swym zachowaniem, ma poprawny stosunek do obowiązków szkolnych, jego relacje z nauczycielami i rówieśnikami są również poprawne.

W przypadku, gdy dziecko nie spełnia wymagań dydaktycznych stawianych przez nauczycieli, jest odrzucone przez kolegów i koleżanki, a jego funkcjonowanie na terenie szkoły i poza nią jest nieprawidłowe, często wagaruje, mamy do czynienia z sytuacją świadczącą o nieprawidłowym realizowaniu roli ucznia przez dziecko, a co za tym idzie, o jego niedostosowaniu społecznym.

Pierwsze z wymienionych wskaźników, tj. postępy w nauce, mają szczególne znaczenie w diagnozie niedostosowania społecznego. Często jest to sygnał poprzedzający poważniejsze przejawy niedostosowania. Wielu autorów zajmujących się problematyką dysfunkcyjności dzieci i młodzieży zwraca uwagę na występowanie związku między niepowodzeniami w nauce a niedostosowanymi zachowaniami. Niepowodzenia szkolne definiowane są jako: „(...) *sytuacje, które charakteryzują się występowaniem wyraźnych rozbieżności między wymaganiami wychowawczymi i dydaktycznymi szkoły a postępowaniem uczniów oraz uzyskiwanymi przez nich wynikami w nauce*” [Cz. Kupisiewicz, 1984, s. 211].

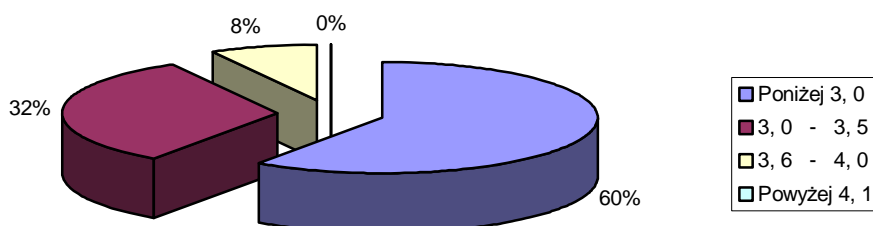
Do analizy poziomu osiągnięć szkolnych badanej grupy uczniów obliczono średnią ocen z poszczególnych przedmiotów. Pod uwagę wzięto oceny uzyskane w I semestrze i końcowe.

Dane te zaczerpnięto z dokumentacji szkolnej (dzienników lekcyjnych), po uprzednio wyrażonej zgodzie przez dyrektora szkoły i wychowawcy. Tabela nr IV.52 prezentuje dane procentowe średniej ocen respondentów.

Tabela IV.52

Średnia ocen uzyskana przez badaną grupę uczniów

ŚREDNIA OCEN	LB	%
Poniżej 3,0	148	59,7
3,0 - 3,5	80	32,2
3,6 - 4,0	20	8,1
Powyżej 4,1	0	0,0
Ogółem	248	100,0

Ryc. IV. 24. Procentowy rozkład ocen uzyskanych przez respondentów

Analiza danych zawartych w tabeli wskazuje na szereg trudności, jakie badani uczniowie napotykali w opanowaniu programowych treści nauczania. Największą grupę stanowią uczniowie słabi, tzn. utrzymujący się w przedziale ocen od poniżej 3,0 do 3,5. Słabe wyniki uzyskują zarówno chłopcy jak i dziewczęta, a więc płeć nie odgrywa tu żadnej roli. W grupie tej znalazło się 17 osób, które wcześniej powtarzały klasy lub uczyły się w innej szkole, lecz nie otrzymały promocji.

W opinii nauczycieli i pedagoga szkolnego, przyczyny słabych ocen i niepowodzeń szkolnych badanych uczniów należy upatrywać w:

- w częstych nieobecnościach w szkole (wagary) - 72,0%
- niesystematycznej pracy - 68,0%

- brakiem pomocy szkolnych, zeszytów, podręczników - 27,0%
- niewłaściwymi relacjami z nauczycielami - 39,0%

W przedziale średniej ocen 3,6 – 4,0 na koniec I semestru uplasowało się tylko 20 respondentów (8,1%). Żaden uczeń z badanej grupy nie otrzymał średniej ocen powyżej 4,1. Bez trudu można zauważyć, że występuje zależność pomiędzy wynikami w nauce a wynikami osiągniętymi w podskali III NS – (SNS L. Pytki).

Liczba uczniów, która otrzymała wyniki wysokie i średnie w tej podskali jest identyczna z liczbą osób, które otrzymały średnią ocenę od poniżej 3,0 do 3,5. Młodzież z wynikami wysokimi i średnimi w podskali III NS osiąga dużo niższe wyniki w nauce niż uczniowie, którzy otrzymali w tej podskali wyniki niskie.

4.2. Nasilenie poszczególnych przejawów i stopień zaawansowania niedostosowania społecznego

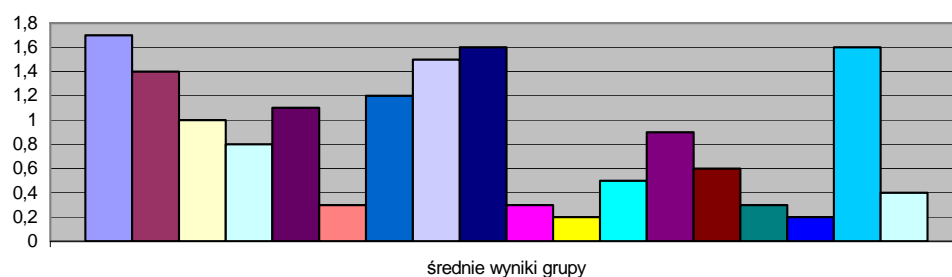
Posługując się Arkuszem Niedostosowania Społecznego Ucznia Szkoły Średniej poddano szczegółowej analizie poszczególne przejawy i stopień zaawansowania niedostosowania społecznego badanych uczniów.

Za wskaźnik stopnia nasilenia poszczególnych przejawów niedostosowanego zachowania, przyjęto średnie punktów uzyskanych za poszczególne przejawy. Przejawy te oceniano punktowo w skali od 0 – 2. Suma uzyskanych punktów przez badaną grupę podzielona została przez liczbę badanych uczniów, co dało średni wynik grupy oraz ukazało stopień nasilenia zjawiska niedostosowania społecznego.

W tabeli nr IV.53 przedstawiono średnie wyniki grupy uzyskane za poszczególne przejawy społecznego niedostosowania.

Średnie wyniki badanej grupy za poszczególne przejawy społecznego niedostosowania

RODZAJE PRZEJAWÓW NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO	ŚREDNIE WYNIKI GRUPY
Używanie wulgarnych słów	1,7
Wszczywanie konfliktów, bójek z rówieśnikami	1,4
Niekulturalne i nietaktowne odnoszenie się do osób dorosłych	1,0
Oprotestowywanie poleceń nauczycieli, wychowawców	0,8
Ucieczki z lekcji (wagary)	1,1
Kradzieże drobnych przedmiotów i pieniędzy	0,3
Kłamstwa i oszukiwanie innych	1,2
Palenie papierosów	1,5
Picie piwa	1,6
Picie mocnych alkoholi	0,3
Zażywanie środków odurzających	0,2
Włamania do samochodów lub kradzieże	0,5
Ucieczki z domu	0,9
Przynależność do grup podkulturowych	0,6
Wyznawanie i praktykowanie ideologii danej subkultury	0,3
Dokonywanie samookaleczeń, prób samobójczych	0,2
Przebywanie w towarzystwie zdemoralizowanych osób	1,6
Unikanie kontaktu z innymi ludźmi	0,4
Ogółem	15,8

■ Używanie wulgarnych słów	■ Wszczywanie konfliktów, bójek z rówieśnikami
□ Niekulturalne i nietaktowne odnoszenie się do osób dorosłych	□ Oprotestowywanie poleceń nauczycieli, wychowawców
■ Ucieczki z lekcji (wagary)	■ Kradzieże drobnych przedmiotów i pieniędzy
■ Kłamstwa i oszukiwanie innych	□ Palenie papierosów
■ Picie piwa	■ Picie mocnych alkoholi
■ Zażywanie środków odurzających	■ Włamania do samochodów lub kradzieże
■ Ucieczki z domu	■ Przynależność do grup podkulturowych
■ Wyznawanie i praktykowanie ideologii danej subkultury	■ Dokonywanie samookaleczeń, prób samobójczych
■ Przebywanie w towarzystwie zdemoralizowanych osób	□ Unikanie kontaktu z innymi ludźmi

Ryc. IV.25. Dane procentowe przejawów społecznego niedostosowania badanych uczniów

Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli przejawy o najwyższej średniej, to: posługiwanie się wulgarnym słownictwem (1,7), picie piwa (1,6), przebywanie w towarzystwie osób zdemoralizowanych (1,6), palenie papierosów (1,5), wszczynanie konfliktów z rówieśnikami (1,4), ucieczki z lekcji – wagary (1,1), kłamstwa i oszukiwanie innych (1,2), niekulturalne i nietaktowne odnoszenie się do osób dorosłych (1,0). A zatem te przejawy niedostosowania społecznego badanych uczniów występują najczęściej.

Natomiast przejawy o umiarkowanej średniej to: ucieczki z domu (0,9), oprostowywanie poleceń nauczycieli (0,8), przynależność do grup podkulturowych (0,6), włamania do samochodów lub ich kradzieże (0,5).

O niskiej średniej wystąpiły takie przejawy niedostosowania społecznego, jak: unikanie kontaktu z innymi ludźmi (0,4), kradzieże drobnych przedmiotów i pieniędzy, picie mocnych alkoholi, wyznawanie i praktykowanie ideologii grup podkulturowych – te przejawy osiągnęły takie same średnie wyniki, tj. (0,3). Niskie wyniki osiągnęły również następujące przejawy: zażywanie środków odurzających (0,2), dokonywanie samookaleczeń i próby samobójcze (0,2).

Przedstawione powyżej średnie punktów świadczą o tym, że w badanej grupie kilkanaście osób, weszło w konflikt z prawem lub na drogę przestępstwa. Wobec tych uczniów zastosowano profilaktyczne środki resocjalizujące.

Natomiast niewielka liczba badanych jest uzależniona od mocnych alkoholi czy środków odurzających. Prawie połowa respondentów deklaruje, iż alkohol, który najczęściej spożywa to piwo.

Badani najczęściej manifestują niedostosowane zachowania poprzez łamanie dyscypliny szkolnej, posługiwanie się wulgarnym słownictwem, wszczynanie konfliktów z rówieśnikami, palenie papierosów.

Do oceny zjawiska niedostosowania społecznego u badanych uczniów zastosowano skalę szacunkową. Uczeń mógł maksymalnie uzyskać 35 punktów za przejawy niedostosowania. Miarodajna skala wygląda następująco:

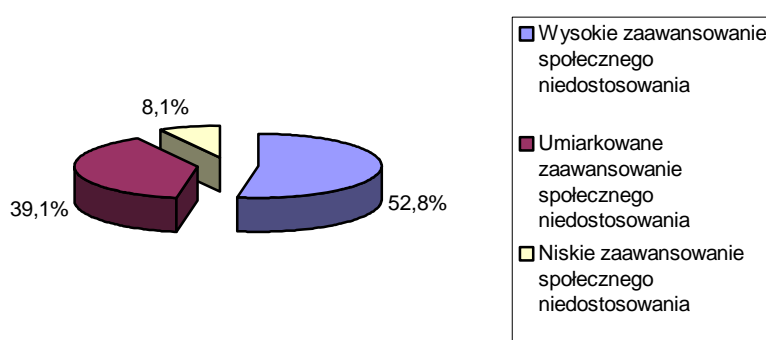
0 - 15 punktów	- nisko zaawansowane niedostosowanie społeczne
16 - 25 punktów	- umiarkowanie zaawansowane niedostosowanie społeczne
26 - 35 punktów	- wysoko zaawansowane niedostosowanie społeczne

Dane ilościowe dotyczące tej oceny przedstawia tabela nr IV.54.

Tabela IV.54

Ocena stopnia zaawansowania niedostosowania społecznego badanej grupy

OCENA	LB	%
Wysokie zaawansowanie społecznego niedostosowania	131	52,8
Umiarkowane zaawansowanie społecznego niedostosowania	97	39,1
Niskie zaawansowanie społecznego niedostosowania	20	8,1
Ogółem	248	100,0

Ryc. IV.26. Procentowy rozkład oceny stopnia niedostosowania społecznego

Przedstawione w tabeli wyniki badań wskazują, iż 131 osób (52,8%) w badanej grupie przejawia wysokie zaawansowanie społecznego niedostosowania, 97 uczniów (39,1%) umiarkowane, a tylko 20 (8,0%) spośród badanych respondentów przejawia niskie zaawansowanie społecznego niedostosowania. Wyniki te są zbieżne z wynikami uzyskanymi w podskali III SNS L. Pytki.

W badanej grupie dominują uczniowie o wysokim stopniu niedostosowania społecznego. Jest to młodzież, która uzyskuje słabe wyniki w nauce z różnych powodów: częste wagary, niewłaściwy stosunek do obowiązków szkolnych, konflikty z nauczycielami i rówieśnikami, przejawianie agresywnych form zachowania, przyjaźnią się i przebywają w towarzystwie osób zdemoralizowanych. Młodzież ta postrzegana jest przez nauczycieli negatywnie. Bywa i tak, że szkoła najchętniej pozbywa się takich uczniów, którzy przestają spełniać jej wymagania.

Wiemy, że do formalnego wyrzucenia dochodzi rzadko (przepisy oświatowe obligują ucznia do realizacji obowiązku szkolnego i nauki do ukończenia 18 roku życia).

Najczęściej uczeń pod presją nauczycieli odchodzi sam, sugeruje mu się zmianę szkoły a czasem obowiązuje zasada, że w tej szkole nie powtarza się klasy. Dla takich osób trudno jest znaleźć miejsce w innej szkole, a zatem co ten młody człowiek ma ze sobą zrobić? Może będzie miał szczęście i trafi do placówki, w której uzyska pomoc fachowców i dokończy edukację.

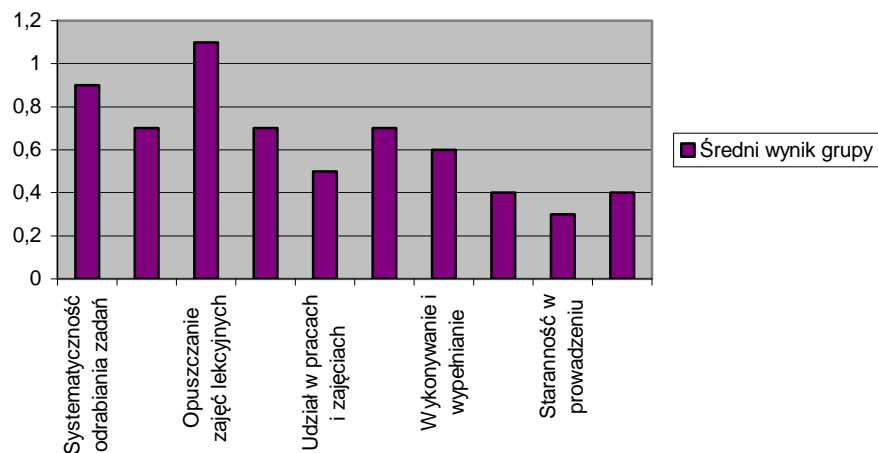
4. 3. Stosunek do nauki i szkoły a stopień niedostosowania społecznego

W prowadzonych badaniach starano się ustalić także, jaki jest stosunek ucznia do nauki i szkoły. Wychowawcy ocenili każdego ucznia w świetle 10 przejawów stosunku do nauki zawartych w ANSUSŚ. Zadaniem wychowawcy było określenie częstotliwości występowania tych przejawów w zachowaniu się uczniów, za pomocą skali szacunkowej od 0 – 2 punktów. Dla każdego przejawu wyliczono średnią liczbę punktów uzyskanych przez całą badaną grupę. Dzięki temu można ustalić, które z pozytywnych przejawów stosunku ucznia do nauki występują najczęściej w badanej grupie, a które najrzadziej. Średnie liczby punktów uzyskanych przez respondentów za przejawy ich stosunku do nauki przedstawiono w tabeli nr IV.55.

Tabela IV.55

Średnie liczby punktów uzyskane przez grupę za przejawy stosunku do nauki

RODZAJE PRZEJAWÓW	ŚREDNI WYNIK GRUPY
Systematyczność odrabiania zadań domowych	0,9
Przynoszenie książek, zeszytów i przyborów szkolnych	0,7
Opuszczanie zajęć lekcyjnych	1,1
Aktywne uczestnictwo w lekcji	0,7
Udział w pracach i zajęciach pozalekcyjnych	0,5
Kulturalne i taktowne zachowanie wobec nauczycieli	0,7
Wykonywanie i wypełnianie poleceń nauczycieli	0,6
Starannie się o otrzymywanie wysokich ocen	0,4
Dbłość w prowadzeniu zeszytów przedmiotowych	0,3
Przejawianie szczególnych zainteresowań określonym przedmiotem	0,4

Ryc. IV.27. Dane procentowe średniej liczby punktów uzyskanych za poszczególne przejawy stosunku do nauki

Maksymalna, możliwa do osiągnięcia średnia punktów dla grupy wynosiła 2. Bardzo niskie średnie uzyskali przede wszystkim uczniowie o wysokim zaawansowaniu niedostosowania społecznego oraz część uczniów o umiarkowanym.

Najwyższą średnią punktów w badanej grupie uzyskano dla przejawu trzeciego, tj. „opuszczanie zajęć lekcyjnych”- 1,1 punktu. Za pozostałe pozytywne przejawy stosunku do nauki, respondenci uzyskali bardzo niskie średnie, tj. od 0,3 do 0,9 punktu. Nie osiągają one wartości 1, czyli nie są nawet umiarkowanie wysokie.

Uzyskane wyniki świadczą o tym, że uczniowie w badanej grupie nie dbają o osiągnięcie dobrych wyników w nauce. A im wyższe zaawansowanie niedostosowaniem społecznym, tym mniejsze zainteresowanie u tych uczniów nauką, brak staranności w wypełnianiu zadań szkolnych i zainteresowań zajęciami pozalekcyjnymi, większa liczba opuszczonych godzin lekcyjnych, niewłaściwe zachowanie wobec nauczycieli, lekceważenie ich poleceń.

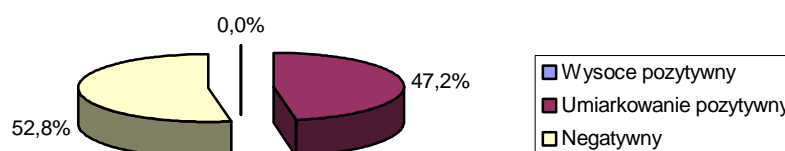
Aby ustalić stosunek do nauki szkolnej każdego z badanych uczniów zastosowano szacunkową skalę punktową, która przedstawia się następująco:

- 0 – 7 punktów - stosunek do nauki negatywny
- 8 – 14 punktów - stosunek do nauki umiarkowanie pozytywny
- 15 – 20 punktów - stosunek do nauki wysoce pozytywny

W tabeli nr IV.56 przedstawiono dane ilościowe dotyczące stosunku do nauki poszczególnych uczniów niedostosowanych społecznie.

Stosunek do nauki badanej grupy uczniów

KATEGORIA STOSUNKU DO NAUKI	LB	%
Wysoce pozytywny	0	0,0
Umiarkowanie pozytywny	117	47,2
Negatywny	131	52,8
Ogółem	248	100,0

Ryc. IV.28. Procentowy wskaźnik stosunku do nauki badanej młodzieży

W badanej grupie nie ma uczniów o wysoce pozytywnym stosunku do nauki. Większość respondentów, tj. 131 (52,8%) ma negatywny stosunek do nauki szkolnej, natomiast 117 uczniów (47,2%) przejawia umiarkowanie pozytywny stosunek do nauki.

W prowadzonych badaniach przyjęto, że stopień niedostosowania społecznego uczniów pozostaje w ścisłym związku z ich stosunkiem do nauki. W tabeli nr IV.57 przedstawiono dane dotyczące stopnia zaawansowania niedostosowaniem społecznym a stosunkiem uczniów do nauki.

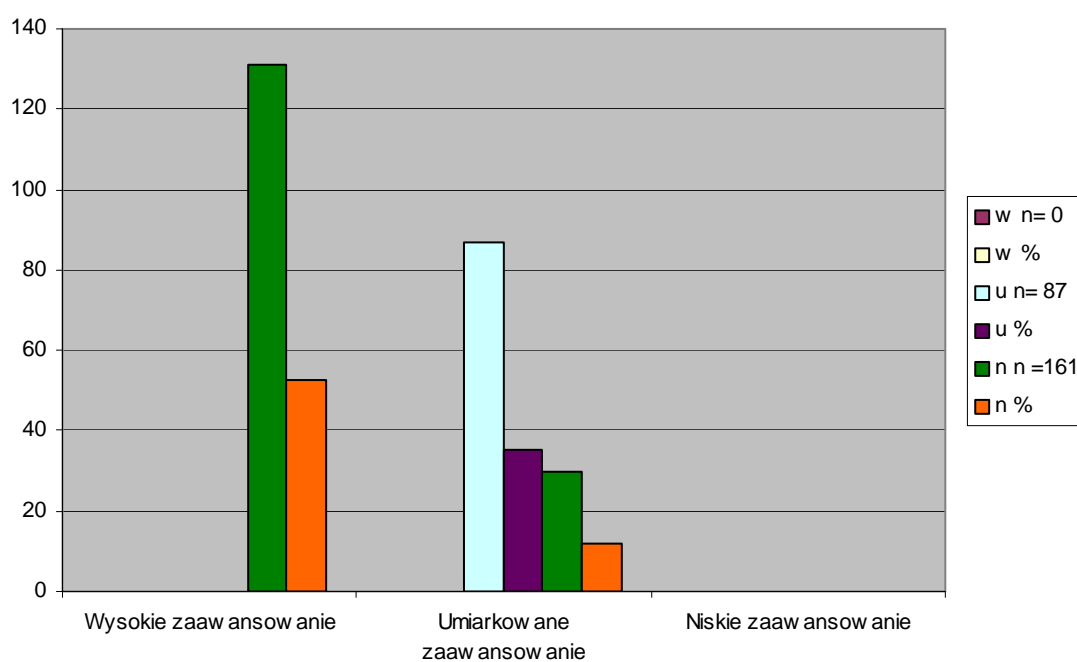
Stożieñ niedostosowania społecznoego uczniów a ich stosunek do nauki szkolnej

STOPIEŃ NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO	N = 248	STOSUNEK DO NAUKI					
		W		U		N	
		N= 0	%	N= 87	%	N =161	%
Wysokie zaawansowanie	131	0	0,0	0	0,0	131	52,8
Umiarkowane zaawansowanie	117	0	0,0	87	35,1	30	12,1
Niskie zaawansowanie	0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Ogółem	248	0	0,0	87	35,1	161	64,9

W - wysoce pozytywny

U - umiarkowanie pozytywny

N - negatywny

Ryc. IV.29. Dane procentowe przedstawiajace stopieñ niedostosowania społecznoego a stosunek respondentów do nauki

W badanej grupie wszyscy uczniowie z wysokim zaawansowaniem niedostosowania społecznoego przejawiajają negatywny stosunek do nauki – 131 osób,

tj. 100%. W podgrupie 117 uczniów z umiarkowanym zaawansowaniem niedostosowania społecznego było 87 osób (35,0%) przejawiających umiarkowanie pozytywny stosunek do nauki szkolnej i 30 (12,0%) uczniów przejawiających stosunek negatywny.

Uczniowie z niskim zaawansowaniem niedostosowania społecznego, tj. 20 osób (100%) - przejawiają umiarkowanie pozytywny stosunek do nauki. Przedstawione dane potwierdzają istnienie zależności między stopniem zaawansowania niedostosowaniem społecznym badanych uczniów a ich stosunkiem do nauki i szkoły.

Małe zainteresowanie nauką szkolną i osiąganiem wysokich wyników przez uczniów o wysokim zaawansowaniu niedostosowaniem społecznym, ich niedbałość w wypełnianiu obowiązków szkolnych, lekceważący stosunek do nauczycieli i wychowawców, ma bez wątpienia wpływ na sytuację dziecka oraz jego pozycję w zespole klasowym wśród rówieśników.

Wiadomo, że szkoła obok rodziny stanowi ważne mikrośrodowisko w kształtowaniu osobowości i socjalizacji dziecka. Młody człowiek wchodząc w nowy układ stosunków społecznych początkowo jest pozytywnie nastawiony do szkoły. Natomiast u niektórych dzieci z czasem zapal ten słabnie. Zaczynają opuszczać zajęcia, ich stosunek do nauki i szkoły staje się negatywny. Przyczyny tego zjawiska są różne i często skumulowane, a mianowicie: zły klimat panujący w klasie, niewłaściwe relacje z nauczycielami, zbyt duże wymagania stawiane przez nauczycieli nieuwzględniające rozwoju intelektualnego dziecka, poczucie lęku i zagrożenia w szkole, dysfunkcje rozwojowe (dysleksja, dysgrafia, dyskalkulia).

Na podstawie niepowodzeń szkolnych młodzieży można przewidzieć powstanie u nich zachowań aspołecznych (agresji werbalnej i niewerbalnej, przestępczości itp.), dokładniej niż na podstawie statusu społeczno-ekonomicznego rodziny lub jej struktury. Tą tezę popiera również wielu badaczy polskich, np.: J. Konopnicki [1971], H. Spionek [1973], A. Bałandynowicz [2001], K. Zajączkowski [2001], B. Urban [2001], J. Kuźma [2001] a także zachodnich, w tym D. Farrington [1990], A. Blumenstein [1995], J. Phillips i D. Kelly [1989].

4. 4. Pozycja młodzieży w formalnej strukturze klasy szkolnej jako czynniki sprzyjający poszukiwaniu alternatywnych grup odniesienia

Uczestnictwo młodego człowieka w grupie rówieśniczej stanowi bardzo ważny element jego rozwoju społecznego. Te dzieci, które wydają się być dla rówieśników mniej atrakcyjne, tzn. nie potrafią zdobyć przyjaciół, mają problemy z zachowaniami empatycznymi bywają ignorowane bądź odrzucane przez grupę.

Dokonując wnikliwej obserwacji zespołu klasowego, możemy zauważyć istniejące w nim zróżnicowanie ze względu na pozycje społeczne, jakie zajmują poszczególni uczniowie. Różnice te uwydatniają się w szczególności w odniesieniu do osób pełniących lub niepełniących funkcji w klasie, osiągających dobre i złe wyniki w nauce, zdolnych i mniej zdolnych, a także silnych i słabszych fizycznie. Pod względem zajmowanych przez jednostki pozycji różnice występują również wśród uczniów lubianych bądź nielubianych, co wynika z różnego stopnia okazywanej sobie sympatii czy antypatii. Stosunki panujące między jednostką a grupą mogą przybrać charakter pozytywny lub negatywny. Jeśli uczeń jest pozytywnie nastawiony do zespołu, przestrzega norm panujących w grupie, solidaryzuje się ze swoimi kolegami, to zazwyczaj taka postawa zapewnia mu wzajemność. Natomiast, jeśli jednostka ma stosunek negatywny do grupy, unika bliższych kontaktów z rówieśnikami, nie współdziała z nimi, to z pewnością będzie przez nią izolowana lub nawet odrzucana.

Stosunki panujące w grupie M. Łobocki [1985] klasyfikuje w obrębie stosunków rzeczowych i osobowych. Wyróżnia on:

- stosunki dominacji (przewodzenia),
- stosunki submisji (uległości),
- stosunki równorzędności (partnerstwa).

Wspólną cechą tych stosunków jest to, że powstają one spontanicznie, nie są przez nikogo narzucane.

Klasę szkolną uważamy od początku jej powstania za potencjalną grupę społeczną. Pomimo przypadkowego doboru uczniów klasa nie jest luźnym zbiorowiskiem osób. Składa się z dzieci będących w tym samym wieku, które znajdują się na podobnym

poziomie rozwoju psychofizycznego i realizującą te same cele, co umożliwiła szybką integrację początkowo izolowanych od siebie jednostek w coraz bardziej zwartą grupę o wspólnych upodobaniach, zainteresowaniach oraz rodzajach aktywności. Struktura wewnętrzna klasy jako grupy kształtuje się stopniowo, ponieważ powiązania społeczne pomiędzy uczniami, pozycje i ranga poszczególnych członków grupy, a także przepisy i normy współżycia rozwijają się w ciągu dłuższego czasu.

Charakteryzując klasę szkolną, można oprócz ogólnego pojęcia grupy społecznej zastosować podział na grupy formalne i nieformalne. Między tymi grupami występuje płynność granic, lecz zasadniczy kierunek rozwoju społecznej kultury klasy szkolnej polega na tym, że stopniowo następuje rozbudowa związków nieformalnych w obrębie grupy formalnej, jaką początkowo stanowi klasa. Z wychowawczego punktu widzenia korzystna jest taka sytuacja, w której zespoły uczniów powstają na zasadzie dobrowolnej przynależności ich członków, ale jednocześnie organizują się dla wspólnej nauki i pracy.

W zespole, jakim jest klasa szkolna, wyodrębniamy następujący układ stosunków:

- rzeczowe, oparte na wspólnym działaniu i poczuciu odpowiedzialności za wyniki pracy zespołowej,
- osobowe, a szczególnie koleżeńskie i przyjacielskie.

Układ stosunków i zależności między uczniami w klasie związany jest także z rolami społecznymi dzieci, ich pozycją oraz rangą w hierarchii społecznej uczniów. Ten układ charakteryzować można w takich wymiarach, jak: relacje międzyosobowe, dominowanie i podporządkowanie się, rywalizowanie i współpraca, akceptowanie bądź odrzucenie. Stosunki te, jak również wiążące się z nimi pozycje uczniów w klasie są niezmiernie złożone.

Młodzież o wysokim stopniu niedostosowania społecznego uzyskuje niższy status socjometryczny w klasie szkolnej, jest izolowana bądź odrzucana przez rówieśników, źle postrzegana przez nauczycieli, i w związku z tym pozostaje na marginesie życia tej grupy.

Konsekwencją odrzucenia dziecka przez rówieśników w klasie oraz jego nie najlepsza sytuacja rodzinna jest ucieczka do grup nieformalnych, tworzonych przez młodzież niedostosowaną społecznie.

Status młodzieży niedostosowanej społecznie jest zróżnicowany. Pewne jednostki niedostosowane będą zajmować niższe pozycje, ale znajdą się i takie, które nie będą pod tym względem odbiegały od ogółu, a może się zdarzyć, iż będą zajmowały pozycje wyższe. Zróżnicowania te widoczne są przy ocenie tych cech, kompetencji i zachowań, które zbliżone są do wartości szczególnie cenionych przez grupę. Na przykład jednostki

agresywne o wysokim stopniu niedostosowania społecznego są nisko oceniane pod względem nauki, przestrzegania norm społecznych, to równocześnie są dość dobrze oceniane pod względem stylu ubierania się bądź atrakcyjności fizycznej.

Z. Zaborowski, uwzględniając różne kryteria i punkty widzenia, wyodrębnia różnorodne typy pozycji, np.: biorąc pod uwagę płaszczyznę stosunków, możemy mówić o typie prymusa, sportowca, artysty. Z punktu widzenia wzajemnej oceny można mówić o jednostkach pozytywnie ocenianych, darzonych szacunkiem lub uczniach lekceważonych. Uwzględniając element uczuciowy można wyróżnić uczniów lubianych, cieszących się popularnością oraz obojętnych i nielubianych. Ten sam autor podkreśla, że pozycja ucznia w klasie stanowi ważny czynnik osobotwórczy. Pozycja będąca wyrazem zaufania i przychylności zespołu sprzyja rozwojowi osobowości jednostki i jej dojrzewaniu społecznemu. Natomiast pozycja ucznia odrzuconego, lekceważonego i nie darzonego zaufaniem, osłabia w nim wiarę w siebie, budzi poczucie krzywdy i nieufności do ludzi. Powyższe przeżycia psychiczne utrudniają młodemu człowiekowi zdrowe wzrastanie w coraz szersze kręgi społeczne i aktywne uczestniczenie w ich życiu. Odrzucenie ucznia przez klasę przejawia się w izolacji, unikaniu jego towarzystwa, niewciąganiu do wspólnych zabaw itp. Przyczyny odrzucenia mogą być różnorodne. Są one powiązane często z pewnymi cechami charakteru, usposobienia i właściwościami fizycznymi jednostki. Pewien wpływ na odrzucenie wywiera również sam nauczyciel poprzez szykany i dyskredytację ucznia [Z. Zaborowski, 1964].

Natomiast Włodarski dzieci odrzucone określa następująco: „(...) *Jednostka odrzucana nie cieszy się popularnością, wzbudza ujemne uczucia, popada w konflikty, ma nieprawidłowo ukształtowane kontakty społeczne. Dzieci niepopularne wychowują się w złych warunkach środowiskowych, są brudne, niechlujnie ubrane, przejawiają nadmierną ruchliwość połączoną z brakiem zdyscyplinowania, są nietowarzyskie, agresywne, nieposłuszne wobec dorosłych, mają przeciętny lub poniżej przeciętnego poziom rozwoju inteligencji*” [Z. Włodarski 1963, s. 29].

M. Pilikiewicz (1969) przez odrzucenie rozumie taką sytuację, kiedy nie ma w grupie ani jednego członka, który by lubił daną osobę, a wręcz przeciwnie wszyscy tej osoby nie lubią. Mówiąc inaczej mamy tu do czynienia nie z obojętnością grupy wobec jednostki, jak to ma miejsce przy izolacji, lecz z silnym stosunkiem negatywnym.

Konsekwencje wychowawcze izolacji i odrzucenia zarówno dla grupy, jak i dla samej jednostki są zupełnie odmienne.

Badania przeprowadzono w grupie 248 uczniów za pomocą **SNS L. Pytki – podskala II nieprzystosowanie koleżeńskie**. Opiniodawcami byli klasowi koledzy młodzieży przejawiającej niedostosowane zachowania.

Uzyskane dane wskazują, że wysokie wyniki otrzymało 124 uczniów, przeciętne 112 a 12 osób niskie (*tabela nr IV.2*). Następnie zastosowano klasyczną **technikę socjometryczną J. L. Moreno** w celu poznania zjawiska nieakceptacji młodzieży w klasie szkolnej.

Badana młodzież udzielała odpowiedzi na pytania dotyczące wyboru osób, z którymi chciałyby lub nie chciałyby się kontaktować w określonej, założonej przez badającego sytuacji. Zadaniem badanych było więc dokonanie wyborów pozytywnych lub negatywnych. Badanym zadano 6 pytań (*aneks nr 5*). Trzy spośród nich charakteryzowało kryterium pozytywne, trzy kryterium negatywne. Młodzież mogła wskazywać do trzech osób na każde pytanie.

Wnioski wyciągnięte z testu socjometrycznego J. L. Moreno okazały się być bardzo interesujące:

- najwyższy wskaźnik uznania społecznego uzyskało pięcioro uczniów, w tym trzy dziewczynki (*aneks 6 ,pozycja nr 5, 9, 14*) z największą liczbą wyborów i dwóch chłopców (*aneks 6, pozycja nr 7, 11*) po 11 wyborów. Jak widać dziewczęta zostały uznane za zdecydowanie bardziej atrakcyjne towarzystwo, ważny okazał się też ich wygląd zewnętrzny i zachowanie,
- najwyższy wskaźnik popularności społecznej (wskazania we wszystkich wyborach) uzyskał oprócz wymienionych wyżej osób jeden chłopiec (*aneks 6, pozycja nr 17*),
- gwiazdą socjometryczną (jednostką wybieraną szczególnie często, odbiegająca od przeciętnej liczby wyborów przypadającej na ucznia w danej klasie) okazała się dziewczynka (*aneks 6, pozycja nr 5*) – w wyborach pozytywnych oraz chłopiec (*aneks 6 pozycja nr 24*) - w wyborach negatywnych,
- osobami izolowanymi, niewybranymi przez żadnego z respondentów okazało się dwóch chłopców (*aneks 6, pozycja nr 22, 23*),
- jednostkami odrzucanymi (ocenanymi negatywnie częściej niż inni uczniowie w klasie) okazali się dwaj chłopcy (*aneks 6, pozycja nr 19, 24*),
- jednostkami, które znalazły się na marginesie grupy (mała liczba wyborów) okazali się uczniowie (*aneks 6, pozycja nr 6, 8, 13, 16, 25*).

Wnioski te zostały potwierdzone **kwestionariuszem ankiety dla ucznia „Stosunki koleżeńskie”**.

Wyniki badań pozwoliły na wyodrębnienie spośród uczniów niedostosowanych społecznie następujących kategorii:

- akceptowanych (mających silną pozycję w grupie),
- o statusie przeciętnym,
- polaryzacji akceptacji,
- izolacji,
- odrzucenia.

Uczniowie akceptowani to ci, którzy uzyskali dużo wyborów pozytywnych, cieszą się uznaniem wśród klasowych kolegów. Młodzież przeciętnie akceptowana to ta, która jest raczej lubiana, ale nie zajmuje ona ważnych pozycji w grupie. Uczniowie polaryzujące opinię grupy (o statusie niezrównoważonym), to jednostki, wobec których część rówieśników ma stosunek pozytywny, lubi je i akceptuje, natomiast część przeciwnie. Osoby w tej kategorii są jednocześnie akceptowane i odrzucone. Jednostki izolowane traktowane są przez członków grupy obojętnie; nie uzyskują oni wyborów pozytywnych ani też negatywnych. Są to osoby, które funkcjonują na marginesie życia klasy. Młodzież odrzucona jest przedmiotem jawnie deklarowanej niechęci przez pozostałych uczniów w grupie klasowej. Nie są oni lubiani, uznawani przez rówieśników i unika się z nimi bliższych kontaktów [za: D. Ekiert-Grabowską 1982].

Zdaniem tej samej autorki dzieci izolowane i odrzucone obejmuje wspólna nazwa *nieakceptowanych*. Autorka wskazuje również na kontrowersyjne opinie badaczy na to, czy takie cechy, jak: nieśmiałość, ociężałość, zbytne odstawienie od grupy, agresywność, nielojalność są rezultatem braku uznania, czy też jego przyczyną.

Analiza wyników badań wskazuje na to, iż uczniowie z wysokim niedostosowaniem społecznym nie są akceptowani przez swoich rówieśników.

Lepsze pozycje w klasie i więcej wyborów pozytywnych otrzymują uczniowie o umiarkowanym i niskim zaawansowaniu niedostosowania społecznego. Lepiej też są postrzegane ich kompetencje społeczne, a młodzież ta częściej pełni role przywódcze.

Cechy, które są pozytywnie oceniane przez kolegów to: lepsze wyniki w nauce, dobre relacje z rówieśnikami i osobami dorosłymi, umiejętność współdziałania i niesienia pomocy, przestrzeganie norm społecznych.

Rówieśnicy z klasy nieakceptowanych kolegów określali jako: „zły kolega”, „lubi dokuczać innym”, „bije i zaczepia innych”, „wulgarnie się odzywa”, „jest niekoleżeński (ka)”, „terroryzuje kolegów w klasie”, „głupio się zachowuje”.

Ta młodzież wymaga wnikliwej uwagi, gdyż brak akceptacji przez rówieśników ma przede wszystkim związek z przejawianymi zachowaniami agresywnymi, które są szczególnie ostro potępiane. Młodzież ta jest gorzej postrzegana pod względem cech fizycznych, zdolności intelektualnych, osiągnięć szkolnych, jak i kompetencji w różnych dziedzinach.

Wartym podkreślenia jest fakt, iż grupa młodzieży o wysokim stopniu niedostosowania społecznego w porównaniu z pozostałymi otrzymała najsurowsze oceny, co wyraża się niskim wskaźnikiem popularności odzwierciedlającym niskie pozycje statusu społecznego. Interpretując to zjawisko trudno wymienić wszystkie jego przyczyny. Nie mniej jednak prawdopodobny wydaje się być fakt, że w relacjach interpersonalnych i codziennym współżyciu członkowie grupy rówieśniczej potrafią wykorzystać wiedzę o kolegach, która wpływa na wytworzenie o nich obrazu i na jego podstawie możliwe jest przewidywanie zachowania kolegi.

Jak wykazały przeprowadzone badania, uczniowie o wysokim stopniu niedostosowania społecznego nie utrzymują kontaktów koleżeńskich z rówieśnikami w klasie. Przyjaźnią się natomiast z wybranymi kolegami w szkole, ale spoza klasy. Bliskie kontakty utrzymują z osobami spoza szkoły, które są w różnym wieku.

Można więc wysunąć wniosek, iż młodzież niedostosowana społecznie dobiera sobie przyjaciół o podobnych zainteresowaniach i poglądach. Często koledzy ci nigdzie nie pracują, nie uczą się, popadli wcześniej w konflikt z prawem i przejawiają różnego rodzaju aspołeczne zachowania.

Uzupełnieniem w interpretacji zjawiska odrzucenia przez rówieśników zgodny jest pogląd, że przyjaźń między jednostkami niedostosowanymi społecznie kształtuje się także ze względu na niepowodzenia szkolne i cechy demograficzne środowiska lokalnego, co uwidacznia się w aktywnościach pozaszkolnych. Istotnym czynnikiem jest również kontrola grup rówieśniczych przez osoby dorosłe, która jest słabsza w środowiskach dotkniętych patologią.

Jak wcześniej zaznaczono istotnym czynnikiem w powstawaniu niedostosowanych zachowań u młodzieży w wieku adolescencji jest ich pozycja społeczna w grupie rówieśniczej.

M. Bilikiewicz i T. Pluta, na których powołuje się D. Ekiert - Grabowska [1982, s. 75)] zakładają, że na pozycję każdej jednostki w grupie składają się sympatia i antypatia pozostałych jej członków i oba te wymiary należy wziąć pod uwagę.

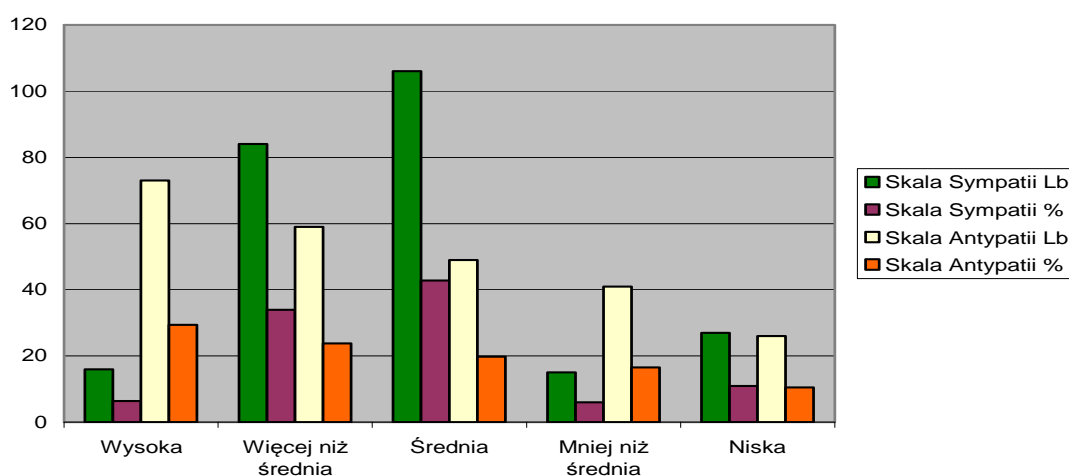
A zatem należało obliczyć, jaki odsetek badanych uczniów wyraża wobec siebie sympatię, a jaki antypatię. Tak więc pozycja jednostki w klasowej grupie rówieśniczej jest kombinacją dwóch wskaźników – sympatii i antypatii.

Rozkład pozycji społecznej badanych uczniów na „Skali Sympatii i Antypatii” przedstawiono w tabeli nr IV.58.

Tabela IV.58

Rozkład wyników uzyskanych na Skali Sympatii i Antypatii

KATEGORIE POZYCJI	SKALA SYMPATII		SKALA ANTYPATII	
	Lb	%	Lb	%
Wysoka	16	6,4	73	29,4
Więcej niż średnia	84	33,9	59	23,8
Średnia	106	42,8	49	19,8
Mniej niż średnia	15	6,0	41	16,5
Niska	27	10,9	26	10,5
Ogółem	248	100,0	248	100,0

Ryc. IV.30. Wskaźnik procentowy wyników otrzymanych w skali Sympatii i Antypatii

Na Skali Sympatii pozycję wysoką zajmuje 6 respondentów (15,0%), więcej niż średnią 14 (35,0%), średnią 6 uczniów, tj. (15,0%) i po 7 (17,5%) zajęło pozycję mniej niż średnią i niską. Uczniowie niedostosowani społecznie zajmują na Skali Sympatii wśród rówieśników z klasy szkolnej wysoce zróżnicowane pozycje. Mimo przejawiania nieaprobowanych społecznie zachowań najwięcej uczniów z tej grupy (ogółem 50,0%) cieszy się więcej niż średnią i wysoką sympatią rówieśników. Są to uczniowie o niskim i średnim stopniu zaawansowania niedostosowaniem społecznym. Natomiast uczniowie o wysokim stopniu niedostosowania społecznego nie są obdarzani sympatią.

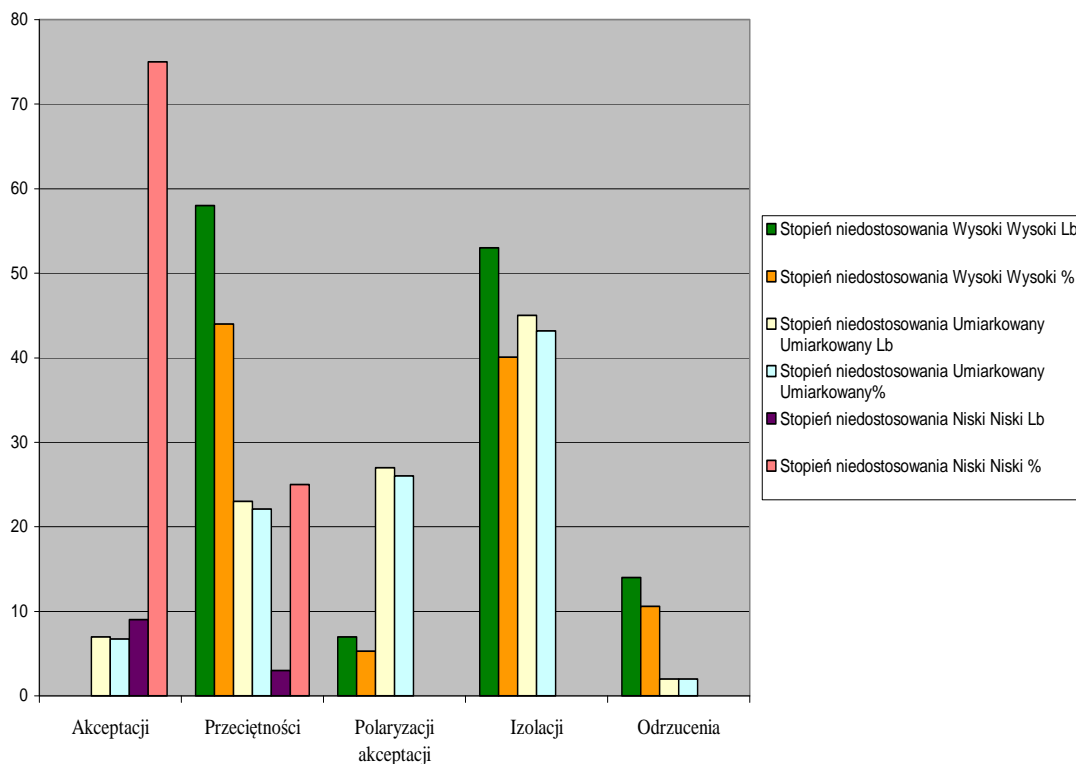
Na Skali Antypatii 59 uczniów (23,8%) zajęło pozycję więcej niż średnią, średnią 49 (19,8%) badanych i podobna liczba, bo 41 (16,5%) osób mniej niż średnią. Natomiast pozycję wysoką zajęło aż 73 (29,4%) respondentów, zaś pozycję niską podobnie, jak na skali Sympatii zajęło 26 osób, co stanowi 10,5% ogółu badanych.

Dokonując konkluzji można stwierdzić, iż rozkład wyników na obu skalach jest zbliżony, gdyż 132 (53,2%) respondentów spotyka się z wysoką i więcej niż średnią antypatią rówieśników i 100 (40,3%) uczniów z wysoką i więcej niż średnią sympatią kolegów z klasy. Pozycje społeczne, zajmowane przez badanych uczniów w klasach szkolnych pozostają w związku ze stopniem zaawansowania ich niedostosowaniem społecznym. Dane ilościowe dotyczące tej zależności przedstawiono w tabeli nr IV.59.

Tabela IV.59

Pozycja w klasie szkolnej a stopień niedostosowania społecznego

KATEGORIA POZYCJI		STOPIEŃ NIEDOSTOSOWANIA					
		Wysoki		Umiarkowany		Niski	
		Lb	%	Lb	%	Lb	%
Akceptacji	16	0	0,0	7	6,7	9	75,0
Przejętności	84	58	44,0	23	22,1	3	25,0
Polaryzacji akceptacji	34	7	5,3	27	26,0	0	0,0
Izolacji	98	53	40,1	45	43,2	0	0,0
Odrzucenia	16	4	10,6	12	2,0	0	0,0
Ogółem:	248	122	100,0	114	100,0	12	100,0

Ryc. IV.31. Pozycja w klasie szkolnej a stopień niedostosowania społecznego

Wśród 16 uczniów akceptowanych przez rówieśników 7 (6,7%) ma umiarkowane zaawansowanie niedostosowaniem społecznym i 9 (75,0%) – niskie. Wśród 84 uczniów zajmujących pozycję przeciętności jest 23 (22,1%) respondentów z umiarkowanie zaawansowanym niedostosowaniem i 3 (25,0%) uczniów z niskim. Uczniowie z wysoko zaawansowanym niedostosowaniem – to 53 (40,1%) osoby izolowane, odrzuconych przez grupę jest 4 (10,6%) osób, a tylko 7 (5,3%) uczniów zajmuje pozycję polaryzacji akceptacji. Wśród osób izolowanych znajduje się 45 respondentów, tj. 43,2% z umiarkowanym stopniem niedostosowania społecznego.

Na podstawie uzyskanych wyników można postawić tezę, iż uczniowie z wysoko zaawansowanym niedostosowaniem społecznym nie zdobywają wśród rówieśników w klasie szkolnej akceptacji i przeciętności. Nie są więc przez większą grupę tych kolegów akceptowani i niewiele otrzymują od nich wyborów pozytywnych. Uczniowie, wobec których stosunek rówieśników jest spolaryzowany, a występuje u nich wysoki i umiarkowany stopień zaawansowania niedostosowaniem społecznym również nie są pozytywnie postrzegani, i nie zdobywają wśród rówieśników uznania.

Reasumując, należy podkreślić, że badani uczniowie o wysokim niedostosowaniu społecznym zajmują w klasach szkolnych niekorzystne pozycje społeczne. Sytuacja ta dotyczy zarówno chłopców, jak i dziewcząt. Podczas, gdy niektórzy uczniowie z niskim czy umiarkowanym niedostosowaniem obdarzeni są sympatią i akceptacją, to osoby z wysokim stopniem niedostosowania społecznego są izolowane i odrzucone, a w związku z tym funkcjonują na marginesie życia tej grupy.

We współczesnych badaniach zjawisko popularności lub odrzucenia przez grupę rówieśniczą urasta do jednego z podstawowych problemów. Badacze zajmujący się społecznymi zachowaniami wśród młodzieży, np.: K. L. Bierman, D. L. Smoot, K. Aumiller, B. Urban, L. Pytka, J. Tatarowicz i inni, wysunęli tezę, iż dzieci odrzucone, nieznajdujące uznania w grupie rówieśniczej, rozwijają w okresie adolescencji zachowania typu internalizacyjnego, stanowiące ryzyko chorób psychicznych i różnorodnej zależności w życiu dorosłym [za: B. Urbanem 2000]. Młodzież ta poszukuje zatem rówieśników o podobnych problemach, najczęściej staje się członkiem podkultur o charakterze dewiacyjnym.

Na samopoczucie młodego człowieka w szkole i jego chęci uczęszczania do szkoły, decyduje w dużym stopniu stosunek emocjonalny dziecka do szkoły, jak również jego kontakty koleżeńskie z rówieśnikami. Zmienne te mają wpływ także na motywację ucznia do nauki szkolnej i jego stosunek do pozaszkolnych zadań stawianych mu przez nauczycieli.

Uczeń, który lubi szkołę, chętnie uczestniczy w różnych zajęciach pozalekcyjnych oraz potrafi nawiązać kontakty koleżeńskie. Stosunek ucznia do szkoły może mieć także wpływ na to, czy zaspakaja on swoje potrzeby w klasie szkolnej, i czy proces jego socjalizacji korzystnie przebiega w tej społeczności.

Analiza indywidualnego przypadku - gwiazda socjometryczna z największą ilością wyborów negatywnych.

Mariusz L. (aneks 6, pozycja nr 24)

Mariusz mieszka w małym miasteczku, oddalonym 23 km od Głogowa. Jest uczniem klasy I Zespołu Szkół Budowlanych, kształci się w klasie zawodowej o specjalności malarz-tapeciarz. Obowiązek nauki szkolnej realizuje z opóźnieniem. Od niedawna wychowuje się u ojca, który wspólnie z konkubiną prowadzi niewielkie gospodarstwo rolne. Na stałe zatrudniony jest w miejscowej szkole jako konserwator.

Legitymuje się wykształceniem zawodowym. Jego matka z dwojgiem młodszego rodzeństwa oraz z konkubiną mieszka w województwie lubuskim. Chłopiec mieszkał u matki, ale dokonał ciężkiego pobicia kolegi, za co, postanowieniem Sądu Rejonowego Wydział Rodzinny i Nieletnich w Krośnie Odrzańskim, otrzymał wyrok w zawieszeniu i nadzór kuratora. Rodzice uznali, że w tej sytuacji najlepiej byłoby, aby syn zmienił środowisko. Ponadto ojciec ma lepsze warunki socjalno-bytowe niż matka. Wbrew oczekiwaniom, zmiana otoczenia nie przyniosła pozytywnych rezultatów wychowawczych. Mariusz wagaruje, ma lekceważący stosunek do obowiązków szkolnych, nie uczy się, nie przynosi do szkoły książek, zeszytów i innych przyborów. Często popada w konflikty z rówieśnikami (jest arogancki, złośliwy, zaczepny).

W stosunku do nauczycieli i innych osób dorosłych także przejawia niewłaściwe zachowania (jest opryskliwy, nie wykonuje poleceń, wychodzi z klasy w trakcie lekcji, posługuje się wulgarnym słownictwem). Czas wolny najczęściej spędza w gronie starszych i zdemoralizowanych kolegów. Z informacji uzyskanych od dzielnicowego i kuratora społecznego, chłopiec sięga również po środki zmieniające świadomość (alkohol, narkotyki).

Zdaniem wychowawcy i pedagoga szkolnego Mariusz bardzo ulega wpływom kolegów, imponują mu osoby ze świata przestępczego. W trakcie badań został zakwalifikowany do grupy uczniów przejawiających **wysoki stopień** niedostosowania społecznego.

Jego ojciec, konkubina oraz oddziaływanie szkoły nie rozwiązują problemów wychowawczych ucznia, mimo, iż ściśle ze sobą współpracują. Chłopiec nie uznaje żadnych autorytetów. W rozmowie z pedagogiem szkolnym powiedział wprost, że nie czuje się w żaden sposób związany ze szkołą i swoją klasą, nikogo z kolegów nie lubi i zdaje sobie sprawę, że przez nikogo nie jest lubiany. Potwierdza to wypełniona przez niego ankieta.

Klasowi koledzy wyrażają wobec niego niechęć przede wszystkim za to, że łatwo popada w złość, bije słabszych, jest wulgarny, dokucza innym, jest silny i wszyscy się go boją. Ponieważ Mariusz do obecnej szkoły uczęszcza od kilku miesięcy, nie są znane przyczyny jego agresywnych zachowań.

Przypadek chłopca nie pozostawia wątpliwości, że na silne odrzucenie przez grupę rówieśniczą złożyły się następujące czynniki:

- niewłaściwa struktura rodziny (rodzice po rozwodzie, żyją w konkubinacie),
- prawdopodobnie nieprawidłowa postawa wychowawcza matki, przy której chłopiec wychowywał przez kilka lat,

- niski status społeczny rodziny (matka posiada wykształcenie podstawowe, pracuje dorywczo, często brakuje środków finansowych na zaspokojenie podstawowych potrzeb),
- nieprzestrzeganie obowiązującego regulaminu w szkole,
- nierespektowanie norm społecznych,
- zupełny brak poczucia przynależności do grupy spowodowany agresją chłopca i realizowanie się w nieformalnych grupach o charakterze dewiacyjnym.

Wnioski:

Zebrane dane na temat realizacji roli ucznia przez młodzież niedostosowaną społecznie pozwoliły sformułować następujące wnioski:

- u uczniów niedostosowanych społecznie przeważają niepowodzenia w nauce, a ich miernikiem jest duża ilość negatywnych ocen,
- występujące wcześniej i utrwalone braki dydaktyczne spowodowały w konsekwencji drugoroczność u kilku badanych,
- niepowodzenia w nauce zniechęcają do uczęszczania do szkoły, wywołują u młodzieży różnego rodzaju zachowania dewiacyjne w szkole, jak i poza jej terenem (agresja w stosunku do rówieśników, nauczycieli, najbliższego otoczenia, a także wobec siebie samego),
- przeżywane trudności w szkole, brak akceptacji wśród rówieśników w klasie, odrzucenie lub izolacja przez grupę sprzyja uciekaniu ze szkoły, notorycznym wagarom, które zamykają krąg problemów szkolnych,
- w ich następstwie powstają konflikty z nauczycielami, rodzicami, problemy wychowawcze, ucieczka w alkohol, środki odurzające, ucieczka do grup subkulturowych bądź przestępczych,
- analiza statystyczna dokonana testem chi-kwadrat Pearsona potwierdziła zależność między cechami społeczno-demograficznymi a niektórymi rodzajami niedostosowanych zachowań przejawianych przez respondentów.

Ustalenia te są zbieżne z tymi, które wystąpiły w rozdziale IV.1.2., a są to: *wszczynanie bójek* – istotność statystyczna w tym przypadku dotyczy płci

i wykształcenia ojców/opiekunów, *kłamstwa i oszustwa* – istotna dla tego rodzaju przejawów aspołecznego zachowania jest płeć i wykształcenie matek /opiekunek, *przebywanie w towarzystwie osób zdemoralizowanych oraz unikanie kontaktu z innymi ludźmi* – odnośnie tego rodzaju zachowań aspołecznych istotność statystyczna zachodzi tylko pomiędzy płcią respondentów (szczegółową analizę statystyczną przedstawiono w podrozdziale IV.1.2., tabela nr IV.11),

- ustalenia są również zbieżne z tymi, które wystąpiły w podrozdziale IV.3.1., a mianowicie między poziomem akceptacji jednostek niedostosowanych przez klasowych kolegów a wykształceniem ich rodziców (analiza statystyczna omówiona szerzej w podrozdziale IV.3.1., tabela nr IV.44 i IV.45).

Uzyskane wyniki badań dostarczyły ważnych spostrzeżeń dotyczących realizowania przez młodzież niedostosowaną społecznie roli ucznia. Ustalono zatem, iż przyczyn trudności szkolnych należy szukać w:

- ❖ patologii życia rodzinnego, z którego wywodzą się respondenci,
- ❖ dysfunkcjach rozwojowych ograniczających możliwości edukacyjne dziecka,
- ❖ nadmiernych wymaganiach stawianych przez nauczycieli, nieodpowiednio dobranych do poziomu intelektualnego i emocjonalnego rozwoju ucznia,
- ❖ braku prawidłowych relacji interpersonalnych pomiędzy nauczycielem a uczniem, nauczycielem a rodzicem,
- ❖ nieodpowiednich warunków lokalowych szkoły, sposobu organizacji nauki, w szczególności dwuzmianowość zajęć lekcyjnych,
- ❖ poczuciu lęku i zagrożenia ze strony rówieśników przejawiających agresję werbalną i niewerbalną,
- ❖ braku wsparcia i zrozumienia u wychowawcy i/lub pedagoga szkolnego,
- ❖ kryzysie wartości i autorytetów moralnych,
- ❖ braku perspektyw życiowych spowodowanych pogłębiającym się bezrobociem w rejonie Legnicko-Głogowskiego Okręgu Miedziowego,
- ❖ sięganiu przez młodzież po różnego rodzaju środki zmieniające świadomość (alkohol, narkotyki), jako ucieczki od rzeczywistości i problemów dnia codziennego,
- ❖ rosnącym kulcie pieniądza i preferowaniu przez adolescentów konsumpcyjnego stylu życia.

Przedstawione wyniki badań okazały się zbieżne z adekwatnymi rezultatami badań przeprowadzonymi pod kierunkiem Józefa Kuźmy, przez magistrantów w szkołach podstawowych gminy Wietrzychowice, Gimnazjum i Szkoły Podstawowej nr 11 w Krakowie w latach 1997, 1999, Gimnazjum w Nowym Sączu w 2000 r. i Szkole Podstawowej w Zatorze 2000r. [B. Urban 2001, s. 275-284].

Są one również potwierdzeniem słuszności hipotezy sformułowanej w niniejszej dysertacji, że im trudniejsza jest sytuacja szkolna młodzieży, tym większy jest proces ich niedostosowania społecznego.

Ustalenia te powinny być przesłanką dla nauczycieli, wychowawców, pedagogów szkolnych we właściwym precyzowaniu i określaniu rodzaju zaburzeń występujących u uczniów przejawiających niedostosowane zachowania, ze wskazaniem i stosowaniem odpowiedniej pracy profilaktyczno-wychowawczej, zarówno z uczniami, jak i ich rodzicami. W sytuacjach wyjątkowo trudnych konieczne jest angażowanie pracowników poradni psychologiczno-pedagogicznej bądź innej specjalistycznej placówki działającej na rzecz pomocy dziecku i rodzinie.

5. Mass media jako pośrednie środowisko wychowawcze

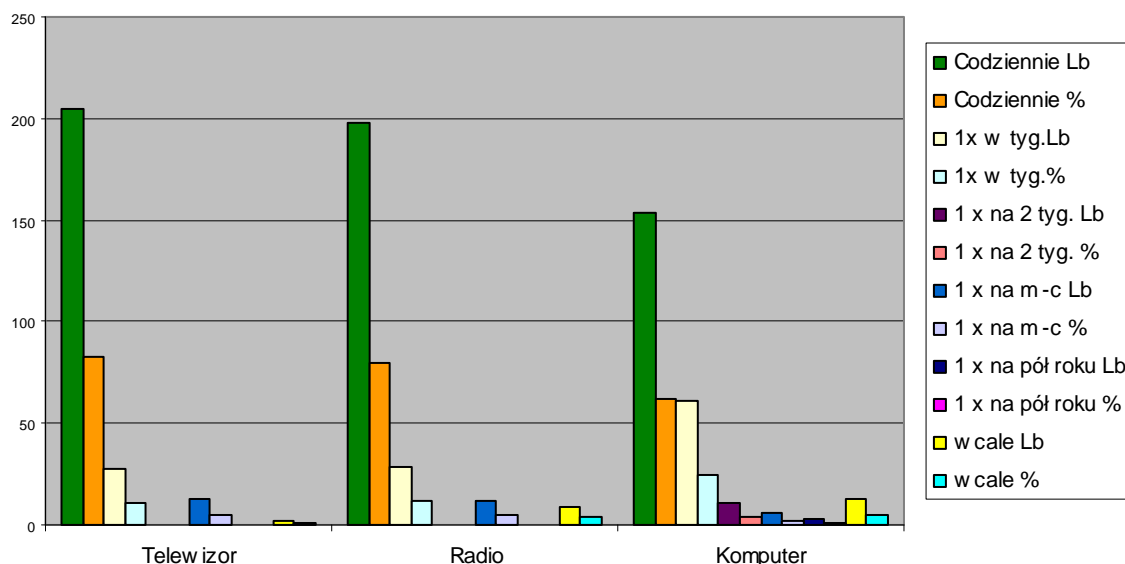
5. 1. Rodzaj i częstotliwość preferowanych form kontaktu z mediami

Czynnikiem pośrednio wpływającym na niedostosowane zachowanie młodego człowieka jest gwałtowny rozwój środków masowego przekazu. Wielu badaczy zwraca uwagę na poszukiwanie zależności między treściami emitowanymi przez media a niedostosowanymi zachowaniami dzieci i młodzieży. Badacze często podkreślają przemoc i negatywne wartości propagowane w środkach masowego przekazu.

Problemy współczesnego życia: pogoń rodziców za pieniędzmi, rodziny niepełne, często utrata pracy i źródła dochodu – to wszystko sprawia, że większość czasu rodzice spędzają poza domem, nie poświęcają go na wychowanie swoich dzieci.

W celu uzyskania informacji, jaki wpływ wywierają mass media na niedostosowane zachowania młodzieży, zastosowano ankietę dla uczniów „**Ja i mass**

media”. Z jakich form kontaktu z mediami młodzież korzysta najczęściej przedstawia wykres V.1.1.

Ryc. V.1.1. Kontakty uczniów z poszczególnymi formami mass mediów

Jak wynika z danych, najczęściej preferowane formy kontaktu uczniów niedostosowanych społecznie z mediami, to: oglądanie telewizji, słuchanie radia i korzystanie z komputera. Najwięcej respondentów ogląda telewizor codziennie – 205 osób, tj. 82,7% ogółu badanych.

Młodzież, uzasadniając swój najczęstszy kontakt z telewizją i radiem stwierdziła, iż ma do tych form mediów największy dostęp (każdy z badanych posiada w domu telewizor i radiodbiornik), lubi oglądać telewizję, jest to dla niej najprzyjemniejsza forma spędzania czasu wolnego, uczy się przy włączonym radiu, kontakt z telewizją i radiem daje jej możliwość odprężenia się. Telewizja splata się z życiem codziennym absorbując czas dorosłych i dzieci, towarzysząc czynnościom takim jak: rozmowy, spotkania a nawet posiłki. Badania przeprowadzone przez OBOP i CBOS w 2001r. informują, że statystyczne polskie dziecko w wieku 14-15 lat spędza codziennie przed telewizorem 3,5 godziny. Natomiast 90,0% dzieci w wieku przedszkolnym codziennie ogląda dobranocki (za: J. Raczkowska 2002, s. 16-17). Tak duża ilość czasu spędzona przed telewizorem niewątpliwie wpływa na rozkład dnia dziecka. Telewizja wyznacza nowe miejsce słowu pisanemu w przekazie kultury.

Z wielu badań, np.: I. Izdebskiej 1996, M. Wrońskiej 1999, T. Bach – Olesik 1993 wynika, że zmieniają się – prawdopodobnie pod wpływem telewizji upodobania czytelnicze. Młodzież poszukuje informacji krótkiej, szybkiej, wspomaganą kolorową ilustracją. Zanika ten rodzaj czytania, który jeszcze kilkanaście lat temu był wyrazem wyboru intelektualnego i niezależności światopoglądowej. Dość często badani uczniowie korzystają z komputera, niekoniecznie własnego.

Codziennie kontakt z tym rodzajem mediów ma 154 osoby (62,1%), raz w tygodniu 61 badanych (24,7%), a raz na 2 tygodnie 11 uczniów (4,4%). Spotykają się u kolegów, koleżanek lub krewnych, którzy posiadają komputer. Możliwości tego nowoczesnego urządzenia technicznego wykorzystują w różnym celu, (np.: gry, edytor tekstu, internet).

Uczniowie niedostosowani społecznie czytają książki i prasę rzadziej, jak ich rówieśnicy nie przejawiający niedostosowanych zachowań, co potwierdzają badania wielu autorów. Codziennie kontakt z książką deklarowało 18 badanych (7,2%). Nieco więcej osób sięga po książkę raz w tygodniu - 31 (12,5%). Raz na 2 tygodnie kontakt z książką ma 43 respondentów, tj. 17,3%. Podobna liczba uczniów sięga po książkę raz w miesiącu i rzadziej. Po różnego rodzaju prasę badani uczniowie także sięgają niechętnie: codziennie czyta gazetę tylko 29 osób (11,8%). Nieco więcej, bo 63 badanych (25,4%) raz w tygodniu. Raz na 2 tygodnie sięga po gazetę 52 respondentów, tj. 21,0%.

Pozostała młodzież kontakt z prasą ma jeszcze rzadszy. Z wypowiedzi respondentów wynika, iż po książki i prasę częściej sięgają dziewczęta niż chłopcy. Analizując te dane można przypuszczać, że nie jest to ich ulubiona forma spędzania czasu wolnego.

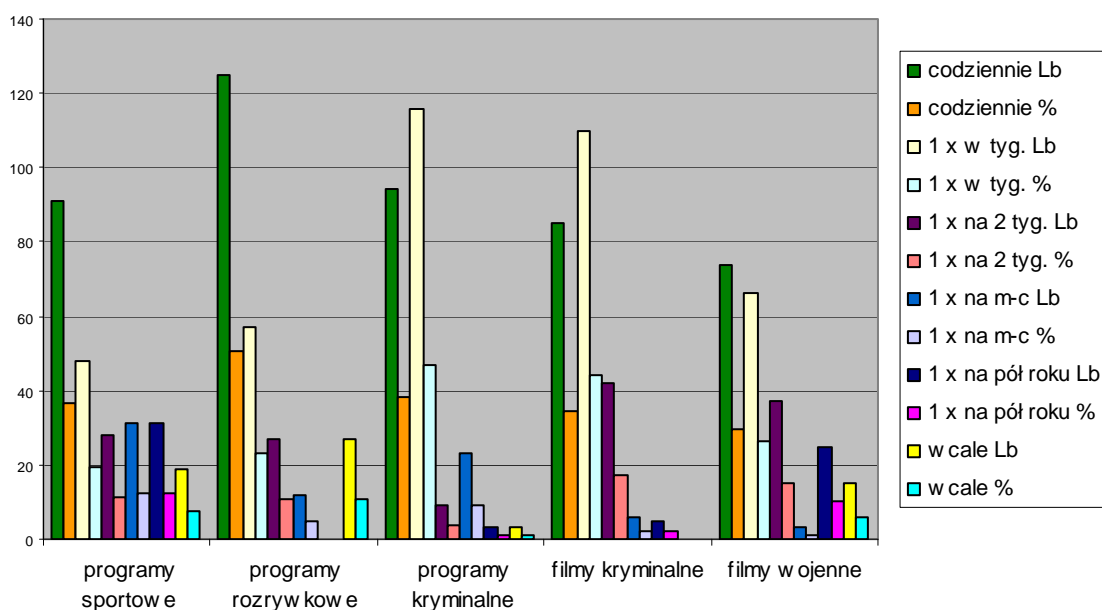
Badana młodzież rzadko uczęszcza do kina. Tylko 9 uczniów (3,6%) stwierdziło, że seans filmowy w kinie ogląda raz na dwa tygodnie, 49 osób (19,8%) raz w miesiącu, natomiast 127 (51,2%) kino odwiedza raz na pół roku, a wcale do kina nie chodzi 63 uczniów (25,4%).

Zainteresowanie teatrem wśród badanych uczniów jest znikome. Raz na pół roku kontakt ze sztuką teatralną ma 47 uczniów (19,6%), a wcale 201 respondentów (81,0%). W miejscowości, w której prowadzono badania nie ma teatru, ale gościnnie wystawiają swoje sztuki teatru z całej Polski w Miejskim Ośrodku Kultury. Brak zainteresowania tym rodzajem mediów wynika również z braku pieniędzy, ale przede wszystkim z braku tradycji wyniesionych z domu.

Z filharmonii badani uczniowie nie korzystają wcale – takiej odpowiedzi w ankiecie udzieliło 246 osób (99,2%). Tylko 2 uczniów (0,8 %) ma kontakt z tą formą kultury raz na pół roku.

Uzasadniając swoje odpowiedzi młodzież niedostosowana społecznie stwierdziła, że nie chodzi do filharmonii, gdyż nie ma takiej instytucji w mieście. Uczniowie ci często nawet nie wiedzą, jaki repertuar oferuje filharmonia, ponieważ ich rodzice nie interesują się tą formą kontaktu z kulturą, a szkoła również nie zachęca do słuchania muzyki poważnej.

Równie sporadycznie badani uczniowie odwiedzają muzeum – 12 osób (4,9%) raz w miesiącu, 48 respondentów (19,3%) raz na pół roku, natomiast wcale nie chodzi do muzeum 88 osób (75,8%). Ta forma kontaktu z kulturą jest także obca uczniom niedostosowanym społecznie. Mimo, że w mieście funkcjonuje Muzeum Miejskie (ma bogatą ofertę, wiele interesujących wystaw) to młodzież nie jest nim zainteresowana. Jediną okazją odwiedzenia przez nich muzeum jest wyjście klasy z wychowawcą w ramach godziny wychowawczej. Jakie programy telewizyjne preferuje badana młodzież niedostosowana społecznie przedstawia wykres V.1.2.

Ryc. V.1.2. Preferencje respondentów w zakresie programów telewizyjnych

Uzyskane dane świadczą, iż największą popularnością wśród młodzieży niedostosowanej społecznie cieszą się programy rozrywkowe typu reality show („Dwa światy”, „Łysi i blondynki”, „Gladiatorzy”, „Bar”, „Big Brother”). Codziennie ogląda je ponad połowa uczniów-125 (50,4%), raz w tygodniu 57 osób (23,0%), raz na dwa tygodnie 27 osób (10,9%), raz w miesiącu 12 badanych (4,8%), a wcale nie ogląda tych

programów także 27 respondentów tj. (10,9%). Dziewczęta częściej niż chłopcy preferują ten rodzaj programów.

Jak twierdzą badani uczniowie, lubią właśnie te programy ponieważ mogą się przy nich „wyluzować”, pośmiać oraz śledzić losy bohaterów, kibicować im.

Kolejne, wśród najbardziej popularnych, są programy sportowe. Codzienne oglądanie tych programów deklarowało 91 uczniów (36,7%), raz w tygodniu 48 osób (19,3%). Raz na dwa tygodnie 28 badanych (11,3%). Natomiast raz w miesiącu programy sportowe ogląda 31 respondentów (12,5%) i tyle samo uczniów raz na pół roku. Największa oglądalność programów sportowych dominuje wśród chłopców.

Dużą popularnością w badanej grupie uczniów cieszą się także programy kryminalne. Codziennie ogląda je 94 osoby (38,0%), raz w tygodniu 116 uczniów (46,7%), raz na dwa tygodnie 9 osób (3,6%), po 3 uczniów (1,2%) programy te ogląda raz na pół roku i taka sama liczba nie ogląda ich wcale. Są to programy przeznaczone dla widzów dorosłych. Często tematyka ich dotyczy różnych przestępstw, poszukiwania przestępców, rekonstrukcji wydarzeń, tzw. kronika kryminalna. Największą oglądalność tych programów także preferują chłopcy.

Jak można zauważyć repertuar oglądanych programów telewizyjnych przez badaną młodzież jest bardzo ubogi. Posiada małą wartość wychowawczą i płytką treść. Wydobywa i eksponuje komunikaty ujemnie oceniające rzeczywistość w jednych programach, zaś w innych propaguje życie łatwe, lekkie i przyjemne lub niezdrową rywalizację. Zagraża to, zwłaszcza młodym ludziom, którzy nie potrafią jeszcze racjonalizować faktów i wyciągać wniosków. Często ulegają bezkrytycznie prezentowanym wzorom w telewizji – uczą się lekceważenia, popadają w znieczulicę emocjonalną.

Małym zainteresowaniem cieszą się wśród młodzieży niedostosowanej społecznie programy przyrodnicze, publicystyczne, popularno-naukowe i muzyczno-słowne. Tego typu programy oglądane są sporadycznie i przypadkowo.

Podobnie przedstawiają się zainteresowanie badanych uczniów tematyką filmową. Najczęściej preferowane przez nich są filmy kryminalne i wojenne. Respondenci deklarowali, iż codziennie filmy o tematyce kryminalnej ogląda 85 osób (34,2%), raz w tygodniu 110 uczniów (44,3%) i raz na 2 tygodnie 42 osoby (17,0%). Zbliżona liczba uczniów preferuje filmy o tematyce wojennej, jednak nie tej opartej na faktach historycznych, lecz dotyczącej przemocy (walki między wrogimi sobie gangami, istotami z innych planet itp.). Filmy te codziennie ogląda 74 osoby, tj. 29,8%, raz

w tygodniu 66 uczniów (26,6%), a raz na 2 tygodnie 37 respondentów, co stanowi 15,0% ogółu badanych.

Tematyką kryminalną i wojenną na szklanym ekranie interesują się przede wszystkim chłopcy. Dziewczęta wybierają w repertuarze TV filmy przyrodnicze, fabularne, komediowe i fantastyczne.

Bardzo małym zainteresowaniem w badanej grupie uczniów cieszą się filmy biograficzne. Tą tematyką interesują się bardziej dziewczęta niż chłopcy i częściej je oglądają. Raz w tygodniu filmy biograficzne ogląda 9 uczniów (34,6%), raz na dwa tygodnie 25 osób (10,0%), raz w miesiącu 6 badanych (2,4%) i raz na pół roku 49 uczniów (19,8%). Natomiast wcale nie interesuje się tą tematyką filmową 159 respondentów (64,2%). Żaden z badanych uczniów nie ogląda tego rodzaju filmów codziennie.

Filmy przeznaczone dla widzów dorosłych (erotyczne) również nie są oglądane zbyt często. Nie mniej jednak tą tematyką filmów zainteresowani są przede wszystkim chłopcy. Jak wynika z danych uzyskanych podczas badań blisko połowa uczniów – 106 (42,7%) deklaruje, iż nie ogląda filmów erotycznych w ogóle. Raz na pół roku ogląda je 75 osób (30,2%), raz w miesiącu 32 uczniów (13,0%), raz na dwa tygodnie 15 (6,0%) i podobna ilość osób – 14 (5,6%) ogląda je raz w tygodniu. Natomiast codziennie oglądanie filmów o tej tematyce preferuje tylko 6 badanych (2,4%).

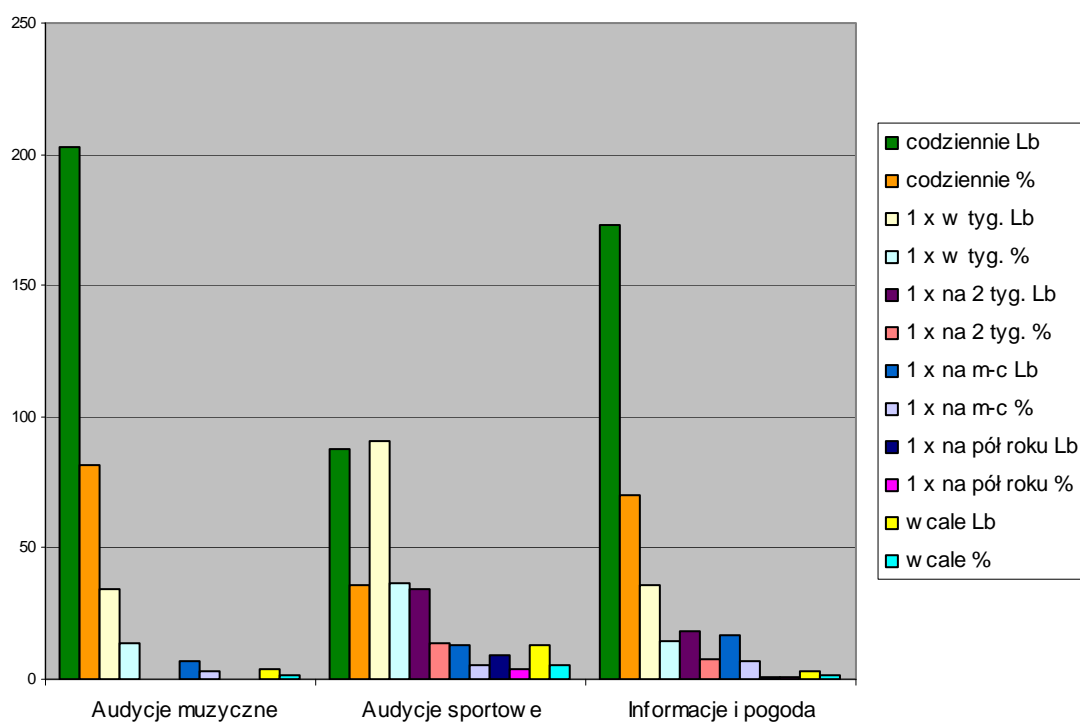
Wśród innych rodzajów filmów najczęściej oglądane przez młodzież są filmy komediowe, przygodowe i rysunkowe. Badani uczniowie preferując wymienioną przez siebie tematykę filmów i rodzaj oglądanych programów uzasadniali, że takie właśnie są ich zainteresowania.

Analizując dane uzyskane w trakcie badań można stwierdzić, że młodzież niedostosowana społecznie ogląda różne programy telewizyjne, adresowane do nich oraz do osób dorosłych. Czas, jaki poświęca młodzież telewizji codziennie, częstotliwość oglądania różnych programów, rodzaj i zakres ich odbioru sprawia, że środowisko, w którym żyje młody człowiek zdominowane jest przez telewizję i wideo.

W programach telewizyjnych przeważa rozrywka, stopniowo zanikają takie gatunki, jak: publicystyka społeczna i dokument. W treściach przekazywanych obrazów dominuje przemoc, gloryfikacja siły fizycznej i psychicznej, lansuje się propagowanie wzorów i stylów życia zachodniej kultury, która nie przystaje do rodzimych norm oraz wartości. Młodzież ogląda telewizję, bo się nudzi. Nie ma chęci na jakąkolwiek inną aktywność. Włącza telewizor, ponieważ w nim zawsze coś się dzieje.

Młody człowiek w okresie adolescencji ma ograniczoną zdolność selekcji informacji. Często bezkrytycznie ulega prezentowanym w telewizji wzorom, popada w znieczulenie emocjonalne, które eliminuje empatię i strach, uczy się przemocy i lekceważenia bólu. Analizując ów problem nasuwa się pytanie, jaki obraz świata przedstawiają media postrzegany przez młodego człowieka codziennie na szklanym ekranie? Ten obraz świata tworzony jest przez inne osoby, często upozorowany, odrealniony i nierzadko konkurencyjny do realnie istniejącego.

Zdaniem S. Dylaka [1995] kontakt dziecka z obiektem poznania następuje poprzez symboliczne reprezentacje tegoż obiektu. Media pośredniczą w poznawaniu świata tworząc własne środowisko wyzwalające specyficzny styl i tryb życia. Rzeczywistość przedstawiona w formie psychosyntezy, serii kopii, modeli staje się dla jednostki bardzo atrakcyjna. Jednocześnie zaś zaborcza, zmuszająca do przyjmowania lansowanych wzorów zachowań, stylu życia. Jakże audycje radiowe preferują badani uczniowie niedostosowani społecznie obrazuje rycina V.1.3.

Ryc. V.1.3. Audycje radiowe słuchane przez badanych uczniów

Wyniki przedstawione w tabeli wskazują, iż największą popularnością w badanej grupie młodzieży cieszą się audycje muzyczne. Codziennie słucha ich większość uczniów

– 203 (81,9%). Raz w tygodniu 34 osoby (13,7%), raz na miesiąc 7 respondentów (2,8%), a wcale nie słucha audycji muzycznych 4 badanych (1,6%).

Dużym zainteresowaniem młodzieży cieszą się nadawane w radiu informacje i pogoda. Codziennie słucha tych audycji 173 uczniów (69,8%), raz w tygodniu 36 osób (14,5%), raz na 2 tygodnie 18 badanych (7,3%) i podobna liczba - 17 tj. 6,8% raz w miesiącu. Raz na pół roku audycji tych słucha 1 uczeń (0,4%). Natomiast wcale nie interesuje się tym rodzajem audycji radiowych – 3 respondentów (1,3%).

Młodzież uzasadniając wybór właśnie tych audycji stwierdziła, że: lubi słuchać muzyki, szczególnie nowości z list przebojów, interesują się wiadomościami o świecie i Polsce, chcą wiedzieć, jaka będzie prognoza pogody w dniu następnym.

Audycjami sportowymi zainteresowani są przeważnie chłopcy. Codziennie słucha ich 88 uczniów (35,5%), raz w tygodniu 91 osób (36,7%), raz na dwa tygodnie 34 badanych (13,7%) i 13 osób (5,2%) słucha relacji sportowych raz w miesiącu, a 9 uczniów (3,6%) raz na pół roku. Audycjami sportowymi nadawanymi przez radio wcale nie interesuje się 13 respondentów, co stanowi 5,2% ogółu badanych.

Małym zainteresowaniem cieszą się wśród uczniów niedostosowanych społecznie quizy emitowane w radiu. Tylko 27 uczniów (10,9%) stwierdziło, że w quizach po drugiej stronie odbiornika uczestniczy codziennie i tyle samo raz na dwa tygodnie, po 4 osoby (10,0%) raz w tygodniu i podobna ilość – 24 osoby (9,7%) raz w tygodniu i co drugi tydzień 27 uczniów (10,9%). Zainteresowanych tego typu audycjami raz w miesiącu jest 49 osób (19,8%) i podobna liczba uczniów 59 (23,8%) raz na pół roku. Wcale nie preferuje tego rodzaju audycji radiowych 62 respondentów, tj. 25,0%.

Podobnie niewielką popularnością wśród badanej młodzieży cieszą się radiowe audycje historyczne i publicystyczne. Uczniowie słuchają ich sporadycznie. Raz w tygodniu słucha audycji historycznych 13 uczniów (5,2 %) i podobna ilość raz na dwa tygodnie. Zaś ponad połowa respondentów – 135 (54,4%) wcale nie interesuje się tymi audycjami.

Radiowych programów publicystycznych raz w tygodniu słucha 13 uczniów (5,2%) i tyle samo osób raz na dwa tygodnie. Nieco więcej respondentów słucha programów publicystycznych raz w miesiącu - 36 osób (14,5%) i raz na pół roku 51 osób, tj. 20,6%. Ponad połowa uczniów – 135 (54,4%) nie słucha ich wcale.

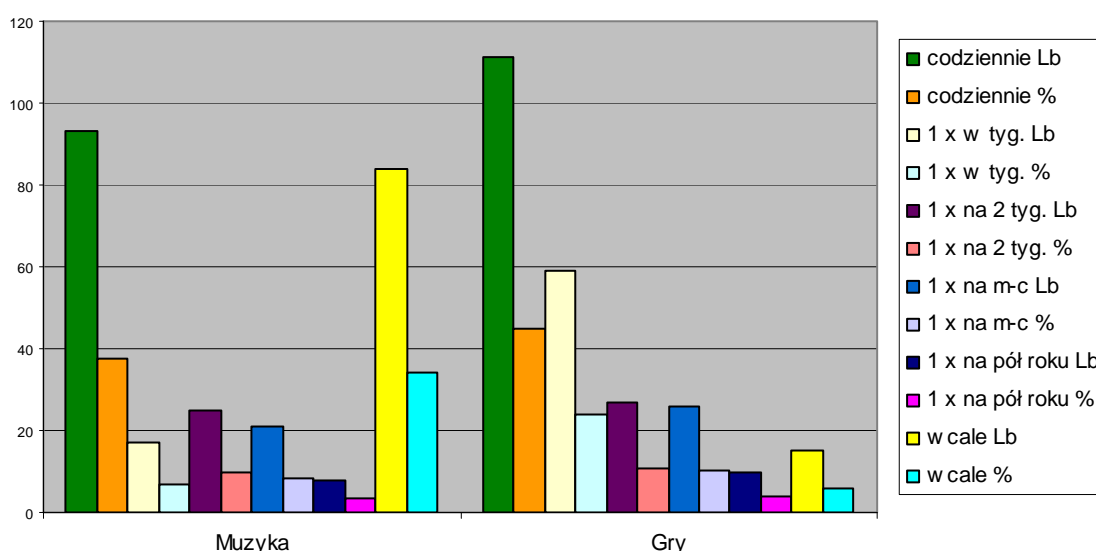
Słuchowiska radiowe mają więcej zwolenników wśród dziewcząt niż chłopców. Nie mniej jednak są to audycje rzadko słuchane. Raz w tygodniu śledzi losy bohaterów słuchowisk 16 uczniów (6,4%) i tyle samo raz na dwa tygodnie. 12 respondentów (4,8%)

słucha tych audycji raz na miesiąc i 22 osoby, tj. 8,9% raz na pół roku. Przeważająca większość badanych uczniów – 182 osoby (73,4%) wcale nie lubi słuchowisk radiowych.

Wśród innych audycji radiowych, słuchanych przez 4 osoby (1,6%) raz na 2 tygodnie i przez 5 uczniów (2,0%) raz na pół roku wymieniono – audycje biograficzne poświęcone sławnym ludziom.

Dane przedstawione w tabeli świadczą o wąskich zainteresowaniach młodzieży niedostosowanej społecznie. Mimo, że radio towarzyszy im praktycznie przez cały dzień, to wśród najczęściej słuchanych programów dominują tylko dwa. A zatem młodzież nie przejawia ochoty na wysiłek intelektualny, słuchając muzyki nie ma potrzeby koncentrować uwagi, uważnie śledzić przekazywanych informacji.

Badana młodzież mając kontakt z komputerem korzysta również z internetu, a w jaki sposób wykorzystują oni to źródło informacji, przedstawiono w wykresie V.1.4.

Ryc. V.1.4. Korzystanie z internetu przez respondentów

Dane statystyczne uzyskane podczas badań wskazują, że strony internetowe poświęcone grom są najczęściej odwiedzane przez młodzież niedostosowaną społecznie. Codzienne odwiedzanie tych stron deklarowało 111 uczniów (44,8%), raz w tygodniu 59 osób (23,9%). Raz na 2 tygodnie korzysta z tych stron www – 27 respondentów, tj. 10,9%. Podobna ilość badanych- 26 (10,4%) korzysta z tych stron raz w miesiącu. 10 uczniów (4,0%) odwiedza tę stronę internetu raz na pół roku. Natomiast 15 respondentów (6,0%) wcale nie interesuje się stronami „www” o tej tematyce.

Równie często odwiedzana przez badaną młodzież jest strona internetowa dotycząca tematyki muzycznej (nowości z list przebojów, informacje o zespołach muzycznych, ciekawostki i plotki dotyczące znanych i lubianych muzyków). Codzienny kontakt z muzyczną stroną internetową deklarowało 93 uczniów (37,5%), raz w tygodniu 17 osób (6,8%), raz na dwa tygodnie 25 badanych (10,0%) i podobna ilość raz w miesiącu 21 osób (8,5%). Tylko 8 uczniów (3,2%) odwiedza tę stronę raz na pół roku. Zaś wcale nie korzysta z tej strony „www” – 84 respondentów (34,0%).

Dużo mniejszym zainteresowaniem wśród młodzieży niedostosowanej społecznie cieszą się strony internetowe poświęcone edukacji i nauce, sporcie i rekreacji, motoryzacji, podróżom, kulturze i sztuce oraz aktualnościom. Nieco częściej odwiedzana jest strona poświęcona informacjom dotyczącym internetu i rozrywce.

Częstotliwość odwiedzania mniej popularnych stron „www” przez badaną młodzież przedstawia się następująco:

- strony internetowe poświęcone nauce i edukacji codziennie odwiedza 23 uczniów (9,3%), raz w tygodniu 17 osób (6,8%) i podobna liczba badanych -14 (5,6%) raz na dwa tygodnie 16 uczniów (6,4%) korzysta z tych stron raz w miesiącu. Nieco więcej, bo 50 respondentów (20,2%) korzysta z internetowej strony edukacyjnej raz na pół roku. Ponad połowa badanych – 128 osób (51,6%) nie korzysta z tej strony www w ogóle,

- strony dotyczące tematyki sportowej i rekreacyjnej preferujące m.in. aktywny wypoczynek codziennie odwiedza 23 osoby (9,3%). Raz w tygodniu korzysta z tej strony internetu 16 osób (6,4%) oraz zbliżona liczba badanych uczniów raz na dwa tygodnie i raz w miesiącu. Nieco więcej respondentów, bo 39 (15,7%) odwiedza tę stronę raz na pół roku, zaś ponad połowa badanych – 142 (57,2%) nie jest wcale zainteresowana tą tematyką,

- strony internetowe poświęcone motoryzacji odwiedzają najczęściej chłopcy (interesują się oni nowościami na rynku samochodowym). Codziennie odwiedza tę stronę 21 uczniów (8,5%). Nieco więcej raz w tygodniu i co drugi tydzień Raz w miesiącu korzysta z tej strony internetu 24 badanych (9,6%), a raz na pół roku 11 osób (4,4%). Prawie połowa, tj. 119 respondentów (48,0%) nie odwiedza tej strony wcale,

- małe zainteresowanie jest wśród badanych kulturą i sztuką przedstawianą w internecie. Codziennie interesuje się tą tematyką tylko 3 uczniów (1,2%) i podobna ilość raz w tygodniu oraz raz na 2 tygodnie. Raz w miesiącu odwiedza tę stronę 23 badanych (9,3%) i nieco więcej, bo 50 osób (20,2%) zainteresowanych jest informacjami

znajdującymi się na tej stronie raz na pół roku. Zdecydowana większość respondentów – 166 (67,0%) wcale nie interesuje się tą stroną w internecie,

- strona „www” poświęcona podróżom, codziennym zainteresowaniem cieszy się wśród 6 badanych (2,4%), raz w tygodniu odwiedza tę stronę 13 osób (5,2%) i tyle samo osób raz na dwa tygodnie. 25 uczniów (10,0%) korzysta z tej strony internetu raz w miesiącu i nieco więcej, bo – 38 (15,4%) raz na pół roku. Natomiast ponad połowa badanych – 153 osoby (61,7%) wcale nie jest zainteresowana tą tematyką prezentowaną na stronie internetowej,

- aktualności przedstawiane na internetowej stronie „www” także nie cieszą się zbyt wielkim zainteresowaniem wśród uczniów niedostosowanych społecznie. Codziennie odwiedza tę stronę internetu 4 uczniów (1,6%), raz w tygodniu 9 osób (3,6%).

14 respondentów (5,6%) śledzi aktualności na stronie internetowej raz na dwa tygodnie, a 43 osoby (17,3%) raz w miesiącu. Natomiast 119 uczniów (48,0%) wcale nie odwiedza tej strony internetu,

- nieco częściej odwiedzana jest strona „www” poświęcona internetowi. 26 osób (10,4%) deklarowało, że odwiedza ją codziennie. Raz w tygodniu sięga po informacje o internecie tylko 6 uczniów (2,4%), a 16 badanych (6,4%) raz na 2 tygodnie. Większa liczba osób, bo 41 (16,5%) korzysta z tej strony „www” raz w miesiącu i podobna raz na pół roku.

W ogóle nie korzysta z informacji prezentowanych na tej stronie prawie połowa badanych 115 osób, tj. (46,5%),

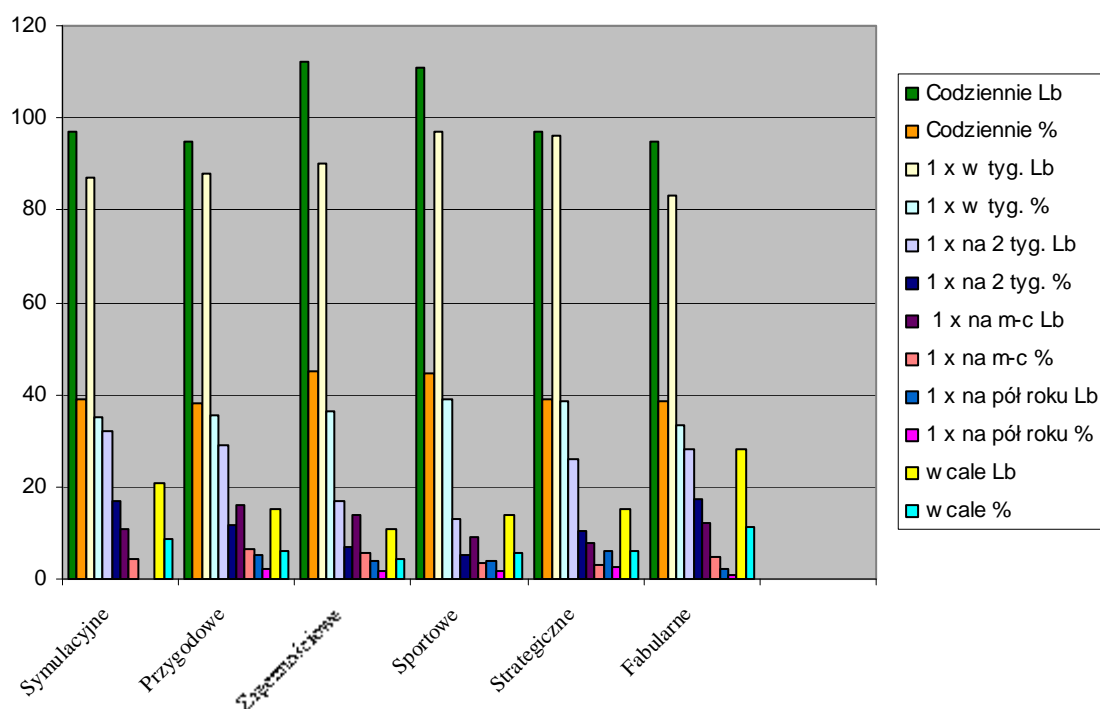
- strona „www” poświęcona dla dorosłych (o tematyce erotycznej) również nie cieszy się popularnością wśród badanej młodzieży. 151 osób (60,1%) stwierdziło, że nie odwiedza jej wcale. 8 osób (3,2%) wchodzi na tę stronę internetu raz w tygodniu. 14 badanych (5,6%) korzysta z tej strony „www” raz na dwa tygodnie, 23 uczniów (9,3%) raz w miesiącu i 42 respondentów, tj. 17,0% raz na pół roku.

Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli młodzież niedostosowana społecznie korzystając z internetu, zainteresowana jest przede wszystkim stronami mało ambitnymi (muzyka, gry). Uzasadniając swój wybór stwierdzali, iż takie są właśnie ich zainteresowania.

Za pośrednictwem internetu można ułatwić młodemu człowiekowi intelektualną działalność, ale można też szkodzić, jeśli służy on wyłącznie do korzystania z gier, czy nieedukacyjnych i mało wychowawczych stron. Nie mniej jednak wybór należy do użytkownika. Ważne jest, aby ten młody użytkownik orientował się w zasobach dostępnych treści, umiał do nich docierać i miał świadomość tego, co wybiera.

Prawie połowa badanych uczniów niedostosowanych społecznie – 117 osób, co stanowi 47,2% ogółu badanych mających dostęp do Internetu, korzysta z czatów. Badani stwierdzają, że kawiarenki internetowe ułatwiają im nawiązywanie kontaktów, zawieranie nowych znajomości, dyskusowanie na różne tematy.

Dla większości badanych uczniów niedostosowanych społecznie kontakt z komputerem polega na korzystaniu z gier. Jakie gry komputerowe najczęściej preferuje badana młodzież ukazuje rycina V.1.5.

Ryc.V.1.5. Rodzaj gier komputerowych preferowanych przez badanych uczniów

Analiza wyników badań wskazuje, że młodzież niedostosowana społecznie najczęściej preferuje gry zręcznościowe. Z tego rodzaju gier codziennie korzysta 112 uczniów (45,2%), raz w tygodniu 90 osób (36,3%). 17 badanych (6,8%) w gry zręcznościowe gra raz na 2 tygodnie i prawie tyle samo osób raz na pół roku. Wcałe tego rodzaju grami nie interesuje się 11 respondentów (4,4%). Z gier zręcznościowych chętniej korzystają dziewczęta niż chłopcy.

Taką samą popularnością wśród badanych cieszą się gry sportowe, (np.: „NBA”, „FIFA”) i chętniej sięgają po nie chłopcy. Codzienny kontakt z grami sportowymi ma 111 uczniów (44,7%), raz w tygodniu 97 osób (39,1%), raz na dwa tygodnie 13 badanych

(5,2%). Tylko 9 osób (3,6%) korzysta z tego rodzaju gier raz w miesiącu oraz 4 badanych (1,6%) raz na pół roku. Tylko 14 respondentów (5,6%) wcale nie korzysta z tego rodzaju gier komputerowych.

Dość dużym zainteresowaniem cieszą się wśród respondentów także gry symulacyjne (tzw. symulatory ruchu, gdzie gracz wciela się na przykład w kierowcę) oraz gry strategiczne, gdzie gracz obmyśla strategię działania, np.: w grach wojennych, w których zawsze są zwycięzcy i pokonani, a bohaterowie posługują się arsenałem broni. Gry te są swoistymi symulatorami rzeczywistości – uczestnik jest nie tylko odbiorcą, ale twórcą fabuły.

Częstotliwość preferowania tego rodzaju gier przedstawia się następująco:

- w gry symulacyjne codziennie gra 97 uczniów (39,1%) i zbliżona ilość - 87 (35,0%) raz w tygodniu. Raz na dwa tygodnie korzysta z tych gier 32 badanych (17,0%), a jeden raz w miesiącu 11 respondentów, tj. 4,4%. Natomiast 21 (8,5%) wcale nie wybiera tego rodzaju gier,

- codziennie kontakt z grami strategicznymi ma 97 uczniów (39,1%) i podobnie raz w tygodniu. Raz na dwa tygodnie użytkuje tego typu gry 26 badanych (10,5%). Ten rodzaj gier preferuje raz w miesiącu 8 uczniów (3,2%) i prawie tyle samo uczniów raz na pół roku. Natomiast wcale nie korzysta z gier strategicznych 15 respondentów (6,0%).

Za tym rodzajem gier optują przeważnie chłopcy, a swój wybór uzasadniają zainteresowaniem właśnie tą tematyką. Najczęściej wymieniane przez uczniów tytuły gier strategicznych, w które lubią grać to: „Mortal Kombat”, „Commandos”, „Starcraft”, „Jedi Knight”, „Soldier of Fortune”.

Gry przygodowe i fabularne, w których stałymi elementami są: walka, przemoc, konflikt, zbrodnia, gwałt najwięcej zwolenników mają wśród dziewcząt.

Najczęściej wymieniane przez dziewczęta tytuły tych gier to: „Super Mario”, „Tomb Reider 3”, „Ace Ventura” i bardzo popularna w ostatnim czasie „Gothic” i „Klara Croft”.

Mniejszą popularnością wśród badanej młodzieży cieszą się gry logiczne i platformowe. Z gier logicznych codziennie korzysta 23 osoby (9,3%), raz w tygodniu 27 uczniów (10,9%). 32 badanych (13,0%) gra w gry logiczne raz na dwa tygodnie i podobna ilość raz w miesiącu. Ten rodzaj gier raz na pół roku preferuje 49 badanych (19,8%). Natomiast wcale nie interesuje się grami logicznymi 86 respondentów, tj. 34,7%.

W gry platformowe codziennie gra 14 (5,6%) uczniów, raz w tygodniu 19 badanych (7,6%). 28 osób (11,3%) użytkuje ten rodzaj gier komputerowych raz na 2 tygodnie

i zbliżona ilość raz w miesiącu i raz na pół roku. Większość respondentów – 147 (59,2%) wcale nie jest zainteresowana grami platformowymi.

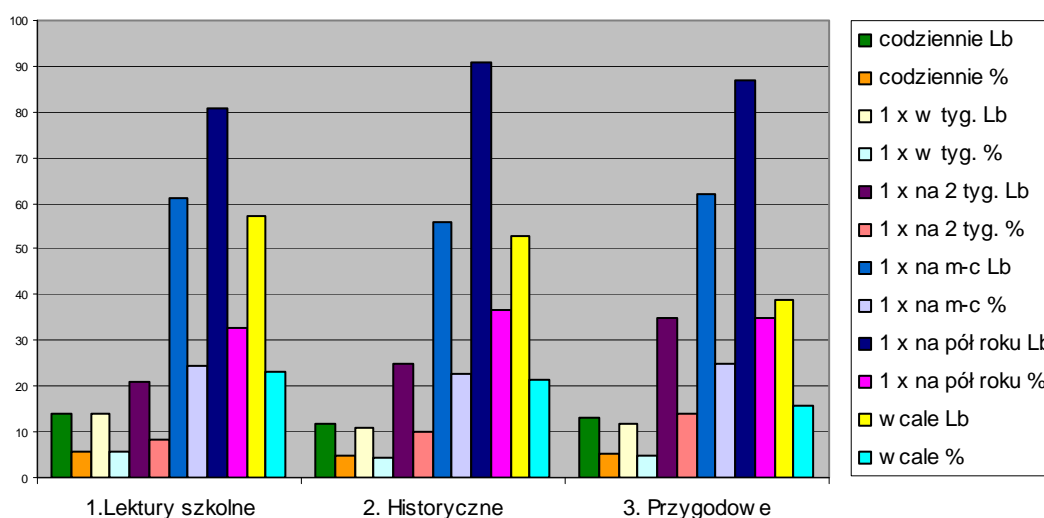
Młodzież niedostosowana społecznie w ogóle nie interesuje się grami edukacyjnymi, które rozwijają określone zdolności i umiejętności.

Książka wpisuje się w dzieciństwo każdego człowieka. Dla jednych oznacza ona nudę i przymus, dla innych – największą radość i przyjemność. Młodzież w wieku adolescencji ma pewien zasób doświadczeń w zakresie kontaktów z książką. Z reguły ma już za sobą domowe i szkolne inicjacje literackie. W doświadczenia młodego człowieka wpisane zostały także rodzinne wzory kontaktów z książką: zabawy oswajające ze słowem, widok domowników czytających książkę, biblioteka domowa i najważniejsze – czytanie domowe, np.: dziecku przed snem.

Młodzież z reguły nie lubi czytać, ponieważ nie interesuje się książką, nie potrafi lub nie chce do niej dotrzeć. Nie wie również, jak zachować się w bibliotece lub w księgarni. Nie umie posługiwać się katalogiem i nie ma odwagi zapytać, jak to się robi.

Zainteresowania i preferencje czytelnicze wiążą się z wiekiem dziecka i jego płcią. Wiedza o ulubionych lekturach młodzieży pozwoli nam lepiej zrozumieć ich potrzeby intelektualne i emocjonalne.

Zainteresowania czytelnicze badanej grupy uczniów niedostosowanych społecznie przedstawia wykres V.1.6.

Ryc.V.1.6. Zainteresowania książkowe respondentów

Lektury szkolne nie cieszą się wielkim zainteresowaniem i uznaniem młodzieży mimo, że 14 badanych (5,6%) deklaruje, iż czyta je codziennie, a taka sama liczba osób raz w tygodniu. 61 uczniów (24,6%) czyta lektury raz w miesiącu i 81 respondentów (32,7%) raz na pół roku. 57 osób, tj. 23,0% wyraziło zdanie, że nie czyta lektur w ogóle. Z danych zebranych podczas badań wynika, że dziewczęta niedostosowane społecznie częściej niż chłopcy czytają lektury szkolne.

Codziennie czytanie książek przygodowych anonsowało 13 osób (5,2%), raz w tygodniu 12 (4,8%). Raz na dwa tygodnie 35 respondentów (14,1%) sięga po książkę o tematyce przygodowej. Nieco więcej, bo 62 badanych (25,0%) czyta je raz w miesiącu, natomiast 87 uczniów (35,0%) czyta te książki raz na pół roku. Wcale nie interesuje się tego rodzaju literaturą 39 respondentów (15,7%).

Literatura o tematyce historycznej i fantastycznej bardziej interesuje chłopców niż dziewczęta. Częstotliwość czytania tego rodzaju książek przedstawia się następująco:

- książki historyczne codziennie czyta 12 uczniów (4,8%), raz w tygodniu 11 osób (4,5%). Raz na dwa tygodnie 25 badanych (10,0%) i 56 respondentów (22,6%) sięga po nie raz w miesiącu. 91 uczniów (36,7%) czyta te książki raz na pół roku, a wcale- 53 badanych (21,4%),

- codziennego czytania książek o tematyce fantastycznej nie deklaruje żaden z uczniów. Raz w tygodniu. 2 badanych (0,8%), 14 osób, tj. 5,6% twierdziło, że czyta je raz na dwa tygodnie. Natomiast 26 osób (10,5%) sięga po ten rodzaj literatury raz na miesiąc, a 80 badanych (32,3%) przyznaje, że ma kontakt z tą tematyką literacką raz na pół roku. Ponad połowa respondentów - 126 (50,8%) nie czyta wcale książek o tematyce fantastycznej.

Po romanse sięgają przeważnie dziewczęta, ale też nie często: raz na 2 tygodnie korzysta z tego rodzaju literatury tylko 1 osoba (0,4%), i nie wiele więcej osób raz w miesiącu. Zaś 56 badanych (22,6%) sięga do tej tematyki raz na pół roku. Zdecydowana większość – 189 osób (76,2%) badanej młodzieży wcale nie sięga po ten gatunek literacki.

Książki kryminalne częściej preferują chłopcy niż dziewczęta. Raz w tygodniu czyta je 3 osoby (1,2%), podobna liczba – 4 (1,6%) raz na dwa tygodnie i 31 uczniów (12,5%) czyta książki kryminalne raz w miesiącu, a 67 osób (27,0%) sięga po ten rodzaj literatury tylko raz na pół roku. Aż 143 respondentów, tj. 57,7% przyznaje, że wcale nie czyta książek o tej tematyce.

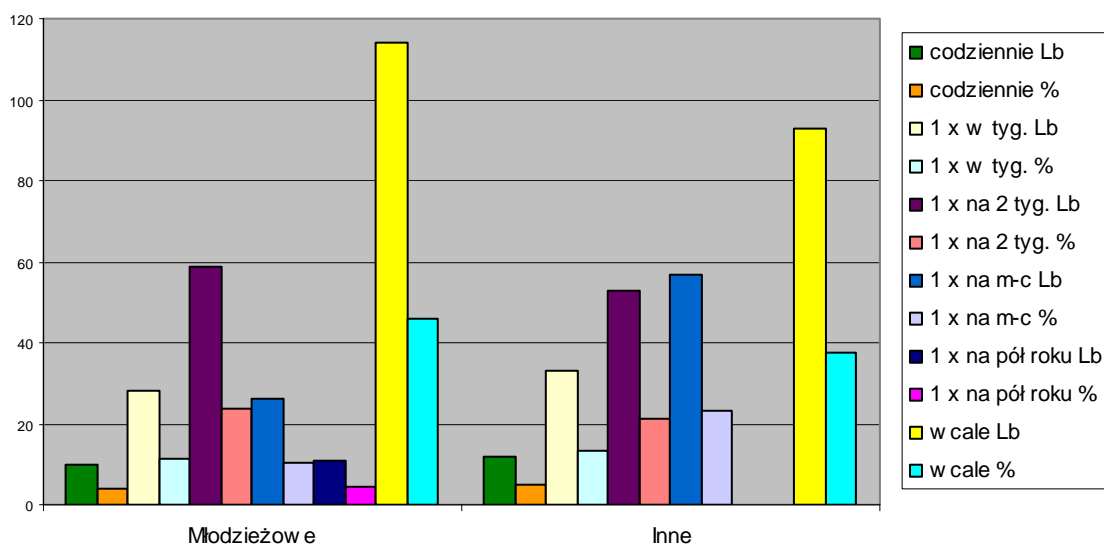
Również nie cieszą się wielkim zainteresowaniem książki biograficzne, mimo, że są w nich zawarte ciekawe informacje na temat znanych ludzi, ich życia, działalności.

Tylko 11 uczniów (4,5%) sięga po ten rodzaj literatury raz w miesiącu, zazwyczaj zachęceni są przez nauczyciela. Natomiast 107 respondentów (43,1%) stwierdziło, iż ma kontakt z tą tematyką raz na pół roku. Na podstawie uzyskanych danych można stwierdzić, że ponad połowa badanej młodzieży- 129 osób (52,0%) nie jest zainteresowana książkami biograficznymi.

Kontakt z książką naukową, (np.: słowniki, encyklopedie, leksykony) uczniowie mają jedynie na lekcji. Rzadko sięgają po nie z własnej, nieprzymuszonej woli. Jedynie większą popularnością cieszą się encyklopedie tematyczne, np.: przyrodnicze, historyczne, geograficzne, sportowe itp.

Raz na dwa tygodnie przyznaje, że ma kontakt z tym rodzajem książek tylko 6 osób (2,4%), nieco więcej, bo 20 (8,0%) ma kontakt z książką naukową raz w miesiącu. Raz na pół roku sięga po ten rodzaj literatury 96 uczniów (38,7%), a ponad połowa – 126 respondentów (50,8%) wcale nie jest zainteresowana tym rodzajem książek. Wśród innych książek, które badana młodzież lubi czytać, wymienione były: wojenne, baśnie i bajki.

Dane uzyskane w trakcie badań wskazują, że młodzież niedostosowana społecznie z podobną częstotliwością sięga po czasopisma, co po książki. Jaki jest kontakt badanych uczniów z czasopismami przedstawiono w wykresie V.1.7.

Ryc.V.1.7. Czasopisma preferowane przez badanych uczniów

Analiza danych statystycznych ujawnia, że czasopisma młodzieżowe codziennie czyta 10 uczniów (4,0%), raz w tygodniu 28 osób (11,3%). Zaś 59 osób (23,8%) raz na dwa tygodnie. Raz w miesiącu czasopisma młodzieżowe czyta 26 respondentów (10,5%) i 11 uczniów (4,4%) raz na pół roku. Wcale nie sięga po czasopisma młodzieżowe prawie połowa badanych - 114 (46,0%).

Wśród wymienianych czasopism młodzieżowych, po które sięgają uczniowie znalazły się: „Popcorn”, „Brawo”, „Dziewczyna”. Tematyka oferowana przez tę prasę interesuje w szczególności dziewczęta, gdyż, jak twierdzą otrzymują odpowiedź na nurtujące pytania związane z okresem dorastania. Natomiast chłopcy chętnie czytają „Metal Hammer”, ponieważ czasopismo to zawiera informacje na temat muzyki „metal”, której są zwolennikami.

Czasopisma militarne nie cieszą się wśród badanych uczniów zainteresowaniem. Tylko 7 uczniów (2,8%) sięga po to czasopismo raz na dwa tygodnie („Comando”), a 2 osoby, tj. 0,8% raz na pół roku. Pozostali badani – 239 osób (96,4%) wcale nie interesują się czasopismami o tej tematyce.

Podobnym, czyli również niewielkim zainteresowaniem wśród młodzieży niedostosowanej społecznie, cieszą się czasopisma medyczne. Tylko 13 badanych (5,2%) sięga po nie raz w miesiącu, np.: „Zdrowie”. Natomiast 8 osób (3,2%) raz na pół roku. W ogóle nie interesuje się tego rodzaju czasopismami 227 respondentów, co stanowi 91,6% ogółu badanych.

Po czasopisma przyrodnicze częściej sięgają chłopcy niż dziewczęta. Ta tematyka także nie jest zbyt interesująca dla badanej młodzieży. Codzienne czytanie tego rodzaju czasopism deklarowało 2 uczniów (0,8%). Raz na dwa tygodnie sięga po te czasopisma 24 osoby (9,7%), 12 (4,8%) respondentów raz w miesiącu, a tylko 8 badanych (3,2%) raz na pół roku. Większość młodzieży – 202 (80,0%) nie interesuje się czasopismami poświęconymi tej tematyce. Wśród wymienionych tytułów tych czasopism dominowały: „Tygodnik Wędkarski”, „Świat Wędkarski”, „Wędkarz”, „Świat Zwierząt”. Uczniowie uzasadniając swój wybór właśnie tych czasopism odpowiadali, że: „interesuje ich ta tematyka”, „lubią łowić ryby”, „świat przyrody jest intrygujący”.

Po czasopisma techniczno – naukowe także sięga niewielu badanych a preferują je przede wszystkim chłopcy. Codziennie czyta je 1 osoba (0,4%). Raz w tygodniu sięga po ten rodzaj czasopism 12 uczniów (4,8%) i podobna ilość – 15 (6,0%) raz na dwa tygodnie. 23 badanych (9,3%) lubi je czytać raz w miesiącu i nie wiele więcej respondentów, bo 31, tj. 12,5% sięga po ten rodzaj czasopism tylko raz na pół roku.

Zdecydowana większość uczniów – 166 osób (67,0%) nie interesuje się wcale czasopismami techniczno – naukowymi.

Najczęściej wymieniane przez badanych tytuły tych czasopism to: „Komputer świat”, „Auto- Moto”, „Auto – Świat”, „PC – OK.”, „Samochody świata”, „Enter”, „Murator”, „Wiedza i Życie”. Młodzież sięga po te czasopisma, ponieważ: interesują się motoryzacją, mogą uzyskać najświeższe informacje i nowinki samochodowe, zdobywają wiedzę o komputerach.

Badani uczniowie czytają też inne czasopisma, np.: „Wprost”, „Nesweek”, „Idol”, „Fakty i Mity”, „Żagle”, „Piłka Nożna”, „Brawo Sport”, „Przegląd Sportowy”, „PSX Fan”, „Tygodnik Głogowski”, „Playboy”, „Maxim”, „Cats”. Codziennie sięga po te czasopisma 12 uczniów (4,8%), raz w tygodniu 33 osoby (13,3%). Niewielu też uczniów – 53 osoby (21,4%) czyta je raz na dwa tygodnie i podobna ilość badanych raz w miesiącu. Natomiast 93 respondentów (37,5%) stwierdziło, że innych czasopism nie czyta wcale.

Ten niezbyt częsty kontakt z czasopismami badani uczniowie niedostosowani społecznie uzasadniali: brakiem środków finansowych na ich kupno, niechęcią do słowa pisanego (informacje, które ich interesują mogą znaleźć w Internecie). Dziewczęta częściej pożyczają czasopisma od rodziny, znajomych czy rówieśników.

5.2. Wpływ mass mediów na niedostosowanie społeczne młodzieży

Ekspansja mass mediów, multimediiów pogłębia i wzmacnia zjawiska cywilizacyjne przybliżając ludziom świat po ich najodleglejsze zakątki. Warunki te sprzyjają wzbogacaniu a także stymulacji indywidualnego rozwoju jednostki. Ta wielość i różnorodność informacji serwowanych przez media może też wywoływać u ludzi zmęczenie ich nadmiarem i chaotycznością.

Wielu psychologów, pedagogów i socjologów coraz częściej wskazuje na negatywne konsekwencje tej sytuacji dla rozwoju człowieka. W szczególności dzieci i młodzież poddaje się biernie strumieniowi informacji nieukładających się

w spójną wiedzę o rzeczywistości. Ten brak dystansu nastolatków do szumu informacyjnego i nieumiejętności selektywnego wyboru, co istotne i wartościowe przyczynia się pośrednio do pogłębiania u jednostki niedostosowanych zachowań.

W prowadzonych badaniach podjęto próbę ukazania związku, jaki zachodzi pomiędzy poszczególnymi formami mass mediów a niedostosowaniem społecznym uczniów w wieku adolescencji.

Z analizy danych statystycznych możemy wywnioskować, iż respondenci w niewielkim stopniu korzystają z takich rodzajów mediów, jak: kino, teatr, filharmonia czy muzeum. Przyczyną małego zainteresowania tymi mediami jest prawdopodobnie fakt, iż wymagają one u widza większego wysiłku intelektualnego.

Dane dotyczące stopnia zaawansowania niedostosowaniem społecznym a preferowaną formą kontaktu z mediami tzw. „czynnymi” zostały poddane analizie statystycznej, którą dokonano przy pomocy testu χ^2 (chi-kwadrat) Pearsona. W obliczeniach przyjęto istotność $p \leq 0,05$ oraz wzięto pod uwagę te rodzaje mediów, między którymi zaistniała zależność statystyczna. Analiza statystyczna będzie dopełnieniem danych ogólnych niniejszego rozdziału. Te dane ilustrują kolejno tabele nr V.2.1., V.2.2., V.2.3.

Tabela nr V.2.1.

Kontakt z kinem a stopień niedostosowania

Forma	Częstotliwość	Stopień niedostosowania						Razem	
		Wysoki		Umiarkowany		Niski			
		N	%	N	%	N	%	N	%
Kino	czasami	62	50,8	109	95,6	11	91,7	182	73,3
	wcale	60	49,2	5	4,4	1	8,3	66	26,7
	Razem	122	100,0	114	100,0	12	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 62,189$; $sign = 0,000$									

Tabela nr V.2.2.

Kontakt z teatrem a stopień niedostosowania

Forma	Częstotliwość	Stopień niedostosowania						Razem	
		Wysoki		Umiarkowany		Niski			
		N	%	N	%	N	%	N	%
Teatr	czasami	6	4,9	33	29,2	8	66,7	47	19,0
	wcale	117	95,1	80	70,8	4	33,3	201	81,0
	Razem	123	100,0	113	100,0	12	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 41,034$; $sign = 0,000$									

Kontakt z muzeum a stopień niedostosowania

Forma	Częstotliwość	Stopień niedostosowania						Razem	
		Wysoki		Umiarkowany		Niski			
		N	%	N	%	N	%	N	%
Muzeum	codziennie	1	1,2	0	0,0	0	0,0	1	0,7
	czasami	5	6,0	41	69,5	6	75,0	52	34,4
	wcale	78	92,9	18	30,5	2	25,0	98	64,9
	Razem	84	100,0	59	100,0	8	100,0	151	100,0
$\chi^2 = 68,295$; $sign = 0,000$									

Jak wynika z danych, istotny statystycznie okazał się kontakt z kinem a stopniem niedostosowania społecznego respondentów, gdyż częściej na seanse filmowe przychodzą uczniowie z niskim i umiarkowanym stopniem niedostosowania, niż ich rówieśnicy przejawiający wysoki stopień niedostosowania ($\chi^2 = 62,189$, $df = 4$, $p < 0,05$). Podobnie rozkładają się wyniki uzyskane w stosunku do kontaktu uczniów z teatrem a ich stopniem niedostosowania społecznego ($\chi^2 = 41,034$, $df = 4$, $p < 0,05$) oraz muzeum ($\chi^2 = 68,295$, $df = 6$, $p < 0,05$). Można więc wysunąć wniosek, że jednostki o wysokim stopniu niedostosowania nie są zainteresowane ani filmem, ani też sztuką teatralną, a tym bardziej wystawą w muzeum, nie mają nawyków do kontaktu z kulturą oferowaną przez te media.

Następnie omówione zostaną relacje rozkładu istotności zachodzącej pomiędzy kontaktem z kinem, teatrem i muzeum a wiekiem, płcią, miejscem zamieszkania, wykształceniem i zawodem rodziców/opiekunów badanych uczniów.

Analiza statystyczna wskazuje, że wiek badanych uczniów ma istotny wpływ na ich kontakt z kinem. Mimo, iż rzadko odwiedzają tę instytucję kulturalną, to zdecydowanie częściej na seans filmowy do kina przychodzi młodzież w wieku 16-17 lat ($\chi^2 = 12,519$, $df = 2$, $p < 0,05$). Nasuwa się przypuszczenie, że starsi uczniowie wybierają inne formy spędzania czasu wolnego bądź korzystają z innych rodzajów mediów.

Miejsce zamieszkania uczniów okazało się w niniejszych badaniach także istotne statystycznie. Na podstawie uzyskanych danych można stwierdzić, że jednostki niedostosowane społecznie mieszkające w średnim mieście zdecydowanie częściej, niż ich rówieśnicy z małych miast i wsi decydują się na oglądanie filmów w kinie.

($\chi^2 = 50,991$, $df = 4$, $p < 0,05$). Małe zainteresowanie kinem wynika z braku pieniędzy na bilet (większość młodzieży ma trudną sytuację finansową w rodzinie) oraz utrudnionym dojazdem w godzinach popołudniowych do miasta.

Ponadto istotne statystycznie okazało się wykształcenie i zawód rodziców/opiekunów badanej grupy młodzieży. Okazało się, że jednostki społecznie niedostosowane wychowywane przez ojców/opiekunów posiadających wykształcenie średnie i zawodowe ($\chi^2 = 51,448$, $df = 4$, $p < 0,05$) częściej chodzą do kina, jak dzieci będące pod opieką ojców/opiekunów z wykształceniem podstawowym. Wykształcenie ojców ma związek z wykonywanym przez nich zawodem. Otóż wyniki potwierdzają, iż badani uczniowie wychowywani przez ojców/opiekunów zakwalifikowanych do grup zawodowych takich, jak: rolnik, specjalista, pracownik umysłowy częściej bywają w kinie niż młodzież, której ojcowie uplasowali się w grupie zawodowej robotników i robotników niewykwalifikowanych ($\chi^2 = 32,939$, $df = 8$, $p < 0,05$). Związku poszukiwano również w odniesieniu do wykształcenia matek/opiekunek badanych uczniów. Wyniki okazały się bardzo zbliżone do wyników uzyskanych przez ojców/opiekunów i istotne statystycznie ($\chi^2 = 53,208$, $df = 4$, $p < 0,05$). Podobna zależność miała miejsce, kiedy analizowano związek z wykonywanym zawodem matek/opiekunek, który tak jak i u ojców okazał się istotny statystycznie ($\chi^2 = 45,506$, $df = 8$, $p < 0,05$).

Nieistotna statystycznie w niniejszych badaniach okazała się taka cecha społeczno-demograficzna, jak płeć respondentów, co upoważnia do stwierdzenia, iż zarówno chłopcy, jak i dziewczęta przejawiające niedostosowane zachowania incydentalnie korzystają z tej formy kontaktu z mediami.

Kolejna analiza porównawcza, zestawiająca wyniki statystyczne, związana była z uczęszczaniem młodzieży do teatru a ich płcią, miejscem zamieszkania, wykształceniem rodziców/opiekunów, zawodem matki/opiekunki. Dokonując analizy uzyskanych danych, istotna statystycznie okazała się płeć badanych uczniów a ich kontakt ze sztuką teatralną ($\chi^2 = 24,261$, $df = 2$, $p < 0,05$). Jak można zauważyć młodzież na ogół rzadko uczęszcza do teatru, to jednak częściej tam bywają dziewczęta niż chłopcy. Miejsce zamieszkania badanej grupy uczniów okazało się relewantne dla ich kontaktu z teatrem, co znalazło potwierdzenie w wynikach i jest istotne statystycznie ($\chi^2 = 12,690$, $df = 4$, $p < 0,05$). Jak można zauważyć częstszy kontakt z teatrem mają uczniowie niedostosowani społecznie mieszkający w małym mieście i na wsi.

A zatem można reprezentować pogląd, iż na kontakt z tym rodzajem mediów mogła mieć szkoła, która była inicjatorem klasowych wyjazdów młodzieży do teatru w ramach zajęć z języka polskiego, historii bądź realizowanych ścieżek edukacyjnych.

Wyniki badań pozwalają mówić o istotnym wpływie wykształcenia ojców/opiekunów ($\chi^2 = 12,746$, $df = 4$, $p < 0,05$) i matek/opiekunek ($\chi^2 = 10,670$ $df = 4$, $p < 0,05$) respondentów na ich kontakt z teatrem. Okazało się, iż uczniowie niedostosowani społecznie wychowywani przez rodziców/opiekunów legitymujących się wykształceniem zawodowym i średnim nieco częściej mają kontakt z teatrem, niż ich koledzy wychowywani przez rodziców z wykształceniem podstawowym. Istotny statystycznie okazał się również zawód matek/opiekunek badanych uczniów ($\chi^2 = 17,037$, $df = 8$, $p < 0,05$). Daje się zauważyć, że częściej bywa w teatrze młodzież niedostosowana pozostająca pod opieką matek/opiekunek, które są pracownicami umysłowymi. Nieistotny statystycznie w niniejszych badaniach okazał się wiek respondentów i zawód wykonywany przez ojców/opiekunów, w ich wpływie na kontakt z teatrem a niedostosowaniem społecznym.

Dane statystyczne wykazały brak zależności (są nieistotne statystycznie) pomiędzy cechami społeczno - demograficznymi badanej grupy uczniów a ich kontaktem z filharmonią. Okazało się, że młodzież przejawiająca niedostosowane zachowania nie ma wewnętrznej potrzeby, ani tradycji wyniesionej z domu rodzinnego do korzystania z tego rodzaju mediów.

Następnie poddano analizie statystycznej takie cechy społeczno-demograficzne, jak: płeć, miejsce zamieszkania respondentów a ich kontakt z muzeum.

Analiza danych uzyskana przy pomocy testu χ^2 wskazuje, że płeć respondentów ma istotny wpływ na ich kontakt z muzeum. Jak można zauważyć, badani na ogół nieczęsto mają kontakt z tą instytucją kulturalną, to jednak faktyczne różnice pomiędzy chłopcami a dziewczętami okazały się istotne statystycznie ($\chi^2 = 24,144$, $df = 3$, $p < 0,05$). Dziewczęta częściej niż chłopcy korzystają z tego rodzaju mediów. Dane statystyczne potwierdziły także zależność między miejscem zamieszkania respondentów a ich kontaktem z muzeum. Częściej tam bywa młodzież z małych miast i wsi, niż ich koledzy i koleżanki mieszkający w mieście, co potwierdza rozkład wyników testu chi-kwadrat ($\chi^2 = 57,048$, $df = 6$, $p < 0,05$). Nieistotne statystycznie okazały się natomiast pozostałe cechy społeczno-demograficzne, tj. wiek badanych, wykształcenie i zawód ich rodziców.

W dalszej kolejności analizie porównawczej poddano zależność zachodzącą między mediami tzw. „biernymi” – telewizją, radiem, komputerem, wideo a stopniem niedostosowania społecznego respondentów. Dane liczbowe przedstawia tabela nr V.2.4.

Tabela nr V.2.4.

Preferowane formy kontaktu młodzieży z mediami a stopień niedostawania społecznego

Forma kontaktu z mediami Stopień niedostosowania społecznego	Telewizja		Radio		Komputer		Razem	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%
Wysoki	57	46,7	11	9,0	54	44,3	122	49,2
Umiarkowany	53	46,5	14	12,3	47	41,2	114	46,0
Niski	7	6,8	3	78,7	2	14,5	12	4,8
Razem	117	100,0	28	100,0	103	100,0	248	100,0

Telewizor i komputer są obiektami zastępującymi kontakty z prawdziwymi ludźmi (kolegami, przyjaciółmi, rodzicami). Zwrócił na ten fakt uwagę m.in. D. Winnicott [1993] podając, że już małe dziecko kontaktuje się emocjonalnie – zamiast z rodzicami - z obiektem zastępczym, jakim jest dla niego w tym okresie zabawka.

Z podobną analogią dotyczącą kontaktów ze sztucznymi obiektami spotykamy się w psychologii rozwojowej i społecznej, gdzie opisane są eksperymenty wychowywania małą przez matki rzeczywiste, zastępczą bądź bez dorosłych osobników tego samego gatunku. Eksperymentalne zwierzęta rozwijały się najgorzej, gdy pozbawiono je kontaktów z matkami, jednak znacznie lepiej, jeśli stykały się z matkami zastępczymi. Oczywisty okazał się fakt, iż najlepszy rozwój osiągały mały rozwijające się przy żywych, prawdziwych matkach [E. R. Hilgard 1967]. Kontakt *face to face*, czyli bezpośredni i bliski, jest bardziej bogatszy, gdyż dostarcza wielu informacji i odczuć przekazywanych w sposób niewerbalny. Natomiast kontakt „zastępczy”, pomimo że jest substytutem bliskiego obcowania, stanowi dla odbiorcy pewną wartość. Mianowicie dostaje on nieco „mniej” pozytywnych wartości, ale jednocześnie otrzymuje „mniej” przykrych komunikatów i doznań.

Zdaniem M. Mrozowskiego [1991] mass media mogą zastępować osobiste doświadczenia jednostki, ponieważ oddziałują na ludzi przy pomocy tego samego przekazu, jakim jest: druk i jego wytwory, nagrania- płyty, taśmy, kasety, radio, telewizja, komputer.

A zatem kolejnym symptodem, jaki należałoby poddać sprawdzeniu, jest rodzaj najczęściej oglądanych programów i filmów telewizyjnych, które mogą mieć wpływ na stopień niedostosowania społecznego młodzieży. Dane te ilustruje tabela nr V.2.5.

Tabela nr V.2.5.

Rodzaje programów i filmów telewizyjnych a stopień niedostosowania społecznego

Rodzaj programów i filmów Stopień niedostosowania społecznego	Programy						Filmy				Razem	
	Sportowe		Rozrywkowe		Kryminalne		Kryminalne		Wojenne		Lb	%
	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%		
Wysoki	14	11,5	21	17,2	26	21,3	32	26,2	29	23,8	122	49,2
Umiarkowany	18	15,8	17	15,0	22	19,3	34	29,7	23	20,2	114	46,0
Niski	3	25,0	2	16,7	1	8,3	2	16,7	4	33,3	12	4,8
Razem	35	14,1	40	16,1	49	19,8	68	27,4	56	22,6	248	100,0

Uzyskane wyniki badań wyraźnie wskazują, że programy i filmy telewizyjne o tematyce kryminalnej, wojennej oraz rozrywkowej typu realisty show, wybierają w szczególności uczniowie o wysokim i umiarkowanym stopniu niedostosowania społecznego. Programy te obfitują w sceny przemocy i agresji. Często też są instruktażem dla młodego widza o sposobach popełniania przestępstw i działań zapewniających sobie bezkarność.

Niniejsze badania potwierdzają niekorzystne a wręcz destruktywne oddziaływanie oglądania scen przemocy na postawy i zachowania badanej młodzieży. Osłabiają one zahamowania przed stosowaniem przemocy a także prowadzą do przyswajania przestępczych wzorów zachowań. Do podobnych konkluzji doszło wielu innych badaczy, m.in. A. Bandura [1972], L. Kirwil [1995], J. Koblewska [1979].

Uzyskane dane liczbowe potwierdza analiza statystyczna, która wykazała zależność zachodzącą pomiędzy kontaktem z telewizorem i wideo a niedostosowaniem społecznym przejawianym przez badanych uczniów. Rozkład wyników przedstawiają tabele nr V.2.6. i V.2.7.

Kontakt z telewizorem a stopień niedostosowania

Forma	Częstotliwość	Stopień niedostosowania						Razem	
		Wysoki		Umiarkowany		Niski			
		N	%	N	%	N	%	N	%
Telewizor	codziennie	111	91,0	66	67,1	8	66,7	185	74,4
	czasami	10	8,2	44	29,3	1	8,3	55	34,4
	wcale	78	92,9	18	30,5	3	25,0	8	64,9
	Razem	122	100,0	114	100,0	12	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 55,151$; $sign = 0,000$									

Analiza statystyczna wykazała zależność zachodzącą pomiędzy kontaktem z telewizorem a stopniem niedostosowania społecznego respondentów. Zauważono, że młodzież o wysokim stopniu niedostosowania preferuje częstszy kontakt z tą formą masowego przekazu, niż ich rówieśnicy przejawiający stopień umiarkowany i niski ($\chi^2 = 55,151$, $df = 6$, $p < 0,05$).

Dokonując analizy danych statystycznych godne uwagi wydaje się, iż istotna zależność wystąpiła pomiędzy płcią respondentów a oglądaniem przez nich telewizji ($\chi^2 = 9,064$, $df = 3$, $p < 0,05$). Faktem jest, iż chłopcy niedostosowani społecznie częściej, niż dziewczęta korzystają z tego rodzaju mediów. Miejsce zamieszkania respondentów to kolejna cecha społeczno-demograficzna, która okazała się istotna statystycznie, co potwierdza rozkład wyniku testu chi-kwadrat ($\chi^2 = 23,559$, $df = 6$, $p < 0,05$). Stąd wniosek, iż badani uczniowie zamieszkujący w średnim mieście i na wsi częściej spędzają czas przed telewizorem, niż ich koledzy mieszkający w małych miasteczkach. Wyniki badań pozwalają też mówić o istotnym wpływie wykształcenia matek/opiekunek ($\chi^2 = 19,712$, $df = 6$, $p < 0,05$) i ich zawodu ($\chi^2 = 19,319$, $df = 12$, $p < 0,05$). Na podstawie tych danych można zdecydowanie stwierdzić, iż młodzież niedostosowana społecznie wychowywana przez matki/opiekunki przede wszystkim z wykształceniem podstawowym, których status uplasował się na poziomie, robotnika, rolnika oraz robotnika niewykwalifikowanego częściej poświęcają czas na oglądanie telewizji, gdyż jak wiadomo jest to najbardziej popularna forma masowego przekazu.

Kontakt z wideo a stopień niedostosowania

Forma	Częstotliwość	Stopień niedostosowania						Razem	
		Wysoki		Umiarkowany		Niski			
		N	%	N	%	N	%	N	%
Wideo, dvd	codziennie	29	23,8	5	4,4	0	0,0	34	13,8
	czasami	89	73,0	89	77,9	6	50,0	184	74,1
	wcale	4	3,3	20	17,7	6	50,0	30	12,1
	Razem	122	100,0	114	100,0	12	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 43,790$; $sign = 0,000$									

Uzyskane wyniki są bardzo zbliżone do danych statystycznych, jakie otrzymano w odniesieniu do korzystania przez uczniów z telewizji. Możemy zatem wnioskować, że równie częsty kontakt z tym rodzajem mediów mają przede wszystkim uczniowie przejawiający wysoki stopień niedostosowania społecznego. Nieco rzadziej ogląda filmy na wideo młodzież w umiarkowanym i niskim stopniu niedostosowania ($\chi^2 = 43,790$, $df = 6$, $p < 0,05$).

Miejsce zamieszkania respondentów okazało się równie istotne, co potwierdza rozkład wyników testu chi-kwadrat ($\chi^2 = 60,375$, $df = 6$, $p < 0,05$). Okazało się, że najczęściej ten rodzaj mediów preferują badani mieszkający w średnim mieście.

Natomiast bardzo zbliżone wyniki uzyskano w odniesieniu do młodzieży mieszkającej w małych miastach i wsiach, która nieco rzadziej od swoich rówieśników ze średnich miast korzysta z wideo lub dvd. Istotność statystyczna wystąpiła również pomiędzy wykształceniem ojców/opiekunów badanych uczniów a ich kontaktem z wideo ($\chi^2 = 33,992$, $df = 6$, $p < 0,05$). Daje się zauważyć, iż codzienny kontakt z wideo mają przede wszystkim dzieci wychowywane przez ojców/opiekunów z wykształceniem podstawowym. Zaś młodzież niedostosowana społecznie, która rzadziej korzysta z tego rodzaju mediów, pozostaje pod opieką ojców z różnym poziomem wykształcenia. Potwierdzeniem tego faktu są bardzo zbliżone wyniki uzyskane przy pomocy testu statystycznego χ^2 . Analiza statystyczna wykazała także zależność pomiędzy wykształceniem matek/opiekunek respondentów a ich kontaktem z wideo ($\chi^2 = 29,5$, $df = 6$, $p < 0,05$) i jest istotna statystycznie. Wartym zwrócenia uwagi jest fakt, iż wyniki uzyskane u ojców są bardzo zbliżone do wyników matek.

Zawód ojców/opiekunów to kolejna cecha społeczno-demograficzna, która okazała się istotna statystycznie. Jak można zauważyć codzienny kontakt z wideo ma zdecydowanej większości młodzież wychowywana przez ojców zatrudnionych na stanowiskach robotników. Nieco mniejsze preferencje w korzystaniu z wideo mają uczniowie niedostosowani, pozostający pod opieką ojców wykonujących różne zawody. Nie mniej jednak w tej grupie najczęściej oglądają filmy wideo dzieci ojców zatrudnionych na stanowiskach umysłowych ($\chi^2 = 20,754$, $df = 12$, $p < 0,05$). Jednakowo istotny okazał się zawód matek/opiekunek respondentów. Uzyskane wyniki wskazują, że badani pozostający pod opieką matek, w szczególności zatrudnionych na stanowiskach robotniczych korzystają z wideo codziennie. Rzadziej zaś mają kontakt z tym rodzajem mediów uczniowie niedostosowani wychowywani przez matki/opiekunki reprezentujące różne zawody. Jednak w tej grupie, odmiennie jak u ojców, najczęściej kontakt z wideo mają dzieci tych matek, które wykonują zawód rolnika i robotnika niewykwalifikowanego, co potwierdza rozkład wyników testu chi-kwadrat ($\chi^2 = 35,994$, $df = 12$, $p < 0,05$). Nieistotne statystycznie w niniejszych badaniach okazały się wiek i płeć respondentów w ich związku z użytkowaniem wideo a stopniem niedostosowania społecznego. Obecnie na podstawie podłużnych badań stwierdzono istnienie trwałych, skumulowanych efektów powstałych pod wpływem oglądania scen ekranowej przemocy.

W wielu krajach, np.: USA, Iran, Australia, Izrael., Polska, Finlandia uzyskano zbliżone wyniki, co potwierdza, iż skutki te uważa się za silne i w niewielkim stopniu zależne od wpływów kulturowych [por. A Gałkowska 1998, s.84]. Przypisuje się im również pewne znaczenie w coraz to okrutniejszych przestępstwach popełnianych przez młodocianych. Stwierdzono też, iż raz ukazana postawa agresywna utrzymuje się u jednostki przez wiele lat [H. J. Schneider 1992].

Podobne stanowisko reprezentuje również R. M. Liebert, który na podstawie wieloletnich badań przeprowadzonych w USA zauważył, że agresję u młodzieży w wieku adolescencji (17- 19 lat) można skutecznie przewidzieć na podstawie scen przemocy oglądanych w młodszym wieku (6- 9 lat) niż na podstawie innych zmiennych. Autor ten uważa także, że wszelkie zmiany w zachowaniu się następują dzięki wyuczeniu się ich poprzez obserwację, a składają się na to trzy fazy:

- oglądanie zachowania się innych ludzi,
- przejmowanie, czyli wyuczanie się tego zachowania,
- akceptacja tego zachowania, jako wzoru dla siebie.

Zdaniem autora, pokazywanie w telewizji aktów przemocy jako sposobów radzenia sobie z przeciwnościami może wzmocnić agresywność widzów w postaci niekoniecznie identycznych z obejrzanymi schematami działań. A zatem nie musi to być proste naśladowanie, a raczej modelowanie, które powoduje przejście zachowań stanowiących symboliczne równoważniki zachowań modelu [por: M. Werwicki 1980, s. 22].

Reasumując można zauważyć, iż wpływ oglądania programów i filmów preferujących przemoc i agresję jest wieloznaczny i złożony. Odbiór programów zawierających takie sceny na ogół współwystępuje z innymi czynnikami wzajemnie na siebie oddziałującymi, np.: społeczno-demograficznymi. Analizując wyniki badań nad wpływem rodzajów programów i filmów telewizyjnych na stopień niedostosowania społecznego młodzieży możemy z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, iż utrwalają one ich społeczne zachowania. Nie mniej jednak należy pamiętać o złożoności tego problemu i unikać stosowania upraszczających interpretacji.

Konkluzją wydaje się być propozycja Aronsona „(...) że w interesie bezpieczeństwa publicznego byłoby rzeczą rozsądną ograniczyć ilość przemocy (realnej czy fikcyjnej) pokazywanej w telewizji” [E. Aronson 1995, s. 326].

Badając wpływ mass mediów na niedostosowane zachowania młodzieży wzięto pod uwagę również audycje radiowe najczęściej słuchane przez respondentów.

Jaki rodzaj programów radiowych preferują uczniowie w różnym stopniu niedostosowania społecznego ujęto w tabeli nr V.2.8.

Tabela nr V.2.8.

Rodzaje programów radiowych a stopień niedostosowania społecznego

Rodzaj programów radiowych \ Stopień niedostosowania społecznego	Muzyczne		Informacje i pogoda		Sportowe		Razem	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%
Wysoki	61	50,0	8	6,5	53	43,5	122	49,2
Umiarkowany	45	39,5	21	18,4	48	42,1	114	46,0
Niski	5	41,7	2	16,6	5	41,7	12	4,8
Razem	102	41,2	46	18,5	100	40,3	248	100,0

Z powyższych danych wynika, że młodzież przejawiająca wysoki i umiarkowany stopień niedostosowania społecznego w zdecydowanej większości preferuje audycje sportowe i muzyczne. Mała liczba respondentów słucha audycji bardziej ambitnych, np.: publicystycznych czy historycznych. Tylko dziewczęta sporadycznie słuchają quizów, słuchowisk, bądź biorą udział w radiowych konkursach.

Radio jest mniej atrakcyjnym środkiem przekazu dla młodzieży niedostosowanej społecznie, gdyż nie można w nim zobaczyć żywych ludzi, utożsamiać się z bohaterami, łączyć się z nimi uczuciowo. Nie zaspakaja zatem ciekawości młodego człowieka. Programy muzyczne preferowane przez respondentów mają charakter subkulturowy, tzn. że młodzież ta słucha przeważnie muzyki, z którą czuje się emocjonalnie związana (techno, rap, hip-hop, rock, hard rock, heavy metal, itp.). Te dane liczbowe zostały poddane analizie statystycznej testem χ^2 Pearsona. Uzyskane wyniki prezentuje tabela nr V.2.9

Tabela nr V.2.9.

Kontakt z radiem a stopień niedostosowania

Forma	Częstotliwość	Stopień niedostosowania						Razem	
		Wysoki		Umiarkowany		Niski			
		N	%	N	%	N	%	N	%
Radio	codziennie	48	39,3	64	56,6	8	66,7	120	48,6
	czasami	72	59,0	45	39,8	2	16,7	120	48,2
	wcale	2	1,6	4	3,5	2	25,0	8	64,9
	Razem	122	100,0	114	100,0	12	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 19,221$; <i>sign</i> = 0,001									

W niniejszych badaniach stwierdzono, że uczniowie o umiarkowanym i niskim stopniu niedostosowania mają częstszy kontakt z radiem, niż ich koledzy przejawiający stopień wysoki, którzy zdecydowanie częściej wolą oglądać telewizję i wideo niż słuchać radia. Dane te potwierdza rozkład wyników chi-kwadrat ($\chi^2 = 19,221$, *df* = 6, *p* < 0,05).

Z danych statystycznych wynika ponadto, że wiek respondentów ma równie istotny wpływ na ich kontakt z tym popularnym nośnikiem masowego przekazu, jakim jest radio ($\chi^2 = 24,030$, *df* = 6, *p* < 0,05). Zdecydowanie częściej słucha radia młodzież w wieku 16 i 17 lat a nieco rzadziej uczniowie 18 letni. Płeć badanej grupy osób okazała się także istotna statystycznie ($\chi^2 = 68,938$, *df* = 3, *p* < 0,05), ponieważ stosunkowo częściej dziewczęta, niż chłopcy mają kontakt z tym rodzajem mediów.

Natomiast nieistotne w związku z użytkowaniem radia a stopniem niedostosowania społecznego okazały się takie cechy społeczno-demograficzne badanej młodzieży, jak: ich miejsce zamieszkania oraz wykształcenie i zawód rodziców/opiekunów.

Można więc z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, iż styl muzyki słuchanej przez badanych uczniów, małe zainteresowanie edukacyjnymi i społeczno – wychowawczymi programami emitowanymi w radiu ma pośredni i utrwalający wpływ na ich stopień niedostosowania społecznego.

W niniejszych badaniach uznano, że równie znaczącym czynnikiem wpływającym na stopień niedostosowania społecznego młodzieży, który należy poddać analizie jest rodzaj programów oferowanych w internecie. Z jakich programów na stronach www korzystają najczęściej respondenci ukazuje tabela nr V.2.10.

Tabela nr V.2.10.

Rodzaje programów internetowych preferowane przez uczniów a stopień ich niedostosowania społecznego

Rodzaj programów internetowych Stopień niedostosowania społecznego	Gry		Muzyka		Razem	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%
Wysoki	79	64,7	43	35,3	122	49,2
Umiarkowany	66	57,9	48	42,1	114	46,0
Niski	5	41,7	7	58,3	12	4,8
Razem	150	60,5	98	39,5	248	100,0

Znany jest fakt, iż obecnie internet jest największą i najbardziej wpływową elektroniczną siecią globalną. Jest to medium dające szansę uczestniczenia w najistotniejszych wydarzeniach kulturowych na świecie, korzystanie ze zbiorów literackich, muzealnych, muzycznych, encyklopedycznych itp. W serwerach również gromadzone są i udostępniane zbiory, do których dzieci i młodzież nie powinny mieć dostępu, np.: z propagandą rasistowską, pornografią dziecięcą, gramami o agresywnych treściach. Wartość i użyteczność elektronicznych mediów jest bardzo istotna dla użytkownika. Nie mniej jednak ważne jest, aby młody człowiek orientował się w zasobach dostępnych treści i miał świadomość tego, co wybiera.

Wyniki uzyskane w trakcie badań świadczą o tym, że młodzież o wysokim i umiarkowanym stopniu niedostosowania społecznego, korzystając z internetu preferuje przede wszystkim strony poświęcone grom i muzyce.

Do pozytywnych wartości gier pedagodzy i psychologowie zaliczają rozwijanie wyobraźni dziecka, kształcenie umiejętności podejmowania właściwych decyzji.

Badani uczniowie niedostosowani społecznie chętnie też odwiedzają strony poświęcone muzyce (poszukują nowości, informacji o ulubionych zespołach, dokonują nielegalnego przegrywania utworów muzycznych) oraz korzystają z czatów.

Wymiana poglądów z nieznanymi, dyskusje dotyczące różnych problemów, zawieranie nowych znajomości, to ich szczególnie ulubiona forma spędzania czasu wolnego.

W niniejszych badaniach poddano również analizie rodzaje gier komputerowych, które najczęściej preferują uczniowie o wysokim i umiarkowanym stopniu niedostosowania społecznego.

Uzyskane wyniki badań wskazują, że młodzież niedostosowana społecznie najczęściej sięga po gry zręcznościowe i sportowe. Dość dużym zainteresowaniem w tej grupie badanych cieszą się gry symulacyjne i strategiczne. Chłopców najbardziej interesują w grach elementy walki, krwawe sceny, przemoc i agresja. Zabijanie ludzi w realistycznej grze stanowi negatywny wzór postępowania dla grającej młodzieży.

Natomiast dziewczęta preferują gry przygodowe i fabularne. Fascynuje je w tych grach możliwość uczestniczenia w przygodach oraz wcielenia się w wybraną postać.

Badani uczniowie na postawione pytanie, dlaczego preferują ten rodzaj gier, udzielili następujących odpowiedzi: „bo są ciekawe i fajne”, „odprężają”, „pomagają oderwać się od rzeczywistości”, „bo tylko takie mnie interesują”.

Młodzież niedostosowana społecznie w ogóle nie interesuje się grami edukacyjnymi, które rozwijają określone zdolności i umiejętności.

Charakterystyczne jest to, iż respondenci nie potrafili określić kryteriów dokonanego przez siebie wyboru takich, a nie innych gier. Wielu nie podało żadnego uzasadnienia. Natomiast niektórzy wyrazili stwierdzenia w rodzaju: „lubię styl walki ludzików”, „styl walki i mordobicie”, „ściganie się samochodami”, „rozjeżdżanie ludzi i mutantów”, „prędkość samochodów i możliwość ich rozbicia”, „rywalizacja”, „lubię jak leje się krew”.

Dokonując interpretacji kryteriów dokonywanych wyborów gier można wysunąć wniosek, że młodzież aprobeuje zawartą w grach agresję, jest zafascynowana przemocą i brutalnością.

Jak wynika z przedstawionych badań, preferowanie tego rodzaju gier komputerowych przez młodzież niedostosowaną społecznie stanowi dla tych uczniów sposób spędzania czasu wolnego, a także możliwość rozwijania ich zainteresowań. Przyczyny, dla których badana młodzież tak chętnie gra w gry komputerowe i posługuje się internetem, to szansa dominacji młodego człowieka nad rzeczywistością. Młodzież staje się podmiotem zdarzeń w konfrontacji ze światem, może kierować zdarzeniami, działać i odnosić sukcesy. Wirtualny świat gier komputerowych jest czymś więcej niż kolegą, jest mądrzejszy niż nauczyciel, który ciągle stresuje ucznia w szkole i rodzic, który poucza i zgłasza ciągłe pretensje. Nad światem gier komputerowych góruje grający, co stanowi dla niego źródło satysfakcji i pozytywnych wzmocnień. Świat nierealny staje się bardziej realny i pożądany od rzeczywistego. Gry komputerowe wzmacniają postawy agresywne, niedostosowane, bierne oraz skazują użytkownika na samotność.

Badania potwierdziły, podobnie jak u innych autorów (np.: M. Braun- Gałkowska 1995, J. Boroń i T. Zyss 1995 i 1996, M. D. Griffiths 1995, D. Raś 2000 i inni), że gry o brutalnym zabarwieniu mogą wywoływać agresję, a przede wszystkim utrwalac niedostosowane zachowania u młodzieży w wieku adolescencji.

Wyniki uzyskane w trakcie badań poddane zostały analizie statystycznej, a ich rozkład przedstawia tabela nr V.2.11.

Tabela nr V.2.11.

Kontakt z komputerem a stopień niedostosowania

Forma	Częstotliwość	Stopień niedostosowania						Razem	
		Wysoki		Umiarkowany		Niski			
		N	%	N	%	N	%	N	%
Komputer	codziennie	109	89,3	39	34,5	4	33,3	152	61,5
	czasami	12	9,8	66	58,4	4	33,3	82	33,2
	wcale	1	0,8	9	7,1	4	33,3	14	5,3
	Razem	122	100,0	114	100,0	12	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 95,228$; <i>sign</i> = 0,000									

Jak można zauważyć, istotna zależność statystyczna wystąpiła pomiędzy kontaktem młodzieży z komputerem a przejawianym przez nich stopniem niedostosowania społecznego, co potwierdza rozkład wyników testu chi-kwadrat ($\chi^2 = 95,228$, $df = 6$, $p < 0,05$). Oznacza to, że zdecydowanie większa liczba uczniów przejawiających wysoki

stopień niedostosowania społecznego częściej korzysta z tego nowoczesnego środka przekazu. Nieco rzadziej, choć różnice te nie są zbyt wielkie, korzystają z komputera uczniowie przejawiający umiarkowany stopień niedostosowania.

Natomiast nie stwierdzono w niniejszych badaniach współzależności między takimi cechami, jak: wiek i płeć respondentów w ich kontakcie z komputerem a stopniem niedostosowania społecznego. Stąd wniosek, iż uczniowie niedostosowani społecznie bez względu na to, czy mają 16, 17 czy też 18 lat w jednakowym stopniu korzystają z tego nośnika masowego przekazu. Równie częsty kontakt z komputerem mają chłopcy, jak i dziewczęta.

Miejsce zamieszkania badanej grupy uczniów okazało się także istotne statystycznie ($\chi^2 = 72,694$, $df = 6$, $p < 0,05$). Z danych statystycznych wynika, że najczęstszy kontakt z komputerem mają respondenci mieszkający w średnim mieście, niż ich rówieśnicy z małych miast i wsi. Istotne statystycznie w niniejszych badaniach okazało się wykształcenie ojców/opiekunów młodzieży niedostosowanej ($\chi^2 = 39,769$, $df = 6$, $p < 0,05$). Jak można zauważyć w przeważającej większości częsty kontakt z komputerem mają dzieci, których ojcowie posiadają tylko wykształcenie podstawowe. Niemniej jednak prawie połowa uczniów z tej grupy wychowywana jest przez ojców/opiekunów zarówno z wykształceniem zawodowym, jak i średnim. Jednakowo istotne okazało się wykształcenie matek/opiekunek respondentów ($\chi^2 = 49,866$, $df = 6$, $p < 0,05$). Uzyskane wyniki są zbieżne z wynikami ojców/opiekunów.

A zatem najczęstszy kontakt z komputerem ma przede wszystkim młodzież pozostająca pod opieką matek z wykształceniem podstawowym, a prawie połowa badanych uczniów w tej grupie wychowywana jest przez matki legitymujące się wykształceniem zawodowym. Nieco mniej respondentów mających częsty kontakt z komputerem wychowywana jest przez matki z wykształceniem średnim. Istotna statystycznie okazała się również zależność zachodząca pomiędzy zawodem ojców/opiekunów badanych uczniów, a ich kontaktem z komputerem ($\chi^2 = 32,782$, $df = 12$, $p < 0,05$). Z danych statystycznych wynika, że zdecydowanie najwięcej młodzieży niedostosowanej społecznie ma bardzo częsty kontakt z komputerem, której ojcowie zatrudnieni są na stanowiskach robotników i robotników niewykwalifikowanych.

Analiza statystyczna dokonana za pomocą testu chi-kwadrat potwierdziła też zależność, jaka zachodzi między zawodem matek/opiekunek respondentów a ich kontaktem z komputerem ($\chi^2 = 56,481$, $df = 12$, $p < 0,05$) i jest istotna statystycznie.

Otóż wyniki potwierdzają, że badani uczniowie pozostający pod opieką matek zatrudnionych przede wszystkim na stanowiskach robotnika i robotnika niewykwalifikowanego, mają najczęstszy kontakt z tym nowoczesnym nośnikiem masowego przekazu. Wyniki, jakie uzyskano w odniesieniu do zawodu matek/opiekunek badanych uczniów są adekwatne do wyników ojców.

Zainteresowania czytelnicze i rodzaj preferowanych przez badanych uczniów książek ma również związek z ich stopniem niedostosowania społecznego. Po jaki rodzaj książek sięgają respondenci przedstawia tabela nr V.2.12.

Tabela nr V.2.12

Rodzaj preferowanych książek a stopień niedostosowania społecznego

Rodzaj książek Stopień niedostosowania społecznego	Lektury szkolne		Przygodowe		Historyczne		Razem	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%
Wysoki	22	18,0	79	64,8	21	17,2	122	49,2
Umiarkowany	33	29,0	66	57,9	15	13,1	114	46,0
Niski	4	33,3	5	41,7	3	25,0	12	4,8
Razem	65	26,2	144	58,0	39	15,8	248	100,0

Czytelnicze zainteresowania wśród młodzieży maleją z roku na rok. Książkę zastępuje telewizja, wideo, komputer. Nauczyciele polscy oraz zachodni z niepokojem sygnalizują regres w dziedzinie ortograficznego pisania przez uczniów, którzy spędzają dużo czasu przed telewizorem i/lub komputerem. Zaobserwowano także, nawet w szkołach ponadgimnazjalnych (w klasach zawodowych a nawet technicznych i licealnych), iż wielu uczniów nie potrafi czytać płynnie i ze zrozumieniem, co wynika z braku wyuczenia umiejętności czytania.

Wyniki, jakie uzyskano w trakcie badań wskazują, że młodzież o wysokim i umiarkowanym stopniu niedostosowania społecznego bardzo rzadko sięga po książki w ogóle. Sporadycznie zdarza im się czytać lektury szkolne. Najczęściej pod przymusem, groźbą nauczyciela. Z treścią lektur zapoznają się korzystając ze streszczeń lub oglądają ich ekranizację filmową. Z danych statystycznych wynika, że dziewczęta o wysokim i umiarkowanym stopniu niedostosowania społecznego częściej niż chłopcy czytają lektury szkolne.

Niechęć uczniów do lektur szkolnych ma wiele przyczyn. Jedną z nich jest przeciążenie programem nauczania – na lekcji nie ma czasu na indywidualną pracę z uczniem i książką. Osobista interpretacja utworu dokonana przez ucznia nie zawsze spotyka się z zainteresowaniem nauczyciela. Szkoła narzucając schemat interpretacyjny, ogranicza kontakt ucznia z książką do jej funkcji poza estetycznych, czyli nauczyciel „przerabia” lekturę, trzymając się sztywno narzuconego ogólnie programu nauczania. A zatem uczeń ma bardzo istotne powody, by nie lubić lektur szkolnych.

Nieco częściej badani sięgają po książki o tematyce przygodowej, gdzie bohater jest dla nich wymarzonym ideałem. Literatura o tematyce historycznej, choć sporadycznie czytana, to przyciąga respondentów z powodu treści oscylujących wokół uzbrojenia wojkowego, technik walki, taktyki wojennej. Preferują je przede wszystkim chłopcy.

Lektury uczniów niedostosowanych społecznie wyraźnie dzielą się na chłopięce i dziewczęce. Preferowanym rodzajem literatury przez dziewczęta są książki przygodowe i romanse (młodzieżowe Harlequiny), których bohaterowie są ciepłi i serdeczni, przeżywają wielką miłość, a ich historie kończą się dobrze. Dziewczęta najchętniej sięgają po te książki, ponieważ: „piszą o życiu”, „zawiłych losach bohaterów”, „są z życia wzięte”.

Natomiast chłopcy sięgają po literaturę, która daje mocne przeżycia, przedstawia bohaterów uwikłanych w niebezpieczne, męskie przygody. Jeśli sięgają po książkę, to interesuje ich wyłącznie literatura fantastyczna, przygodowo – sensacyjna i kryminalna. Uzasadniając swój wybór właśnie tego rodzaju książek twierdzili, że: „takie są ich zainteresowania”, „pozwalają im przeżyć chwile grozy”, „lubią bohaterów silnych, odważnych i wygrywających każdą bitwę”.

Jak wynika z uzyskanych danych młodzież z reguły nie lubi czytać. Rzadko sięga po książki ambitne. Młodzież przejawiająca niedostosowane zachowania woli korzystać z mediów „lekkich, łatwych i przyjemnych” – telewizora, wideo, komputera, które przekazują informacje szybko i w sposób atrakcyjny.

Bardzo ważną rolę w promowaniu sztuki czytania odgrywa dla młodego człowieka konkretny wzór osobowy, a zatem wpływ szkoły, domu rodzinnego a także grupy rówieśniczej.

Dane liczbowe, które uzyskano w trakcie badań poddano również analizie statystycznej za pomocą testu chi-kwadrat Pearsona. Rozkład wyników ujęto w tabeli nr V.2.13.

Kontakt z książką a stopień niedostosowania

Forma	Częstotliwość	Stopień niedostosowania						Razem	
		Wysoki		Umiarkowany		Niski			
		N	%	N	%	N	%	N	%
Książka	codziennie	0	0,0	12	10,6	6	50,0	18	7,3
	czasami	70	57,4	101	88,5	6	50,0	177	71,3
	wcale	52	42,6	1	0,9	0	0,0	53	21,5
	Razem	122	100,0	114	100,0	12	100,0	248	100,0
$\chi^2 = 99,759$; $sign = 0,000$									

Analiza danych statystycznych wskazuje, że pomiędzy kontaktem z książką respondentów a ich stopniem niedostosowania społecznego zachodzi istotna zależność, co potwierdza rozkład wyników testu chi-kwadrat ($\chi^2 = 99,759$, $df = 6$, $p < 0,05$). Można więc wysunąć wniosek, iż kontakt z książką mają zdecydowanie częściej uczniowie o niskim i umiarkowanym stopniu niedostosowania, niż ich rówieśnicy przejawiający stopień wysoki.

Pomiędzy płcią badanych uczniów a ich kontaktem z książką również zachodzi zależność statystyczna i jest ona istotna ($\chi^2 = 19,570$, $df = 3$, $p < 0,05$). Oznacza to, że dziewczęta częściej niż chłopcy poświęcają czas na czytanie książek.

Miejsce zamieszkania badanej młodzieży to kolejna cecha społeczno-demograficzna, pomiędzy którą wystąpiła zależność statystyczna ($\chi^2 = 54,898$, $df = 6$, $p < 0,05$) i jest istotna statystycznie. A zatem daje się zauważyć, iż częściej czytają książki respondenci mieszkający w małych miastach i na wsi. Uzyskane wyniki badań pozwalają mówić o istotnym wpływie wykształcenia ojców/opiekunów badanej grupy uczniów na ich kontakt z książką ($\chi^2 = 32,015$, $df = 6$, $p < 0,05$). Na podstawie tych danych można wnioskować, iż najczęściej czytają książki respondenci wychowywani przez ojców/opiekunów, którzy legitymują się wykształceniem średnim i zawodowym. Jednakowo istotne statystycznie okazało się też wykształcenie matek/opiekunek.

Uzyskane dane zbieżne są z wynikami statystycznymi, jakie otrzymano u ojców. Wskazują one na to, że uczniowie niedostosowani pozostający pod opieką matek posiadających wykształcenie średnie i zawodowe mają zdecydowanie częstszy kontakt z książką, niż ich koledzy i koleżanki wychowywane przez matki z wykształceniem podstawowym ($\chi^2 = 42,842$, $df = 6$, $p < 0,05$). Równie istotny w niniejszych badaniach okazał się zawód ojców/opiekunów badanej młodzieży ($\chi^2 = 34,482$, $df = 12$, $p < 0,05$).

Oznacza to, że przede wszystkim respondenci, których ojcowie są pracownikami umysłowymi, specjalistami i rolnikami mają najczęstszy kontakt z książką. Podobne wyniki, jak u ojców uzyskano także w odniesieniu do zawodu matek/opiekunek badanej grupy uczniów. Pozwoliło to na sformułowanie wniosku, iż młodzież niedostosowana, której matki są pracownicami umysłowymi, specjalistami oraz rolnikami zdecydowanie częściej sięga po książkę, niż ich rówieśnicy wychowywani przez matki/opiekunki zatrudnione na stanowisku robotników i robotników niewykwalifikowanych, co potwierdza rozkład wyników testu chi-kwadrat ($\chi^2 = 36,000$, $df = 12$, $p < 0,05$).

Natomiast nie stwierdzono współzależności między wiekiem respondentów w ich kontakcie z książką, a przejawianym przez nich stopniem niedostosowania społecznego.

Badani uczniowie, którzy deklarowali jawną niechęć do czytania, wyrażali ją w słowach: „książki są nudne”, „czytanie zabiera dużo czasu”, „czytanie to głupota”. Należy podkreślić, że obiegowe sądy i opinie o zaniku zainteresowania czytelnictwem wśród uczniów niedostosowanych społecznie, są prawdziwe. Telewizja i coraz bardziej komputer jest największym zagrożeniem czytelnictwa, co znalazło potwierdzenie w niniejszych badaniach a także u wielu innych autorów.

Obecnie na rynku polskim występuje wysokie nasycenie różnego rodzaju prasą. Ukazuje się, według ustaleń Instytutu „Pentor” blisko 3 tysiące tytułów, w tym około 50 milionów egzemplarzy kolorowych czasopism, które przeważnie finansowane są przez wydawców zagranicznych. Większość z tych periodyków tłumaczona jest z innych języków i preferuje wzory kulturowe obce naszej tradycji. Są one na ogół schematyczne (podobna szata graficzna i serwis zdjęciowy, mała ilość tekstu, sporo ilustracji, reklam). Treść tych magazynów jest również do siebie podobna (moda, seks, krzyżówki, horoskopy, plotki z życia gwiazd, ciekawostki obyczajowe itp.).

W niniejszych badaniach poddano analizie rodzaj czasopism, jakie preferuje młodzież o wysokim i umiarkowanym niedostosowaniu społecznym. Dane ilustruje tabela nr V.2.14.

Rodzaj czasopism a stopień niedostosowania społecznego

Rodzaj czasopism Stopień niedostosowania społecznego	Młodzieżowe		Inne		Razem	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%
Wysoki	73	59,8	49	40,1	122	49,2
Umiarkowany	67	58,8	47	41,2	114	46,0
Niski	4	33,3	8	66,7	12	4,8
Razem	144	58,0	104	42,0	248	100,0

Uzyskane wyniki świadczą o tym, że respondenci o wysokim i umiarkowanym niedostosowaniu społecznym sięgają po czasopisma podobnie rzadko, jak i po książki. Mając kontakt z prasą wybierają przede wszystkim te o tematyce młodzieżowej („Popcorn”, „Brawo”, „Dziewczyna”, itp.).

Niepokojący jest fakt, że czasopisma te lansują przede wszystkim przyjemnościowe nastawienie do życia i propagują swobodę seksualną. O kobiecości i męskości pisze się głównie w aspekcie wizualnym; atrybuty kobiecości, według redaktorów tych czasopism to: fajne ciuszki, drogie kosmetyki, kokietyjna poza i powłóczyście spojrzenie.

Atrybuty męskości zaś to opalone i umięśnione ciało, „silny macho” i to wystarczy, o tym co w głowie, mało lub wcale się nie pisze. Pomija się zupełnie duchowość człowieka.

W ujęciu autorów populistycznych pism młodzieżowych popęd seksualny ma dostarczyć maksimum przyjemności, a pożądanie jest miłością. Rzadko pisze się o odpowiedzialności i poświęceniu w imię wyższych wartości. Czasopisma te preferują bardziej dziewczęta.

Natomiast chłopcy sięgają po prasę o tematyce przyrodniczej, komputerowej i sportowej.

Dane liczbowe, jakie otrzymano w trakcie badań zostały także poddane analizie statystycznej. W tym celu wykorzystano test chi-kwadrat Pearsona. Rozkład wyników przedstawiono w tabeli nr V.2.15.

Kontakt z prasą a stopień niedostosowania

Forma	Częstotliwość	Stopień niedostosowania						Razem	
		Wysoki		Umiarkowany		Niski			
		N	%	N	%	N	%	N	%
Prasa	codziennie	4	3,3	22	18,8	4	33,3	30	11,8
	czasami	96	78,7	88	78,6	8	66,7	192	78,0
	wcale	22	18,0	4	2,7	0	0,0	26	10,2
	Razem	122	100,0	114	100,0	12	100,0	248	100,0

W niniejszych badaniach istotna statystycznie okazała się zależność pomiędzy kontaktem respondentów z prasą a ich stopniem niedostosowania społecznego ($\chi^2 = 31,861$, $df = 6$, $p < 0,05$). Stąd wniosek, iż zdecydowanie częściej czyta prasę młodzież o niskim stopniu niedostosowania, niż ich rówieśnicy przejawiający wysoki i umiarkowany stopień.

Z uzyskanych danych statystycznych wynika, iż istotna w niniejszych badaniach okazała się płeć respondentów a ich kontakt z prasą. Jak można zauważyć, badani na ogół bardzo rzadko czytają prasę, to jednak częściej sięgają po nią dziewczęta niż chłopcy. Faktyczne różnice między dziewczętami a chłopcami są istotne statystycznie, co potwierdza rozkład wyników testu chi-kwadrat ($\chi^2 = 29,650$, $df = 3$, $p < 0,05$). Dane statystyczne potwierdziły również zależność, jaka zachodzi pomiędzy miejscem zamieszkania respondentów a ich kontaktem z prasą. Okazało się, że młodzież niedostosowana, mieszkająca przede wszystkim na wsi częściej sięga po prasę niż ich koledzy i koleżanki zamieszkali w mieście ($\chi^2 = 24,884$, $df = 6$, $p < 0,05$). Godnym zwrócenia uwagi jest fakt, iż młodzież wiejska ma nieco trudniejszy dostęp do różnego rodzaju prasy, to jednak preferuje jej czytanie częściej niż pozostali badani. Wyniki badań pozwalają mówić o istotnym wpływie wykształcenia ojców/ opiekunów ($\chi^2 = 30,695$, $df = 6$, $p < 0,05$) i matek/opiekunek ($\chi^2 = 19,232$, $df = 6$, $p < 0,05$) respondentów na ich kontakt z prasą. Okazało się, że częściej czyta prasę młodzież niedostosowana tych ojców, którzy legitymują się wykształceniem średnim.

Nieco inaczej przedstawia się zależność w odniesieniu do wykształcenia matek/opiekunek badanej grupy uczniów. Jak można zauważyć zdecydowanie częściej preferują czytanie prasy ci uczniowie, których matki posiadają wykształcenie zawodowe.

Istotny statystycznie okazał się również zawód ojców/opiekunów badanej grupy uczniów ($\chi^2 = 22,880$, $df = 12$, $p < 0,05$). Wyniki badań potwierdzają, że zdecydowanie częściej czyta prasę młodzież pozostająca pod opieką ojców pracujących w zawodzie specjalisty. Nieco rzadziej preferują ten rodzaj mediów uczniowie wychowywani przez ojców/opiekunów reprezentujących pozostałe zawody. Jednakowo istotny okazał się zawód matek/opiekunek respondentów. Uzyskane wyniki wskazują, że częściej sięgają po prasę przede wszystkim uczniowie wychowywani przez matki wykonujące zawód specjalisty, co potwierdza rozkład wyników testu chi-kwadrat ($\chi^2 = 33,174$, $df = 12$, $p < 0,05$). Otrzymane wyniki statystyczne matek/opiekunek są porównywalne z wynikami uzyskanymi przez ojców.

Przeprowadzone analizy potwierdzają istotność różnic statystycznych. Prawie pomiędzy wszystkimi cechami społeczno-demograficznymi respondentów w ich użytkowaniu wymienionych rodzajów mass mediów można zaobserwować zależność. Dzięki przeprowadzonym badaniom ustalono, iż preferencje form kontaktu uczniów niedostosowanych społecznie są odzwierciedleniem całokształtu rodzinnych wzorów kulturowych. Jak wspomniano we wcześniejszych rozważaniach zainteresowania pozazawodowe rodziców, przekazywane przez nich wzorce sposobów spędzania czasu wolnego, mają istotny wpływ na kształtowanie poziomu kulturalnego badanej młodzieży. Istnieje również duże prawdopodobieństwo, iż poziom kultury rodziny pochodzenia ma wpływ na nasilanie się niedostosowanych zachowań dzieci i młodzieży.

A zatem zadaniem pedagogów jest uświadamianie uczniów, by krytycznie patrzyli na oferowane im w środkach masowego przekazu treści, gdyż niektóre artykuły źle ukierunkowują na przeżywanie dorosłości.

Wnioski:

Środowisko medialne stanowi instytucję pośredniego wychowania, którego celem jest przygotowanie jednostki do odbioru przekazu środowiska pośredniego i ochroną przed niepożądanymi wpływami. Działanie bezpośrednich i pośrednich elementów środowiska wychowawczego wzajemnie się dopełniają. Jednak charakterystyczną cechą współczesności jest rozwój instytucji pośredniego oddziaływania, których działanie odbywa się za pomocą pisma, kina, telewizji, radia oraz wielu innych rodzajów przekazów technicznych.

Analiza materiału empirycznego, której dokonano w niniejszym podrozdziale, pozwoliła na sformułowanie wniosków:

- badani uczniowie najczęściej preferują kontakt z telewizją. Są to jednostki o wysokim stopniu niedostosowania społecznego i zdecydowaną większość widzów stanowią chłopcy. Młodzież ta mieszka na wsi i w średnim mieście. Wychowywana jest przez matki posiadające wykształcenie podstawowe i zatrudnione na stanowiskach robotniczych. Ich ulubionymi programami są rozrywka i sport. Natomiast filmy o tematyce wojennej, fantastyka, przyrodnicze, kryminały i horrory;
- radio codziennie towarzyszy badanej młodzieży a audycje, które są najbardziej popularne wśród uczniów dotyczą muzyki, sportu oraz informacji i pogody. Z tej formy mediów korzystają przede wszystkim uczniowie młodszy, tj. 16, 17 latki. Są to dziewczęta przejawiające umiarkowany i niski stopień niedostosowania społecznego;
- większość respondentów ma kontakt z komputerem i korzysta z internetu, a najczęściej odwiedzane przez uczniów strony „www” dotyczą muzyki i gier. Rozmowy za pośrednictwem kawiarenek internetowych prowadzi prawie połowa badanych. Są to uczniowie przejawiający wysoki i w niewielkiej ilości umiarkowany stopień niedostosowania i przede wszystkim mieszkający w średnim mieście. Młodzież ta w zdecydowanej większości wychowywana jest przez ojców i matki legitymujące się wykształceniem podstawowym i zatrudnionymi na stanowiskach robotniczych. Dla większości badanych osób kontakt z komputerem polega na korzystaniu z gier, a wśród nich dominują gry zręcznościowe, sportowe i strategiczne;
- zainteresowania czytelnicze młodzieży są niewielkie. Rzadko sięgają po książkę, z konieczności czytają lektury (przeważnie streszczenia). Wyniki badań wykazały, iż po książki sięgają zdecydowanie częściej dziewczęta przejawiające umiarkowany i niski stopień niedostosowania społecznego. Są to jednostki zamieszkałe w małych miastach i na wsi, które wychowują ojcowie i matki w głównej mierze posiadający wykształcenie średnie i zawodowe, reprezentujący grupę zawodową pracowników umysłowych, specjalistów i rolników;
- równie niskie jest zainteresowanie respondentów czasopismami. Sporadycznie sięgają oni po różnego rodzaju gazety, czy miesięczniki. Ten rodzaj mediów

preferują w większości dziewczęta przejawiające niski stopień niedostosowania społecznego i zamieszkałe na wsi. Wychowywane są przez ojców legitymujących się wykształceniem średnim i pracujących w zawodzie specjalisty. Natomiast matki tych uczennic posiadają wykształcenie zawodowe i sporadycznie średnie oraz zatrudnione są w charakterze specjalisty i rolnika. Nie mniej jednak preferowane przez młodzież czasopisma są *de facto* mało ambitne i nieedukacyjne.

Dokonując konkluzji niniejszego rozdziału możemy stwierdzić, że w wielu przypadkach dużo częściej spotykamy się ze współwystępowaniem związku między cechami społeczno-demograficznymi rodziny a kontaktem badanych z różnymi formami mass mediów, aniżeli między mediami a niedostosowaniem społecznym respondentów.

Niniejsze wyniki badań są porównywalne z wynikami uzyskanymi przez innych autorów zajmujących się tym zagadnieniem, m.in.: J. Izdebskiej 1981,1991,1996 i 2000, A. Lepy 1998, M. Braun - Gałkowskiej 1995, A. Sawickiej 2000, L. Kirwila 1995, W. Sikorskiego 1998, M. Sokołowskiego – badania przeprowadzone w 1999 r. w szkole podstawowej w Gdańsku, D. Raś – badania zostały przeprowadzone przez tę autorkę w szkołach średnich i podstawowych na terenie Śląska i województwa lubelskiego pod koniec lat 90 - tych, a także wielu badaczy zachodnich.

Potwierdzają one, iż wpływ instytucji pośrednich, jakimi są media ma niewątpliwie znaczenie w utrwalaniu niedostosowanych zachowań młodzieży w wieku dorastania.

A zatem rolą rodziców i nauczycieli/wychowawców jest pomoc dziecku w spożytkowaniu tego, co środki masowego przekazu oferują cennego i wartościowego oraz to, jak mogą zmniejszyć uboczne skutki, które im towarzyszą.

6. Sytuacja społeczno-ekonomiczna regionu głogowskiego a zachowania społeczne młodzieży

Jak zaznaczono w części metodologicznej terenem badań był Głogów, miasto leżące w województwie dolnośląskim.

Dla celów badawczych przyjęto, że cechy środowiska średniomiejskiego pełnią miasta do 100 tyś. mieszkańców. Głogów jest miastem 73-tysięcznym, zatem spełnia kryteria określające to środowisko. Wybór Głogowa podyktowany był jego typowym

układem geograficznym „miasta uprzemysłowionego”, należącego do Legnicko Głogowskiego Okręgu Miedziowego, gdzie w latach wcześniejszych nastąpiła duża ruchliwość społeczna ze względu na zatrudnienie w Zagłębiu Miedziowym.

Życie w takim mieście charakteryzuje się raczej rozszczępieniem stosunków społecznych na stosunki typu rzeczowego, pozbawione treści osobowej. Takie podłoże rzutuje bezpośrednio na osłabienie mechanizmów kontroli społecznej, tkwiących w rodzinie i sąsiedztwie oraz powoduje bądź wzmacnia wzrost aspołecznych zachowań młodzieży.

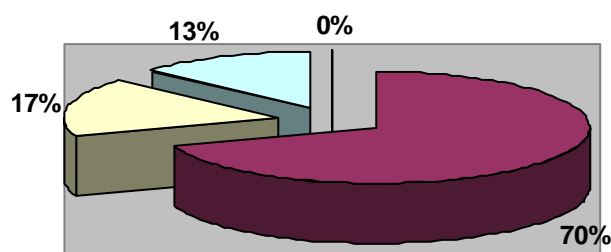
W niniejszym opracowaniu uwzględniono sytuację społeczną regionu, gdyż takie badania będą próbą zweryfikowania zjawiska niedostosowania społecznego młodzieży w okresie adolescencji z procesami urbanizacji, rozwoju ekonomicznego i wielkością miasta.

Uczniowie ponadgimnazjalnych szkół głogowskich, którzy zostali objęci badaniem pochodzą z różnych środowisk. Pochodzenie terytorialne respondentów przedstawia tabela nr VI.1.

Tabela VI.1

Miejsce zamieszkania badanych uczniów

MIEJSCE ZAMIESZKANIA	LB	%
Duże miasto	0	0,0
Średnie miasto	137	55,2
Małe miasto	85	34,3
Wieś	26	10,5
Ogółem	248	100,0

■ Duże miasto ■ Średnie miasto ■ Małe miasto ■ Wieś

Ryc. VI.1. Miejsce zamieszkania badanych uczniów

Jak wynika z powyższej tabeli większość uczniów, bo 55,2% mieszka w średnim mieście. W małych miastach, takich jak: Polkowice, Przemków, Wschowa, Góra, Nowa Sól, Szlichtyngowa, Szprotawa mieszka 34,3% badanych i są to miejscowości należące nawet do innych województw.

Natomiast na wsi mieszka i wychowuje się tylko 10,5% uczniów. Młodzież ta mieszka w dość bliskiej odległości od miejsca nauki, więc ma możliwość codziennego dojazdu. Respondenci, którzy zamieszkują dalej korzystają z zakwaterowania w internacie szkolnym.

Na podstawie uzyskanych danych uznano, iż warto przyjrzeć się bliżej środowisku, z jakiego pochodzą badani a ich stopniem niedostosowania społecznego. Sytuację tę obrazuje tabela nr VI.2.

Tabela VI.2

Pochodzenie terytorialne badanych a stopień ich niedostosowania społecznego

Miejsce zamieszkania	Duże miasto		Średnie miasto		Małe miasto		Wieś		Razem	
	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%	Lb	%
Stopień niedostosowania społecz.										
Wysoki	-	-	73	59,8	42	34,4	7	5,7	122	49,2
Umiarkowany	-	-	58	50,9	41	36,0	15	13,1	114	46,0
Niski	-	-	6	50,0	2	16,6	4	33,3	12	4,8
Razem	-	-	137	55,2	85	34,3	26	10,5	248	100,0

Analiza uzyskanych danych wskazuje, że młodzież, u której stwierdzono wysoki - 59,8% i umiarkowany 50,9% stopień niedostosowania społecznego pochodzi przede wszystkim ze środowiska średniemiejskiego. Ze środowiska małomiasteczkowego pochodzi 34,4% respondentów z wysokim i 36,0% z umiarkowanym stopniem niedostosowania. Na wsi mieszka 26 uczniów spośród ogółu badanych, w tym 5,7% przejawia wysoki i 13,1% umiarkowany stopień niedostosowania społecznego. Wysoki wskaźnik młodzieży w okresie adolescencji, przejawiającej wysoki i umiarkowany stopień niedostosowania wywodzi się ze środowisk średniemiejskich oraz małych miast. Dane te upoważniają do podkreślenia wyższego stopnia demoralizacji, które dominuje wśród uczniów w dużych ośrodkach miejskich.

Zjawiska patologii społecznej są szczególnie widoczne i nasilone w dużych aglomeracjach i stanowią szczególny problem w każdym społeczeństwie. Odzwierciedlają one negatywne zjawiska społeczne i zależą od wielu uwarunkowań przede wszystkim biologicznych, kulturowych, historycznych, ekonomicznych i politycznych.

Wódcz podkreśla, że „(...) społecznie patologiczne zjawiska to te, które są niezgodne z normami przyjętymi w danej społeczności, występują w coraz większym nasileniu, są dysfunkcjonalne, mają zakłócający wpływ na istotne w danej zbiorowości elementy dokonujących się zmian społecznych” [J. Wódcz 1973, s. 13-14].

W toku dokonujących się w kraju przemian, zagubiła się gdzieś wychowawcza funkcja szkoły, organizacji młodzieżowych czy placówek kulturalnych, a przede wszystkim rodziny. Jak wynika z raportów policyjnych, przestępstwa popełniają też dzieci z tzw. „dobrych domów”. Zapracowani rodzice nie mają czasu, by zajmować się dziećmi. Trudne warunki życia sprawiają, że walka o byt zastępuje rodzinne uczucia.

Niewydolność wychowawcza rodzin oraz ich dysfunkcje powodują zachowania dewiacyjne oraz wiele zaburzeń u dzieci i młodzieży. Mamy tu na myśli takie zjawiska, jak: wagarowanie, uciezki z domu, kontakty ze środowiskiem zdemoralizowanych kolegów, picie alkoholu, sięganie po środki odurzające, dokonywanie kradzieży i innych przestępstw, demoralizację seksualną, wandalizm, zachowania agresywne, próby samobójcze, samookaleczenia, a także pozostawanie poza nauką i pracą. Młodzi ludzie coraz trudniej przystosowują się do nowych i ulegających szybkim zmianom warunków życia. Szczególnie niebezpieczne jest to, iż powstawanie zjawisk patologicznych rozpoczyna się zazwyczaj od drobnych, negatywnych zachowań, na które społeczeństwo nie reaguje bądź uważane są za mało istotne.

Dysfunkcyjny dom rodzinny staje się źródłem przykrości, podłożem napięć i frustracji. Badania dowodzą, że „(...) zdecydowana większość nieletnich przestępców wychowuje się w rodzinie o skumulowanych czynnikach negatywnych: przestępcze wzorce zachowań, alkoholizm rodziców lub rodzeństwa, brak pozytywnych wzorców stosunku do pracy i realizowania ról społecznych, brak emocjonalnej więzi rodzinnej, zachowania agresywne, porzucenie rodziny przez jednego z rodziców” [J. Żebrowski, 2000, s.13]. Do tego dochodzą takie negatywne zjawiska jak: prostytutka i narkomania, stosowanie niewłaściwych metod wychowawczych (niewłaściwe zaspakajanie potrzeb dziecka niekonsekwencja i rygorizm).

Dla potwierdzenia tego faktu zastosowano analizę statystyczną przy pomocy testu chi-kwadrat Pearsona, celem uchwycenia zależności między pochodzeniem

terytorialnym a postawą wychowawczą rodziców/opiekunów wobec respondentów. Dane te ujęto w tabelach nr VI.3 i VI.4.

Tabela VI.3

Miejsce zamieszkania a postawa „bezradności” matek/opiekunek

Skala bezradności	Miejsce zamieszkania						Razem	
	średnie miasto		małe miasto		wieś			
	N	%	N	%	N	%	N	%
niska	16	14,8	19	24,1	5	18,5	40	18,7
umiarkowana	33	30,6	42	53,2	13	48,1	88	41,1
wysoka	59	54,6	18	22,8	9	33,3	86	40,2
Razem	108	100,0	79	100,0	27	100,0	214	100,0
$\chi^2 = 20,000$; $sign = 0,000$								

Tabela VI.4

Miejsce zamieszkania a postawa „bezradności” ojców/opiekunów

Skala bezradności	Miejsce zamieszkania						Razem	
	średnie miasto		małe miasto		wieś			
	N	%	N	%	N	%	N	%
niska	12	12,2	23	43,4	10	41,7	45	25,7
umiarkowana	42	42,9	18	34,0	7	29,2	67	38,3
wysoka	44	44,9	12	22,6	7	29,2	63	36,0
Razem	98	100,0	53	100,0	24	100,0	175	100,0
$\chi^2 = 22,142$; $sign = 0,000$								

Uzyskane dane wskazują, iż miejsce zamieszkania ma istotny wpływ na przejawianą przez matki/opiekunki wysoką wartość w skali bezradności ($\chi^2 = 20,000$, $df = 6$, $p < 0,05$). Równie wysoką, choć nieco niższą od matek wartość w tejże skali przejawiają ojcowie/opiekunowie ($\chi^2 = 22,142$, $df = 6$, $p < 0,05$). Oznacza to, że rodzice przejawiający tego typu postawy wychowawcze wobec swoich dzieci mieszkają przede wszystkim w średnim mieście. Można więc wysunąć wniosek, że im większa miejscowość, w której żyje i wychowuje się młodzież niedostosowana społecznie, tym mniejsza kontrola społeczna, a zatem większa możliwość przejawiania przez nią aspołecznych zachowań, a tym samym większa bezradność wychowawcza rodziców.

Powyższe ustalenia znalazły potwierdzenie w raporcie przedstawionym przez Powiatową Komendę Policji w Głogowie w 2003r. Raport ten ujawnia liczbę nieletnich i rodzaj przestępstw przez nich popełnianych na terenie miasta Głogowa.

Według policyjnych danych, młodzież najczęściej dopuszczała się czynów karalnych w kategoriach:

- przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu,
- przestępstw przeciwko mieniu,
- przestępczości związanej z alkoholizmem i narkomanią.

Udział nieletnich sprawców wzrósł z 13,4% w roku 2002 do 17,5% w roku 2003. Funkcjonariusze głogowskiej policji odnotowują stały wzrost zainteresowania młodzieży używkami, środkami zmieniającymi świadomość powodującymi agresję i przemoc rówieśniczą. Ocena rozmiarów przestępczości została dokonana przez policję przy wykorzystaniu różnych wskaźników.

Te dane statystyczne zmusiły do wyciągnięcia wniosku i podjęcia niezwłocznych oddziaływań profilaktyczno-wychowawczych. W celu koordynacji tych działań powołano w Głogowie Interdyscyplinarny Zespół w skład, którego weszli m.in. przedstawiciele Starostwa Powiatowego, Urzędu Miejskiego, Policji, szkół, organizacji pozarządowych i lokalnych mediów.

Dane statystyczne przestępczości nieletnich w powiecie głogowskim pochodzą z rejestrów udostępnionych przez Komisariaty Policji funkcjonujących w gminach. Liczba i rodzaj przestępstw popełnianych na wsiach i w małych miasteczkach jest dużo mniejsza niż w ośrodkach wielkomiejskich. Zestaw danych prezentowanych przez policję tych kategorii przestępstw, potwierdzają tezę wynikającą z badań polskich i zachodnich autorów prowadzonych metodą *self-report* (H. Malewska, A. Siemaszko, B. Urban, D. Glaser), że w wieku adolescencji takie zachowania aspołeczne, są zachowaniami powszechnymi. Występują częściej i z większym nasileniem w wielkomiejskich – uprzemysłowionych ośrodkach niż w małych miejscowościach. Dotyczą one zarówno chłopców, jak i dziewcząt.

Od kilku lat na terenie Głogowa obserwuje się nasilenie zjawisk związanych z patologiami społecznymi. Przyczyn należy upatrywać między innymi w gwałtownych przemianach, jakie zaszły w ostatnich latach. Wzrost bezrobocia spowodował pogorszenie się sytuacji ekonomicznej polskiego społeczeństwa. Zmiany kulturowe występujące niemal na całym świecie doprowadziły do erozji systemu wartości etycznych i norm

moralnych. Nastąpiło rozluźnienie więzi grupowych, a zwłaszcza w odniesieniu do rodziny. Nasiliły się zjawiska kryminogenne (alkoholizm, narkomania).

Patologia społeczna to zjawisko związane z zachowaniem się jednostek lub grup społecznych, niezgodne z obowiązującymi standardami danej kultury. Terminu tego używa się również dla określenia „(...) nauki zajmującej się socjologicznym badaniem przyczyn i zwalczaniu patologicznych zjawisk społecznych takich jak: przestępczość, prostytutka, alkoholizm, itp.” [A. Markowski., R. Pawelec, 2001, s. 658].

Zachowania aspołeczne młodzieży głogowskiej, których przejawy zaobserwowano w szkołach ponadgimnazjalnych to: wulgarne słownictwo, konflikty z nauczycielami, palenie papierosów, wagary, przebywanie w zdemoralizowanym towarzystwie, picie alkoholu, wszczynanie bójek, kradzieże, ucieczki z domu. Zatrważający jest fakt, iż zjawiska te wśród młodzieży a nawet dzieci stale się nasilają.

„(...) W stosunku do coraz większej grupy nieletnich orzeka się środki wychowawcze w związku z demoralizacją, w tym popełniania czynu zabronionego, używaniem alkoholu, środków odurzających, uprawianiem nierzędu, włóczęgostwem i udziałem w grupach przestępczych” [Z. Smutek., A.W. Nowak, 2002, s. 52].

Uczniowie przejawiający niedostosowane zachowania w szkołach objętych badaniem, to przede wszystkim mieszkańcy Głogowa, wywodzący się najczęściej z rodzin o zaburzonej strukturze, niewydolnych wychowawczo, o niskim statusie społeczno-ekonomicznym. Podobnie, jak ich rodzice/opiekunowie nie mają żadnych zainteresowań ani potrzeb kulturalnych. Nie dążą też do poprawienia swojej przyszłości poprzez zdobycie wykształcenia, ciekawego zawodu a tym samym uzyskania zatrudnienia w miejscu zamieszkania. Ukończona przez respondentów z wielkim trudem szkoła zawodowa nie daje im gwarancji podjęcia atrakcyjnej pracy i stałych dochodów. Nierzadko zatrudniani są na krótki okres i na niekorzystnych warunkach, zasilając w ten sposób szeregi „szarej” strefy bądź w ogóle pozostają bez pracy.

Jak wiadomo, brak możliwości zarobkowania powoduje nasilenie się agresji, brutalności, prowadzi do wystąpienia procesów destrukcyjnych w rodzinie. Wzrasta przestępczość zarówno kryminalna, jak i gospodarcza. Dostęp do wynagradzanej pracy jest środkiem zwalczającym ubóstwo, zasadniczym wymiarem ludzkiej egzystencji, pozwalającym realizować własne aspiracje życiowe.

Niepokojącym faktem jest rosnące z roku na rok bezrobocie, nie tylko w samym Głogowie, ale również w powiecie mimo, że gospodarka tego rejonu przez długie lata opierała się na dominacji przemysłu miedziowego. Nie mniej jednak, od kilku lat

obserwuje się likwidację wielu zakładów państwowych oraz radykalne zmniejszenie zatrudnienia w Kombinacie Górniczo-Hutniczym Miedzi. Podmioty gospodarcze działające w mieście stanowią w 97% własność prywatną. Natomiast w gminach wiejskich dominuje produkcja rolna. Stopa bezrobocia w powiecie głogowskim, na podstawie danych statystycznych Powiatowego Urzędu Pracy wynosiła w 2003 roku – 21,8%. W tym samym okresie stopa bezrobocia w ościennych powiatach, takich jak: Lubin stanowiła - 21,1%, Polkowice – 17,9%. Natomiast na koniec lutego 2005r. w tych miastach powiatowych procentowy wskaźnik bezrobotnych radykalnie zmalał i przedstawiał się następująco: w powiecie lubińskim 17,6%, a polkowickim 15,5% (*źródło: Informacje o sytuacji rynku pracy w woj. dolnośląskim DWUP Wałbrzych*). Zaś w powiecie głogowskim liczba osób pozostających bez pracy ciągle wzrastała i na koniec lutego 2005 r. wynosiła - 23,7%.

Zmiany w okresie transformacji systemowej spowodowały upadek Państwowych Gospodarstw Rolnych i Spółdzielni Rolniczych, które zatrudniały przede wszystkim pracowników fizycznych, posiadających niskie kwalifikacje i wąską specjalizację. A zatem uczniowie szkół zawodowych, szczególnie ci mieszkający na wsi mogli uzyskać w tych zakładach zatrudnienie, a co najważniejsze własne mieszkanie.

W chwili obecnej znikoma liczba absolwentów zasadniczych szkół zawodowych może liczyć na jakiegokolwiek zatrudnienie w miejscu zamieszkania.

Jak wiadomo, długotrwale pozostawanie bez pracy powoduje u młodego człowieka zmiany w psychice, wywołuje apatię, rodzi obojętność, sprzyja frustracji, a także obniża aspiracje, hamuje rozwój osobowości, zaniża samoocenę. Poczucie zbędności i nieprzydatności sprzyja wyłączeniu jednostki z życia obywatelskiego a konsekwencją tego jest marginalizacja życia społecznego. Młodzież niedostosowana również w wieku dorosłym rzadko zmienia swoje nastawienie do pracy, norm moralnych, uznawanych wartości. Zazwyczaj standard ich życia jest bardzo niski a jego poprawy szukają w łatwym zarobkowaniu, dopuszczając się czynów przestępczych. A zatem postrzegani są przez społeczeństwo jako jednostki wyalienowane (wyłączone ze środowiska), nieszczęśliwe i godne pożałowania.

Wyżej wymienione zjawiska w sposób szczególny uwidaczniają się na obszarze powiatu głogowskiego, wpływając na sytuację społeczną i ekonomiczną jego mieszkańców oraz istotne zmniejszanie się aktywności gospodarczej. Skutki bezrobocia są zauważalne również w obniżaniu poziomu życia mieszkańców powiatu, co dotyczy zarówno miasta, jak i gmin wiejskich.

Dokonana analiza materiału empirycznego w niniejszym podrozdziale pozwala na następującą konstatację:

- młodzież przejawiająca wysoki i umiarkowany stopień niedostosowania społecznego zamieszkuje przede wszystkim w średnim mieście, a rodzice/opiekunowie tej grupy badanych przejawiają wobec nich w zdecydowanej większości niewłaściwą postawę wychowawczą, jaką jest *bezradność*,
- wśród uczniów ponadgimnazjalnych szkół głogowskich występują w większym lub mniejszym nasileniu wszystkie rodzaje patologii społecznych,
- znaczna część respondentów przyznaje się do różnego rodzaju uzależnień, które spowodowane były ciekawością bądź buntem w stosunku do ludzi dorosłych, a to może wskazywać na nie zaspokojoną potrzebę miłości, bezpieczeństwa i stabilizacji,
- brak zdecydowanie pozytywnych wzorców osobowych wśród osób znaczących, odnajdują w nieformalnych grupach rówieśniczych,
- duża tolerancja społeczeństwa na zachowania niedostosowane, zachwianie funkcji wychowawczej rodziny i szkoły spowodowało, że dopuszczalne jest, a wręcz społecznie akceptowane występowanie patologii wśród młodzieży,
- małe zainteresowanie i brak inwencji władz lokalnych w tworzeniu nowych miejsc pracy dla mieszkańców terenu głogowskiego,
- nowe zjawiska, wyrastające na podłożu bezrobocia dotyczące zdobywania środków materialnych przy użyciu nośników patologicznych (łatwy kontakt międzynarodowy, bliskość granicy zachodniej, który umożliwił nielegalny handel).

Reasumując, z całą pewnością możemy stwierdzić, iż środowisko, z którego wywodzą się badani uczniowie oraz sytuacja społeczna regionu jest bardzo istotna w powstawaniu niedostosowania społecznego. Znany jest fakt, że młodzież mieszkająca w mieście nie jest poddana takiej kontroli społecznej, jak dzieci na wsi czy w małym miasteczku. Czując się bardziej swobodnie i anonimowo, częściej przystają do tych, którzy się nimi interesują i gdzie mogą zaspokoić swoje potrzeby. Spędzając czas z innymi stają się bardziej podatni na ich wpływ, naśladują ich zachowania, które są niezgodne z obowiązującymi normami społecznymi.

Dowodem na to są badania wielu autorów, między innymi przeprowadzone w latach siedemdziesiątych, osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych w dużych miastach Polski, jak i na zachodzie, przez np.: A. Mościskier 1975, A. Kossowską 1975, A. Żarow-Nitoń 1975, J. Jasińskiego 1976, A. Glasera, B. Urbana 1980-1996. Mimo, iż ukierunkowane one były na rozmiary i rodzaje przestępczości wśród młodzieży, to także mają związek z ich niedostosowaniem społecznym.

Podsumowanie i wnioski dla praktyki pedagogicznej

Etap końcowy procedury badawczej stanowi zadanie weryfikacji hipotez i sformułowanie wniosków. Analiza materiału empirycznego pozwala na dokonanie takiego podsumowania.

Wiedza potoczna na temat procesu socjalizacji jednostki ludzkiej, będąca wynikiem obserwacji nie tylko pedagogów, nauczycieli i wychowawców, ale całego społeczeństwa, wskazuje, iż niedostosowane zachowania młodzieży w wieku adolescencji uwarunkowane są między innymi czynnikami środowiskowymi.

A zatem jawi się pytanie, jaki jest związek między czynnikami socjokulturowymi środowisk socjalizacyjnych młodzieży a występującym u niej niedostosowaniem społecznym?

Autorkę niniejszej dysertacji interesował zakres i przejawy niedostosowania społecznego, cechy poszczególnych środowisk wychowawczych, a mianowicie: rodziny, grupy rówieśniczej, szkoły i mediów jako środowiska pośredniego oraz wpływ sytuacji społecznej regionu na zachowania aspołeczne uczniów.

Aby udzielić odpowiedzi na wyżej postawione pytanie oraz dokonać infiltracji tej płaszczyzny zachowań należało przygotować odpowiednie procedury badawcze.

Ostateczny kształt procesu badawczego został ustalony po:

- ❖ analizie treści teoretycznych dotyczących interesującego autorkę zjawiska (*rozdziały 1-2 w części teoretycznej pracy*),
- ❖ sformułowaniu założeń badawczych, postawieniu pytań badawczych, sformułowaniu hipotez, określeniu zmiennych i ich wskaźników, dobraniu odpowiedniej próby badawczej (*część metodologiczna pracy*),

- ❖ badaniach pilotażowych przeprowadzonych wśród uczniów dwóch szkół ponadgimnazjalnych w celu wstępnej weryfikacji młodzieży przejawiającej niedostosowane zachowania, poszukiwaniu najbardziej adekwatnych i rzetelnych metod oraz narzędzi badawczych (procedura tworzenia i sprawdzania trafności, rzetelności własnych narzędzi badawczych – **Arkusz Niedostosowania Społecznego Ucznia Szkoły Średniej**, ankieta „**Stosunki koleżeńskie**”, ankieta „**Ja i massmedia**” – *część metodologiczna pracy*),
- ❖ opracowaniu sposobu weryfikacji i opisu zebranych danych empirycznych (*część metodologiczna pracy*).

Na przypomnienie zasługuje fakt ważności czynników socjokulturowych, jako głównej zmiennej wpływającej na przebieg procesu niedostosowania społecznego uczniów w okresie adolescencji.

W badaniach stosowano różne podejścia metodologiczne w celu ustalenia znaczenia czynników środowiskowych na niedostosowane zachowania młodzieży. Eksplorując ten problem, sformułowano hipotezy, które zostały poddane weryfikacji. Poniżej przedstawiono przesłanki skłaniające do podjęcia decyzji o przyjęciu lub odrzuceniu stawianych hipotez. Wnioski w niniejszej dysertacji zostały umieszczone bezpośrednio w tekście, zamykając poszczególne rozdziały części empirycznej pracy.

W związku z powyższym autorka zrezygnowała z całkowitego powtórzenia wszystkich wcześniejszych spostrzeżeń i podsumowań na rzecz najistotniejszych uwag i uogólnień. Jak wcześniej wspomniano dla problemów szczegółowych nr 1 i 2 nie sformułowano hipotez ze względu na ich diagnostyczny charakter.

Hipoteza 3. *Im bardziej jest zaburzone środowisko rodzinne uczniów, tym bardziej zaawansowany jest proces niedostosowania społecznego.*

Uzyskane wyniki badań pozwalają przyjąć stawianą hipotezę i sformułować twierdzenie, że zaburzone i deprawujące środowisko rodzinne badanych uczniów jest predyktorem w procesie powstawania niedostosowanych zachowań młodzieży.

Wyniki analiz potwierdzają, iż zaburzona struktura rodziny jak i poziom wykształcenia rodziców/opiekunów mają istotny wpływ na stopień niedostosowania społecznego przejawiany przez respondentów (*analiza wyników w części 4, podrozdział 2.1.*).

Odnosząc się do bardziej szczegółowych kwestii pozwalających zweryfikować stawianą hipotezę, należy też wskazać na inne zaobserwowane nieprawidłowości.

A mianowicie na sytuację wychowawczą rodziny, zainteresowania pozazawodowe rodziców, atmosferę wychowawczą, nałogi i zachowania dewiacyjne rodziców, stosunek wychowawczy wobec dzieci oraz ich postawy rodzicielskie (*analiza wyników w części 4, podrozdział 2.2.*).

Istotny związek statystyczny wystąpił między niektórymi cechami społeczno-demograficznymi badanych uczniów a postawą bezradności i dystansu przejawianą przez rodziców/opiekunów.

Jednak w odniesieniu do postawy dystansu matek i ojców zauważono różnice istotności pomiędzy takimi cechami społeczno-demograficznymi, jak ich płeć, wiek oraz miejsce zamieszkania. Cechy te u matek okazały się nieistotne statystycznie, co wskazuje na przyjęcie tezy, że matki bez względu na pochodzenia terytorialne oraz wiek i płeć dziecka przejawiają tę nieprawidłową postawę (*analiza wyników w części 4, podrozdział 2.2.1.*).

Na uwagę zasługuje fakt, iż niekorzystny wpływ środowiska rodzinnego, który został zauważony w procesie badawczym, wiąże się z doznawaniem negatywnych emocji we własnych rodzinach, spowodowanych niewłaściwymi relacjami pomiędzy rodzicami a dziećmi i nieprawidłowymi stosunkami między członkami rodziny, patologią przejawianą przez rodziców (alkoholizm, agresja, przestępczość, porzucenie rodziny przez jednego z rodziców). Te wszystkie nieprawidłowości wywołują u dziecka lęk, brak poczucia bezpieczeństwa i stają się podstawą kształtowania niekorzystnych zachowań młodego człowieka.

Dokonując konkluzji, można stwierdzić, że trzecia hipoteza robocza uzyskała potwierdzenie w niniejszych wynikach badań. Niedostosowanie społeczne młodzieży w zdecydowanym stopniu jest skutkiem wychowywania się dziecka w rodzinach o skumulowanych czynnikach negatywnych.

Hipoteza 4. *Poziom niedostosowania społecznego uczniów ma związek z funkcjonowaniem młodzieży w grupie rówieśniczej o określonych właściwościach.*

Wyniki przeprowadzonych badań potwierdziły pogląd o bezwyjątkowo gorszym statusie społecznym w klasie szkolnej jednostek niedostosowanych, bez względu na ich stopień niedostosowania. Kontakty rówieśnicze odgrywają ogromną rolę w życiu

codziennym nastolatków, gdyż jest to wiek, w którym młody człowiek przebudowuje grono przyjaciół, znajomych, z którymi chciałby przebywać. Osoby te stają się prawie tak znaczące, jak rodzice, bowiem dla jednostki akceptacja grupy i osiągnięcie sukcesów w realizowaniu własnych wartości jest niezmiernie ważna.

Badania ujawniły, że grupa rówieśnicza, jaką jest klasa szkolna dokonuje różnicowań swoich członków i bierze pod uwagę nie tylko stopień niedostosowania, ale także dodatkowe kompetencje, np.: sprawność fizyczną, poczucie humoru, wygląd zewnętrzny, umiejętności przywódcze.

Różnice te ujawniły się w odniesieniu do jednostek przejawiających zachowania agresywne oraz wychowywanych przez rodziców posiadających niski poziom wykształcenia (*analiza wyników w części 4, podrozdział 3.1.*).

Uzyskane wyniki pozwoliły na wyłonienie z grupy rówieśniczej członków subkultur młodzieżowych. W zdecydowanej większości byli to uczniowie utożsamiający się z hip-hopowcami, blockersami, technomanami, którzy przejawiali wysoki i umiarkowany stopień niedostosowania społecznego. Największą popularność wśród jednostek o umiarkowanym (15,8%) i wysokim stopniu (23,6%) niedostosowania społecznego zajmuje podkultura tzw. blockersów. To środowisko subkulturowe imponuje tym uczniom, ponieważ jego właściwością jest: agresja wobec innych, spożywanie środków odurzających, wzbudzanie niepokoju i strachu wśród mieszkańców blokowisk, a przede wszystkim brak akceptacji w grupie o prospołecznych zachowaniach. Przyjmowanie przez młodzież niedostosowaną norm i wartości preferowanych przez ugrupowania subkulturowe, przyczynia się do pogłębiania ich niedostosowanych zachowań. Niemniej jednak młodzież ta nie wyrażała w zdecydowany i jawny sposób wyznawanych przez siebie wartości i norm na terenie szkoły (*analiza wyników w części 4, podrozdział 3.2.*).

W stosunku do jednostek nieakceptowanych, wyróżniających się pod jakimś względem, a zwłaszcza tych, które naruszają zasady i normy obowiązujące w grupie, stosowane są praktyki stygmatyzowania, etykietowania. A to z kolei wywołuje negatywne konsekwencje, zwłaszcza u młodzieży w wieku adolescencji.

Można zatem przyjąć tezę, że uplasowanie się jednostki jako „łobuza”, „bandziora” a nawet „przestępcy” w świadomości członków grupy, może wyznaczać jego dewiacyjny kierunek zachowania na całe życie. Uczniowie ci nie mając uznania i akceptacji w klasie szkolnej, żyją poza marginesem tej klasy i próbują zrekompensować swoje uznanie w alternatywnych grupach odniesienia poza szkołą.

Reasumując, uzyskane wyniki dzielają ustalenia ze sformułowanej hipotezy. Potwierdza się prawidłowość, iż stopień niedostosowania społecznego respondentów ma związek z ich funkcjonowaniem w grupie o określonych właściwościach.

Hipoteza 5. *Im trudniejsza jest sytuacja szkolna młodzieży, tym większy jest jej proces niedostosowania społecznego.*

Przedstawiona hipoteza uzyskała potwierdzenie w wynikach badań. Zarysowała się pewna prawidłowość wyjaśniająca przyczyny niedostosowania społecznego młodzieży w środowisku szkolnym, a zdecydowały o tym następujące czynniki:

- niska średnia ocen (poniżej 3,5) u zdecydowanej większości respondentów. Przyczyn tej sytuacji należy upatrywać w częstych nieobecnościach na zajęciach lekcyjnych, niesystematycznej pracy, w niewłaściwych relacjach z nauczycielami (*analiza wyników w części IV, podrozdział 4.1.*),
- przejawianie aspołecznych zachowań na terenie szkoły, a w szczególności: agresji werbalnej i niewerbalnej, wagarowania, kłamstwa, oszustwa, palenia papierosów, picia alkoholu i sięgania po środki odurzające, popadania w konflikty z nauczycielami,
- lekceważący, negatywny stosunek do nauki i szkoły zaobserwowany u uczniów z wysokim i umiarkowanym niedostosowaniem (*analiza wyników w części IV, podrozdział 4.2.*),
- niski status socjometryczny, izolacja bądź odrzucenie przez rówieśników w klasie,
- brak wsparcia u osób znaczących w szkole (wychowawca, nauczyciel, pedagog, katecheta),
- małe zainteresowanie rodziców problemami edukacyjno-wychowawczymi dziecka, niechęć do współpracy ze szkołą.

Dokonując konkluzji można stwierdzić, iż niedostosowanie młodzieży wyrażane przez zachowania aspołeczne na terenie szkoły, zdecydowanie utrudniają jej właściwe realizowanie roli ucznia. Można zatem zaryzykować przypuszczenie, iż w wyniku świadomości swych niekorzystnych zachowań inaczej postrzegają otaczającą

rzeczywistość społeczną, a niepożądane wzory zachowań wyniesione z własnej rodziny w dalszej konsekwencji utrudniają im adaptację w środowisku szkolnym.

Hipoteza 6.

Uzyskane wyniki badań odnoszące się do **korzystania przez respondentów z mass mediów potwierdziły przewidywania hipotetyczne, że młodzież niedostosowana społecznie ma częsty kontakt z mediami, lecz jest on niewłaściwy i nierozwojowy.**

Ustalono również, iż w wielu przypadkach zdecydowanie częściej zachodzi współwystępowanie związku między cechami społeczno - demograficznymi rodziny a kontaktem badanych z rodzajami mass mediów, aniżeli między mediami a niedostosowaniem społecznym respondentów.

Badania ujawniły, że:

- uczniowie niedostosowani społecznie zdecydowanie najczęściej korzystają z takich rodzajów środków masowego przekazu, jak; telewizor, radio, komputer,
- preferowane przez nich programy są nieedukacyjne i ubogie tematycznie,
- czas wolny wyżej wymienionym mediom najczęściej poświęcają uczniowie młodszy, tj. 16 – 17 letni, przejawiający wysoki i umiarkowany stopień niedostosowania, mieszkający w średnim mieście i wywodzący się z rodzin o niskim statusie społecznym,
- z innych form masowego przekazu takich, jak kino, teatr czy filharmonia korzystają sporadycznie. Okazjonalnie bywają tam dziewczęta przejawiające umiarkowany i niski stopień niedostosowania społecznego, mieszkające na wsi i w małych miastach, wychowywane przez rodziców z wykształceniem średnim i zawodowym (*analiza wyników w części IV, podrozdział 5.2.*),
- zainteresowania czytelnicze respondentów są także bardzo ubogie, częściej po książkę i prasę sięgają dziewczęta niż chłopcy pochodzące z małych miast i wsi oraz wychowywane przez rodziców legitymujących się wykształceniem średnim i zawodowym.

Reasumując, można wyrazić pogląd, iż uczniowie niedostosowani społecznie mają bardzo wybiórczy kontakt z mass mediami. Jak zaznaczono we wcześniejszych rozważaniach nie czerpią oni wiedzy i poglądów z bezpośredniego kontaktu z ludźmi czy

działami sztuki, lecz z rzeczywistością spreparowaną przez media. Rodziny, z jakich się wywodzą również nie przekazały im pozytywnych wzorców kulturowych, które rozwinęłyby wyobraźnię, kształciły moralnie, uczyły praw życia społecznego oraz przybliżały życie innych ludzi. Znikome i ubogie zainteresowania kulturalne rodziców/opiekunów respondentów powielane są przez nich samych, co ma wpływ na kształtowanie ich własnych wzorców kulturowych.

Oddziaływanie na młodego człowieka, szczególnie w wieku adolescencji instytucji pośrednich, jakimi są media staje często w konflikcie z celami wychowania.

Właśnie z tym problemem mamy do czynienia obecnie.

Zagrożenia wynikające z funkcjonowania środowiska pośredniego, jakim są mass media to: przekazywane przez nie treści, forma przekazu, miejsce jakie media zajmują w życiu jednostki.

Istotną rolę w zakresie edukacji medialnej ma niewątpliwie rodzina, ale i szkoła. Zadaniem ich powinno być kształtowanie umiejętności selektywnego wyboru wartościowych treści, krytycznego korzystania z mediów, umiejętności panowania nad olbrzymią ilością atakujących dziecko informacji, ich selekcyjonowanie na treści wychowawczo pożądane, wartościowe pod względem poznawczym i artystycznym.

Hipoteza 7. *Im trudniejsza jest sytuacja społeczno-ekonomiczna regionu, tym wyższy jest zakres i przejawy niedostosowania społecznego młodzieży.*

Przystępując do realizacji badań zakładano, że aktualna sytuacja społeczno-ekonomiczna regionu LGOM może mieć wpływ na zakres i przejawy niedostosowanych zachowań młodzieży. Uzyskane wyniki badań potwierdziły tę hipotezę. Młodzież zamieszkująca w mieście uprzemysłowionym, jakim jest Głogów częściej i w większym zakresie przejawia aspołeczne zachowania, niż jej rówieśnicy poddani badaniu pochodzący ze wsi i małych miasteczek. W zdecydowanej większości są to uczniowie, którzy uzyskali wysoki i umiarkowany stopień niedostosowania (*analiza wyników w części 4, podrozdział 6*). Wiadomo bowiem, iż w rejonie Zgłębia Miedziowego, przed okresem transformacji poziom życia społeczeństwa był wysoki i praktycznie nie występowało zagrożenie ekonomiczne.

Obecnie poziom życia w Legnicko Głogowskim Okręgu Miedziowym nie należy do najniższych w kraju, to jednak zmiany, które zaszły w gospodarce (likwidacja wielu zakładów państwowych, wyodrębnienie prywatnych spółek z KGHM a tym samym

likwidacja miejsc pracy) w latach dziewięćdziesiątych spowodowały duże poczucie strat, zwłaszcza w odniesieniu do perspektyw życiowych młodzieży.

Istotne okazało się również pochodzenie terytorialne w analizie niewłaściwych postaw rodzicielskich takich, jak bezradność i dystans rodziców wobec dziecka.

Badania ujawniły też, że wzrastająca od kilku lat stopa bezrobocia w regionie głogowskim wpływa na pauperyzację społeczności lokalnej. Młody człowiek nie mając perspektyw zatrudnienia nie ma motywacji do nauki, podnoszenia swoich kwalifikacji, a tym samym do poprawy jakości własnego życia. Brak zatrudnienia i środków finansowych na zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych rodzi frustrację, stres, konflikty w rodzinie, powoduje wycofanie się z życia społecznego, uzależnienia jako zachowania obronne oraz wchodzenie na drogę przestępczą.

Reasumując, na podstawie uzyskanych wyników badań można przyjąć tezę, iż trudna sytuacja społeczna powiatu głogowskiego, jaka wytworzyła się pod wpływem przemian politycznoustrojowych, skłania młodych ludzi do poszukiwania pracy poza miejscem zamieszkania, co powoduje migrację osób najlepiej wykształconych i przygotowanych praktycznie. Najmniejsze możliwości zatrudnienia mają absolwenci szkół zawodowych, wywodzący się z rodzin o niskim statusie społecznym. Jednostki te cechuje osłabiona motywacja do działania, ich sposobem na życie staje się postawa roszczeniowa a wzór zachowania przenoszony jest z pokolenia na pokolenie (dziedziczenie bezrobocia). Te wszystkie czynniki niewątpliwie wpływają na większy zakres i przejawy niedostosowanych zachowań u młodzieży w wieku adolescencji, która mieszka w mieście.

Zebrany materiał empiryczny pozwolił również zweryfikować pewne przypuszczenia rodzące się pod wpływem interpretacji wyników.

Podsumowując kolejne rozdziały autorka starała się sformułować wnioski, które mogłyby stanowić podstawę do działań wychowawczych czy profilaktycznych prowadzonych przez pedagogów szkolnych, zmierzających do poprawy funkcjonowania młodzieży w poszczególnych środowiskach.

Poniżej podjęto próbę sformułowania pewnych ogólnych wniosków i przesłanek wynikających z niniejszej pracy dla praktyki pedagogicznej.

1. Pomoc rodzinie poprzez uwzględnienie takich form pracy, jak:

- oddziaływania psychoedukacyjne, czyli rozmowy z rodzicami na tematy wychowawcze, dotyczące przekazywania wartości ogólnie cenionych

i pożądanym w procesie socjalizacji,

- kształtowanie właściwych postaw wobec potrzeb psychicznych dzieci, poprzez prawidłowy poziom stawianych im wymagań, udzielanie wsparcia i kontrolowanie sposobu spędzania czasu wolnego,
- pomoc w rozwiązywaniu konkretnych sytuacji wychowawczych, a zwłaszcza zachęcanie do współpracy z wychowawcą, pedagogiem i/lub psychologiem szkolnym,
- informowanie o instytucjach specjalistycznych działających w pobliżu miejsca zamieszkania, które wspomagają rozwój i wychowanie dziecka.

2. Pomoc młodzieży przejawiającej niedostosowane zachowania zarówno w szkole, jak i w domu poprzez:

- podjęcie pracy terapeutycznej, socjoterapeutycznej indywidualnej i grupowej,
- stworzenie uczniom możliwości odnoszenia sukcesów na terenie szkoły,
- ukierunkowanie aktywności dziecka poprzez stwarzanie warunków do rozwoju zainteresowań, wzmocnienie poczucia własnej wartości, samooceny, odpowiedzialności za własne działania,
- umiejętność identyfikacji rówieśników godnych zaufania,
- pomoc w nawiązywaniu pozytywnych kontaktów społecznych z rówieśnikami oraz osobami dorosłymi,
- modyfikowanie wzorów zachowań, wskazywanie innych, alternatywnych i adekwatnych do wymagań konkretnych sytuacji wychowawczych,
- trening interpersonalny, strategie radzenia sobie ze stresem, uczestnictwo w zajęciach odpowiadających zainteresowaniom i uzdolnieniom poszczególnych uczniów,
- promocja zdrowego stylu życia (profilaktyka uzależnień),
- stworzenie odpowiednich warunków do wypoczynku i pracy po zajęciach lekcyjnych uczniom wywodzącym się z rodzin dysfunkcyjnych, źle sytuowanych materialnie (umożliwienie korzystania z niektórych pomieszczeń szkolnych; biblioteka, czytelnia, sala komputerowa, zaplecze sportowe, sprzęt i pomoce naukowe).

3. W odniesieniu do szkoły, instytucji lokalnych i pozarządowych pomoc młodzieży niedostosowanej społecznie winna zmierzać do:

- stworzenie materialnej bazy zaspakajającej interesy i potrzeby odczuwane przez grupy i jednostki żyjące w środowisku głogowskim,
- wyrównywania braków edukacyjnych począwszy od wczesnych lat szkolnych,
- stałego kontaktu z wychowawcami klas, pedagogiem i/lub psychologiem szkolnym w celu udzielania im pomocy, wspólnego podejmowania decyzji dotyczących uczniów sprawiających problemy edukacyjno-wychowawcze,
- organizowanie szkoleń, treningów, warsztatów, spotkań tematycznych w celu poszerzenia wiedzy i podniesienia kwalifikacji nauczycieli/ wychowawców, pedagogów szkolnych do pracy z dziećmi „trudnymi”,
- pedagogizacja rodziców w celu zapoznania z podstawowymi potrzebami i możliwościami dziecka oraz sposobami ich realizacji, dostarczenie informacji na temat różnych zagrożeń i sposobów przeciwdziałania im,
- integracji środowisk wychowawczych w celu stworzenia efektywnego programu przeciwdziałania i radzenia sobie z przejawami patologii wśród młodzieży.

Przedstawione dezyderaty nie wyczerpują wszystkich problemów, których ogrom zauważono w trakcie wnikania w poszczególne zagadnienia. Nie mniej jednak mogą one stanowić punkt wyjścia do formułowania postulatów dalszych badań, które posłużyłyby (rodzynie, szkole oraz instytucjom wspierającym rozwój i wychowanie dzieci) zapobieganiu aspołecznych zachowań uczniów oraz optymalizacji funkcjonowania młodzieży niedostosowanej w środowisku społecznym Głogowa.

Bibliografia

1. Achenbach T. M., Manual for the Teachers Report Form. Department of Psychiatry University of Vermont. Burlington 1991
2. Achenbach T. M., Manual for the youth self-report and 1991 profile, Department of Psychiatry, University of Vermont Burlington
3. Achenbach T. M., Manual for the child behavioral checklist 4-18 and 1991 profile, Department of Psychiatry, University of Vermont Burlington
4. Arends R. I., Uczymy sie nauczać, tłumaczenie K. Kruszewski, PWN, Warszawa 1994
5. Aronson E., Człowiek – istota społeczna, PWN, Warszawa 1978
6. Aronson E., Wilson T., Akert R., Psychologia społeczna, Wydawnictwo Zysk i spółka, Poznań 1997
7. Bach – Olesik T., Oddziaływanie telewizji na zachowanie dzieci i młodzieży, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze” nr 2, 1993
8. Bandura A, Walters R. H., Agresja w okresie dorastania, Warszawa 1972
9. Bandura A., Social Fondation of thongt and action: A social cognitive theory, New York 1997
10. Barbaro M., (red.), Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny, Wyd. Coll. Medium UJ, Kraków 1994
11. Blaim A., Biomedyczne problemy rozwoju dziecka, [w:] Ziemska M., (red.) Rodzina i dziecko, PWN, Warszawa 1986
12. Bloss P., Adolescent, Klett, Stuttgart 1973
13. Boroń J., Zyss T., Gry komputerowe – hazard, nałóg czy zabawa. Badania nad rozpowszechnianiem wśród młodzieży. „Psychiatria Polska”, suplement „Przemiany w Psychiatrii”, 1995
14. Borzykowska H., Problem niedostosowania społecznego dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim, [w:] Młodzież a współczesne dewiacje i patologie społeczne, (red.) Kawula S., Machel H., Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2001
15. Brańka Z., Szymański M., Agresja i przemoc we współczesnym świecie, Kraków 1998
16. Braun – Gałkowska E., Wpływ telewizyjnych obrazów przemocy na psychikę dziecka, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze” nr 8, 1995
17. Brzezińska A., Społeczna psychologia rozwoju, Wyd. SCHOLAR, Warszawa 2000
18. Buckingham D., Childern and Television, London 1987
19. Cekiera C., Toksykomania, PWN, Warszawa 1985
20. Chałasiński J., Społeczeństwo i wychowanie, PZWS, Warszawa 1948
21. Czapiga A., Przyczyny rozbicia rodziny a warunki życia dzieci i samotnych matek, [w:] Psychologia rozwoju człowieka. Wybrane zagadnienia, (red.) Senejko A., Prace Psychologiczne XXXVII, Uniwersytet Wrocławski 1994
22. Czapów C., Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki, PWN, Warszawa 1978
23. Czapów C., Jedlewski S., Pedagogika resocjalizacyjna, PWN, Warszawa 1971
24. Czech J., Związane ręce, „Gazeta Szkolna” nr 8, 2002, Wydawnictwo INFOR
25. Dishion T. J., Petterson G. R., Stodmiller M., Skinner M. L., Family school and behavioral Antecedants to early adolescent involvement with antisocial peers. Developmental Psychology nr 27/ 1991
26. Dishion T. J., Andrews D. W., Crosby L., Antisocial boys and their friends in early adolescence: relationship characteristics, quality, and interactional process, “Child Development”, no 66, 1995

27. Dykcik W., O zastosowaniu socjologii wychowania Stanisława Kowalskiego w pedagogice społecznej, [w:] Frąckowiak T., Koncepcje pedagogiki społecznej, ERUDITUS, Poznań 1996.
28. Ekiert-Grabowska D., Dzieci nieakceptowane w klasie szkolnej, WSiP, Warszawa 1982
29. Ensbach M., Schneekloth H. D., Stoffers M., Computer –leisure: ellectronics gomes and Computers in youth work, Erkrath 1988
30. Erikson E., Identity, Youth and Crisis, Norton, New York 1968
31. Eron L. D., Husemann L. R., The role of television in the development of proccial and antisocial behavior, [w:] Development of prosocial and antisocial behavior, (red.) W.D Olweus, M. Radke – Yarrow, J. Block, Akademic Press, Orlando 1985
32. Eysenck H. J., Crime and personality, Rutledge and Kagan Paul, London 1977
33. Feather N. T., Value systems and social interaction: A field in a newly independent nation. Journal of Applica and Social Psychology, nr 46, 1980
34. Ferguson G. A., Takane Y., Analiza statystyczna w psychologii I pedagogice, PWN, Warszawa 2002
35. Filipiak M., Od subkultury do kultury alternatywnej. Wprowadzenie do subkultur młodzieżowych, UMCS, Lublin 1999
36. Frączek A., Studia nad uwarunkowaniami i regulacja agresji interpersonalnej, Wrocław 1986
37. Frączek A., Pufal – Struzik I., Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna, Kielce 1996
38. Fredman J. L. Effects of television violence on agressiveness. Psychological Biuletyn nr 96/ 1984
39. Gajda J., Środki masowego przekazu, Lublin 1988
40. Gałkowska A., Telewizyjne sceny przemocy a agresja u dzieci i młodzieży w świetle literatury przedmiotu. Zeszyty Naukowe WSP w Rzeszowie. Seria Społeczno Pedagogiczna i Historyczna, Pedagogika i Psychologia nr 4, 1998
41. Gałdowa A., Tożsamość człowieka, Wyd. Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2000
42. Garbarnio J., Childern and Familie In the Social Environment, Aldine Publishing Company, New York 1992
43. Gaś Z. B., Profilaktyka uzależnień, WSiP, Warszawa 1993
44. Glaser D., Strategic Criminal Justice, Planing. Crime and Delinquency. Causes, Patterns of Health, Education and Welfare, Washington 1976
45. Gnitecki J., Zarys metodologii badań w pedagogice empirycznej, Zielona Góra 1993
46. Górski A., Metody badań pedagogicznych w zarysie, WSPS, Warszawa 1994
47. Griffiths M.D. Czy gry komputerowe szkodzą dzieciom, „Nowiny Psychologiczne” nr 4, 1995
48. Grzegorzewska M., Pedagogika specjalna, PIPS, Warszawa 1964
49. Hajduk E., Hipoteza w badaniach pedagogicznych, Zielona Góra 1998
50. Hall C. S., Lindzey G., Teorie osobowości, PWN, Warszawa 1994
51. Hansen W. B., School-based alcohol prevention programus. Alcohol Health and Research World, vol. 17, nr1
52. Harris R. J., Cognitive Psychology of Mass Comunication, London 1992
53. Hilgard E. R., Wprowadzenie do psychologii, PWN, Warszawa 1967
54. Hołyst B., Wandalizm. Aspekty socjologiczne i prawne, PWN, Warszawa 1984
55. Hołyst B., Problemy młodego pokolenia. Studium z zakresu profilaktyki społecznej, PTHP, Warszawa 1991
56. Hołyst B., Narkomania a przestępczość, PTHP, Warszawa 1993

57. Hołyst B., Kryminologia, PWN, Warszawa 1994
58. Hurlock E. B., Rozwój dziecka, PWN, Warszawa 1985
59. informacja statystyczna dotycząca rozmiarów i przejawów niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży w roku 1985, Warszawa 1986
60. Izdebska I., Rodzina, dziecko, telewizja, Białystok 1996
61. Izdebska I., Czy telewizja zagraża rodzinie, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze” nr 10, 1997
62. Izdebska J., Rola mass mediów w kształtowaniu przez dziecko obrazu świata, (red.) W. Strykowski, Media a edukacja, Wydawnictwo Uniwersyteckie, Poznań 2000
63. Janke A., Uwarunkowania działalności opiekuńczo-wychowawczej w rodzinie, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 1/1998
64. Jankowski D., Szkoła- środowisko- współdziałanie, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2001
65. Jasiński A.,(red.) Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce, „Ossolineum”, Wrocław – Warszawa – Kraków- Gdańsk 1978
66. Jawłowska A., Drogi kontrkultury, Warszawa 1975
67. Jaworska – Maj H., Sytuacja życiowa byłych wychowanków rodzin zastępczych. Raport z badań, IBP, Warszawa 1990
68. Jessor R. A., Psychosocial perspective on adolescent substance use, [in:] I. F. LITT ed.) Adolescent Substance Use: Report of the 14 th Ross Roundtable. Ross Laboratories, Columbus 1983
69. Jessor R i S., Problem behavior and Psychosocial Development: A Longitudinal Study of Youth Academic Press, New York 1977
70. Jędrzejewski M., Młodzież a subkultury. Problematyka edukacyjna. Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 1999
71. Jędrzejewski M., Media a subkultury młodzieżowe, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze” nr 6, 2001
72. Jędrzejewski M., Subkultura hip-hopu, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 10, 2002
73. Kamiński A., Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna, PWN, Warszawa, 1980
74. Kargul J., Problemy pedagogiki społecznej i andragogiki. Prace Pedagogiczne CVI. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1994
75. KaszyńskaB., Moczowska G., Zaburzenia zachowania u dzieci w wieku szkolnym w zależności od rodzaju patologii rodziny, [w:] IX Sympozjum psychiatrów dzieci i młodzieży nt. „Przyczyny i skutki złej adaptacji społecznej dzieci i młodzieży” t. II, WAM, Łódź 1987
76. Kawula S., Współczesne podkultury młodzieżowe: kontestacja czy przestępczość, [w:] Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2001
77. Kerlinger F. N., Foundations of behavioral research, New York, Holt, Rinehart & Winston, 1986
78. Kirwil L., Wpływ telewizji na dzieci i młodzież. Materiały studiów i analiz Senatu RP, Warszawa 1995
79. Kirwil L., Negatywne skutki oddziaływania scen przemocy u dzieci, Nowiny Psychologiczne nr 4, 1995
80. Kłodecki A., Funkcjonowanie rodziny z problemem alkoholowym [w:] Rodzice i dzieci psychologiczny obraz sytuacji problemowych (red.) Milewska A., Szymanowska A., Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, MEN, Warszawa 2000

81. Kłoskowska A., Kultura masowa, PWN, Warszawa 1980
82. Koblewska J., Środki masowego oddziaływania. Prospołeczne, wychowawcze, propagandowe, Warszawa 1979
83. Koberzycki T., Toksykomania a psychoanalityczna koncepcja rozwoju człowieka. Studium z psychopatologii miłości i wolności; „Zagadnienia wychowawcze a Zdrowie Psychiczne” nr 3-4, 1989
84. Kołakowska – Przełomiec H., Rozmiary nieprzystosowania społecznego u nieletnich nie uczących się i nie pracujących, „Studia prawnicze” 1970
85. Kołbik I., Lojalność rodzinna, (w:) Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny, Wydawnictwo UJ, Kraków 1999
86. Konarzewski K., Jak uprawiać badania oświatowe. Metodologia praktyczna, WSiP, Warszawa 2000
87. Konopnicki J., Zaburzenia w zachowaniu się dzieci i środowisko, PWN, Warszawa 1964
88. Konopnicki J., Niedostosowanie społeczne, PWN, Warszawa 1971
89. Kopczyński K., Profilaktyka w poprawczaku? „Świat Problemów”, 1995
90. Kossowski P., Dziecko i reklama telewizyjna, Warszawa 1999
91. Kościelak R., Niedostosowanie społeczne – definicje i uwarunkowania, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze” nr 10, 1985
92. Kowalski S., Socjologia wychowania w zarysie, PWN, Warszawa 1986
93. Krąpiec M. A., O ludzką politykę, Wyd. Gutenberg-Print, Warszawa 1996
94. Kuberska – Gaca K., Gaca A., Profilaktyka niedostosowania społecznego w szkole, WSiP, Warszawa 1986
95. Kupczyk J., Proces resocjalizacji dzieci ojców wielokrotnie pozbawionych wolności, WAM, Poznań 1989
96. Lepa A., Pedagogika mass mediów, Wydanie Uniwersyteckie, Łódź 1998
97. Lewicki A., Psychologia kliniczna, PWN, Warszawa 1969
98. Leszczuk A., Reklamowanie na ekranie, czyli dlaczego dzieci lubią oglądać reklamy, „Edukacja Medialna”, nr1, 1999
99. Liebert R., Baron R., Some immediate effects of televised violence on children's behavior. „Development Psychology” nr 6/1972
100. Lipkowski O., Dziecko społecznie niedostosowane i jego resocjalizacja, Warszawa 1971
101. Łobocki M., Metody badań pedagogicznych, PWN, Warszawa 1978
102. Łobocki M., Metody badań pedagogicznych, PWN, Warszawa 1984
103. Łobocki M., Metody i techniki badań pedagogicznych, Oficyna Wydawnicza „Impuls” Kraków 2000
104. Łuczak E., Środowisko wychowawcze rodzin zastępczych, „Opieka – Terapia- Wychowanie” nr 1, 1994
105. Łuria A., Zaburzenia wyższych czynności korowych wskutek ogniskowych uszkodzeń mózgu, PWN, Warszawa 1967
106. Maciarz A., Dziecko niepełnosprawne. Podręczny słownik terminów, Zielona Góra 1993
107. McLuhan M., Culture is our Business, New York 1970
108. McLuhan M., Understanding Media, New York 1964
109. Maccoby E. E., Marti J. A., Socialization in the context of the family: Parent – child interaction [w:] P. H. Mussen (red.), Handbook of child psychology: Socialization, personality and social development, vol. 4, Wiley, New York 1983
110. Makowski A., Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja, PWN Warszawa 1994

111. Margasiński A., Psychologiczna analiza systemów rodzinnych z chorobą alkoholową, „Świat Problemów” nr 12, 1995
112. Markowski A., Pawelec R., Słownik wyrazów obcych i trudnych, Wilga, Warszawa 2001
113. Merton R. K., Teoria socjologiczna i struktura społeczna, PWN, Warszawa 2002
114. Michel M., Znaczenie grupy rówieśniczej w konsumpcji substancji psychoaktywnych. [w:] B. Urban (red.), Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu, Zeszyty naukowe UJMCCCL, Kraków 2001
115. Misztal B., Grupy rówieśnicze młodzieży, PAN, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, ZN im. „Ossolinskich” 197
116. Mrozowski M., Między manipulacją a poznaniem. Człowiek w świecie mass mediów, Muza S.A., Warszawa 1991
117. Muisenner P. P., Understanding and treating adolescent substance abuse. Thousand Oaks, London, New Delhi, Sage Publ. 1994
118. Norem – Hebeisen A., Hendin D. P., Influence on adolescent problem behavior: Causes, connection, and contexts, [in:] Adolescent Peer Pressure. Theory, Correlates, and Program Implications for Drug Abuse Prevention, NIDA, Rockville 1981
119. Nowak A., Wybrane zjawiska powodujące zagrożenie społeczne (rozpoznawanie i przeciwdziałanie), Wyd. UJ Kraków 2000
120. Nowak S., Metodologia badań socjologicznych, PWN, Warszawa 1970
121. Okoń W., Słownik pedagogiczny, PWN, Warszawa 1984
122. Olechnicki K., Załęcki P., Słownik socjologiczny, Wydawnictwo Graffiti, Toruń 1997
123. Osęka A., Spowiedź uliczna, [w:] Polskie mury. Sztuka czy wandalizm, COMER, Toruń 1991
124. Ostrihanska Z., Problem nieprzystosowania społecznego młodzieży. Problem nieprzystosowania społecznego i przestępczość w Polsce, (red.) Jasiński J., PAN, Warszawa 1978
125. Pęczak M., Mały słownik subkultur młodzieżowych, Semper, Warszawa 1992
126. Pilch T., Zasady badań pedagogicznych, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1995
127. Pilch T., Lepalczyk I., Pedagogika społeczna, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1995
128. Pilch T., Bauman T., Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2000
129. Pilikiewicz M., Socjometryczna skala akceptacji jako technika badania pozycji jednostki w nieformalnej strukturze grupy, „Psychologia Wychowawcza” nr 1, 1969
130. Pospiszyl K., Żabczyńska E., Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie, PWN, Warszawa 1985
131. Przeclawska A., Pedagogika społeczna – kręgi poszukiwań, Warszawa 1996
132. Przetacznikowa M., Susułowska M., Wybrane zagadnienia psychologii kliniczno – wychowawczej dzieci i młodzieży, [w:] Psychologia kliniczna, (red.) Lewicki A, PWN, Warszawa 1978
133. Pytka L., Diagnoza nieprzystosowania społecznego, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze” nr 9, 1979
134. Pytka L., Skala Nieprzystosowania Społecznego. Podręcznik. Centralny Ośrodek Metodyczny Poradnictwa Wychowawczo – Zawodowego, MOiW, Warszawa 1984

135. Pytka L., Teoretyczne problemy diagnozy w wychowaniu resocjalizującym, Rozprawy UW, PWN, Warszawa 1986
136. Pytka L., Zacharuk T., Zaburzenia przystosowania społecznego dzieci i młodzieży. Aspekty diagnostyczne i terapeutyczne, WSRP, Siedlce 1995
137. Pytka L., Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne, WAPS, Warszawa 2000
138. Raczkowska J., Wychowanie wobec ekspansji multimedialnych, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze” nr10, 1995
139. Radochoński M., Psychoterapia rodzinna w ujęciu systemowym, PZWL, Warszawa 1985
140. Radochoński M., Wybrane determinanty ciągłości zaburzeń antyspołecznych, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1998
141. Radochoński M., Osobowość antyspołeczna. Geneza, rozwój i obraz kliniczny, WSP, Rzeszów 2000
142. Radzewicz – Winnicka Dembowska., Pedagogika społeczna u schyłku XX wieku, Katowice 1992
143. Raś D., Korzystanie z telewizji i komputera a ryzyko ograniczania rozwoju kontaktów społecznych u uczniów, „Chowanna”, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, R. XLIII (LIV). T. 1 (14), Katowice 2000
144. Rembowski J., Rodzina w świetle psychologii, WSiP, Warszawa 1986
145. Rogala – Obłękowska J., Sytuacja dzieci w rodzinach narkomanów, [w:] Rodzice i dzieci psychologiczny obraz sytuacji problemowych, (red.) Milewska E., Szymanowska A., Centrum Metodyczne Pomocy Psychologicznej – Pedagogicznej, MEN, Warszawa 2000
146. Rose A. M. Sociology. The Study of Human Relations, New York, 1956
147. Rostkowska M., Komputer zagrożeniem dla młodzieży, „Komputer w szkole” nr 4, 1997
148. Rostowska T., Transmisja międzypokoleniowa w rodzinie w zakresie wybranych wymiarów osobowości., Wyd. Uniwersytet Łódzki, Łódź 1995
149. Rothbaum F., Weisz J. R., Parental caregiving and child externalizing behavior in nonclinical samples: a meta-analysis, „Psychological Bulletin”, vol. 116, no 1, 1994
150. Rutter M., A fresh look at “maternal deprivation” [w:] P. Bateson (red.) The development and integration of behavior, Cambridge University Press 1991
151. Rybczyńska D., Olszak – Krzyżanowska B., Aksjologia pracy socjalnej –wybrane zagadnienia, Wyd. Śląsk, Katowice 1999
152. Rybczyńska D., Jakość życia młodzieży z rodzin ubogich, WSP, Zielona Góra 1998
153. Rybczyńska D., Trębińska E., Stosowanie substancji psychoaktywnych przez młodzież z pogranicza zachodniego. Wyniki badań realizowanych w województwie lubuskim, Biuletyn Informacyjny „Problemy Narkomanii” nr/2001
154. Rybczyńska D., Ciągłość i zmiana w obszarze profilaktyki społecznej i resocjalizacji. Wybrane aspekty pedagogiki resocjalizacyjnej, t.1 i 2, SanMedia, Zielona Góra 2002.
155. Sander W., Vollbrecht R., Kinder und Jugendliche im Medienzeitalter. Medienpädagogik praktisch, Oploden 1987
156. Satir V., Rodzina. Tu powstaje człowiek, GWP, Gdańsk 2000
157. Sawicka A., Telewizyjne sceny przemocy a zachowania agresywne młodego widza, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze nr 3, 2000

158. Sękowska Z., Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej, WSiP, Warszawa 1998
159. Siemaszko A., Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych, Wyd. PWN, Warszawa 1993
160. Skorny Z., Prace Pedagogiczne V A. U. Wrocław, nr 278, [w:] Koncepcje niedostosowania społecznego, (red.) Skorny Z., Wrocław 1976
161. Skorny Z., Rodzina a zaburzenia w rozwoju psychospołecznego dzieci i młodzieży, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze” nr 3, 1992
162. Skorny Z., Prace magisterskie z psychologii i pedagogiki, WSiP, Warszawa 1989
163. Smutek Z., Nowak A.W., Przynależność obronne. Część I, WP OPERON, Rumia 2002
164. Spionek H., Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka, PWN, Warszawa 1965
165. Spionek H., Zaburzenia w rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne, PWN, Warszawa 1985
166. Sulestrowska H., Zaburzenia zachowania i nieprawidłowy rozwój osobowości u dzieci i młodzieży, [w:] Popielarska A., (red.), Psychiatria wieku rozwojowego, PZWL, Warszawa 1989
167. Schneider H., Zysk z przestępstwa. Środki masowego przekazu a zjawiska kryminologiczne, Muza S.A., Warszawa 1992
168. Sienkiewicz I., Drozd A., Psychologia niedostosowania społecznego. Zarys problemu, Zielona Góra 1995
169. Sikorski W., Agresywność u młodzieży, a jej preferencje dotyczące programów telewizyjnych, „Psychologia Wychowawcza” nr 3, 1998
170. Sośnicki K., Istota i cele wychowania, PZWS, Warszawa 1964
171. Stelmaszuk Z. W., Dziecko w rodzinie zastępczej, [w:] Rodzice i dzieci psychologiczny obraz sytuacji problemowych, (red.) Milewska E., Szymanowska A., Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno- Pedagogicznej, MEN, Warszawa 2000
172. Śliwierski W., Śliwierska B., Edukacja w wolności, OW Impuls, Kraków, 1991
173. Szkudlarek T., Media. Szkic z filozofii i pedagogiki dystansu, OW Impuls, Kraków 1999
174. Sztander W., Poza kontrolą. PARPA, Warszawa 1993
175. Sztander W., Dzieci w rodzinie z problemem alkoholowym, PARPA, Warszawa 1995
176. Sztumski J., Wstęp do metod i technik badań społecznych, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1995
177. Tatarowicz J., O co chodzi młodzieżowym subkulturom? „Nowa Szkoła” nr 6, 2001
178. Thorn T., Mody, kultury, fascynacje, Muza S. A., Warszawa 1999
179. Theiss W., Radlińska, Wiedza powszechna, Warszawa 1984
180. Tischner J., Filozofia dramatu. Wprowadzenie, OW Impuls, Kraków 1999
181. Toffler A., Szok przyszłości, PIW, Warszawa 1970
182. Trempała E. Integracja podstawowych środowisk wychowawczych a rezultaty pracy pedagogicznej szkoły, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz 1969
183. Turlej S., Młodzież społecznie niedostosowana, WSiP, Warszawa 1982
184. Tyszka Z., Socjologia rodziny., PWN, Warszawa 1974
185. Tyszka Z., Współczesne rodziny polskie w świetle aktualnych badań, WAM, Poznań 1976
186. Urban B., Zachowania dewiacyjne młodzieży, Prace pedagogiczne, zeszyt 23, UJ, Kraków 1995

187. Urban B., Problemy współczesnej patologii społecznej, Wydawnictwo UJ, Kraków 1998
188. Urban B., Zachowania dewiacyjne młodzieży, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2000
189. Urban B., Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka, U J, Kraków 2001
190. Varenhorst B., The adolescent society, [in:] Adolescent Peer Pressure. Theory, Correlates and Program Implications for Drug Prevention, NIDA, Rockville 1981
191. Wall W. D., Wychowanie a zdrowie psychiczne, Warszawa 1960
192. Werwicki M., Konsekwencje wychowawcze recepcji filmowych scen grozy i okrucieństwa, Instytut Programów Szkolnych MOiW, Warszawa 1980
193. Winnicka A. i Geisler R., Agresywny telemaniak. „Gazeta Szkolna” nr 36, Wydawnictwo INFOR, Warszawa 2001
194. Winnicot D., Dziecko, jego rodzina i świat, PWN, Warszawa, 1993
195. Winiarski M., Funkcje organizacji i stowarzyszeń społecznych, [w:] Pedagogika społeczna (red.) Pilch T., Lepalczyk I., Wydawnictwo „Żak”, Warszawa, 1995
196. Włodarski Z., Dzieci wyróżniające się pod względem popularności w klasie szkolnej, „Psychologia Wychowawcza”, nr 1, 1963
197. Woititz J., Dorosłe dzieci alkoholików, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości PTP, Warszawa 1994
198. Wojciechowski M., Piętno peryferyjności, „Remedium” nr 6, 1993
199. Woźniakowa E. T., Środki masowego przekazu czynnikiem wychowania, [w:] Wybrane zagadnienia z pedagogiki, (red.) Woźniakowa E. T., Zielona Góra, 1995
200. Wódz J., Zjawiska patologii społecznej a sankcje społeczne i prawne, GWN, Gdańsk, 1973
201. Wójcik D., Nieprzystosowanie społeczne młodzieży. Analiza psychologiczno-kryminologiczna, WSiP, Warszawa 1984
202. Wroczyński R., Pedagogika społeczna, PWN, Warszawa, 1979
203. Wroczyński R., Pilch T., Metodologia pedagogiki społecznej, PAN, Warszawa-Wrocław- Kraków- Gdańsk, 1974
204. Zaborowski Z., Stosunki społeczne w klasie szkolnej, PWN, Warszawa, 1964
205. Zajązkowski K., Profilaktyka zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży, Wyd. Adam Marszałek, Toruń, 2001
206. Ziemska M., Postawy rodzicielskie, WP, Warszawa, 1973
207. Ziemska M., Rodzina i dziecko, PWN, Warszawa, 1986
208. Ziemiński S., Problemy dobrej diagnozy, WP, Warszawa, 1973
209. Żebrowska M., Łapińska R., Wiek dorastania, [w:] Psychologia rozwojowa, PWN, Warszawa, 1975
210. Żebrowski J., Rodzinne uwarunkowania przestępczości nieletnich, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, 2000
211. Żerko J., Przestępczość nieletnich w roku 1990 w świetle danych sądu rodzinnego w Gdyni, [w:] Katula S., Machel H (red.), Młodzież a współczesne dewiacje i patologie społeczne. Diagnoza – Profilaktyka – Resocjalizacja, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2001.

Spis tabel

Tabela III.1. Zmienne szczegółowe i ich wskaźniki	75
Tabela IV.1. Zróznicowanie badanych ze względu na płeć i wiek	95
Tabela IV.2. Ocena stopnia niedostosowania społecznego badanej grupy	96
Tabela IV.3. Nieprzystosowanie rodzinne badanej młodzieży	97
Tabela IV.4. Nieprzystosowanie rówieśnicze (koleżeńskie) badanych uczniów	98
Tabela IV.5. Nieprzystosowanie szkolne respondentów	100
Tabela IV.6. Zachowania aspołeczne badanej młodzieży	101
Tabela IV.7. Kumulacja niekorzystnych czynników biopsychicznych respondentów	102
Tabela IV.8. Kumulacja niekorzystnych czynników socjokulturowych badanej grupy uczniów	103
Tabela IV.9. Zbiorcze wyniki poszczególnych podskal	109
Tabela IV.10. Trudności wychowawcze przejawiane przez młodzież	110
Tabela IV.11. Płeć a rodzaj zachowań społecznych	112
Tabela IV.12. Wiek a rodzaj społecznych zachowań	115
Tabela IV.13. Stopień niedostosowania społecznego a rodzaj zachowań społecznych	116
Tabela IV.14. Miejsce zamieszkania a rodzaj zachowań społecznych	117
Tabela IV.15. Wykształcenie ojca/opiekuna a rodzaj zachowań społecznych	118
Tabela IV.16. Wykształcenie matki/opiekunki a rodzaj zachowań społecznych	119
Tabela IV.17. Kompletność badanych rodzin	124
Tabela IV.18. Kompletność rodziny a stopień niedostosowania społecznego młodzieży	126
Tabela IV.19. Poziom wykształcenia rodziców/opiekunów	127
Tabela IV.20. Poziom wykształcenia matek/opiekunek a stopień niedostosowania społecznego respondentów	128
Tabela IV.21. Poziom wykształcenia ojców/opiekunów a stopień niedostosowania społecznego respondentów	129
Tabela IV.22. Zainteresowania rodziców matek/opiekunek i ojców/opiekunów	135
Tabela IV.23. Atmosfera współżycia w rodzinie	137
Tabela IV.24. Atmosfera współżycia w rodzinie a stopień niedostosowania społecznego młodzieży	138
Tabela IV.25. Nałogi i zachowania dewiacyjne w grupie badanych rodziców/opiekunów	141
Tabela IV.26. Zachowania dewiacyjne rodziców a stopień niedostosowania społecznego respondentów	144
Tabela IV.27. Stosunek wychowawczy rodziców do dzieci	145
Tabela IV.28. Rozkład wyników uzyskanych przez badane matki/opiekunki	148
Tabela IV.29. Rozkład wyników uzyskanych przez badanych ojców/opiekunów	149
Tabela IV.30. Stopień niedostosowania społecznego a postawa „bezradności” matek/opiekunek	152
Tabela IV.31. Stopień niedostosowania społecznego a postawa „bezradności” ojców/opiekunów	152
Tabela IV.32. Wykształcenie ojca a postawa „bezradności” matek/opiekunek	152
Tabela IV.33. Wykształcenie ojca a postawa „bezradności” ojców/opiekunów	153
Tabela IV.34. Wykształcenie matki a postawa „bezradności” ojców/opiekunów	153
Tabela IV.35. Wykształcenie matki a postawa „bezradności” matek/opiekunek	153
Tabela IV.36. Płeć badanych uczniów a postawa „dystansu” ojca/opiekuna	154
Tabela IV.37. Stopień niedostosowania młodzieży a postawa „dystansu” matek/opiekunek	155
Tabela IV.38. Wykształcenie ojca/opiekuna a postawa „dystansu” matki/opiekunki	155
Tabela IV.39. Poziom wykształcenia matek/opiekunek a ich postawa „dystansu”	156
Tabela IV.40. Wiek respondentów a postawa „dystansu” ojca/opiekuna	156
Tabela IV.41. Poziom wykształcenia ojców/opiekunów a ich postawa „dystansu”	157
Tabela IV.42. Stosunki koleżeńskie w klasie szkolnej uczniów niedostosowanych społecznie	162
Tabela IV.43. Stosunek kolegów do badanych uczniów niedostosowanych społecznie	164

Tabela IV.44. Wykształcenie matki/opiekunki a poziom poczucia akceptacji w klasie szkolnej	165
Tabela IV.45. Wykształcenie ojca/opiekuna a poziom poczucia akceptacji w klasie szkolnej	166
Tabela IV.46. Kontakty koleżeńskie uczniów niedostosowanych społecznie z rówieśnikami z klasy	166
Tabela IV.47. Kontakty koleżeńskie uczniów niedostosowanych społecznie z innymi osobami w szkole	168
Tabela IV.48. Zajmowana pozycja społeczna respondentów wśród kolegów	169
Tabela IV.49. Cechy charakteryzujące kolegów badanych uczniów	170
Tabela IV.50. Przynależność badanych uczniów do subkultur młodzieżowych	176
Tabela IV.51. Przynależność do podkultur młodzieżowych a stopień niedostosowania społecznego	178
Tabela IV.52. Średnia ocen uzyskana przez badaną grupę uczniów	186
Tabela IV.53. Średnie wyniki badanej grupy za poszczególne przejawy społecznego niedostosowania	188
Tabela IV.54. Ocena stopnia zaawansowania niedostosowania społecznego badanej grupy	190
Tabela IV.55. Średnie liczby punktów uzyskane przez grupę za przejawy stosunku do nauki	191
Tabela IV.56. Stosunek do nauki badanej grupy uczniów	193
Tabela IV.57. Stopień niedostosowania społecznego uczniów a ich stosunek do nauki szkolnej.....	194
Tabela IV.58. Rozkład wyników uzyskanych na Skali Sympatii i Antypatii	202
Tabela IV.59. Pozycja w klasie szkolnej a stopień niedostosowania społecznego	203
Tabela V.2.1. Kontakt z kinem a stopień niedostosowania	227
Tabela V.2.2. Kontakt z teatrem a stopień niedostosowania	227
Tabela V.2.3. Kontakt z muzeum a stopień niedostosowania	228
Tabela V.2.4. Preferowane formy kontaktu młodzieży z mediami a stopień niedostosowania społecznego	231
Tabela V.2.5. Rodzaje programów i filmów telewizyjnych a stopień niedostosowania społecznego	232
Tabela V.2.6. Kontakt z telewizorem a stopień niedostosowania	233
Tabela V.2.7. Kontakt z wideo a stopień niedostosowania	234
Tabela V.2.8. Rodzaje programów radiowych a stopień niedostosowania społecznego	236
Tabela V.2.9. Kontakt z radiem a stopień niedostosowania	237
Tabela V.2.10. Rodzaje programów internetowych preferowane przez uczniów a stopień niedostosowania społecznego	238
Tabela V.2.11. Kontakt z komputerem a stopień niedostosowania	240
Tabela V.2.12. Rodzaje preferowanych książek a stopień niedostosowania społecznego	242
Tabela V.2.13. Kontakt z książką a stopień niedostosowania	244
Tabela V.2.14. Rodzaj czasopism a stopień niedostosowania społecznego	246
Tabela V.2.15. Kontakt z prasą a stopień niedostosowania społecznego	247
Tabela VI.1. Miejsce zamieszkania badanych uczniów	251
Tabela VI.2. Pochodzenie terytorialne badanych a stopień ich niedostosowania społecznego	252
Tabela VI.3. Miejsce zamieszkania a postawa „bezradności” matek/opiekunek	254
Tabela VI.4. Miejsce zamieszkania a postawa „bezradności” ojców/opiekunów	254

Spis wykresów

Ryc. IV.1. Nieprzystosowanie rodzinne badanej młodzieży	98
Ryc. IV.2. Nieprzystosowanie rówieśnicze	99
Ryc. IV.3. Nieprzystosowanie szkolne	100
Ryc. IV.4. Zachowania społeczne badanej młodzieży	101
Ryc. IV.5. Kumulacja niekorzystnych czynników biopsychicznych respondentów	102
Ryc. IV.6. Kumulacja niekorzystnych czynników socjokulturowych badanej grupy uczniów	103
Ryc. IV.7. Zbiorcze wyniki poszczególnych podskal	109
Ryc. IV.8. Trudności przejawiane przez młodzież	111
Ryc. IV.9. Struktura badanych rodzin	125
Ryc. IV.10. Dane procentowe dotyczące wykształcenia rodziców (opiekunów)	128
Ryc. IV.11. Rodzaj zainteresowań rodziców (opiekunów)	135
Ryc. IV.12. Atmosfera panująca w rodzinie	137
Ryc. IV.13. Nałogi i zachowania dewiacyjne występujące w rodzinie	141
Ryc. IV.14. Dane przedstawiające stosunek rodziców do dzieci	145
Ryc. IV.15. Procentowy rozkład wyników uzyskanych przez matki/opiekunki w kwestionariuszu postaw rodzicielskich M. Ziemskiej	148
Ryc. IV.16. Procentowy rozkład wyników uzyskanych przez ojców/opiekunów w kwestionariuszu postaw rodzicielskich M. Ziemskiej	149
Ryc. IV.17. Stosunki koleżeńskie w klasie szkolnej uczniów niedostosowanych społecznie	163
Ryc. IV.18. Stosunek kolegów do badanych uczniów niedostosowanych społecznie	164
Ryc. IV.19. Kontakty koleżeńskie uczniów niedostosowanych społecznie z rówieśnikami z klasy	167
Ryc. IV.20. Kontakty koleżeńskie uczniów niedostosowanych społecznie z innymi osobami w szkole	168
Ryc. IV.21. Zajmowana pozycja społeczna respondentów wśród kolegów	169
Ryc. IV.22. Cechy charakteryzujące kolegów badanych uczniów	171
Ryc. IV.23. Przynależność badanych uczniów do subkultur młodzieżowych	177
Ryc. IV.24. Procentowy rozkład ocen uzyskanych przez respondentów	186
Ryc. IV.25. Dane procentowe przejawów społecznego niedostosowania badanych uczniów	188
Ryc. IV.26. Procentowy rozkład oceny stopnia niedostosowania społecznego	190
Ryc. IV.27. Dane procentowe średniej liczby punktów uzyskanych za poszczególne przejawy stosunku do nauki	192
Ryc. IV.28. Procentowy wskaźnik stosunku do nauki badanej młodzieży	193
Ryc. IV.29. Dane procentowe przedstawiające stopień niedostosowania społecznego a stosunek respondentów do nauki	194
Ryc. IV.30. Wskaźnik procentowy wyników otrzymanych w Skali Sympatii i Antypatii	202
Ryc. IV.31. Pozycja w klasie szkolnej a stopień niedostosowania społecznego	204
Ryc. V.1.1. Kontakty uczniów z poszczególnymi formami mass mediów	210
Ryc. V.1.2. Preferencje respondentów w zakresie programów telewizyjnych	212
Ryc. V.1.3. Audycje radiowe słuchane przez badanych uczniów	215
Ryc. V.1.4. Korzystanie z Internetu przez respondentów	217
Ryc. V.1.5. Rodzaje gier komputerowych preferowanych przez badanych uczniów	220
Ryc. V.1.6. Zainteresowania książkowe respondentów	222
Ryc. V.1.7. Czasopisma preferowane przez badanych uczniów	224
Ryc. VI.1. Miejsce zamieszkania badanych uczniów	251

Lista Zachowań (konstrukcji Krzysztofa Zajązkowskiego)

Klasa.....

Wiek.....

Płeć.....

Należy wpisać „+” jeśli występuje dany symptom zachowania

Nazwa pozycji	Często	Sporadycznie	Nigdy
1. Wagary			
2. Wszczywanie bójek			
3. Kradzieże (więcej niż jedna)			
4. Oszustwa (kłamstwa, podrabianie podpisów)			
5. Popadanie w konflikty z nauczycielem			
6. Używanie wulgarnych słów w stosunku do kolegów, grożenie im			
7. Palenie papierosów			
8. Picie alkoholu			
9. Odurzanie się			
10. Przebywanie w towarzystwie zdemoralizowanych ludzi (dzieci, dorosłych)			
11. Unikanie kontaktu z innymi ludźmi (z dziećmi, nauczycielami)			
12. Ucieczki z domu (również nie wracanie na noc)			
13. Dokonywanie samouszkodzeń			
14. Próby samobójcze			
15. Przejawianie nienkonwencjonalnych zachowań seksualnych (napastliwość, brak skrępowania)			

Skala Nieprzystosowania Społecznego L. Pytki

Niniejsze badanie służy ustaleniu zakresu i przejawów niedostosowania społecznego młodzieży.

Bardzo proszę o wypełnienie skali, podając określenie, zgodnie ze stanem faktycznym.

Numer tego określenia należy zaznaczyć kółkiem w odpowiedniej kolumnie i wierszu arkusza. Np.: w przypadku systematycznego uczęszczania do szkoły – należy zakreślić cyfrę 0 w kolumnie odpowiadającej podskali III. Natomiast, gdy niesystematycznie – należy zakreślić cyfrę 2.

Podskala I. Nieprzystosowanie rodzinne

I. Formalny związek dziecka z rodziną	0. Wychowuje się w rodzinie pełnej.
1. Wychowuje się w rodzinie niepełnej.
2. Wychowuje się poza rodziną.
II. Kontrola czasu spędzanego poza domem	0. Wychodząc z domu, mówi dokąd i po co idzie.
1. Czasami mówi, gdzie i po co wychodzi.
2. Nie tłumaczy się dokąd i w jakim celu wychodzi.
III. Wykonywanie obowiązków domowych	0. Chętnie wykonuje obowiązki domowe.
1. Wykonuje obowiązki domowe pod przymusem.
2. Nie wykonuje obowiązków domowych.
IV. Spełnianie poleceń rodziców lub opiekunów	0. Na ogół spełnia polecenia rodziców.
1. Niesystematycznie spełnia polecenia.
2. Na ogół nie spełnia wydawanych mu poleceń.
V. Spędzanie czasu wolnego z rodziną	0. Chętnie spędza czas wolny z rodziną.
1. Lubi spędzać czas wolny z wybranymi osobami w rodzinie.
2. Niechętnie spędza czas wolny z rodziną.
VI. Konflikty z rodzicami lub opiekunami	0. Nie ma kłótni i zatargów z rodzicami.
1. Ma czasem drobne kłótnie i zatargi.
2. Ma dosyć często kłótnie i zatargi.
VII. Konflikty z rodzeństwem	0. Nie ma kłótni i zatargów z rodzeństwem.
1. Ma czasami drobne kłótnie i zatargi.
2. Czasami awanturuje lub bije się z rodzeństwem.

- VIII. Podatność na perswazję
0. Zmienia swoje zachowanie wskutek prośby lub perswazji.
 1. Z trudem zmienia swoje zachowanie wskutek prośby lub perswazji.
 2. Nie zmienia swojego zachowania mimo próśb i perswazji.
- IX. Reagowanie na prośby i kary
0. Powstrzymuje się od niewłaściwego zachowania, gdy mu się zwróci uwagę.
 1. Z trudem powstrzymuje się od niewłaściwego zachowania pod groźbą kary.
 2. Nie powstrzymuje się od niewłaściwego zachowania mimo groźby lub kary.
- X. Identyfikacja z osobami z rodziny
0. W swym zachowaniu bierze dobry przykład z kogoś z rodziny.
 1. Nie naśladuje nikogo z rodziny.
 2. Bierze raczej zły przykład z kogoś z rodziny.

Podskala II. Nieprzystosowanie rówieńnicze (koleżeńskie)

- I. Nawiązywanie znajomości z rówieśnikami
0. Łatwo nawiązuje znajomości z rówieśnikami.
 1. Miewa kłopoty z nawiązywaniem znajomości z rówieśnikami.
 2. Ma wyraźne trudności w nawiązywaniu znajomości z rówieśnikami.
- II. Utrzymywanie znajomości z kolegami
0. Stale spotyka się z grupą kolegów poza szkołą.
 1. Czasami spotyka się z kolegami poza szkołą.
 2. Na ogół nie spotyka się z kolegami poza szkołą.
- III. Akceptowanie przez kolegów
0. Jest wyraźnie lubiany przez kolegów.
 1. Jest raczej mało lubiany przez kolegów.
 2. Nie jest lubiany przez kolegów.
- IV. Popularność wśród rówieśników.
0. Jest mile widziany w gronie kolegów, umie dostosować się do grupy.
 1. Nie zawsze jest mile widziany w gronie kolegów, czasami nie umie dostosować się do grupy.
 2. Jest raczej nie pożądanym w gronie kolegów, nie umie dostosować się do grupy.

V. Współpraca z kolegami	0. Chętnie uczestniczy we wspólnych zabawach i pracach. 1. Miewa okresy wyraźnej niechęci do współpracy z kolegami. 2. Na ogół nie lubi działać w grupie.
VI. Dotrzymywanie obietnic i zobowiązań	0. Potrafi dotrzymywać obietnic i zobowiązań. 1. Nie zawsze dotrzymuje obietnic i zobowiązań. 2. Z reguły nie dotrzymuje obietnic i zobowiązań.
VII. Uczynność	0. Chętnie pomaga kolegom, jeśli ma do tego okazję. 1. Czasami pomaga kolegom, gdy ci się w potrzebie. 2. Na ogół nie lubi nikomu pomagać.
VIII. Sprzeczki z kolegami poza szkołą	0. Z reguły nie wywołuje sprzeczek i kłótni. 1. Czasami kłóci się lub awanturuje. 2. Często wywołuje kłótnie, awantury a nawet bójkę.
IX. Upodobania towarzyskie	0. Lubi przebywać z rówieśnikami. 1. Woli przebywać ze starszymi od siebie. 2. Woli przebywać z młodszymi od siebie.
X. Więż z kolegami	0. Ma grono ulubionych kolegów. 1. „Koleguje się” tylko z 1-2 osobami. 2. Z nikim raczej się „nie koleguje”, chodzi własnymi drogami.

Podskala III. Nieprzystosowanie szkolne

I. Systematyczność uczęszczania do szkoły	0. Uczęszcza systematycznie. 1. Uczęszcza na ogół systematycznie. 2. Uczęszcza niesystematycznie.
II. Zmiany szkół	0. Nigdy nie zmieniał szkoły. 1. Zmieniał jeden raz szkołę. 2. Wielokrotnie zmieniał szkoły.
III. Wyniki w nauce (semestralne)	0. Ma wszystkie oceny pozytywne. 1. Ma 1-2 oceny niedostateczne. 2. Ma więcej niż 2 oceny niedostateczne.

IV. Drugoroczność	0. Nie powtarzał żadnej klasy. 1. Powtarzał już jedną klasę. 2. Powtarzał już kilka klas.
V. Pilność w pracy szkolnej	0. Pilnie wykonuje polecenia nauczycieli. 1. Niesystematycznie wykonuje polecenia. 2. Wyraźnie zaniedbuje obowiązki szkolne.
VI. Zainteresowania szkolne	0. Przejawia zainteresowania problematyką nauczania. 1. Przejawia dorywcze i wybiórcze zainteresowanie przedmiotami nauczania. 2. Nie przejawia zainteresowania przedmiotami nauczania.
VII. Przestrzeganie zarządzeń i przepisów szkolnych	0. Zawsze skrupulatnie przestrzega zarządzeń i przepisów szkolnych. 1. Z reguły przestrzega zarządzeń i przepisów szkolnych. 2. Na ogół nie przestrzega zarządzeń i przepisów szkolnych.
VIII. Konflikty z nauczycielami	0. Nie ma konfliktów z nauczycielami. 1. Ma sporadyczne konflikty z nauczycielami. 2. Ma częste konflikty z nauczycielami.
IX. Konflikty z kolegami szkolnymi	0. Nie ma konfliktów z kolegami. 1. Ma sporadyczne konflikty z kolegami. 2. Ma częste konflikty z kolegami.
X. Emocjonalny stosunek do szkoły	0. Lubi przebywać w szkole i uczestniczyć w zajęciach szkolnych. 1. Nie lubi przebywać w szkole dłużej niż jest do tego zobowiązany. 2. Wyraźnie unika szkoły, nie lubi jej.

Podskala IV. Nasilenie zachowań antyspołecznych

I. Kłamstwa	0. Na ogół nie oszukuje. 1. Czasami oszukuje dla własnej korzyści. 2. Kłamie notorycznie, jeśli ma okazję.
II. Wagary	0. Nie chodzi na wagary. 1. Czasami chodzi na wagary. 2. Często chodzi na wagary.

III. Alkoholizowanie się	0. Nie pije alkoholu.
1. Czasami pije.
2. Upija się.
IV. Ucieczki z domu	0. Nie uciekał z domu.
1. Uciekał już jeden raz z domu.
2. Uciekał już kilka razy z domu.
V. Kradzieże	0. Z reguły nie kradnie.
1. Czasami dokonuje drobnych kradzieży.
2. Dokonuje poważnych kradzieży.
VI. Niekonwencjonalne zachowania seksualne	0. Zachowuje się niekonwencjonalnie
1. Zachowuje się niekonwencjonalnie, (np.: przejawia niepokojący brak skrępowania).
2. Bywa seksualnie natrętny lub napastliwy.
VII. Agresja werbalna	0. Nie przejawia agresji słownej.
1. Drwi z kolegów, przezywa ich, rozpowsechnia złośliwe plotki.
2. Grozi bójką, wulgarnie przeklina kolegów lub osoby dorosłe.
VIII. Agresja fizyczna	0. Nie przejawia agresji fizycznej.
1. Zaczepia kolegów, dokucza im.
2. Znęca się nad kolegami (bije, kopie, dusi itp.).
IX. Autoagresja	0. Nie dokonuje żadnych aktów samoagresję.
1. Kaleczy się, drapie do krwi, bije głową o ścianę itp.
2. Próbował popełnić samobójstwo.
X. Przystępczość ujawniona	0. Nie dokonał żadnego przystępstwa.
1. Dokonał już jednego przystępstwa.
2. Dokonał już wielu przystępstw.

V. Kumulacja niekorzystnych czynników biopsychicznych.

I. Nadpobudliwość psychoruchowa	0. Nigdy nie występuje.
1. Czasem występuje.
2. Często występuje.
II. Stereotypia ruchowa (tiki, automatyczne ruchy)	0. Nigdy nie występuje.
1. Czasem występuje.
2. Często występuje.

III. Bierność, apatyczność, ospałość	0. Nigdy nie występuje.
1. Czasem występuje.
2. Często występuje.
IV. Krańcowa nieśmiałość lub lęk	0. Nigdy nie występuje.
1. Czasem występuje.
2. Często występuje.
V. Trudności w nauce na podłożu dysleksji lub dysgrafii	0. Nie występują.
1. Występują w małym nasileniu.
2. Występują w dużym nasileniu.
VI. Trudności w mówieniu (jąkanie się, bełkot, niewyraźna mowa)	0. Nie występują.
1. Występują w małym nasileniu.
2. Występują w dużym nasileniu.
VII. Konwulsje, drgawki	0. Nigdy nie występują.
1. Czasem występują.
2. Często występują.
VIII. Moczzenie się mimowolne	0. Nigdy nie występuje.
1. Czasem występuje.
2. Często występuje.
IX. Wymioty w sytuacjach frustracyjnych	0. Nigdy nie występują.
1. Czasem występują.
2. Często występują.
X. Ostre zaburzenia somatyczne (ból żołądka, głowy, serca itp.)	0. Nigdy nie występują.
1. Czasem występują.
2. Często występują.

VI. Kumulacja niekorzystnych czynników socjokulturowych oraz środków profilaktyczno – korekcyjnych

I. Niski status ekonomiczny rodziny	0. Żadne z poniższych określeń.
1. Gorsze od przeciętnych warunki materialne.
2. Bardzo złe warunki materialne, ubóstwo.
II. Przewlekłe choroby rodziców lub opiekunów	0. Żadne z poniższych określeń.
1. Przewlekłe choroby fizyczne rodziców.
2. Przewlekłe choroby psychiczne rodziców.

III. Nadużywanie alkoholu przez rodziców lub opiekunów	0. Żadne z poniższych określeń. 1. Okresowe nadużywanie alkoholu przez rodziców. 2. Uzależnienie alkoholowe rodziców.
IV. Kontakt dziecka ze środowiskiem i podkulturą przestępczą	0. Żadne z poniższych określeń. 1. Kontakt dziecka z osobami wykolejonymi lub przestępcami poza kręgiem rodzinnym. 2. Kontakt dziecka z osobami wykolejonymi lub przestępcami w kręgu rodzinnym.
V. Środki profilaktyczne zastosowane względem rodziców	0. Żadne z poniższych określeń. 1. Ograniczenie władzy rodzicielskiej. 2. Odebranie władzy rodzicielskiej.
VI. Doraźne środki profilaktyczne zastosowane względem dziecka	0. Żadne z poniższych określeń. 1. Jednorazowy pobyt w policyjnej izbie dziecka. 2. Wielokrotne pobyty w policyjnej izbie dziecka.
VII. Środki profilaktyczno-wychowawcze	0. Żadne z poniższych określeń. 1. Odpowiedzialny dozór rodziców. 2. Dozór kuratora.
VIII. Środki wychowawcze	0. Żadne z poniższych określeń. 1. Pogotowie opiekuńcze lub ognisko wychowawcze. 2. Dom dziecka lub zakład wychowawczy.
IX. Środki poprawcze	0. Żadne z poniższych określeń. 1. Schronisko dla nieletnich. 2. Zakład poprawczy.
X. Środki lecznicze	0. Żadne z poniższych określeń. 1. Korzysta lub korzystał z opieki szpitala niepsychiatrycznego. 2. Korzysta lub korzystał z opieki szpitala psychiatrycznego lub poradni zdrowia psychicznego.

Arkusz Niedostosowania Społecznego Ucznia Szkoły Średniej

I. Sytuacja społeczna rodziny

1. Struktura rodziny:

- a) pełna
- b) niepełna (brak jednego z rodziców)
- c) rozbita
- d) zastępcza
- e) konkubinat
- f) zrekonstruowana (powtórne małżeństwo rodzica)

2. Wykształcenie rodziców:

- a) matka;
 - podstawowe
 - zawodowe
 - średnie
 - wyższe
- b) ojciec;
 - podstawowe
 - zawodowe
 - średnie
 - wyższe

3. Aktywność zawodowa rodziców;

- a) matka;
 - zawód wyuczony
 - zawód wykonywany
 - pracuje / nie
- b) ojciec;
 - zawód wyuczony
 - zawód wykonywany
 - pracuje / nie

II. Warunki społeczne rodziny w ocenie wychowawcy

A. wielkość mieszkania :

- a) duże,
- b) małe

B. wyposażone w podstawowe meble i urządzenia cywilizacyjne:

- a) tak,
- b) nie
- c) częściowo

C. typ mieszkania:

- a) dom wolnostojący ; stary, nowowymybudowany

- D. typ własności:
- a) mieszkanie spółdzielcze,
 - b) mieszkanie kwaterunkowe,
 - c) mieszkanie sublokatorskie,
 - d) mieszkanie własnościowe

III. Warunki bytowe rodziny w ocenie wychowawcy

- A. źródła dochodu:
- a) dochód z pracy stałej
 - b) dochód z pracy dorywczej
 - c) renta
 - d) emerytura
 - e) zasiłki stałe
- B. wielkość dochodu:
- a) dochód wystarczający dla zaspokojenie podstawowych potrzeb rodziny
 - b) dochód niewystarczający dla zaspokojenia podstawowych potrzeb rodziny
- C. posiadane oszczędności:
- a) duże
 - b) niewielkie
 - c) brak
- D. fakt i częstotliwość korzystania z instytucji pomocowych:
- a) tak (z jakich?)
 - b) sporadycznie (z jakich?)
 - c) nie korzysta

IV. Atmosfera współżycia w rodzinie

- rodzina zgodnie współżyjąca
- rodzina konfliktowa
- rodzina konfliktowa z patologią (alkoholizm, awantury, bójki, przestępstwa)

1. Stosunek rodziców do dziecka.

- akceptujący, prawidłowy wychowawczo
- obojętny i niedbały wychowawczo
- odrzucający, wrogie
- nadmiernie rygorystyczny
- nadmiernie opiekuńczy
- deprawujący

2. Nałogi i zachowania dewiacyjne rodziców.

- nadużywanie alkoholu
- narkomania
- nikotynizm
- awanturnictwo, znęcanie się nad rodziną
- negatywny stosunek do pracy
- prostyucja
- zachowania przestępcze

3. Zainteresowania rodziców.

- kino
- kino domowe (telewizja, wideo, dvd)
- teatr
- muzyka
- sport
- czytanie książek
- oglądanie telewizji
- oglądanie filmów wideo
- kolekcjonerstwo
- inne, jakie?.....

V. Stosunek ucznia do nauki i szkoły

1. Czy uczeń stara się systematycznie odrabiać zadania domowe ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

2. Czy uczeń przynosi do szkoły potrzebne książki, zeszyty i przybory ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

3. Czy uczeń opuszcza zajęcia lekcyjne (wagaruje) ?

- często
- sporadycznie
- nigdy

4. Czy uczeń aktywnie uczestniczy w lekcjach ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

5. Czy uczeń chętnie włącza się w różne prace i zajęcia pozalekcyjne ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

6. Czy zachowanie ucznia wobec nauczycieli i wychowawców jest kulturalne i taktowne ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

7. Czy uczeń wypełnia różne polecenia nauczycieli i wychowawców ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

8. Czy uczeń stara się otrzymywać jak najlepsze stopnie ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

9. Czy uczeń dba o staranne prowadzenie zeszytów ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

10. Czy uczeń przejawia szczególne zainteresowanie jakimś przedmiotem ?

- zdecydowanie tak
- nieznacznie
- nie wykazuje

VI. Przejawy niedostosowania ucznia w świetle obserwacji wychowawcy klasy lub pedagoga szkolnego

1. Czy uczeń używa wulgarnych słów ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

2. Czy uczeń wszczyna konflikty, bójkę z rówieśnikami ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

3. Czy uczeń nietaktownie i niekulturalnie odnosi się do osób dorosłych ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

4. Czy uczeń oprotestowuje polecenia nauczycieli i wychowawców ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

5. Czy uczeń ucieka z lekcji (wagaruje) ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

6. Czy uczeń kradnie drobne przedmioty i pieniądze ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

7. Czy uczeń kłamie i oszukuje innych ?

- prawie zawsze
- sporadycznie
- prawie nigdy

8. Czy uczeń pali papierosy ?

- systematycznie
- sporadycznie
- nigdy

9. Czy uczeń pije piwo ?

- systematycznie
- sporadycznie
- nigdy

10. Czy uczeń pije mocne alkohole ?

- systematycznie
- sporadycznie
- nigdy

11. Czy uczeń zażywa środki odurzające ?

- systematycznie
- sporadycznie
- nigdy

12. Czy uczeń kradnie lub włamuje się do samochodów ?

- systematycznie
- sporadycznie
- nigdy

13. Czy uczeń ucieka z domu (nie wraca na noc) ?

- systematycznie
- sporadycznie
- nigdy

14. Czy ubiór, uczesanie, zachowanie ucznia wskazuje na przynależność do subkultur młodzieżowych ?

- tak
- nie
- nie wiem

15. Jeśli tak, to: czy uczeń wyznaje i praktykuje ideologię danej subkultury?

- tak
- nie
- nie wiem

16. Czy uczeń dokonywał samookaleczenia ciała (próby samobójcze) ?

- tak
- nie
- nie wiem

17. Czy uczeń przejawia niekonwencjonalne zachowania seksualne (napastliwość wobec kolegów, koleżanek, brak skrępowania) ?

- tak
- nie
- nie wiem

18. Czy uczeń przebywa w towarzystwie osób zdemoralizowanych (dorosłych, rówieśników) ?

- często
- sporadycznie
- nigdy

19. Czy uczeń unika kontaktu z innymi ludźmi (dorosłymi, rówieśnikami) ?

- często
- sporadycznie
- nigdy

VII. Metryczka

1. Płeć
2. Klasa.....
3. Wiek.....
4. Średnia ocen na koniec roku.....
5. Oceny mierne z przedmiotów

6. Miejsce zamieszkania:

- a) duże miasto
- b) średnie miasto
- c) małe miasto
- d) wieś

7. Czy rodzice mieszkają w Głogowie? Jeśli tak, to od ilu lat?:

- od 1 roku do 5lat
- od 6 do 10 lat
- od 11 do 15 la
- od 16 do 20 lat i więcej

Kwestionariusz Postaw Rodzicielskich M.Ziemskiej

„Test Wyboru” J. L. Moreno

Chciałabym poznać stosunki koleżeńskie w Waszej klasie. Przeczytam Wam kolejno każde pytanie. Odpowiadając na każde z nich, proszę wybrać i wpisać po trzy nazwiska rówieśników z Waszej klasy. Bardzo proszę o szczerze dokonywanie wyborów. Odpowiedzi Wasze są anonimowe, proszę więc nie podpisywać kartek. Uzyskane dane będą wykorzystane przeze mnie do opracowania naukowego.

Ja będę czytać pytanie – Wy tego nie piszecie – obok numeru pytania wpiszeć trzy nazwiska swoich kolegów.

1. Z kim z Twojej klasy najchętniej spędziłbyś czas na dyskotecę ?

Wpisz 3 osoby.

2. Kogo z Twojej klasy najchętniej zaprosiłbyś na imprezę imieninową lub urodzinową ?

Wpisz 3 osoby.

3. Z kim z Twojej klasy najchętniej pojechałbyś na atrakcyjną wycieczkę zagraniczną ?

Wpisz 3 osoby.

4. Z kim z Twojej klasy najmniej chętnie spędziłbyś czas na dyskotecę ?

Wpisz 3 osoby.

5. Kogo z Twojej klasy najmniej chętnie zaprosiłbyś na imprezę imieninową lub urodzinową ?

Wpisz 3 osoby.

6. Z kim z Twojej klasy najmniej chętnie pojechałbyś na atrakcyjną wycieczkę zagraniczną ?

Wpisz 3 osoby.

Tabela socjometryczna

Ankieta dla ucznia „Stosunki koleżeńskie”

Chciałabym poznać stosunki koleżeńskie panujące w Twojej klasie. Odpowiedzi Wasze wykorzystane będą do opracowania naukowego. Proszę, abyś wziął udział w badaniach i udzielił szczerzej odpowiedzi na postawione w ankiecie pytania. Ankieta jest anonimowa, a ja zapewniam Ci pełną dyskrecję.

Pod treścią pytania są gotowe odpowiedzi – podkreśl te, które w Twoim przypadku są prawdziwe. Jeśli nie ma odpowiedzi to wpisz własną w miejscu wy kropkowanym.

1. Czy akceptujesz uczniów ze swojej klasy?

- a) tak, wszystkich,
- b) tak, ale niektórych
- c) tylko jednego,
- d) nie, żadnego nie akceptuję.

2. Czy czujesz się akceptowany przez uczniów swojej klasy?

- a) tak, przez wszystkich,
- b) tak, ale tylko przez niektórych,
- c) tak, ale tylko przez jednego,
- d) nie, nikt z nich mnie nie akceptuje.

3. Czy są w Twojej klasie osoby, z którymi utrzymujesz bliskie kontakty koleżeńskie?

- a) tak, jest kilka takich osób,
- b) jest tylko jedna taka osoba,
- c) nie ma takich osób.

4. Czy są w Twojej szkole(w innych klasach) osoby, z którymi utrzymujesz bliskie kontakty koleżeńskie?

- a) tak, kilka osób,
- b) tak, jedna osoba,
- c) nie ma takich osób.

Jeśli są takie osoby, to z jakich klas?.....

5. Czy utrzymujesz bliskie kontakty koleżeńskie z osobami spoza Twojej szkoły?

- a) tak
- b) nie

6. Jeśli tak, to:

- a) w jakim wieku są Twoi koledzy

.....

- b) uczą się, czy pracują

.....

Ankieta dla ucznia „Ja i mass media”

Chciałabym dowiedzieć się, jaki masz kontakt z mass mediami. Twoja odpowiedź posłuży mi do opracowania naukowego. Proszę, abyś wziął udział w badaniach i udzielił szczerzej odpowiedzi na postawione w ankiecie pytania. Ankieta jest anonimowa, proszę wpisać tylko płeć i swój wiek. Podkreśl wybraną przez siebie odpowiedź (jedną lub więcej). W miejsca wykropkowane wpisz uzasadnienie swojego wyboru.

1. Z jakich form kontaktu z mediami korzystasz najczęściej?

Formy	Częstotliwość					
	codziennie	1x w tyg.	1 x na 2 tyg.	1 x na m -c	1 x na pół roku	wcale
1. Kino						
2. Teatr						
3. Filharmonia						
4. Muzeum						
5. Telewizor						
6. Radio						
7. Wideo, dvd						
8. Komputer						
9. Książka						
10. Prasa						

2. Dlaczego wybrałeś właśnie te formy? (Uzasadnij swój wybór wpisując odpowiedź w wykropkowane miejsce)

.....

3. Jakie programy telewizyjne oglądasz najczęściej?

Rodzaje	Częstotliwość					
	Codzie- nnie	1x w tyg.	1x na 2 tyg.	1x w m -cu	1 x na pół roku	wcale
I Programy:						
1) przyrodnicze						
2) sportowe						
3) popularno- naukowe						
4) publicystyczne						
5) rozrywkowe: - muzyczno-słowne -reality show						
6) kryminalne						
7) inne, jakie?						
II Filmy:						
1) fabularne						
2) przyrodnicze						
3) horrory						
4) fantastyczne						
5) historyczne						
6) kryminalne						
7) wojenne						
8) biograficzne						
9) dla dorosłych (erotyczne)						
10) inne, jakie?						

4. Dlaczego właśnie te? (Uzasadnij swój wybór wpisując odpowiedź w wykropkowane miejsce)

.....

5. Jakich audycji radiowych najczęściej słuchasz?

Rodzaje	Częstotliwość					
	Codzienne	1x w tyg.	1 x na 2 tyg.	1 x na m -c	1 x na pół roku	wcale
1. Słuchowiska						
2. Audycje muzyczne						
3. Quizy						
4. Audycje historyczne						
5. Audycje publicystyczne						
6. Audycje sportowe						
7. Informacje i pogoda						
8. Inne, jakie?						

6. Dlaczego właśnie te audycje? (Uzasadnij swój wybór wpisując odpowiedź w wy kropkowane miejsce)

.....

7. Czy Twój kontakt z komputerem polega na korzystaniu z Internetu? (Podkreśl właściwą odpowiedź)

-tak

-nie

8. Z jakich dziedzin (stron www) korzystasz najczęściej?

Rodzaje	Częstotliwość					
	Codziennie	1x w tyg.	1 x na 2 tyg.	1 x na m -c	1 x na pół roku	wcale
1. Nauka i edukacja						
2. Sport i rekreacja						
3.Strony dla dorosłych (erotyka)						
4. Motoryzacja						
5. Rozrywka						
6. Muzyka						
7. Podróże						
8. Kultura i sztuka						

9. Internet						
10. Gry						
11. Aktualności						
12. Inne, jakie?						

9. Dlaczego właśnie z tych? (Uzasadnij swój wybór wpisując odpowiedź w wykropkowane miejsce)

.....

10. Jeśli tak, czy korzystasz z „czatów”? (tak, nie)

11. Czy Twój kontakt z komputerem polega na korzystaniu z gier?

-tak

-nie

12. Jeśli tak, to jakie gry preferujesz najczęściej?

Rodzaje	Częstotliwość					
	Codzie- nnie	1x w tyg.	1 x na 2 tyg.	1 x na m -c	1 x na pół roku	wcale
1. Symulacyjne						
2. Przygodowe						
3. Zręcznościowe						
4. Sportowe						
5. Logiczne						
6. Platformowe						
7. Strategiczne						
8. Fabularne						
9. Inne, jakie?						

13. Dlaczego właśnie te? (Uzasadnij swój wybór wpisując odpowiedź w wykropkowane miejsce)

.....

14. Jakie książki lubisz najbardziej czytać?

Rodzaje	Częstotliwość					
	Codzie- nnie	1x w tyg.	1 x na 2 tyg.	1 x na m -c	1 x na pół roku	wcale
1. Lektury szkolne						
2. Historyczne						
3. Przygodowe						
4. Biograficzne						
5. Fantastyczne						
6. Romanse						
7. Kryminalne						
8. Naukowe						
9. Inne, jakie?						

15. Uzasadnij swój wybór wpisując odpowiedź w wykropkowane miejsce

.....

16. Jakie czasopisma najbardziej lubisz czytać?

Rodzaje	Częstotliwość					
	Codzie- nnie	1x w tyg.	1 x na 2 tyg.	1 x na m -c	1 x na pół roku	wcale
1. Młodzieżowe (wymień tytuły): a)..... b)..... c).....						
2. Militarne (dot. wojska, działań wojennych) –wymień tytuły: a)..... b)..... c).....						

3. Przyrodnicze (wymień tytuły): a) b)..... c).....						
4. Medyczne (wymień tytuły): a)..... b)..... c).....						
5. Techniczno-naukowe (wymień tytuły): a)..... b)..... c)..... ...						
6. Inne, jakie? (wymień tytuły): a)..... b)..... ...						

17. Uzasadnij swój wybór wpisując odpowiedź w wykropkowane miejsce

.....

Płeć

Wiek

ARKUSZ ZBIORCZY

Sytuacja szkolna dziecka

1. Oceny szkolne w ciągu I roku nauki w szkole (arkusz ocen, dziennik lekcyjny, wgląd do opinii PPP).
2. Frekwencja szkolna (dziennik lekcyjny, wywiad z wychowawcą).
3. Zainteresowania wybranym przedmiotem (dziennik lekcyjny, wywiad z wychowawcą).
4. Aktywność na lekcjach (dziennik lekcyjny, wywiad z wychowawcą).
5. Staranność prowadzenia zeszytów, przynoszenie przyborów szkolnych (wywiad z wychowawcą).
6. Udział w pracach i zajęciach pozalekcyjnych (wywiad z wychowawcą).
7. Relacje z nauczycielami, wychowawcą (wywiad z wychowawcą, z pedagogiem szkolnym, uwagi zanotowane w dzienniku szkolnym, protokoły z posiedzeń Szkolnej Komisji Opiekuńczo-Wychowawczej, analiza trudnych przypadków wychowawczych opisana przez pedagoga).